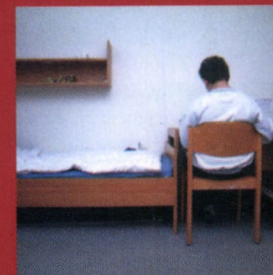

MaDok- füzetek

2004

Korunk és tárgyaink - elmélet és módszer
Fordításgyűjtemény

MaDok-füzetek 2.

Hermann Bausinger, Gottfried Korff, Lene Otto – Lykke L. Pedersen, Andreas Kuntz, Bjarne Rogan, Ene Köresaar, Victor Buchli,
Lars K. Christensen – Wibeke Hansen – Helle Leilund – Lykke L. Pedersen – Lene Skodborg – Birgit Vorne, Jan Carstensen – Claudia Richartz-Sasse,
Konrad Köstlin, Bo Lönnqvist, Claudia Gottfried

Korunk és tárgyaink – elmélet és módszer
Fordításgyűjtemény

Budapest
Néprajzi Múzeum
2004

Válogatta, szerkesztette és a fordításokat ellenőrizte
Fejős Zoltán – Frazon Zsófia

Fordította

Árendás Zsuzsa, Farkas Krisztina, Fata Ildikó, Frazon Zsófia,
Gaál Tekla, Gáll Katalin, Hesz Ágnes, Schleicher Vera, Vándor Andrea

A címlapon szereplő képek:

1.-4. Részlet a Detmoldi Szabadtéri Múzeum *Szobavilágok* című kutatás dokumentációjából, Mark Wohrab felvétele, 1999

A hátsó borítón szereplő képek:

1.-2. A dán Nemzeti Múzeum *Dániai történetek 1660–200* című kiállítási részlete

Olvasószerkesztő

Krasznai Kata

Grafikai terv

Gerhes Gábor

Nyomdai előkészítés és kivitelezés

Art-And Design Studio

Hungarian edition © Néprajzi Múzeum, Budapest, 2004

Felelős kiadó

Fejős Zoltán főigazgató

www.neprajz.hu

ISBN 963 9540 07 2

ISSN 1589-4932

Megjelent a NKA Múzeumi Szakmai Kuratórium támogatásával.

A Néprajzi Múzeum fenntartója

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

MADOK-
füzetek

T a r t a l o m

Előszó	7
<i>Hermann Bausinger</i> A néprajzi jelenkorkutatás elvei	9
<i>Gottfried Korff</i> A tárgy-kultúra múzeumi feldolgozásának nehézségei. A muzealizálás mint intézményeken túlmutató trend	18
<i>Lene Otto – Lykke L. Pedersen</i> „Összegyűjteni” önmagunkat. Élettörténetek és az emlékezés tárgyai	28
<i>Andreas Kuntz</i> Emléktárgyak. A kortárs tárgyi kultúra néprajzi kutatása	40
<i>Bjarne Rogan</i> Tárgyak és történeteik – valamint egyéb tulajdonok. Megjegyzések a birtoklás nyilvános és személyes aspektusáról idősek körében végzett felmérés alapján	57
<i>Ene Kõresaar</i> „Régi kacatok” között. Tárgyszemiotikai elemzés	68
<i>Victor Buchli</i> A szocializmus archeológiája – bevezetés	77
<i>Lars K. Christensen – Wibeke Hansen – Helle Leilund – Lykke L. Pedersen – Lene Skodborg – Birgit Vorne</i> A <i>Dániai történetek 1660–2000</i> című kiállítás. Hat jelenkori történet	87
<i>Jan Carstensen – Claudia Richartz-Sasse</i> Múzeumi „Szobavilágok”. Észrevételek a fiatalok jelenkori lakáskultúrájának gyűjtéséről és dokumentálásáról	98
<i>Konrad Köstlin</i> Kirakatban élni – lakótelepi élet. Tallózás	114
<i>Bo Lönnqvist</i> Az otthon mint ideál	122
<i>Claudia Gottfried</i> Jelenkori textilgyűjtés. A Rajnai Ipartörténeti Múzeum viseletgyűjtési stratégiáiról	126
A tanulmányok eredeti megjelenési helye	134

Előszó

A *MaDok-füzetek* második számában olyan elméleti és módszertani szempontból fontos idegen nyelvű tanulmányok fordításait adjuk közre, amelyek segítségével nagy vonalakban bemutatható, milyen elméleti, módszertani kérdéseket vetett fel az elmúlt 15–20 évben a jelenkor kutatás az európai néprajzban. Az elsősorban német, osztrák, skandináv szerzők válogatott tanulmányai nemcsak tudománytörténeti szempontból fontos szövegek, de a téma felvetés, az elméleti/fogalmi megközelítés, a módszertani következtetések, a gyakorlati megvalósulás újszerűsége tekintetében is érdeklődésre tarthatnak számot. Az európai néprajzban kialakult törekvések tágabb összefüggéseit ugyanakkor egy-egy fenomenológiai, szemiotikai, történeti tanulmány érzékelteti, s így az összeállítás együttesen valamennyire képet tud adni az „új anyagkultúra-kutatás” főbb irányiról, jellemző kérdésfeltevéseiről is.

A néprajzi jelenkor kutatás különféle koncepcióinak és lehetőségeinek összefoglalása és az aktuális tudományos palettán való elhelyezése mellett a tanulmányok között találhatunk példát újító fogalomalkotásra, az elméleti lehetőségek rendszerezett kifejtésére, továbbá a hétköznapi tapasztalatok és a múzeumteória szembesítésére. Hangsúlyos a tárgyak és az egyének közötti összetett kapcsolatok és viszonyok tanulmányozása: egyfelől a személyessé, és elbeszélhetővé tett tárgyaknak, másfelől a tárgyakkal elmondható személyes, individuális történetek szerepének vizsgálata. A tárgyak szubjektív jelentése, a tárgyakban sűrűsödő emlékek és vágyak feltárása, az életrajzi kutatások és tárgykutatások módszeres összekapcsolása, továbbá az életkor és a saját tapasztalat tárgyakat feltöltő szerepének jelentősége egyaránt jellemzi az ilyen kutatásokat. Az elméleti igényű megközelítések esetében is előtérben marad a megfigyelt valóság szerepe, a tárgyak és az emberek hétköznapi realitása, ami a lehetséges szemiotikai nézőpontra, vagy a fenomenológiai társadalomelmélet talaján álló kutatásokra egyaránt érvényes. A kötet tanulmányai a kortárs társadalmi változások problémáját elsősorban az életstílus és a fogyasztás szempontjából érintik, anélkül azonban, hogy a fogyasztás ma már igen bőséges kutatási és

elméleti palettáját önállóan bemutatnák. A közölt tanulmányok másik csoportja a tárgyak múzeumi, intézményi funkcióival foglalkozik. Előtérbe kerül a jelenkori társadalom, az életvilág néprajzi kutatásának, dokumentálásának és ezzel összefüggésben a múzeumi bemutatás kereteinek számos módszertani s részben elméleti kérdése. Szorosan kötődik ehhez a múzeumi tárgyak gyűjteményi szerepének újragondolása, s ezen belül a jelenkori tárgyak és a gyűjteményfejlesztési stratégiák összekapcsolása; más szavakkal: az elméleti kérdéseknek a muzeológiai gyakorlatban való érvényesítése.

A közreadott fordítások között a témaválasztást, a módszert és fogalomhasználatot illetően hasonlóságok és különbségek egyaránt megfigyelhetők. Több tanulmány egymást szinte kiegészíti, sőt egyes szempontok szerint – kimondva-kimondatlanul – továbbfejleszti. A tanulmányok együtt, egymásra reflektálva mutatnak rá a tárgyaknak a terepkutatásban, a múzeumi gyűjteményben és a reprezentációban betöltött új szerepére és az ezekkel kapcsolatos új feladatokra. A példák arra figyelmeztetnek, hogy a múzeumi munka gyakorlata és módszertani, elméleti keretei koherens egységet alkotnak, még akkor is, ha ez a tényleges napi munkában nem mindig világos számunkra. A fordítások közreadása remélhetőleg ösztönzően fog hatni a(z ismételt) megszerveződő magyarországi múzeumi – nem csupán néprajzi, kulturális antropológiai irányultságú – jelenkor kutatásra, a dokumentációs és a tárggygyarapító munkára, a bevett fogalmi eszközök újragondolására.

A szerkesztők

A néprajzi jelenkorkutatás elvei

Előljáróban: jelen írás egy előadás vázlata,¹ nem pedig alapos, részletező tanulmány. Éppen ezért szó sem lehet a néprajzi jelenkorkutatás rengeteg elméleti megnyilatkozásának megvitatásáról, és éppígy lehetetlen a jelenkorkutatás gyakorlatát bemutató példák részletes felsorolása is – ráadásul egy ilyen helyzetjelentés, a rengeteg adat, név felsorolása meglehetősen unalmas lenne. Úgy érzem, nem vagyok abban a helyzetben, hogy az osztrák néprajzi jelenkorkutatás nyilvánvalóan különböző irányzatait értékeljem, és az sem kizárt, hogy ebben a néprajzi tájban olykor porcelánboltba tévedő elefántként mozgok (a rossz nyelvek szerint egyébként a néprajzban – így az osztrákban is – ez a legcélravezetőbb haladási módszer). Ha olykor valaki magára ismer, az csupán a véletlen műve – itt ugyanis nem a személyek, hanem a tárgy/téma megvitatása a cél.

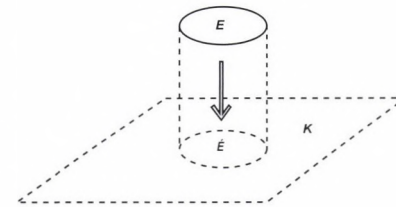
Vázlatos felosztás

A tárgy a néprajzi jelenkorkutatás. Nem szabad elhallgatni, hogy egy problémás kifejezésről van szó, mely látszólag bizonyos dolgok kirekesztésére alkalmas, erről azonban szó sincs. 1970 táján, a heves elméleti viták idején átmenetileg harci jelszóvá vált a gondolat: el a régi holmiktól, el a muzeális tárgyaktól, és egyáltalán el a múzeumoktól is – úgy tűnt, ezekkel már nincs mit kezdeni. A szakma szerencséjére az effajta felfogás hamarosan problematikusává vált, majd meg is változott. Ma a jelenkorkutatás történelmi távlatok nélkül elképzelhetetlen, és ez természetesen vonatkozik a történelmi néprajzra is, amely a jelenkorra

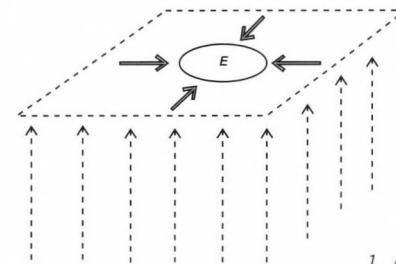
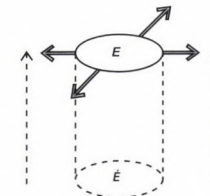
utaló reflexiók nélkül értelmetlennek tűnik. A néprajzi jelenkorkutatás fogalma nem tűzi ki a kutatás irányát; a nem túlságosan precíz terminus technicus csupán annyit közöl, hogy a kutatás tárgykörébe a jelenkori kulturális formák tartoznak.

A következőkben a néprajzi jelenkorkutatás különféle koncepcióiról lesz szó. Nem elégedhetünk meg azzal az egyszerű alapképlettel, mely szerint „ahány kutató, annyiféle koncepció”. Modellszerűen három fő irányzat különíthető el. Véleményem szerint a koncepciók között minőségi különbségek vannak, hierarchikus viszonyban állnak egymással.

A következőkben vázlatosan bemutatom, majd néhány példával illusztrálom a különböző kutatási irányzatokat (lásd 1. ábra).

¹ A Bécsi Egyetem Néprajzi Intézetében, 1983. március 24-én tartott előadás. A szöveg — az előadás műfajú közlés miatt — nincs részletesen jegyzetelve.

1. ÁBRA

Első koncepció

Egy, a mai kultúrában meglévő elemet (E) nem vagy nem elsődlegesen tekintenek a jelenlegi kultúra részének, hanem egy elmúlt, megelőző kultúrfokra (K') vonatkoztatják. Eközben azt feltételezik, hogy az adott elem azonos vagy nagyon hasonló formában már a korábbi kultúrában is létezett (E'), és mai jelentőségét ebből az összefüggésből nyeri.

Második koncepció

E szerint a koncepció szerint a vizsgált kulturális elem épp azáltal válik jelentőssé, hogy egy megelőző kultúrfokból eredeztethető, viszont nem pusztán a megelőző kultúrában betöltött szerepe alapján definiálják. A feltett kérdések sokkal inkább vonatkoznak a jelenre: az E elemnek (amely nagyjából az E'-nek felel meg) a jelenkori kultúrában betöltött funkciójára.

Harmadik koncepció

Ez az irányzat az E kulturális elemet a teljes jelenkori kultúra (K) keretei között definiálja és elemzi. Ez azonban semmiképpen sem zárja ki azt, hogy a kulturális elemet és annak kereteit történelmi kontextusba helyezve vizsgálják.

Az előzőekben a megkülönböztetés sematikus, leegyszerűsített volt. A következő, rövid leírás kevésbé szimpla, a három típust azonban az irányzatok tömegéből ragadja ki, amelyek a valóságban sokkal árnyaltabbak, és amelyek között sok átjárás lehetséges.

1. Az első koncepció abból indul ki, hogy egyes, más kontextusból származó kulturális elemek képesek a túlélésre. A kiindulópont ilyenkor – még abban az esetben is, ha ezt nem hangsúlyozzák ki – a régi, általában többé vagy kevésbé zárt rendszernek tekintett népi kultúra. Az adott elemnek ott volt súlya, jelentése, értelme. Ma a jelenség reliktum: jelenkori kultúránktól inkább idegen, de természetesen feltűnő, és egy megelőző kulturális rendszerre utal: néprajz mint reliktumkutatás.

2. Az előzőek érvényesek a második koncepcióra is. A vonatkoztatás iránya azonban már nem a múlt vagy legalábbis nem csupán a múlt. A reliktum (ugyanennél a fogalomnál maradvány) nem egy letűnt geológiai formációból származó lelet, ugyanis az első koncepcióban a reliktumok ekként jelennek meg, ahogy ily módon írták le őket a Grimm testvérek és mitologizáló követőik is. A mi reliktumaink azonban nem a földön hevernek; mindig kell hogy legyenek olyan emberek, akik életre keltik őket. A reliktumot múltja definiálja, de az, hogy nem jutott az összes

földi létező sorsára, hogy nem tűnt el a sülyesztőben, a jelenkorban betöltött szerepével függ össze. Ebből a felismerésből származik a kontextusra, a jelenkori kultúrában betöltött – megváltozott! – szerepére vonatkozó kérdés. A reliktumnak reliktumként való felfogása azonban már előre meghatározza a kutatás irányát, és beszűkíti a feltehető kérdések körét. Bizonyos értelemben a múlt marad meg viszonyítási pontként, még akkor is, ha a kérdések a jelenkorban betöltött szerepre vonatkoznak. A vizsgált elemet gyakran csak kontrasztjelenségként, a jelenkori kultúra többi elemének ellentétéként emelik ki.

3. A harmadik koncepció vonatkoztatási kerete a teljes jelenkori kultúra. Felbomlik az a horizont, amely az olyan fogalmakban jelenik meg, mint a reliktum. Az adott jelenséget nem pusztán idegenségében, a többi kulturális elem kontrasztjaként vizsgálják, hanem azokkal összefüggésben. Ebben a koncepcióban jelenik meg először a szinkronia. Mindez nem jelenti azt, hogy az irányzat pusztán egy mélységet nélkülöző, aktuális keresztmetszetre redukálja a jelenséget; a jelenkor kulturális összefüggéseit a maguk történetiségében, múltjukkal együtt szemléli. Ebben az értelemben beszélhetünk az „integrált szinkronia” (COSE-RIU 1980: 144) diakronikus dimenziójáról; másként kifejezve: egy elem eredete, történelmi fejlődése (netán „különidejűsége”) a szinkrón leírás lényeges kategóriája.

A három tipizált koncepciót szándékosan absztraháltam és írtam le sematikusán. Ezzel azt szerettem volna elkerülni, hogy egyetlen példa sokszínűsége a lényegi összefüggéseket elfedje. Éppen ezért a következőkben nem egyetlen példára koncentrálok, hanem inkább adalékok sorát vonultatok fel, még akkor is, ha éppen ezért néhány dologra csak röviden térhetek ki. Ha csak egyetlen esetet mutatnék be, az könnyen azt a benyomást kelthetné, hogy a kategorizálásnak különösen megfelelő példát választottam, vagyis cinkelt lapokkal játszom.

Az első példa: a viselet

A viselet példáján kezdem. Ebben az esetben már a megnevezés is a néprajzi jelenkorkutatás egyik meghatározott válfajának perspektíváját hordozza. A viseleten általában a hagyományos ruházatot értjük, tehát egy korábbi kultúra felől definiáljuk. Tehát az öltözködés – vélt vagy valós – történelmi megjelenési formájáról van szó.

Ennek megfelelően a téma tárgyalása nagyon gyakran így indul: még mindig megtalálható a viselet, itt és itt az emberek *még mindig* viseletben járnak templomba, X-ben vasárnaponként *még ma is* viseletben mennek a kocsmába – és így tovább. Az emlegetett „még min-

dig" esetében különböző tisztasági fokokat érhetünk tetten, vagy úgy is mondhatnánk, hogy a ködösítés különböző fokozatait. A jelenséget az a nézet burkolja teljes ködbe, miszerint a dolgok kvázi teljesen változatlanul hagyományozódnak, illetve érintetlenül veszik át őket. Az effajta néprajzi felfogás ma már korántsem jellemző, ezért nem is akarok a továbbiakban ágyúval verébre löni. Bár a néprajzosok sokat tettek azért, hogy a turisták mára elhiggyék, Miesbachban vagy Attersee-ben az egykori, változatlan viseletben gyönyörködhetnek, a szakemberek tiszttában vannak azzal, hogy milyen újító, változtató és hagyományápoló törekvések hatottak a ma látható öltözék kialakulására.

A hagyományápolás ilyenfajta naivitása éppen azon koncepció kifejeződése, mely abból indul ki, hogy egy letűnt kultúra elemei képesek a mai kultúrában változatlanul fennmaradni. Így aztán előfordul, hogy bizonyos ünnepélyes alkalmakkor a néprajzosok effajta tudományos játékot űznek, didaktikusnak szánt módon, teátrális formában jelenítik meg újra a régi viseletet, mint ahogy ez nemrég a württembergi Franken egyik szabadtéri múzeumának kibővítésekor rendezett ünnepségen történt. Ez azonban az aktív „szereplők” egy részének ennél többet jelent: hisznek a régi viselet feltámasztásában, még akkor is, ha varrógép-pel rekonstruálták; sőt vannak, akik egy kicsit a régi korok visszatérésében is reménykednek.

A viselet kérdésköre általában természetesen a megváltozott funkciót tárgyalja. Időközben kialakult egy, a témában könnyen alkalmazható fogalom: a „folklorizmus”. A kifejezés eleinte a régi hagyományok felelevenítését célzó művészi törekvéseket jelölte, a populáris elemek alkalmazását az elit művészetben, amelyet ezáltal kívántak újra populárisra tenni. Ebben a felfogásban – például Bartók és Kodály környezetében – pozitív tartalmú volt (VOIGT 1970), és ugyanebben az értelemben, de kritikai tartalommal alkalmazta Adorno (BAUSINGER 1983) is. A néprajztudományba Hans Moser vezette be ezt a kifejezést, és egyben meg is magyarázta: a folklorizmus nem más, mint „a népi kultúra másodkézből” (MOSER 1962: 180) – olyan kulturális összetevők új kulturális környezetbe való átültetése, amelyek eredetileg más rendszerekbe tartoztak. A fogalom érdemei kézenfekvők: segítségével könnyen észrevesszük a funkcionális eltolódásokat, feltűnővé válik a néprajzi örökség egyik fontos összetevője, a naivitás, lehetővé teszi, hogy a kultúripar kinövéseit saját valóságukban ismerjük fel (KÖSTLIN 1970).

Témánk szempontjából azonban fontos rámutatni a fogalom veszélyeire is. Közelebbről megvizsgálva kiderül ugyanis, hogy szorosan kapcsolódik a reliktumkereső gondolkodásmóddhoz: negatívan definiálja a

népi kultúra egy bizonyos jelenségének funkcióját, ráadásul éppen azért, mert már nem az egykor betöltött (mondhatnánk: eredeti, tulajdonképpen) szerepről van szó. Nem más ez, mint az előbbieken tárgyalt második koncepció gondolatmenete, olyan zárt funkcióanalízis, amely tárgyát a múlt felől definiálja. A folklorizmusfogalom sikere a néprajzban nem kis mértékben azzal függ össze, hogy nem lép ki a néprajz hagyományos vonatkoztatási rendszeréből. Sokszor úgy tűnik, mintha a folklorizmus fogalma felfedné a dolgokat, a valóságban azonban nem válaszolja meg a funkcióra vonatkozó kérdéseket.

Miért van tehát az, hogy bizonyos helyeken bizonyos emberek bizonyos alkalmakkor viseletben jelennek meg? Ha így tesszük fel a kérdést, hamar kiderül, hogy a folklorizmus címkéje mögött egymástól teljesen különböző motívumok bújnak meg. A viselet lehet például az identitás demonstrálásának egyik eszköze. Régóta ismert, hogy a városok, nagyvárosok nem nivellálták, hanem inkább stabilizálták környezetük népi kultúráját, viseletét. A sokterápiát szívesen alkalmazó hamburgi néprajzkutató, Walter Hävernick a maga provokatív módján mutatott rá, hogy a 18. és 19. századi hamburgi utcalányok rendkívül szép viseletekben érkeztek Vierlandenből a nagyvárosba.² Ulrich Bauche kiterjesztette a vizsgálatot a Hamburg környéki árusokra is (BAUCHE 1975). A morva viseletekről írt híres tanulmányában Bogatirjov kimutatta, hogy éppen azért tartották meg sokszínűségüket, mert a morva falvak így különülhettek el a német befolyás alatt álló városoktól (BOGATIRJOV 1971: 59). A viselet az utóbbi példában tehát a hovatartozást jelöli – a kereskedők esetében talán marketingeszköz is lehetett (HAUG 1971; JEGGLE-KORFF 1974) –, legfőképpen azonban az identitás jelölésére, felmutatására szolgált (persze a funkció része lehetett az a jelenség is, amely a turistákat hivatott az adott helyre csábítani, legyen az Ostfriesland vagy az Alpok vidéke). A viselet megjelenését persze más is motiválhatja. „Népvisélet és divattrend” – állt egy kirakaton. Fontos része a jelenségnek, hogy a divatintézetek szabadon használják a történelmi vagy annak számító formákat. Hogy ezek azután miért válnak divatosak, az már más kérdés: általában a divat egy, legtöbbször rövid korszakának hangulatával függ össze: a szabadidő és a kétkezi munka divatjával, a zöld gondolkodásmód divatjával, a felső középosztály derék lódenmentalitásával, és még sorolhatnám.

Mivel a kutatások nagy részénél észrevehetően vannak csúsztatások, egyes részletek nagyobb hangsúlyt kapnak, azt kell mondanunk, a jelenségek csak akkor ragadhatók meg igazán, ha kitörünk a viseletkutatás keretei közül, és az öltözködés néprajzát műveljük, ha megkísérel-

2 1955. augusztus 5-én, Schleswigben, a 10. német néprajzi nap alkalmából tartott előadásának címe: *Die Volkstracht im Lichte der heutigen volkskundlichen Fragestellung; durchgeführt am Beispiel der „Vierländer Tracht“.*

jük a csoportdivatok motívumait, tendenciáit a maguk teljességében felkutatni. A különböző rétegek divathasználata, a vásárlás és a javítás, a ruhaneműk öröklése és ajándékozása – mind olyan kérdések, melyeket szintén meg kellene vizsgálni. A néprajztudománynak ezen a területen még bőven akad tennivalója. Már Bogatirjov is megállapította: „A mindennapi öltözetnek és funkcióinak részletes tanulmányozása egyike a legfontosabb problémáknak, amelyek még mindig számot tartanak a néprajzosok és a szociológusok figyelmére. De sajnos egyelőre nagyon kevés erre vonatkozó anyagot gyűjtöttek.” (BOGATIRJOV 1971: 86.)

Feltűnő, hogy a szakma ritkán beszél az *öltözködés néprajzáról*, míg a *táplálkozás néprajza* már bevett fogalommá vált. Feltehető, hogy az öltözködés néprajzának kiteljesedését a viselet fogalma gátolja, vagyis a hagyományos népi ruházatkodás feltételezése, amellyel a néprajzi kutatás területének nagy részét lefedték. A jelenkorkutatás következő koncepciója éppen abból a posztulátumból indul ki, hogy az öltözködést néprajzi szempontból csak a teljes horizontot áttekintve lehet vizsgálni, anélkül hogy bizonyos dolgokat felnagyítanánk vagy elhagynánk.

Feltehetjük persze a kérdést kritikus élel, hogyan is történjék az ilyesfajta néprajz művelése, miként kell eljárni. Példaként egy tübingeni szakdolgozatot említek, amely a stuttgarti nők hétköznapi öltözködését vizsgálja az 1920-as, 1930-as években, mint ahogy a dolgozat alcíme is mutatja. A cím – *A ruha és ára* (ELLWANGER 1980) – arra utal, hogy a vásárlás és a használat során a gazdasági megfontolások voltak elsődlegesek, ahogy ezek irányították a divat átvételét vagy elutasítását is. A vizsgálatnak mindegyre ki kell terjednie: a divathoz való ilyesfajta hozzáállásra, az újhoz, használthoz, régihez való viszonyulásra és még sok más tényezőre. Felhozható természetesen ellenvetésként, hogy így csak a népi kultúra kicsiny szelete vizsgálható – és igen, ez valóban így van. Ez a szelet azonban nem kisebb, mint az, amelyikben egy hagyományörző falu viseletét választjuk vizsgálatunk tárgyául.

Második példa: a karácsony

Kiindulópontul egyik legszebb, legmaradandóbb néprajzi élményemet választottam: húsz évvel ezelőtt egy erdei kirándulást tettünk a steierkarintiai határvidéken Leopold Kretzenbacherrel. Steirisch-Laßnitzban, egy fogadó termében a helybeliek által eljátszott paradicsomjátékra invitáltak bennünket. Leopold Kretzenbacher – *a Lebendiges Volksschauspiel in Steiermark* (KRETZENBACHER 1951) című könyvében – a játék barokk jellegzetességeit dolgozta ki, a be- és kilépő szereplők térbeli megjelenítésétől kezdve stilizált fehér jelmezükig.

Néprajzi jelenkorkutatás? Nem tudom, Kretzenbacher használta-e ezt a kifejezést. Egy szerencsésen konzerválódott hagyományt, a múlt élő dokumentumát mutatta be. Kretzenbacher meg sem kísérelte a modern részletek elhagyását – felhívta a figyelmet például arra, hogy a háromkirályok a telefonkönyvből keresik ki Mária és József címét, és más hasonló jelenetekre; tudomásul vette tehát a modern változtatásokat, sőt fel is hívta rá az olvasók figyelmét. Kutatóként azonban leginkább a játék barokk eredete izgatta, így ezt a fajta vizsgálatot a reliktumkutatás címkéjével láthatnánk el. Ebben az esetben egy olyan kulturális elemet kutattak fel és mutattak be, amely értelmét elsősorban egy elmúlt kor kultúrájából nyeri.

A másik megközelítési módra, vagyis a korlátok közé szorított kontextusvizsgálatra is könnyen találunk példát a karácsonyi ünnepkör vizsgálatából. Feltűnik például az, hogy a karácsonyfákat, főként a villanegyedekben, egyre gyakrabban állítják fel kint a szabadban, korán, gyakran már december elején, vagy pedig egy kertben álló fenyőfát díszítenek fel. Az embernek az a benyomása támad, hogy a díszítés funkciója kerül előtérbe (amit a *Schöner Wohnen* lakáskultúra-magazin nagyban befolyásol), és ezt a változását a néprajztudomány is megállapította (SCHMIDT 1966). Vannak a jelenségnek párhuzamai is: a négy, szimbolikus jelentésű gyertyával díszített adventi koszorú helyét gyakran adventi csokrok, virágkompozíciók veszik át (BAUSINGER 1970: 27), és amióta a kertészek virágkötő művészekké váltak, alkotásaik inkább az ikebanára emlékeztetnek. Találón jellemezte az ilyesfajta átalakulásokat Leopold Schmidt: *hitehagyott szokások* (SCHMIDT 1966). Ugyanezen címen megjelent munkájában innovációk sorát vonultatja fel, mindenekelőtt azonban azt mutatja be, miként kerülnek a hagyományos műtermékek a jelenkorban más funkcionális összefüggésekbe, miként válik a tradicionális, egykor vallásos dimenziókkal rendelkező tárgy egyre inkább esztétikai jellegűvé. Sorolhatnánk a példákat: a konfirmáció egyre inkább az ajándékokról, az ünnepélyes körítésről szól, és a karácsony esetében is a „szép” jelző válik egyre fontosabbá, vagyis az esztétizálódás a legszembetűnőbb folyamat.

Fontos felfedezésről van szó, semmi kétség, és Leopold Schmidt tanulmánya jelzés a néprajztudomány számára. Mégis fel kell tennünk a kérdést: sikerült-e ily módon megragadnunk a jelenkori karácsony egészét? Ha magunkba nézünk, meg kell állapítanunk, nem igaz, hogy legkésőbb december elején már álmatlan éjszakáink vannak a karácsonyfa miatt, és nem a betlehemi játékok megtekintése körül forog minden gondolatunk. Legfőbb gondunk ilyenkor az ajándékozás. Vajon komo-

lyan vehetjük-e, amikor a titkárnő azt mondja: „Idén nem ajándékozunk egymásnak semmit!” Adjunk-e a szomszéd gyerekek – bár soha sem köszöni meg – idén is valami ajándékot, csak azért, mert a szülei kedvesek, és olykor segítenek is? Kapjon-e a jóformán ismeretlen unokaöcs is karácsonyi ajándékot? Az ünnepek közeledtével főként ilyesfajta kérdések izgatják az embert.

Egy újabb feltűnő jelenség: az ajándékozás mint téma alig fordul elő a néprajzban. A jelenségnek van egy lehetséges magyarázata: annak ellenére, hogy tárgyakat ajándékozunk, ezek a tárgyak rendkívül sokféle lehetnek. Az ajándékozás maga nem megfogható objektíváció, nem múzeumban kiállítható tárgy, hanem társadalmi történés, cserefolyamat, és mint olyan rendkívül tanulságos. A néprajz ezen a téren tapasztalható fogyatékosága azért is meglepő, mert az etnológiában a témának érdekes irodalma van (MAUSS 2000; CODERE 1968). Rámutatnak az ajándékozás *do ut des* jellegére, a cserére, a két oldal viszonyára, rámutatnak arra, hogy az ajándékozás többet jelent, mint az ajándék tárgyi értéke, hogy sokkal inkább a nem anyagi jellegű értékek – mint például a tekintély – játsszák a főszerepet a folyamatban (szívesen hozzák fel az etnológusok ebben az összefüggésben példaként a potlecs intézményét). Arra is vannak utalások, hogy az ajándékozás menete a már létező társadalmi kapcsolatok mellett zajlik.

Egy másik szerző ez utóbbi jelenségnek szentelte *A karácsonyi ajándékok és a rokonsági kapcsolatok hálója* című, nagyobb, a városi társadalommal és a karácsonyi ajándékokkal foglalkozó tanulmányát. Egy közepes nagyságú város szántiz lakóját kérdezte ki, és összesen 4347 ajándékot vett számba. Az eredmény: az ajándékok ma is mindegyiknél a rokonokat illetik, vonatkozik ez a másod- és harmadfokú rokonokra is, ráadásul abban az esetben is, ha egyébként alig vannak kapcsolatban egymással. A szerző szerint a szokás ellentmond a rokonság tényleges, inkább eltűnően lévő jelentésének, majd azt a következtetést vonja le, hogy a karácsonyi ajándékozás a fontosnak tartott, de bizonytalanná vált kapcsolatok megerősítésére szolgál. Ezzel az értelmezéssel a szerző mai ünnepeink egy fontos aspektusát érinti: az ünnepek nem annyira a már meglévő interakciós kapcsolatok megerősítésére, mint inkább a kívánatos kapcsolatok elősegítésére szolgálnak (gondolok itt például a szomszédok közös ünnepeire). Kiderül a tanulmányból az is, hogy a kulturális objektumok, kulturális előképek hogyan teszik láthatóvá társadalmunk struktúráját, felfogását.

A szerző neve Theodore Caplow, a mű eredeti címe *Christmas Gifts and Kin Networks*, a vizsgálat az amerikai Middletownban zaj-

lott (CAPLOW 1982). Mindez azt jelzi, hogy az állítólagos kivétel valószínűleg nem tekinthető annak, így a néprajztudományban e helyütt tatóngó űr még fájóbb.

Egyébként a jelenkori szokások ilyesfajta domináns elemeinek feltárása történeti szempontból is releváns lenne. Amióta az ajándékozás nem rituális, kötelező adomány, hanem szabadon alkalmazható gesztus, „befektetés”, a karácsonyi események hangsúlya is errefelé tolódott el. Mindez nemcsak a jelenkorra igaz, hanem az elmúlt körülbelül száz évre is, legalábbis ami a polgáriassult rétegeket illeti. A népszerű karácsonyi könyvek, regények, önéletrajzok egyes részletei a meglepetést, az ajándékozást állítják a középpontba (SICHELSMIDT Hrsg. 1978). A karácsonyról írt könyvekben Ingeborg Weber-Kellermann – regényekből vett idézetek felhasználásával – az ajándékoknak és az ajándékozásnak szenteli a leghosszabb fejezetet (WEBER-KELLERMANN 1978: 70; 1968). A fejezetben felsorolt jelenetek azonban pontosabb történeti kutatást és más forrásokból származó kiegészítéseket igényelnének (SAUERMANN Hrsg. 1979: 41).

Harmadik példa: a népi gyógyászat

A harmadik példában újra viszonylag élesen válik el egymástól a háromféle koncepció. A téma: a betegség.

A betegség mindennapos probléma. A néprajzi monográfiákban az emberi test, az egészség, a betegség központi szerepet játszik. Eleget tud-e a néprajz a betegségről, és a téma előfordul-e egyáltalán az irodalomban?

A kérdésre nem adhatunk egyértelmű nemleges választ. hiszen van a néprajznak egy idevágó fejezete: a népi gyógyászat. A kutatás régebbi hagyományokat dolgoz fel, de jelenkori megfigyelésekkel is foglalkozik, ha ezeknek közül van a hagyományhoz. Hovorka és Kronfeld klasszikus definíciója szerint a népi gyógyászat „a nép régmúltból örökölt betegségképzeteinek és gyógyászati eljárásainak összessége, amely ellentétben áll az orvostudománnyal” (HOROVKA-KRONFELD Hrsg. 1908: XIV).

Az első koncepció szerint olyan, korábbi kulturális összefüggésekből származó recepteket, eljárásokat, betegségekről alkotott elképzeléseket gyűjtene, melyekkel még ma is találkozhatunk; amennyiben ilyen reliktumok bukkannak fel, a néprajzos is rögtön feltűnik a színen. Amíg Swoboda úr szűrő tüdejével a megfelelő szakorvoshoz fordul, a néprajzosnak nincs mit keresnie. Előfordulhat azonban az is, hogy Swoboda úr Maria Fieberbrünnlbe zárandokol, vagy ráolvasással igyekszik gyógyítani magát – ekkor megjelenik a néprajzos, jegyzetel, és jegyzetel a „még mindig” címkével látja el.

A második fokozat, a második koncepció: tudomásul vesszük az előbbi, valamint a hivatalos gyógyászati eljárások és javaslatok közötti feszültséget. Felmerül a kérdés: miért éppen ebben az esetben (ennél a személynél, ilyen körülmények között, ezen a helyen) bukkannak fel az anakronisztikus formák, mit keres itt egy régi kultúra eleme, és mi a funkciója ebben a modern összefüggésben? Az egyes elemeket tehát nem izoláltan írják le, hanem a professzionális gyógyászat réseiben kutatva. Mindez további dolgokba is bepillantást enged. Például felmerül egy érdekes összefüggés a titoktartással kapcsolatban: a népi gyógyászat eljárásainak egy részében a siker kimondottan attól függött, hogy az alkalmazott szert titokban, némán használták – gondolhatunk itt a szemölcs ellen használt ráolvasásra és hasonló eljárásokra. Ma a hallgatás inkább egyfajta szociálpszichológiai posztulátum: mivel a hivatalos orvoslás és a gyógyintézmények annyira dominánsak és mindenütt jelen lévőek, ezek a dolgok nem lehetnek publikusak. A társadalmilag kikényszerített hallgatás azonban egybecseng a hallgatás mágikus gyógyerejével, így a némán végzett eljárás másodlagos jelentéssel is bír.

Egy ilyesfajta értelmezéssel már közel járok a harmadik koncepcióhoz. Ez a koncepció nem a gyógyítás szigorúan körülhatárolt, különleges formáiból indul ki, hanem abból az összhelyzetből, amelyben a beteg ma él. A kérdés a következő: hogyan küzdjük le a betegségeket – és ez nem pusztán természettudományos, hanem kulturális kérdés is. Helmut Fielhauer már tíz évvel ezelőtt javaslatot tett egy ilyen értelemben használt terminológia, a „gyógyászati kultúra” (Heilkultur) bevezetésére (FIELHAUER 1973; SCHENDA 1973) – amely a betegekkel és a betegségekkel kapcsolatban lehetőséget teremthet átfogó kérdések feltételére.

Ez a javaslat hatással volt egy tübingeni kutatási projekt létrejöttére is, melynek címe: *A gyógyászati kultúra és a rák*. A projekt a következő kérdést tette fel: Miként kezeli a népesség a rákbetegség problémáját? A problémakörnek olyan öröklött kulturális elemek is szereplői, amelyek tudományosan már meghaladottak. Erre példa az a jelenség, hogy sokan a régi, első számú népbetegséggel, a tuberkulózissal kapcsolatos ismereteket viszik át – minden különösebb átgondolás nélkül – a rákbetegségre. Így például bizonyított, hogy a betegség nem fertőz, mégis kimutatható egy ilyesfajta elképzelés jelenléte, amely részben ebből a tradicionális összefüggésből származik (DORNHEIM 1983). Az ilyen jellegű megállapítások azonban még nem ragadják meg a testi lehetőségeken és kényszereken túli horizont teljességét. Valószínűleg éppoly fontos, miként értékeli az intézmények és a személyek a

modern orvostudományt, vagy általában véve milyen reményekkel, milyen nehézségekkel, milyen tartalékokkal közelítik meg az emberek a betegséget és a betegeket.

Jutta Dornheim nemrég megjelent *Betegek a falusi hétköznapiakban* című tanulmányában kimutatta, hogy a betegek és a betegség problémájának kezelését nem a népi gyógyászat, sokkal inkább a hagyományosan meghatározott szerepek határozzák meg – tény például az is, hogy korábban a falvakban csak azok számára volt megengedett a betegség, akiknek munkaképtelensége mindenki számára nyilvánvalóvá vált. Korábban egyszerűen nem engedhette meg magának az ember, hogy beteg legyen. Mindezek következtében ma is gyakran előfordul, hogy az olyan betegeket, akik nem produkálnak látható tüneteket, egyszerűen lustának bélyegezik (DORNHEIM 1983: 186–188). Jutta Dornheim ezt egyszer így fogalmazta meg: „Vannak olyan betegek, akiknek meg kell halniuk ahhoz, hogy bebizonyítsák, valóban betegek voltak.” Ez a felfogás természetesen kihat a falu hasonló betegekhez való viszonyának egészére.

Valószínűleg csak ilyen átfogó kontextusból vonhatók le következtetések a gyakorlatra vonatkozóan. Valóban, Jutta Dornheim tanulmánya egy sor óvatos javaslattal zárul, azzal hogy a betegek utókezelésekor környezetüket is figyelembe kell venni, hogy a megelőzéssel kapcsolatos vizsgálatokat más összefüggésbe kell helyezni (DORNHEIM 1983: 277). Saját szakmánk gyakorlati lehetőségeit, főként közvetlen lehetőségeit természetesen hiba lenne túlbecsülni, az azonban bizonyos, hogy beavatkozás a gyakorlatba vagy tanácsadás csak a tágabb horizont vizsgálatával lehetséges, a néprajzi jelenkutatás szűkebb keretei között semmiképpen sem.

Lehetőségek és veszélyek

Végül szeretnék a jelenkutatás újabb koncepciókat rejtő lehetőségeiről, de veszélyeiről és nehézségeiről is néhány szót ejteni – olyan lehetőségekről és veszélyekről, amelyekről részben már szó esett. Az első pozitívumot a *társadalomtörténeti mélység* címkével lehetne ellátni. A néprajz mindig is a néppel, a nép kultúrájával kívánt foglalkozni. Precízebb definiálásra általában nem került sor; az azonban nyilvánvaló, hogy a fogalmon a népesség nagy többségét értették. Kiderül azonban az is, hogy a „reliktumkutatás” csak a népesség egy kis részét érinti. Ez részben abból fakad, hogy azok a történeti, kulturális összefüggések, amelyek a reliktumot eredetileg jelentéssel ruházták fel, olyan társadalmi struktúrákhoz kötődnek, amelyek időközben már

megaladottakká váltak (konkrétan: abból fakad, hogy ezek a dolgok valamikor a paraszti kultúra szerves részét képezték, ma azonban egy teljesen más kulturális közegben élnek tovább, és így más funkciókat is betöltenek).

Összefügg valószínűleg azzal is, hogy egy ideológiai szintre emelt területről van szó (konkrétan azzal, hogy ezen a területen a polgárság esztétikai és egyéb érdekei is fontos szerepet játszottak). A viselet – hogy újra ehhez a példához folyamodjunk – alapjában véve paraszti öltözék volt, amely iránt egy kontrasztprogram értelmében a polgári lakosság, a város érdeklődött. A munkáskultúra nem volt része a viseletkutatásnak, és ezen a néhány munkásviseletet ápoló egyesület működése sem változtatott. Jellemző, hogy Mathilde Hain szép tanulmányában, amely egy hesseni, viseletét őrző falu életképét rajzolja elének, nem szerepel a népesség azon része, amely nem hord viseletet. Hiányoznak a képből az ipari vidékekről származó kőművesfeleségek, az időszaki munkások – ők állítólag nem tartoznak a falusi közösséghez (HAIN 1936: 13–15; vö. BAUSINGER 1978: 229). Az öltözködés néprajza viszont megengedi, sőt megköveteli, hogy a magatartásformákra, attitűdökre vonatkozó kutatás a népesség minden rétegére kiterjedjen.

A második címke: a *hétköznapok*. Ebben az esetben is abból kell kiindulnunk, hogy a néprajztudomány a kezdetektől fogva a hétköznapi kultúra, az életmód iránt érdeklődött. A korábbi kultúrfok felől definiált részskultúrára való leszűkítés azonban a gyakorlatban sokszor messzire vezetett a hétköznapoktól. Ami valaha feltehetőleg a hétköznapok része volt, az más kulturális környezetben a különlegesség, a látványosság, a festőiesség jegyeit hordozza – ez a folklórizmus jelensége. Aki viseletkutatással foglalkozik, tudja, hogy a hétköznapokhoz nem lehet sok köze, még akkor sem, ha a vizsgálat a viselet és a többi öltözködési szokás viszonyára is kitér. Az öltözködés néprajza ezzel szemben valóban hétköznapi, feltűnésmentes dolgokkal foglalkozhat; remélhetőleg nem alakít ki saját maga újabb, látványos, kanonizált elemeket – a farmernadrág fontos téma (vö. KÖNENKAMP 1983), de biztosan nem az egyetlen.

Egy szélesen értelmezett néprajzi jelenkorkutatás, mint azt már említettük, a *kultúrtörténet* szükséges és lehetséges revízióját is eredményezheti. Az ajándékozás példájából kiderült, hogy a karácsonnyal foglalkozó néprajzi kutatás kanonizált tárgyai a múlt realitásának csak egy kis szeletét fedik le, hogy az ajándékozásnak a múltban sokkal nagyobb jelentősége volt, mint ahogy az a néprajzban kifejeződik. A viselet esetében ez még világosabb. Hiszen nem igaz, hogy mindenki minden al-

kalommal viseletben járt, legalábbis akkor nem igaz, ha viseleten azt értjük, amire ma a legtöbben a szó hallatán asszociálnak. És az sem felel a valóságot, hogy a gyógyászati kultúra egy, két vagy három évszázaddal ezelőtt kizárólag mágikus cselekményekből és gyógyfüvek titkos receptjéből állt – a tudományos orvosi kommunikáció, a tudományos tapasztalat és a mindennapi tudás eszmecseréjének minimuma annak idején is létezett.

A mai kultúra átfogó vizsgálata olyan jelenségekkel is foglalkozik, amelyek korábban nem léteztek – gondolok itt a médiára vagy a kulturális ipar intézményeire. Emellett azonban az ilyen jellegű kutatás a néprajz „kanonizált” területeinek eddig elrejtett történeti dimenzióit is feltárhatja.

Ezzel a megjegyzéssel implicit módon a tágon értelmezett koncepció problémáira és veszélyeire is felhívtam a figyelmet. Az, hogy mindeközben a tudományos diszciplínák határai összemosódnak, nem jelent tragédiát. Ernst Bloch mondta, hogy az élet interdiszciplináris – és ebben bizonyára igaza volt; az izgalmas kérdések éppen ott merülnek fel, ahol az ember képes szakterülete szűk hagyományainak bilincseiből kitörni.

Belátom, hogy kultúránk komplexitása, a részek és szektorok interdependenciája komoly problémákat vet fel. Az öltözködés néprajza (hadd térjek vissza még egyszer ehhez a példához!) vizsgálja az áruházi katalógusokat, a kirakatok berendezését, a reklámkiadványokat, az irodai beszélgetéseket, a gyártók stratégiáit és a terjesztés mechanizmusát, az áru esztétikáját és előre meghatározott tönkremenetelét, a példaképeket és imázsokat, filmeket, tévésztárokat és így tovább. Valóban, egy ilyen komplex területre csak az merészkedhet, aki nem szédül. Az előbbre jutás elengedhetetlen feltétele a szisztematikus gondolkodás, és egy olyan rendszerező elv, amely lehetővé teszi az egymáshoz kapcsolódó jelenségek rendszerbe foglalását. Be kell látnunk azt is, hogy sok a más diszciplínával közös felület, mint például a sztereotípiakutatás szociálpszichológiával közös felülete, a csoportszociológia, a médiakutatás idevágó fejezetei; nem egyszerű feladat mindezekből a számunkra fontos tudásanyagot összeválogatni.

Ugyanakkor ez jelenkori kultúránk realitása. Hiába feszítek büszkén a viseletben, és jelentem ki: néprajzkutató vagyok, és nem médiakutató, attól még nem számúzhetem a tévét a világból. Ráadásul még az is megeshet, hogy a Burgenland déli részén gyűjtött reliktumaimat az ORF valamely néprajzi műsorában látom viszont. Nem kerülhetem meg tehát a modernitás jelenségeivel való szembenézést, kénytelen leszek ezen a területen is tájékozódni.

A kutatás interdiszciplináris jellege, vagyis tárgyának sokszínűsége, sokrétősége nem jelenti azt, hogy az összes diszciplínában járatosnak kellene lennünk. A tudományok nem rendszerezett határokkal ellátott szakterületek. A tudomány a történelem folyamán felhalmozott tapasztalatok összessége. Egy tudományágnak ezt a tapasztalatot *nemcsak szabad, de kell* is használnia, ezek segítségével kell súlypontjait kijelölnie. Éppen ezért válogattam példáimat tudatosan szakmánk kanonizált területeiről. Ezzel semmiképpen sem szerettem volna határjeleket felállítani. A néprajznak jó oka van rá, hogy újra és újra más szakmák területeire merészkedjen; az egyik ilyen ok, hogy a rokon tudományok gyakran nem azt produkálják, amit elvárunk tőlük. Ha kanonizált példákat alkalmaztam, azért tettem, hogy megmutassam: a néprajztudomány olyan leletekkel rendelkezik, amelyekkel jól sáfárkodhat – de csak akkor, ha reliktum ide vagy oda, jól ismeri a mai valutákat is.

Fordította: Vándor Andrea

Irodalom

- BAUCHE, Ulrich
1975 Die Kleidung der ländlichen Händler auf dem Hamburger Markt. Materialien und Gedanken zu Funktionen der Tracht im 18. und 19. Jahrhundert. In KAUFMANN, Gerhard (Hrsg.): *Stadt-Land-Beziehungen*. Göttingen, Schwartz, 207–220.
- BAUSINGER, Hermann
– 1970 Der Adventskranz. Ein methodisches Beispiel. *Württembergisches Jahrbuch für Volkskunde*, Jg. 16. 9–31.
– 1978 Identität. In BAUSINGER, Hermann – JEGGLE, Utz – KORFF, Gottfried – SCHARFE, Martin (Hrsg.): *Grundzüge der Volkskunde*. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 204–264.
– 1983 A folklorizmus fogalmához. *Ethnographia*, 94. évf. 3. sz. 434–440.
- BOGATIRJOV, Pjotr Grigorovics
1971 *The Functions of Folk Costume in Moravian Slovakia*. Paris, The Hague.
- CAPLOW, Theodore
1982 Christmas Gifts and Kin Networks. *American Sociological Review*, vol. 47. 383–392.
- CODERE, Helen
1968 Exchange and Display. *IESS*, vol. 5. 239–245.
- COSERIU, Eugenio
1980 Vom Primat der Geschichte. *Sprachwissenschaft*, Jg 5. 125–145.
- DORNHEIM, Jutta
1983 *Kranksein im dörflichen Alltag. Soziokulturelle Aspekte des Umgangs mit Krebs*. Tübingen, Tübinger Vereinigung für Volkskunde, 148–154. (Untersuchung des Ludwig Uhland-Institut der Universität Tübingen, 57.)
- ELLWANGER, Karen
1980 *Das Kleid und sein Preis*. Tübingen. (Magiszteri dolgozat, kézirat.)
- FIELHAUER, Helmut
1973 Volksmedizin – Heilkurowissenschaft. Grundsätzliche Erwägungen anhand von Beispielen aus Niederösterreich. *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien*, Jg. 102. 114–136.
- HAIN, Mathilde
1936 *Das Lebensbild eines oberhessischen Trachtendorfes. Von bäuerlicher Tracht und Gemeinschaft*. Jena, E. Biederichs, 13–15.
- HAUG, Wolfgang Fritz
1971 *Kritik der Warenästhetik*. Frankfurt am Main, Suhrkamp.
- HOROVKA, Oskar von – KRONFELD, Adolf (Hrsg.)
1908 *Vergleichende Volksmedizin*. 1. Stuttgart.
- JEGGLE, Utz – KORFF, Gottfried
1974 Zur Entwicklung des Zillertaler Regionalcharakters. Ein Beitrag zur Kulturökonomie. *Zeitschrift für Volkskunde*, Jg. 70. Nr. 1. 39–57.
- KÖNENKAMP, Wolf Dieter
1983 „Bedürfnis und Norm“ in der Kleidung. In KÖSTLIN, Konrad – BAUSINGER, Hermann (Hrsg.): *Umgang mit Sachen. Zur Kulturgeschichte des Dinggebrauchs*. Regensburg, Deutsche Gesellschaft für Volkskunde, 111–128. (Regensburger Schriften zur Volkskunde, 1.)
- KÖSTLIN, Konrad
1970 Folklorismus und Ben Akiba. *Rheinisches Jahrbuch für Volkskunde*, Jg. 20. 234–256.
- KRETZENBACHER, Leopold
1951 *Lebendiges Volksschauspiel in Steiermark*. Wien, Österreichischen Bundesverlag.
- MAUSS, Marcel
2000 Tanulmány az ajándékról. Az ajándékcserre formája és értelme az archaikus társadalmakban. In Uő.: *Szociológia és antropológia*. Budapest, Osiris, 193–338.
- MOSER, Hans
1962 Vom Folklorismus in unserer Zeit. *Zeitschrift für Volkskunde*, Jg. 58. Nr. 2. 177–209.
- SAUERMANN, Dietmar (Hrsg.)
1979 *Weihnachten in Westfalen um 1900*. Münster, Volkskundl. Komm. für Westfalen.
- SCHENDA, Rudolf
1973 Volksmedizin – was ist das heute? *Zeitschrift für Volkskunde*, Jg. 69. Nr. 2. 189–210.
- SCHMIDT, Leopold
1966 Brauch ohne Glaube. In SCHMIDT, Leopold: *Volks Glaube und Volksbrauch* Berlin, Schmidt, 289–312.
- SICHELSCHMIDT, Gustav (Hrsg.)
1978 *Weihnachten im alten Berlin*. Berlin, Stapp.
- VOIGT, Vilmos
1970 Vom Neofolklorismus in der Kunst. *Acta Ethnographica*, vol. 19. 401–423.
- WEBER-KELLERMANN, Ingeborg
– 1968 Über den Brauch des Schenkens. In HARKORT, Fritz (Hrsg.): *Volksüberlieferung. Festschrift für Kurt Ranke zur Vollendung des 60. Lebensjahr*. Göttingen, Schwartz, 1–8.
– 1978 *Das Weihnachtsfest. Eine Kultur- und Sozialgeschichte der Weihnachtszeit*. Luzern – Frankfurt am Main, Bucher.

A tárgykultúra múzeumi feldolgozásának nehézségei

A muzealizálás mint intézményeken túlmutató trend

1 MYTHOS BERLIN 1987; Claudio Lange projektjének leírását lásd 321.

2 A megfogalmazáshoz lásd SCHNEIDER 1987.

3 BREMER 1988; Linden bonyolult történelmi önpercepciójához: WINTER 1988: 80–96.

4 *Süddeutsche Zeitung*, 3. August 1987.

5 Helyi nyelvjárásban jelentése: 'Ottó háza'. (A ford.)

Jó egy évvel ezelőtt jelent meg Claudio Lange írása, *A túlélés utópiáinak múzeuma* címen (LANGE 1987), amely félig könyvnek, félig irathalmaznak, figyelmesebb vizsgálat után azonban leginkább kiállításkatalógusnak tűnik. A katalógus nem egy képzeletbeli múzeumra vonatkozott, hanem valóságos installáció állt mögötte: az 1987 nyarán, az egykori kreuzbergi vasúti megálló területén, a *Mythos Berlin* projekt keretében létrehozott kiállítás.¹ Claudio Lange kísérlete két okból is érdekes: az utópiamúzeum gondolata a manapság megszokott és gondosan celebrált „emlékezés liturgiái”² oppozíciójaként merült fel, másrészt múzeumi tervének tárgya nem a történelmi múlt, hanem a jövő felé fordulás volt: múzeuma nem retrospektív, hanem jövőbe tekintő; munkájának tárgya nem a múlt, hanem az utópia. Ami mindebben mégis meglepő: még a megszokott múzeummal való szembenállás is a múzeumot mint médiumot szolgálta.

A muzealizációs eljárás kulturális mintázatának meghatározó erejére egy másik példa a híres Rote Linden: a hannoveri munkásnegyed, amelynek szabadidőközpontjában nemrég múzeumot és archívumot rendeztek be. Látható itt többek között a *Munkáslakókönyha 1930-ból... üveg mögött*, amely az „egykori életforma egyszerűségét” hivatott bemutatni az elvtársaknak.³ A helybeli funkcionáriusok még ma sem látják világosan, hogy ez a múltba tekintés a jövőre vonatkozó politikai erőket erősíti, vagy éppen a szubkultúra dinamizmusának elmúlását mutatja be. Nem lehetséges-e – és ez a kérdés Lindenben is okot ad a vitára –, hogy az egykor éppen jövőtudatossága miatt népszerű politikai energia muzealizálása annak kifulladását bizonyítja? Lehet, hogy –

miként Günter Grass évekkel ezelőtt a csigatempó (*Schneckenang*) fogalmával jellemezte az egykori Vorwärts-Partei (Előre! párt) helyzetét – a jövőben a muzealizálás válik a fejlődés perspektívájának metaforájává? Lehetséges, hogy a Linden-típusú (egyébként nem egyedülálló) kiállítás finom, kulturális-szimbolikus eszközökkel a szociáldemokraták évszázadának elmúltát sugallja? Vajon a muzealizálás egyfajta szemizmográf, vagy pusztán annyira általános jelenség, hogy még a „remény princípiumai” is a vitrinek konzerválóerejének hatalmába kerülnek?

Említék egy harmadik példát is, amely – nyilván nem szándékosan, de – akkora tömegben vet fel újabb kérdéseket, hogy még a *Süddeutsche Zeitung* is első oldalán hozta a kiállítással foglalkozó kommentárt⁴ annak ellenére, hogy északnémet ügyről volt szó. 1987 augusztusában nyitotta meg a komikus Otto Waalkes az életét és pályafutását bemutató múzeumot Emdenben, ami ugyan saját, egyéni kezdeményezés, de az alapítás nyilvános aktusa a múzeumot hivatalos intézménnyé avatta. Waalkes alapítványa ügyesen zsonglörködött egy műgyűjtemény kialakításának helyi példájával és a regionális névadási mintával. A múzeum neve Dat Otto Hus:⁵ az elnevezés az északnémet Heimatmuseum és a régi, jellegzetesen helyi épületek elnevezésére egyszerre utal. Otto alapítási tevékenységének célja az lehetett, hogy a filmjeit és második könyvét követően még egy, a kultúra közvetítésére szolgáló, valamelyest klasszikusnak számító médiumot megnyerjen, jelesül a múzeumot. A közösség irányítóit más megfontolások is vezethették, például az, hogy az Otto Hus egyfajta ellenpontja lehet Henri Nannen „elitista” képzőművészeti múzeumának, így Emden kulturális ajánlata többfajta ízlést, irányzatot is kiszolgálhat.

A muzealizálás példáit még sokáig sorolhatnánk. A rendezvényre invitáló írás további adalékokat is felvonultat. Bár az egyes múzeumi kezdeményezések mögött különféle szándékok, okok és elgondolások rejlenek, mind egyetlen trendbe illeszthetők, amely jelen van társadalmunk minden szelvényében és minden szintjén. A trend valóban mindegyik jelen lévő,⁶ így a muzealizálás korunk idővonatkozásainak (*Zeit-Verhältnisse*) kulcsfogalmává vált. Ezt a folyamatot Hermann Lübbe írta le, elemezte és adaptálta a különféle médiumokra. Vizsgálatai során kiderült, hogy a muzealizálás többé nem kötődik az intézményhez, amelyről elnevezték, viszont képes az élet minden részletét megragadni – még azokat is (mint az előző példák mutatták), amelyek tárgya, perspektívája a jövőre vonatkozik. Lübbe „jelenkori kultúránk expanzív historizmusát” diagnosztizálja, és megállapítja, hogy még soha nem volt „a kulturális jelen olyan mértékben a múlt által meghatározott, mint a mi sajátunk”.⁷ A szerző szerint ennek két oka lehet: egyfelől fogyasztói javaink egyre gyorsabban válnak idejémtúlttá, így a társadalmat elárasztják a reliktumok, a másik ok a civilizáció kifáradásában (*Zivilisationsmüdigkeit*) és egyre bizonytalanabb jövőképében keresendő. Mindez oda vezet, hogy egyre szívesebben fordulunk azon világok reliktumaihoz, amelyekből mi magunk is származunk. Lübbe megállapítása találó, érvei helytállóak, a vele vitázók példái és észrevételei is csak az ő megállapításait támasztják alá. Szinte nincs olyan kulturális folyóirat, amely ne igazolná Lübbe téziseit, és ne tartaná a múzeumok és a muzealizálás ügyét tárgyalásra érdemesnek.⁸ Sőt az egyik, a legújabb teóriákat mindig jól ismerő folyóirat maga is a muzealizálás közelébe került. Ezen persze nem azt kell érteni, hogy megszűnt, és ezzel az irodalmi archiválás tárgyává vált (ami egyébként is a muzealizálás régi, már lejárt jelentése), hanem azt, hogy a szerkesztőség egy időben maga is belekóstolt a múzeumi munkába. Az *Ästhetik und Kommunikation* című folyóiratról van szó, amelynek szerkesztői 1987 nyarán a már említett *Mythos Berlin* című kiállítást színre vitték, így a múzeum és a muzealizálás problémájával nemcsak teoretikus, hanem gyakorlati szinten is megismerkedtek. A kiállítás gyakorlati tapasztalatait a februári számban összegezték a szervezők; a *Kulturgesellschaft: Inszenierte Ereignisse* (Kulturális társadalom – színre vitt események) című írás finom érzékenységgel mutatja be, mi áll a múzeumok népszerűsége mögött és a muzealizálási trend hátterében. Eberhard Knödler-Bunte és szerkesztőtársai alkotása távolabbról nézve persze nem más, mint az elgondolkodtató muzealizálási járvány egy újabb esete.

Míg évekkel, pontosabban másfél évtizeddel ezelőtt a múzeumügy

váltságáról beszéltek (ami meg is felelt a múzeumok akkori állapotának), addig ma, ha néhány szóval a múzeumok társadalomban betöltött szerepét jellemezni szeretnénk, múzeumeufóriáról vagy múzeumlázzról szólhatnánk. Valóban, a múzeumoknak a legutóbbi 15–20 évben végbement fejlődése az egyik legfontosabb oka annak, ami ma totális muzealizálódásnak tűnik. A múzeumi expanzió méretei számok segítségével is könnyen kimutathatók: a felelős szervek, minisztériumok, referensek nagyfokú, féltelen, „vad burjánzásról” (*Wildwuchs*) számolnak be akkor, amikor az utóbbi tizenöt év 100–200 százalékos növekedését kommentálják. Ulmban, a német múzeumszövetség idei éves gyűlésén, amelyen a „növekvő múzeum” volt a vitatéma,⁹ többször hangzott el az „elburjánzás” és a „rákos daganat” kifejezés.¹⁰ Úgy tűnik, a múzeumok sohasem voltak olyan népszerűek, mint manapság. Ezt nemcsak a múzeumalapítások, –bővítések és –felújítások mennyiségi növekedése tükrözi, hanem a múzeumlátogatók évről évre növekvő létszáma is. Ma ez a szám már hatvanmillió feletti.¹¹ Ez annyit jelent, hogy az akkori NSZK (1987) minden egyes polgára évente legalább egyszer felkeres egy kiállítást – ami persze csupán statisztikai fikció, hiszen egy ember gyakrabban is eljárhat múzeumba.

Feltehető viszont, hogy a látogatók nem elhanyagolható része¹² a nagy kiállításokat keresi fel, amelyeket néhány éve főként országos, illetve tartományi kiállításokként rendeznek meg.¹³ Mindegy, hogy mi az ok (minden bizonnyal más motiválja a staufereket, más a poroszokat vagy a bajuvárokat, mást találunk a kölni Monumenta Judaica és a frank zsidók esetében), az azonban bizonyos, hogy mind örömeiket lelik a múzeumok által közvetített szellemi értékekben, ezzel igazolják, sőt állandóan erősítik a muzealizálási trendet. Fontos közvetítői a múzeumnak mint kulturális mintának, mindig is befolyásos ötletadói voltak az új múzeumalapításoknak, és azok ma is; következképpen nem pusztán szójáték, hanem a jelenségek leírására is alkalmas a szófordulat: a *múzeum popularizálása* (Popularisierung des Musealen), illetve a *populáris kultúra muzealizálása* (Musealisierung des Populären) egymást kiegészítő folyamatok (KORFF 1988). A múzeumalapítások fellendülését és a látogatólétszám növekedését (Museumboom) az a kultúrpolitika alakítja vidéken is, amely mind állami, mind tartományi részről fontosnak tartja a fényűző, nagy kiállítások szervezését, a nagyvonalú múzeumalapításokat, –építéseket és –bővítéseket.

Múzeumokkal tehát bőven el vagyunk látva.¹⁴ Legyen szó a stuttgarti Staatsgalerie bővítéséről, régészeti vagy technikatörténeti tartományi múzeum alapításáról, befőttesüvegekkel, cséphadarókkal teli fa-lumúzeumokról: minden területen jelen vannak a múzeumi kezdemé-

6 Vö. HUDSON 1977; JEUDY 1985.

7 LÜBBE 1983: 9; ugyanerről LÜBBE 1982.

8 Néhány ezek közül: Kursbuch, Niemandsland, Merkur, Freibeuter.

9 A növekedést a következő számok tették még kézzelfoghatóbbá: míg 1969-ben 673, addig 1998-ban már 2400 múzeumlátogatóról beszélhetünk (HOFFMANN 1988).

10 Vö. a *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 11. Mai 1988. *Museumsstreit* rovat.

11 A Múzeumtudományi Intézet (Berlin) adatai szerint 1987-ben 66,34 millióan lépték át valamely múzeum küszöbét. Forrás: *Museumbesuche 1987* című táblázat (Museumkunde Jg. 53. 1988: 182).

12 Lásd az előző jegyzetben hivatkozott táblázatot.

13 Az osztrák tartományi kiállításokhoz vö. SPIEGEL 1988.

14 Baden-Württemberg 1100 önkormányzata közül több mint ezer rendelkezik saját múzeummal (MUSEUMKONZEPTION 1986).

15 Otto Dix Triptychon „Großstadt” című műve (1927–1928), ami a stuttgarti Galerie der Stadt-ban van kiállítva. (A szerk.)

16 A baden-württembergi múzeumi szövetség munkacsoportüléséről szóló írásban beszédes mellékletekben teszik szavá a különféle helyi kultúrtörténeti múzeumok (Heimatemuseum) „érvényes egyformaságát” (Südwest-presse, 25. April 1988).

17 MERO Manufacturer (Würzburg) épület-, padló-, repülőter és kiállításrendszereket készítő és építő desing cég. Könnyű féműveg szerkezetű kiállítási terek építésével is foglalkoznak. Bővebben: <http://www.mero.de> (A szerk.)

18 Burkhardt Leitner német építésről elnevezett belsőépítészeti és kiállítási rendszereket építő cég, ahol olyan flexibilis, modulus építkezési térszerkezet készítésével is foglalkoznak, amelyben a készítő háromdimenziós kommunikációs médiumnak tekinti a teret. Bővebben: <http://www.burkhardtleitner.de> (A szerk.)

19 Az ilyen múzeumok leírására alkotta meg Freddy Raphael és Geneviève Herberich-Marx a „Press-Button-Museum” kifejezést (RAPHAEL–HERBERICH-MARX 1986 1987: 109).

20 A vita, amire a szerző utal, egy 1976-ban megjelent, azonos című tanulmánykötetbe köthető. A kifejezés a német muzeológiában azóta hivatkozási alappá vált, és terminológiai szintre emelkedett. Az említett kötet: SPIECKERN-AGEL–WALBE Hrg. 1976. (A szerk.)

21 A Gare d’Orsay újabb bővítéséről, a franciaországi összmúzeumi helyzettel összevetve lásd RÉBÉRIUX 1984.

nyezések: a társadalom egészét átfogják. Amit Manfred Rommel Stuttgartban megvalósít, arról Alb és Allgäu polgármesterei sem szeretnék lemondani, vagyis arról, hogy a múzeum eszközeinek segítségével létrehozzák azt a „szimbolikus helyi kötődést”, amit a helyi közösségek a vidéki reformok és a falvak uniformizálódása miatt lassan elveszítettek. Míg Stuttgart Dix *Triptychonját*¹⁵ kínálja, addig a falvak szekerével és légyfogóikkal paraszti múltjukat prezentálják – miközben a látogatónak az az érzése támad, hogy vidéken mindenütt ugyanazt látni.¹⁶ A mindennapi kultúrát és történelmet bemutató múzeumok unalmát a prezentáció műfaja mérsékli: némelyik kiállításban inkább az audiovizuális technikára helyezik a hangsúlyt, máshol a kézműves, archaikus vonások kerülnek előtérbe, míg megint máshol a kiállítás nagyraágyó, színpadias jellege hangsúlyozódik. Nem ritka, hogy ezek a múzeumok csak a design- (Mero¹⁷ vagy Leitner¹⁸) vagy egyéb bemutatórendszerek nyomógombjainak köszönhetően különböznek egymástól.¹⁹

Úgy tűnik, a múzeum popularizálása és a populáris kultúra muzealizálása egymást feltételező folyamatok – jóllehet ezeket a folyamatokat más és más impulzusok tartják mozgásban. A múzeumok népszerűségének oka részben az, hogy a kiállítások didaktikussá, a pedagógiai munka részévé váltak. Az utóbbi folyamat többek között a késő hatvanas és korai hetvenes években kibontakozó (részben még ma is érzékelhető hatású) képzési reform következtében indult meg. Legnagyobb hatásuk azonban kétségkívül azoknak a művészeknek és tudósoknak volt, akik századunkban a múzeumot a kísérletezés helyévé, műhelyé tették. A korai kezdeményezések közül említhetünk példákat Marcel Duchamp ready-made műveitől (*Palackszárító*, 1914) vagy később a francia új realisták (Nouveau Realistes) assemblage alkotásaitól kezdve egészen az alkotói múzeum (Autorenmuseum) (PLESSEN 1985: 166) megközelítésig – itt elsősorban Harald Szeemannra vagy Walter Grasskampra utalva. A felsorolás végén a Georges Henri Rivière (RIVIÈRE 1936; JANMIN 1985) által kifejlesztett „Musées laboratoires”, a múzeum mint kísérletező kutatóhely felfogása áll: a műfaj illusztris példája a Daniel Spoerri és Marie-Louise Plessen által rendezett Musées Sentimentals (de Cologne, des Prusses etc. [SPOERRI 1989; ZEILLER 1986]), továbbá Harald Szeemann komplex kulturális képzeteknek (Monte Verita) vagy egyszerű életrajzoknak (*Mein Großvater*) szentelt kiállításai (SZEEMANN 1981). A „Musées laboratoires” törekvéseihez hasonlóan – amelyet Claude Lévi-Strauss is tárgyalt *Strukturális antropológia* című munkájában (LÉVI-STRAUSS 2001: II/287–288) – tárgyaikat nem izoláltan, hanem funkcionális összefüggéseikben állították ki, a funkció

azonban ezekben az esetekben felülírt formában, elidegenítve vagy ironikusan jelent meg.

A művészeti múzeumok ilyenformán végrehajtott „etnologizálása” (az esztétikai követelmények egyidejű tiszteltetben tartása mellett), úgy tűnik, sokkal inkább dinamizálta a múzeumokat, mint a nagy hévvel megvalósított múzeumpedagógiai gyakorlat, ami a maga szűk látókörű módján nem volt képes teljesen megtagadni a diszkurzív képzésméltból való származását – mint ahogy ez a *Lernort contra Museums-tempel* (Múzeum: szentély kontra a tanulás helye) címen elhíresült vitában ki is fejeződött.²⁰

A dinamizálódás előképeinek tekinthetjük az olyan műhelymúzeumokat is, mint a párizsi ATP (Musée des Arts et Traditions Populaires; LÉVI-STRAUSS 2001: II/288; JANMIN 1985) vagy a vidéki écomusée (KORFF 1982). Ezek az intézmények különféle közvetítőkön keresztül több Heimatemuseum kialakítására hatást gyakoroltak, de a képzőművészeti gyűjteményeket sem hagyták érintetlenül – említhető itt a Centre Pompidou vagy a Gare d’Orsay.²¹ Ezek az intézmények a múzeumi eszme jelenkori terjesztésében is fontos szerepet játszanak. Vonzerejük etnológiai kötődésüknek is köszönhető, pontosabban annak a törekvésnek, amely az etnológiai értelemben vett, szélesen értelmezett művészet- és kultúrafogalom alkalmazására irányul, amely a kiállított alkotásokat elsősorban nem a csodálat tárgyának tartja, hanem a történelmi és mai valóságkontextusok rendszerének egyik jeleként fogja fel. Mi sem bizonyítja jobban a szándékolt és az etnologizálás következtében kialakuló „művészietlenítést”, mint a művészettörténészek rosszallása, amelyet ez a két intézmény újra és újra kivált. Werner Hofmann szerint például a Gare d’Orsay termeiben olyan káosz uralkodik, mintha az utcán tülekedne az ember, és a műalkotások pusztán díszítőrekvizitumokként jelennek meg (HOFMANN 1988). Az egyetlen rendszerező a szabadidejét töltő társadalom igénye. Merőben másként ítéli meg a kiállítást Claude Lévi-Strauss, aki tudatosan etnológusként érvel, dicséri, hogy az Orsay-ben nemcsak azt látni, ami szép, hanem mindazt, amit a 19. században festettek, ezáltal láthatóvá válnak a saját korukat megelőző évszázad eszmétörténetének, a képzet fejlődésének összefüggései, ellentmondásai és konfliktusai is (LÉVI-STRAUSS 1987: 180–183; RITTER 1988).

Valóban, abszurd lenne azt feltételezni, hogy az ebingeni (Schwäbisch-Alb) vagy a zetal-bohlenbergerfeldi (Oldenburg) múzeumalapítókra a fenti intézmények hatottak volna. Számolnunk kell viszont azal, hogy a württembergi kisvárosokban, az északnémet falvakban is megjelenik Párizs vagy Berlin befolyása, és nemcsak azért, mert a mű-

zeumot mint kulturális mintát hatékonyan népszerűsítik, hanem azért is, mert a mai múzeomalapítások a muzeológia szempontjából át gondoltak, vagyis a múzeumok koncepcióit szakmai szempontok szerint alakítják ki és realizálják.²² A múzeumok már túlléptek azon a szentimentális állapoton, ami alapításuk és kialakításuk időszakában jellemezte őket. Míg korábban egy falusi tanító vagy helybeli patikus naiv gyűjtőszendvélye jelentette a fő hajtóerőt, addig ma a történészek, etnológusok, művészettörténészek szakértelme, a „nagyok” példái, a legutóbbi évek múzeumi vitái is hatnak a múzeumok kialakítására.

Amennyire abszurdnak tűnik első hallásra Ebingen vagy Zetel-Bohlenbergerfeld említése, annyira valóságosak az említett példák, és kevéssé spontán az ottani múzeumi törekvések. Az ebingeni múzeum kialakításán olyan szakemberek munkálkodnak, akik terveiket az 1987-es stuttgarti Napolen-Landesausstellunggal való szoros koncepcionális és személyi kapcsolataik révén hozták létre. Zetel-Bohlenbergerfeldben sem „csak úgy” alakulnak a dolgok;²³ az ott tevékenykedő egykori tanár számos szakmai konferencián vett részt, szoros kapcsolata van a berlini Pädagogisches Museum munkacsoportjával, így kiváló muzeológiai kompetenciákkal rendelkezik.

A múzeumok muzealizálásának egyik, nem elhanyagolható oka a múzeumi munka egyre szakszerűbbé válásában keresendő (a professzionizmus minden előnyével és hátrányával együtt [vö. BOURDIEU 1972]). Egy másik ok az a kikerülhetetlen és egyre erősödő szerepváltozás, amelyet az 1920-as és 1930-as évek mintájára az állami és regionális intézmények a múzeumokkal kapcsolatban tanúsítanak. Az állami, de legalábbis hivatalos engedély és a pecsét növeli a múzeumnak mint kulturális mintázatnak az irányadó mintaértékét, teljesen függetlenül attól, hogy mindez közösségi pénzügyi érdekeket érint-e.

Az etnológiai látásmód megjelenésének hatását (mely jócskán megnövelte a Gare d'Orsay és más kiállítások vizuális és tartalmi mondanójának komplexitását) az „aura megszüntetésének dialektikája” címszó alatt foglalhatjuk össze. A magasművészetek aurájának kioltása egyúttal azonban a mindennapi kultúra magasabb szférába emelését is jelenti. A nagy múzeumokban a történelmi, etnológiai látásmód kiszélesítésére törekszenek, messze túlmutatva mindazon, ami „szentnek”, feltétlenül elismertnek számít, így alkotva kulturális panorámát, történelmi „látképeket” a látogatók számára. Ugyanebben az időben a lokális múzeumok helyi vagy regionális tárgyi emlékeiket helyezik vitrinekkel kialakított szentélyekbe, és aurával veszik körül a cséphadarókat és az egérfogókat. A Heimatmuseum termeiben a nyugodt hétköznapok vál-

nak kiállíthatóvá, legtöbbször a tájképfestészet stílusában megjelenítve. Innen adódik egy ellentmondás: miután a tárgyakat nem konfliktusokat eredményező összefüggéseikben helyezik el, a cséphadaró és az egérfogó egyszerűen kultusztárggyá válik. Amire Marcel Duchamp a *Palackszárító* elkészítésével törekedett – a művészet szent voltának megszüntetése –, itt ellenkezőjébe csap át: a lokális kultúrtörténeti múzeumok (Heimatmuseum) a hely aurájára (Lokal-Aura) esküsznek fel, fetiszizálják a regionális tárgykultúrát, és így stimulálják azt a jelenséget, amit Henri Pierre Jeudy az „ethnologie d'urgence” fogalmával határozott meg – kemény szavakkal – az egymás hegyén hátán szaporodó helyi múzeumok láttán (JEUDY 1985: 25). Míg századunkban a múzeum (művészek tudatos közreműködésének is köszönhetően) gyakran a *kísérletezés helyévé* (Ort des Experiments) válhatott, máshol az előbb vázolt muzealizálási folyamat következtében a *mindennapok banalitásának helyszínévé* (Orts des Alltagsbanalität) lett, és ezen nem változtatnak az olyan hangzatos konferencia- és tanulmánycímek sem, mint az: *Experiment Heimatmuseum* (BÄTZ-GÖBWALD Hrsg. 1988).

Az otthoni (Heimat-), a népi és a mindennapi kultúra muzealizálásában a kezdetektől fogva jelen volt és egyre inkább jelen van a folklorizálás igénye. A „folklorizmus” fogalma évekkel ezelőtt olyan jóra való, ártatlan néprajzi kategóriaként jött létre, amely a historizmus hétköznapi kultúrához való viszonyát és a populáris kultúra újjáélesztésének folyamatát volt hivatott jelölni.²⁴ A folklorizáció – bizonyos értelemben differenciáldiagnosztikai – fogalma, amelyet az 1960-as évek közepén a tudatosan ápoltt, részben esztétizált, részben pedagógiai tartalommal feltöltött népi kultúra jelölésére fejlesztettek ki (elkülönítve ezzel a „normális”, vagyis élő hagyományozódási folyamatba, funkcionális összefüggésekbe ágyazott népi kultúrától), az utóbbi években az ipari társadalomban éppenséggel a népi kultúra központi kategóriájává vált. A folklorizáció ma már mindenütt jelen lévő és – ami témánk szempontjából különösen érdekes – a kultúra muzealizálása szempontjából a legnagyobb jelentőséggel bíró folyamattá vált (ASSION 1986). Marshall McLuhan tipológiája alapján azt mondhatjuk, hogy a múzeummal mint „hideg médiával” szemben a folklorizmus „forró médium”, mert interaktív és kommunikatív, és mert segítségével a közösség színre viheti önmagát, megmámorosodhat önmagától. A folklorisztikus tevékenység palettája széles, elfér rajta a Markgräfler Land viseletbe öltözött zenészekkel, vincerkirálynő-választással színesített borünnepe éppúgy, mint a karácsonyi vásárok, az egyesületi ünnepélyek, a nyugdíjas-klubdelutánok vagy a különböző városrészek versenyei. Gyakran nem más ez,

22 1985-ben a neuchâtel-i Musée d'Ethnographie önmagát is kiállítási tárggyá tette: HAINARD-KAEHR ed. 1985.

23 Vö. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 9. August 1988: 7.

24 A probléma legújabb összefoglalásához lásd BAUSINGER 1988.

25 Eco 1985; a téma szempontjából tanulságos még HEINISCH 1987.

26 Őgy például a Bad Dürreim-i Narrenschopfbán, a Radolfzell melletti Burg Langenstein farsangmúzeumában vagy a kaiserstuhli Kenzingenben (*Südwest Presse*, 4. Februar 1989. *Südwestumschau*).

mint egy múzeum, élőképekben: csak a kiállított viseletet élő emberek hordják, a történelmi rekvizitumokat emberi kezek tartják, és a történelmi munkafolyamatokat festői módon mutatják be (ZIPPELIUS 1986).

A múzeum és a folklorizmus három szempontból is közel áll egymáshoz, és úgy tűnik, a múzeumnak mint „hideg médiumnak” haszna származik a folklorisztikus „melegedés” folyamatból. Először is a folklorizmus újabban maga is tárgyi világok, összefüggő tárgye gyüttesek muzealizálását tűzte ki célul. Ezen nemcsak a falu- és a tájkép esztétizáló megóvását értjük, hanem egyre inkább az olyan régi, történelmi közlekedési rendszerek újramobilizálását, mint a postakocsi-útvonalak, a gőzmozdonyok vagy gőzhajók útvonalai. A tevékenységek gyakran kimondottan egy múzeum kialakítására irányulnak (mint például a Darmstadt és Kranichstein közötti gőzmozdony múzeum), vagy olyan múzeumi koncepciók részei, amelyek szorosan kötődnek a regionális idegenforgalom vagy nosztalgia turizmus érdekeihez (WAGNER 1988).

Ezzel függ össze az a második jelenség, amikor a múzeumok látogatottságuk növelésének érdekében folklorisztikus előadásokkal, extra kínálattal várják a vendégeket: lehet például szőni, fonnai, vaját köpülni, korongozni (KÖSTLIN 1985; KORFF 1985). Az ilyen felszínes archaizálással életet lehelnek a múzeumba: a folklorizmus a „hideg médium” fűtőrendszerévé válik. Különösen hatékony a folklorizmus akkor, amikor nagy hangsúlyt fektet az együtt-tevékenykedésre, a cselekvésre ösztönző pedagógiára. A múzeumlátogató ilyenkor nemcsak a látvány, hanem a tevékenység élményében is részesül, ami azt sugallja, hogy a történelmi valóság közvetlen közelébe kerülhetett annak ellenére, hogy – az ember képzelőerejére hatva (hiszen fizikai és pszichikai ingerek is érik) – ezt a valóságot csak pótolni, imitálni lehet. Ami a történelmi hitelességet illeti: a látogató számára ez csak mint élmény lehet kielégítő. Az ilyen tapasztalás olyan élményvilágot céloz meg, amely az abszolúte igazit, valódit kívánja megszerezni, miközben mindehhez az abszolúte hamisat használja. A hamis valódibbá válik a reálisnál, az imitáció kézzelfoghatóbbá az eredetinél. Az eredmény egyfajta hiperrealitás, ahogy Umberto Eco a jelenséget az amerikai múzeumokra való reflektálásában nevezte.²⁵ A hiperrealitás ott kezd játékba, ahol hiányzik az eredeti, ahol már nem folyamodnak nyilvánvaló történelmi realitáshoz: a folklorisztikus hiperrealitás a történelmi valóság pótlékává válik.

A folklorizmus és a múzeum egy harmadik módon is összekapcsolódik: a folklorisztikus tevékenység gyakran saját tárgyi alapot alakít ki, és ezzel újabb múzeumi tárgycsoportot hoz létre. Jó példa erre a folklorisztikus viselet, amely új múzeumok és múzeumi osztályok kialakítá-

sának is motorja volt. Ez történt a Reutlingen melletti Pfullingenben vagy a schwarzwaldi Bonndorfban. Egy másik, talán még szemléletesebb példa a délnyugat-németországi farsangi maszkok folklorizmusa, ami amellett, hogy egy sor régi típusú maszkot is újjáéleszt, újonnan tervezett és elkészített maszkformákat is életre hívott (BARTSCH 1989). A maszkokat a farsangi felvonulások mellett egy sor helyi vagy egy témára szakosodott múzeumban is láthatjuk.²⁶

A folklorizmus tehát nem elégedett meg a reliktumként fennmaradt hagyományok mesterséges újjáélesztésével, hanem maga is tárgycsoportok létrehozójává vált, és mivel ezek születésüktől kezdve valamilyen patinát hordoznak, szinte erőszakkal vonulnak be a múzeumokba. Mindemmel – és ez a szempont sem elhanyagolandó – a folklorizmusnak nagy része volt egy olyan légkör kialakításában, amelyben a tárgynosztalgia és az ócskaságfetiszizmus kivirágozhatott. Ezeknek az áruknak a bolhapiacokon már külön fóruma alakult ki. A felmagasztosítás mechanizmusa, amelynek intézményes hátterét a múzeumok adták, megjelenik a mindennapos gyakorlatban is. Az antikvitások – ahogy Peter Rühmkorf már évekkel ezelőtt találóan megállapította – történelmi csomagolásá válnak, a „szüette lyuk és a valóság” felcserélődik (RÜHMKORF 1967: 5).

Rühmkorf 1967-ben megjelent rendkívül szellemes, a „népi vagyorról” szóló könyvében óvott a tárgyak iránti nosztalgiától, „mert itt az utolsó régi rongy is repülő szőnyeggé válik, amely az összes radart- és véleménykontrollon át egy mesés egyéni szabadságba repít” (RÜHMKORF 1967: 14). Amitől Peter Rühmkorf annak idején tartott, húsz év elteltével valósággá vált: a folklorizmus és a muzealizálás összekapcsolódásával létrejött reliktummegszállottság és tárgynosztalgia a jelenből való menekülés, a múltba való dezertálás médiumává vált. A muzealizálás és a folklorizmus egy jobb világ illúzióját kelti, egy olyan létezését, amelyben több a lélek – még akkor is, ha ebből csak a faszenes vasaló, a hurkatöltő vagy a hímzett terítő látható és tapintható. És éppen a folklorizált mindennapi kultúra, a muzealizált trivialisitás bír azzal a paradoxonoktól sem mentes tulajdonsággal, hogy a rajongást, az elragadtatást a földhöz kötődésként jeleníti meg.

Nemrég fedezte fel Karl Markus Michel a mindenütt megfigyelhető szimbolikus területfoglalást mint a folklorizmus egy különleges formáját. A jelenséget „képek értelmezését szolgáló idolátria mintájára” topolatriának (Topolatrie) nevezi (MICHEL 1987). És valóban, ez a topolarizáció nagy hatással volt a muzealizálási trend kialakulására, amely a helyi autenticitásnak igyekezett értelmet adni. A szimbolikus helyfoglalás mint a múzeumok aktuális helyzetének alakulását befolyásoló, model-

láló tényező is figyelmet érdemel. A topolátria a tárgyak múzeumi feldolgozásának és értelmezésének újabb széles spektrumát fogja át. Kezdődik a történelmi épületek múzeummá alakításával, folytatódik a műemlékvédelemmel, amelyhez gyakran egy sor, az adott helyhez kötődő emlékezteliturgia kapcsolódik, és tart egészen a regionális vagy nemzeti, a náci időkre emlékező emlékhelyek kialakításáig. Már Hermann Lübbe is megállapított valami hasonlót, amikor a városrészek, falvak és egész tájak megőrzését a saját maga által a kulturális muzealizálás történeti-szingularis expanziójának nevezett jelenséggel hozta összefüggésbe. Lübbe szerint az ilyesfajta törekvések célja a történelmi különbségek esztétizáló megragadása, a civilizáció evolúciójával szemben a múlt kulturális jelenlétének felmutatása (LÜBBE 1982: 2, 5). Mindezt nemcsak érzelmi, hanem pedagógiai úton is hat ránk, a nyilvános kultúrában egyre több megtanulnivaló vesz körül: „ugrásszerűen megnőtt – írja Lübbe – a műemléképületek falán található informáló feliratok száma” (LÜBBE 1982: 9). A szelmalmok és csűrök iránti nosztalgia – amely *in situ* és *in toto* saját tárgyaiban biztosítja önnön létét – Lübbe szimpatizáló iróniával szemléli, ugyanakkor komoly tudatossággal elemzi: mentális stabilizációs próbálkozásként értelmezi (tekintettel egy időbeli identitásdiffúzióra), mint a gyors ütemű változás következtében elveszített kulturális meghittség kompenzálása.

A kompenzáció azon formáit, amelyeket Lübbe megkísérelt feltárni, Niklas Luhmann már határozott kritikával illeti. Luhmann szerint a történelem felé fordulás, a történelem muzealizálása és restaurálása nem más, mint lemondás a jelenről. „A múltat – mint a jelen önmagában való kételkedésének egyik módját – hatalmas erőfeszítésekkel restaurálják, ápolják, őrzik és védik saját sorsától, az elmúlástól.” (LUHMANN 1984: 67.) Aki figyelemmel kíséri az olykor meglehetősen hangos vitákat egy tejbegyűjtő állomás vagy egy tizedgyűjtő pajta megtartásáról, az tudja, hogy az egyes vélemények gyakran nem mentesek azoktól a kulturálisan pesszimista érvektől, amelyeket Fritz Stern évekkel ezelőtt a németeket fenyegető politikai veszélyként írt le (STERN 1963).

A helyi emlékezetet természetesen nemcsak nosztalgikus-retrospektív viszonyulása miatt illették kritikával, hanem töredékessége, fragmentáló karaktere miatt is. Pontosán ezért bírálta Karl Markus Michel is a topolátria szemléletét: helyekhez, időpontokhoz köti az emlékezetet, és így egyfajta „atavisztikus folklórba” süpped. Az európai gondolkodásban az általánosítás és az absztrakció a felvilágosodás óta az emlékezés elfogadott formája. Érthető tehát Karl Markus Michel eszmefuttatása: „Világos, hogy nem csupán a haladás megható emlékeit kell

konzerválni, de az elvetemült barbarizmus reliktumait is ki kell ásni a feledés üszkei alól. Kevésbé érthető azonban, hogy az emlékezés pusztán helyszínekre szűkül be, amelyek az eszmét rejtik, az eszmét, amit a változás prédikátorai pótvallásként, a korszellem papjai mitoszoként kínálnak fel.” (MICHEL 1987.) Michel mindenekelőtt a topografikus fragmentumok mágikus tartalommal való feltöltését kritizálja, a történelmi összefüggések személyes élménnyé való átlényegítését. A topolátria következtében az emlékezés energiája már csak konkrét dolgokra vonatkozhatva működhet, beszűkítve a múltat arra, ami fennmaradt belőle, ami bejárható és megfogható. Karl Markus Michel szerint a „bejárhatóság” – akár mint a múlttal való foglalkozás vagy mint a történelem tudomásulvételének kritériuma – kevés. Sikrasszáll a múlt nyomainak, a hagyomány fragmentumainak – a mindenkori *jelen* perspektívájából történő – elemző új dimenzióba állítása mellett. Aki az emlékezést csak az autentikus helyszínek érzékelhetőségére építi, úgy tesz, mint az a kancellár, aki folyton felkeres valamit: a verduni csatateret, a bitburgi temetőt vagy a bergen-belseni koncentrációs tábort. Az egyik felkeres, a másik ás, foglalkozástól függően – topolátria mindkettő. Nem kívánjuk kétségbe vonni az egyes történelemmel telített helyszínek emlékezésre indító erejét – a történelemhez és a múlthoz való alapvető viszonyulásról, egyáltalán, az emlékezés funkcióiról van szó. Úgy tűnik, amikor a vita tárgya a kollektív emlékezés formálása és dimenzionálása, olyankor az autenticitást egyszerűen túl szűklátókörűen értelmezik.

Franciaországban a széles alapokra helyezett *Les lieux de mémoire* projekt körül kibontakozó viták során Pierre Nora, a program fő kezdeményezője és stratégája megfogalmazásában: a „mémoire” és a „histoire”, a „mémoire particulière” és a „histoire totale”, vagyis a történelmi tudat és a történelem között különbségek vannak, ami kihívást jelent a kutatás, a didaktika és a muzeológia számára egyaránt (NORA 1999). Az autenticitás elve (és a topolátriában ennek csak egy lehetséges változatával találkozunk) magában foglalja a partikularitást és a fragmentálást. Ha nem akarjuk, hogy a történelem muzealizált trivialisokban, folklorizált rekvizitumokban és topolatrizált kötődésekben oldódjon fel, akkor szükség van az olyan törekvésekre, amelyek a történelmi összefüggéseket értelmezni és magyarázni, rekonstruálni és redimenzionálni kívánják.

A fragmentált karaktert a reformpedagógia évekkel ezelőtt kifejlesztett, egyik leghatékonyabb elvével – a „példán alapuló tanulás”-ével – próbálták kiküszöbölni. Oskar Negt megfogalmazása szerint az eljárás lényege abban rejlik, hogy egy pregnáns pontból kiindulva kíván na-

gyobb társadalmi és történelmi összefüggéseket kibontani (NEGT 1971). Úgy tűnik, épp a múzeum felejtette el a példaszűrűség és a példák segítségével való új dimenzióba helyezés elvét (paradox módon akkor is, amikor Kluge és Negt tapasztalásra és érzékelésre vonatkozó gondolatait követte), és esett az autenticitás és a közvetíthetetlenesség összes olyan csapdájába, amelytől a „példán alapuló tanulás” óvni kíván: az alkézzelfoghatóság, az érzelmek konzervatívizmusa és az egyszerűsítés iránti vágy csapdájába. A muzealizált, folklorisztikus, toplotrizált objektumok szemlélésének célja nem a pregnáns élmény, egy összefüggés kibontakozásának, „születésének” megtapasztalása (amint azt a „pregnans” szó eredeti jelentése is magában foglalja), hiszen a hagyományozott tárgyi kultúra látványa gyakran csak az átláthatatlannak tűnő jelenkor és a kilátástalan jövő elviseléséhez nyújt segítséget. A „példán alapuló tanulást” említve nem kívánok a didaktikussá tétel mellett érvelni, viszont a hagyomány fragmentumainak dimenzionálása mellett annál inkább. Nekem mindenestre úgy tűnik, a közül a három követelmény közül, amelyet végül fel kívánok sorolni, ez az első. Szükség van a fragmentált, töredékeiben hozzáférhető autentikus tárgyi világ egyfajta összefüggő nézetére, és ez még akkor is elengedhetetlen, ha ezt mind az elmélet, mind a gyakorlat újból és újból diszkreditálja, és akkor is, ha ez a „központi perspektíva” gyanúsnak tűnik. A művészettörténészek jól tudják, hogy Európa ennek a központi perspektívának köszönheti mélységélességét, azt hogy rálát a relációkra és ismeri a dolgok mértékét. Úgy látjuk, a muzealizálás mindenütt jelen lévő trend, amely azonban csak a részek közvetítésére képes. De nemcsak a trend, hanem azok az egyes megjelenési formák is figyelmet érdemelnek, amelyekkel az egyén találkozhat. Ezeket szükségszerűen kritikával kell illetnünk, ha a múzeum intézménye nem akar lemondani az egyszer már maga elé tűzött célról, arról hogy segít a történelem megismerésében, és ezen keresztül segít az antropológiai lehetőségek kikapcsolásában. A „grande révolution” kétszáz éves születésnapjának előestéjén lehesse emlékezni arra is, hogy annak idején a Louvre pedagógiai metaforaként is létezett, és 1793-tól köztársasági nevelőintézményként működött (MCCELLAN 1988). Leibniz, a felvilágosult filozófus már a modern múzeumok elődeit, a mű- és ritkaságtárat is mint jelentős „tanulmányi segédeszközt” („Lernungsmittel”) méltatta (WAETZOLDT 1930: 240).

A muzealizálás szemünk előtt zajló és talán általunk is támogatott formája azt a veszélyt rejt magában, hogy a múzeumról mint médiumról túl egyszerű képet alakítunk ki: ebben a megközelítésben a múzeum olyan médium, amelynek már csak önmaga mozgásban tartása a célja,

és már csak nehezen tudja leplezni a jelenkorral szembeni kelletlenségét (Gegenwartsverdrossenheit). A végzetes fejlődés, amelynek tanúi vagyunk, leginkább azért elgondolkodtató, mert közvetlenül a múzeumról alkotott képet is érinti, ami annál szegényesebb, minél inkább csak a fetisizált tárgyi rögzítés semájának szintjén adatik meg számára a történelem birtokbavétele, ahol a rögzítőszerszám nem más, mint egyfajta *mixtum nostalgicum*. Végül a múzeum a muzealizálás által talán attól a lehetőségtől is megfosztja magát, hogy az emancipációra és az észlelés fejlesztésére vonatkozó lehetőségeit kibontakoztassa. Ezeket a múzeumtól elválaszthatatlan lehetőségeket az 1987-es frankfurti, felvilágosodással kapcsolatos kongresszuson Hans Robert Jauß vázolta érzékletesen (JAUß 1988). Az érzéki megismerés új formáinak kialakítására Jauß éppen saját társadalmunkat ajánlja, totális mediális infrastruktúrájával együtt. Ezért a második számú követelmény, hogy a múzeumok is magukévá tegyék Jauß kezdeményezését.

A múzeum inflációja az évekkel ezelőtt szükséges, konzekvens és elfogadható érveket már elfogyasztotta, sőt majdnem az ellenkezőjébe fordította; emiatt a muzealizálás szempontjából a harmadik követelmény a muzeológia elméleti és gyakorlati pozícióinak revíziója. Ma már megkérdőjelezhető a mindennapi, a népi és a populáris kultúra muzealizálásának szükségessége. Ami évekkel ezelőtt helyes volt, ma már feltehetőleg rossz stratégia, mert a célzatos értéktelenítésre való felhívás nemcsak a mindennapi kultúrán, hanem a múzeumi munkán keresztül is megjelenik. Míg évekkel ezelőtt helyénvaló volt agitálni a mindennapok múzeumi feldolgozásáért, a „kis ember jogának” megjelenéséért a történelemben és a jelenben, addig ma ugyanezek az érvek egy banális reliktumimádatba vesznek bele, amely a kolbásztöltőt és a konzervdobozt a mentalitástörténet ikonjává magasztosítja. Úgy tűnik, nemcsak a kisvilágokat szükséges felfedezni, hanem a nagy struktúrákra, kérdésekre és irányokra is emlékezni kell.

A revíziók fájdalmasak, de egyben tanulságosak is. Amit kívánok, az az én esetemben is emlékezéssel, személyes revíziókkal és korrekciókkal jár. 1975-ben, Frankfurtban, egy múzeummal kapcsolatos konferencián a múzeum popularizálásáért álltam ki, vagyis a múzeumi műtárgyfogalom kiszélesítéséért, a populáris kultúrára vonatkozó gyűjtemények kialakításáért. A *mindennapok didaktikája* volt a címe és alapgondolata annak a tanulmánynak, ami az ulmi egyesület említett múzeumi vitáját lezárandó kötetbe készült (KORFF 1978). Tíz évvel később, amikor a helyi múzeumok (Heimatmuseum, Lokalmuseum) a nyilvánosság tömeges érdeklődésének középpontjába kerültek,

újából felkértek, fejtsen ki a véleményem. Amiről 1975-ben még meg voltam győződve, most bizonytalansággal töltött el, és óvatosabban fogalmaztam: az „egyrészt” és a „másrészt” között egyensúlyozva. Egyszeriben a nagy történeti kiállítások verdiktje éppoly kérdésessé vált, mint az a felvirágzó történelem iránti mohóság, ami bármit, bárhol megőrzésre és tanulmányozásra múzeumokba gyűjtött. Elfogadhatónak tűnt, hogy egymás mellett jelenjen meg kicsi és nagy, a kultúra minden szintje, továbbá érthetőnek látszott az a törekvés, amely a különböző szintek közötti kívánatos kölcsönhatás kialakítását célozza. A populáris kultúra muzealizálása és a múzeumok popularizálása – úgy véltem, hiba lett volna ezeket egymást kizáró alternatíváknak tekinteni. A kis életvilágok megismerésének, megfejtésének a magaskultúra erőteljes megjelenését, határozott igényeit kell kiegészítenie, korigálnia és ellenpontoszta. Természetesen éppoly fontosnak tűnt a nagy kérdések, a nagy irányok dokumentálása és felmutatása, hogy ne csak szélmalom- és kávédaráló-nosztalgiaival forduljunk a történelem felé. Ma – amikor harmadszorra kérdeznék – még következetesebben válaszolnék: bármennyire méltók is a kritikára a Bonn-

ban és Berlinben épülő nagy épületek tervei és szándékai, az majd csak később derül ki, hogy hosszú távon nem szolgálják-e sokkal inkább a múzeum eszméjét, mint a nagy múzeumi fellendülés idején létrejött sok minden más.²⁷

Úgy gondolom, a kis miliók és nagy struktúrák viszonyát a legszebben egy Bertold Brecht *A vágóhidak Szent Johannája* című drámájából származó példával illusztrálhatnánk, vagyis: a serpenyőben sült húsról nemcsak a konyhában, hanem elsősorban a chicagói állatbörzén és a New York-i tőzsdén döntenek. Korábban a sült húsról kívántam irányítani a tekinteteket, a részletek didaktikus erejére és a nagy egészhez való kapcsolódásukra, ma már inkább a Chicagóra történő utalást tartom szükségesnek – az utalást a nagy struktúrára, ugyanis a hússzelet feletti nagy struktúrákról gyakran elfeledkezünk. Talán ez így is van rendjén: ha bőség van húsból, akkor a nagy összefüggésekre többé már senki sem gondol.

Fordította: Vándor Andrea

²⁷ A témához lásd az *Industriekultur museumsreiß?* című tanulmányt (*Werk und Zeit*, Jg. 1986. Nr. 3. 5.).

- ASSION, Peter
1986 Historismus, Traditionalismus, Folklorismus. In JEGGLE, Utz (Hrsg.): *Volkskultur in der Moderne. Probleme und Perspektiven empirischer Kulturforschung*. Hamburg, Reinbek, 351–362.
- BARTSCH, Gabrielle
1989 *Wilde Masken. Ein anderer Blick auf die Fastnacht*. Tübingen, Tübinger Vereinigung für Volkskunde.
- BÄTZ, Oliver – GÖBWALD, Udo (Hrsg.)
1988 *Experiment Heimatmuseum. Zur Theorie und Praxis regionaler Museumsarbeit*. Marburg, Jonas.
- BAUSINGER, Hermann
1988 Da capo: Folklorismus. In LEHMANN, Albrecht – KUNTZ, Andreas (Hrsg.): *Sichtweisen der Volkskunde. Zur Geschichte und Forschungspraxis einer Disziplin*. Berlin–Hamburg, Reiner, 321–328.
- BOURDIEU, Pierre
1972 Die Museumskonservatoren. In LUCKMANN, Thomas – SPRONDEL, Walter M. (Hrsg.): *Be-rufsoziologie*. Köln, Kiepenheuer & Witsch, 148–154.
- BREMER, Jörg
1988 Linden ist rot. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 28. Mai
- ECO, Umberto
1985 *Über Gott und die Welt. Essays und Glossen*. München, Dt. Taschenbuch Verlag, 36–99.
- HAINARD, Jacques – KAEHR, Ronald (ed.)
1985 *Temps Perdu – Temps Retrouvé. Voir les choses du passé au présent*. Neuchâtel, Musée d'Ethnographie.
- HEINISCH, Severin
1987 Objekte und Struktur. Über die Ausstellung als einen Ort der Sprache. *Beiträge zur Historischen Sozialkunde*, Jg. 17. Nr. 4. 112–116.
- HOFFMANN, Hilmar
1988 Das wachsende Museum. *Der Städtegang*, Jg. 8. 543–547.
- HOFMANN, Werner
1988 Die Allgegenwart des Kunstwerks. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 7. Mai
- HUDSON, Kenneth
1977 *Museum for the 1980s. A Survey of World Trends*. Paris–London, Macmillan.
- HUDSON, Kenneth – NICHOLLS, Ann
1975 *The Directory of Museums*. London, Basingstoke.
- JANMIN, Jean
1985 Les objets ethnographiques sont-ils des choses perdues? In HAINARD, Jacques – KAEHR, Ronald (ed.): *Temps Perdu – Temps Retrouvé. Voir les choses du passé au présent*. Neuchâtel, Musée d'Ethnographie, 51–74.
- JAUB, Hans Robert
1988 Das kritische Potential ästhetischer Bildung. In RÜSEN, Jörn (Hrsg.): *Die Zukunft der Aufklärung*. Frankfurt am Main, Suhrkamp, 221–232.
- JEUDY, Henri Pierre
1985 Vers un Temps Museal. *Temps libre*, t. 12. 25–30.
- KORFF, Gottfried
– 1978 Didaktik des Alltags. In KUHN, Anette – SCHNEIDER, Gerhard (Hrsg.): *Geschichte lernen in Museum*. Düsseldorf, Pädagogischer Verlag Schwann, 32–48.
– 1982 Die Ecomusées in Frankreich. Eine neue Art den Alltag einzuholen. In Mitarbeiter der Historischen Museum (Hrsg.): *Die Zukunft beginnt in der Vergangenheit. Museumsgeschichte und Geschichtsmuseum*. Gießen, Anabas-Verlag, 78–88. (Schriften des Historischen Museums Frankfurt am Main, 16.)
– 1985 Geschichte im Präsens? Notizen zum Problem der „Verlebendigung“ von Freilichtmuseen. In OTTENJANN, Helmut (Hrsg.): *Kulturgeschichte und Sozialgeschichte im Freilichtmuseum*. Cloppenburg, Museumdorf, 43–54.
– 1988 Die Popularisierung des Musealen und die Musealisierung des Populären. In FLIEDL, Gottfried (Hrsg.): *Museum als soziales Gedächtnis? Kritische Beiträge zu Museumswissenschaft und Museumspädagogik*. Klagenfurt, Kärtner, 9–23.
- KÖSTLIN, Konrad
1985 Freilichtmuseums-Folklore. In OTTENJANN, Helmut (Hrsg.): *Kulturgeschichte und Sozialgeschichte im Freilichtmuseum*. Cloppenburg, Museumdorf, 55–70.
- LANGE, Claudio
1987 *Museum der Utopien vom Überleben*. Berlin, Transit.
- LÉVI-STRAUSS, Claude
– 1987 Le cadre et les œuvres. *Le Debat*, t. 44. 180–183.
– 2001 Strukturális antropológia I–II. Budapest, Osiris.
- LUHMANN, Niklas
1984 Das Kunstwerk und die Selbstreproduktion der Kunst. *Delfin*, Jg. III. 51–69.
- LÜBBE, Hermann
– 1982 *Der Fortschritt und das Museum. Über den Grund unseres Vergnügens an historischen Gegenständen. (The 1981 Bithell Memorial Lecture.)* London, Inst. of Germanic studies.
– 1983 Zeit-Verhältnisse. Zur Kulturphilosophie des Fortschritts. Graz–Wien–Köln, Styria.
- MCCLELLAN, Andrew
1988 The Musée du Louvre as Revolutionary Metapher During the Terror. *The art bulletin*, vol. 70. no. 6.
- MCLUHAN, Marshall
1975 *Die magischen Kanäle. Understanding Media*. Düsseldorf–Wien, Econ.
- MICHEL, Karl Markus
1987 Die Magie des Ortes. *Die Zeit*, 11. September. 51.
- MUSEUMKONZEPTION
1986 *Museumskonzeption Baden-Württemberg*. Villingen-Schwenningen, Ministerium für Wissenschaft und Kunst Baden-Württemberg. (Schriftreihe des Ministeriums für Wissenschaft und Kunst Baden-Württemberg zur Bildungsforschung, Bildungsplanung, Bildungspolitik, 49.)
- MYTHOS BERLIN
1987 *Mythos Berlin. Zur Wahrnehmungsgeschichte einer industriellen Metropole. Eine szenische Ausstellung auf dem Gelände des Anhalter Bahnhofs. Katalog zur Ausstellung 13. Juni – 20. September*. Berlin, Ästhetik und Kommunikation.
- NEGT, Oskar
1971 *Soziologische Phantasie und exemplarisches Lernen. Zur Theorie und Praxis der Arbeiterbildung*. Frankfurt am Main, Europ. Verl. Anst.
- NORA, Pierre
1999 Emlékezet és történelem közt. A helyek problematikája. *Aetas* 3. sz. 142–157.
- PLESSEN, Marie-Louise
1985 Autoren-Museen. In SCHWENCKE, Olaf (Hrsg.): *Museums – Erklärung oder Aufklärung. Kulturpolitischen Kolloquium zum selbstverständnis der Museen*. Loccum, Evangelische Akademie 160–166. (Loccumer Protokolle, Bd. 52)

- RAPHAEL, Freddy – HERBERIC-MARX, Geneviève
1986–1987 Muséologie. Typologie des Expériences Novatrices en Matière de Muséographie. *Revue de Sciences sociales de la France de l'Est 15 Traversies Alsaciennes*, t. 15. 109–113.
- RÉBÉRIOUX, Madeleine
1984 Musée et histoire. In *Colloque National sur l'Histoire et son Enseignement*. Paris, Centre national de documentation pédagogique, 69–76.
- RITTER, Henning
1988 Revisionismus. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 25. Mai. 35.
- RIVIÈRE, Georges Henri
1936 Les musées de folklore à l'étranger et le futur Musée français des arts et traditions populaires. *Revue de folklore français et de folklore colonial*, t. 3. 58–71.
- RÜHMKORF, Peter
1967 *Über das Volkvermögen. Exkurse in den literarischen Untergrund*. Hamburg, Reinbek.
- SCHNEIDER, Manfred
1987 Liturgien der Erinnerung, Techniken des Vergessens. *Merkur* 462, August, 676–684.
- SPIECKERNAGEL, Ellen – WALBE, Brigitte (Hrsg.):
1976 *Das Museum: Lernort contra Museumtempel*. Gießen.
- SPIEGEL, Christine
1988 Die österreichische Institution „Landesausstellung“. In BRÖCKNER, Wolfgang (Hrsg.): *Bekleidungs-geschichte und Museum*. Bregenz, Amt der Vorarlberger Landesregierung, 205–211.
- SPOERRI, Daniel
1989 Kunst ist Leben. Leben ist Kunst. (Epilog). *Du. Die Zeitschrift für Kultur*, Jg. 49. Nr. 1. 86.
- STERN, Fritz
1963 *Kulturpessimismus als politische Gefahr. Eine Analyse nationaler Ideologie in Deutschland*. München, Dt. Taschenbuch Verlag.
- SZEEMANN, Harald
1981 Mein Großvater. In SZEEMANN, Harald (Hrsg.): *Museum der Obsessionen von/über/mit Harald Szeemann*. Berlin, Merve, 93–101.
- WAETZOLDT, Wilhelm
1930 Wandlungen der Museums-idee. *Preußische Jahrbücher*, Jg. 1. 235–249.
- WAGNER, Friedrich A.
1988 Spurensuche im Industrie-viertel. Kultur und Tourismus – neue Thesen und neue Angebote. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 24. November
- WINTER, Ilse
1988 *Freiheit zum Eigensinn*. Frankfurt am Main–Berlin–New York–Paris, Lang.
- ZEILLER, Martin
1986 *Le Musée Sentimental. Oberfläche, Organisation, Obszönität*. Tübingen. (Magiszteri dolgozat.)
- ZIPPELIUS, Adelhard
1986 Der Mensch als lebendes Exponat. In JEGGLE, Utz (Hrsg.): *Volkskultur in der Moderne. Probleme und Perspektiven empirischer Kulturforschung*. Hamburg, Reinbek, 401–429.

„Összegyűjteni” önmagunkat Élettörténetek és az emlékezés tárgyai

1 A példák a koppenhágai Nemzeti Múzeum *Élettörténet történetek az életről* című kiállítását előkészítő tanulmányon alapulnak (OTTO–PEDERSEN 1995). Fő elképzelésünk, hogy az életúttal szemben az életről kialakított szemléletet kell a középpontba állítani. Összefoglalva: azt vizsgáltuk, ahogyan a tárgyak az emberek jelentéssel teli világához kapcsolódnak.

Nyugati társadalmainkban napról napra számtalan dologgal vesszük körbe magunkat. Többségüktől közömbösen válunk meg, gyakran észre sem vesszük eltűnésüket, más tárgyak viszont életünk fontos részévé válnak. Mindennapi beszélgetéseink során rengeteg olyan kifejezést használunk, amelyek a tárgyakhoz fűződő személyes viszonyainkra utalnak. Rosszallóan kijelenthetjük, hogy a tárgyak „gúzsba kötnek” és irányítanak minket, sőt egyenesen „uralkodnak rajtunk”. Viszont szeretettel is beszélhetünk róluk: a dolgok jó barátainkká válhatnak, mivel „a saját tárgyaink között érezzük csak igazán otthon magunkat”. A dolgokat ellentétbe állíthatjuk a saját személyiségünkkel, például amikor az eldologiasodásról panaszkodunk. Ugyanakkor az egyén kiterjesztéseként is érzékelhetjük azokat. A dolgok lehetnek humanizáltak vagy antropomorfizáltak (ROGAN 1996b). A hozzájuk való viszonyulás eltérő, sőt egymásnak ellentmondó formáit tapasztaljuk meg a velük való mindennapi érintkezés során: néhány ember mindent összegyűjt és elraktároz hosszú élete során, mások megszabadulnak az összes régi holmijuktól. Megint mások kiválogatják a személyes, különleges jelentéssel felruházott tárgyaikat. És végül néhányan összeszedik azt, amit más emberek a szeméttartóba dobtak.

Ez a tanulmány az emberek és tárgyak közötti kapcsolatok elméleti megértéséhez az életrajzi nézőpontot igyekszik felkinálni.¹ Az *Élettörténet – történetek az életről* (Life History – Life Stories) című kiállításunk előkészületeként a koppenhágai Nemzeti Múzeumban néhány éven keresztül olyan témákat tekintettünk át, amelyek központi eleme az élettörténetek tárgyak segítségével történő elbeszélése volt. Kulturális

szempontból nem is annyira maguk a tárgyak az érdekesek, hanem az, ahogyan jelenleg őrzik őket, valamint ahogyan a történeteket és emlékeket hozzájuk kötik. Ennek okán áttekintettük, hogy az emberek miért gyűjtenek dolgokat, mit őrizenek meg közülük, és ezek mit mondanak el saját maguk és az élet eltérő érzékeléséről. Új megközelítést igyekeztünk alkalmazni a már korábban összegyűjtött múzeumi tárgyak esetében, és az egyes tárgycsoportokat a gyűjtés és emlékezés módja, valamint az élettörténet elmesélése alapján próbáltuk megkülönböztetni. A gyűjtés sokféle formát ölthet, s különböző funkciókat tölthet be. Általános értelemben a rend, az osztályozás és a rendszerezés iránti vágyunk tekintjük, vagyis annak, ahogy „a világot saját képünkre formáljuk” (CLIFFORD 2002).

Tárgykutatás és múzeumi gyakorlat

A dolgok gyűjtése a nyugati kultúra fontos vonása, és az identitásformálás jellegzetes gyakorlata. A dolgok utáni sóvárgás és a gyűjtőszendvély vizsgálata számos olyan tanulmány tárgya volt, amely a gyűjtési vágy okait és az eltérő gyűjtési stratégiákat állította a középpontba (AKIN 1996; CLIFFORD 2002; 1990; KIRSHENBLATT-GIMBLETT 1985; PEARCE 1995; ROGAN 1996b; SCHLERETH 1990; STEWART 1984). Ezt a kutatási területet a gyűjtőszendvély etnográfijának is nevezték (SCHLERETH 1990).

A kultúrakutatásban a tárgyak anyagi mivoltáról és funkciójáról a jelentésre került át a hangsúly (LÖFGREN 1997). Ezt a változást a mentális dolgok materializálódása iránt megnyilvánuló növekvő érdeklődés viszonyában érdemes szemlélni. Az 1960-as években az etnológusok és

antropológusok a funkcionalista, holisztikus megközelítések kedvéért háttérbe szorították a tárgyakat. Az 1980-as években azonban újra előtérbe került a műtárgyak tanulmányozása, mégpedig új kontextusban, ahol az anyagi kultúrát szimbolikus és szemiotikai nézőpontból elemezték. A szemiotika, amely az anyagi világra (ruhákra, otthonokra, stílusokra stb.) mint „olvasható” szövegre tekint, nagymértékben elterjesztette a szöveganalógiát az anyagi kultúra kutatásában (TILLEY ed. 1990). Azonban fontos hangsúlyoznunk, hogy – ellentétben a nyelvi jelentéssel – a dolgok jelentését lehetetlen attól a közegetől függetlenül tanulmányozni, amelyben kifejeződik (ROGAN 1992). Az anyagi világ kutatása során óvatossá kell válnunk a dolgokhoz kapcsolódó jelentéseket illetően, illetve e jelentések olvasása során. A tárgyak szimbolikus funkciójáról és kommunikatív aspektusairól kialakított elméletek ezért fontos előfeltételei az olyan új tárgykutatásoknak, amelyekben a dolgokat akár általánosan elfogadott, akár szubjektív jelentéssel bíró szimbólumoknak tekintik. Ebből a szempontból nem az egyéni jelentés a döntő, hanem ahogyan a kulturális jelentés a tárgyakban testet ölt – vagyis ahogyan a tárgyak szöveggé válnak. Ezen a ponton, ahogy a nyelvészeti kutatásokban is, különbséget kell tennünk a kollektív, statikus nyelvi rendszer (*langue*) és a nyelv egyéni, dinamikus használata (*parole*) között. A mi estünkben a *langue*-ot életrajzi diskurzusnak tekintetjük – amire még később visszatérünk –, a *parole*-t pedig életrajzi kontextusnak, vagyis az egyéni élettörténetnek.

A dán múzeumokban a helyzet általában ettől valahogy különbözik, ugyanis az anyagi kultúrával kapcsolatos tanulmányokban a szemléletváltás még nem teljesen érvényesül. Valószínűleg a sok évtizedes gyűjtési gyakorlat, a katalogizálási rendszerek és nyilvántartási módszerek még nagyban befolyásolják az emberek gondolkodását. Az esetek döntő többségében a múzeumok inkább a tárgyak használatáról gyűjtöttek információkat, mint a tárgy és a használója közötti jóval személyesebb kapcsolatról.

A múzeumok csak azokban az esetekben szentelnek figyelmet a tárgyak jelentésének vagy a használó számára fontos szimbolikus értékének, ha a tárgy adományozója „híres ember”. Sok olyan névtelen tárgy van a gyűjteményekben, amelyeket árveréseken szereztek be, vagy egy elhunyt személy hagyatékából kerültek a múzeumba, további dokumentáció nélkül. Ha az adományozók ismeretlenek voltak, először a múzeum adattárában végzett átgondolt kutatással – például a levelekről vezetett katalógusban vagy a mutatókartonok gyakran szétszóródott információi alapján – kellett megállapítanunk, majd rekonstru-

álnunk az életrajzi kontextust. Időnként meglepődtünk azonban azokon a szívbe markoló történeteken, megható feljegyzéseken és szentimentális papírdarabkákon, amelyek a tárgyakat elkísérték, s amelyek nélkül azok érdektelennek tűntek volna.

A személyes tárgyaknak éppen ezekhez az egymástól eltérő típusaihoz – amelyek az embereket így vagy úgy végigkísérték életükön, fontos események tanúi voltak, és általuk emlékek keltek életre – próbáltunk meg közelebb kerülni az életrajzi szempont alapján. Múltányoljuk azt az inspirációt, amelyet az új tárgykutatások jelentettek a múzeumi tárgyak kutatásában, amelyek a tárgyi maradványokat nem elsősorban a funkció és a forma alapján szemlélik, hanem inkább szövegnek, ikonnak, szimbólumnak és reprezentációnak tekintik (LÖFGREN 1997).

Az emlékezet tárgyai

Az emléktárgyak – vagyis az emlékezet tárgyainak – kutatása az egyik alterület a műtárgyak tanulmányozásában. Nagyjából olyan tárgytípusról van szó, mely esetében a jelentés „nem olvasható ki” közvetlenül a tárgyból. Értékük független anyaguktól és külső megjelenésüktől, s kizárólag abból származik, hogy *valami mást fejeznek ki* – vagyis jelentésüket az egyén élettörténetéből nyerik. Az ilyen tárgyak életrajzi értéke mások számára ismeretlen, és maguk a tárgyak is gyakran „láthatatlanok”, mivel életüket rejtetten, fiókok, varrodobozok, irattartók és ládák mélyén élnek. Értékükkel csak a gazdájuk van tisztában. Azonban fotók, emléktárgyak vagy személyes dokumentumok formájában ezek a magánszférához kapcsolódó nosztalgikus emlékek is bekerülnek a múzeumokba. Jelentésüket a legszerencsésebb esetekben a tárgyakat elkísérő visszaemlékezések, feljegyzések és személyes beszélgetések segítségével tudjuk kideríteni, amelyekben egykori tulajdonosuk egész élete szentimentálissá és szakrálissá lényegül. Ezek a dolgok különböző módon beszélnek el, hogyan tekint korábbi tulajdonosuk saját múltjára, vagy mennyire tudatosan kötődik az előző nemzedékekhez. Az ilyen emléktárgyak összekötik a múltat a jelenel, és a múltat élővé varázsolják a jelenben. A megélt élet és az idő múlásának bizonyítékaivá válnak.

Bármely tárgy életre keltheti emlékeinket, ugyanakkor különösen sok olyan személyes emléktárgyunk van, amely közvetlenül az életút rítusaihoz kapcsolódik, például a bekeretezett emlékkeresek, üdvözlőkártyák, meghívók, ültetőkártyák, hogy csak néhányat említsünk. De ilyenek lehetnek a hajtincset őrző medalionok vagy ezüstözött tárgyak is. A múzeumban azért gyűjtötték őket össze, mert az életút megszokott rítusait mutatják be. Bár gyűjtésük során a személyes kontextus nem

volt előfeltétel, e tárgyak közül sok szintén „személyes relikvia” volt, máskülönben az emberek nem őrizték volna meg és végül nem adták volna át a múzeumnak őket

Az anyagi kultúrával foglalkozó tanulmányok hajlamosak a dolgokat kizárólag szimbólumoknak vagy jeleknek tekinteni, vagyis valamilyen mentális dolog passzív, anyagi reprezentációjának tartani. A kutatók eddig csak ritkán hangsúlyozták a tárgyak aktív szerepét. A dolgok, akár csak a szavak és a nyelvi fogalmak, megalkotják és felépítik a valóságot. Ezen a ponton az *élettörténeti tárgyak* (life story objects) kifejezéssel utalunk azokra a dolgokra, amelyek az életet és az egyént szimbolizálják, és amelyek segítenek kialakítani az egyén önképét. Az élettörténeti tárgyak egyszerre merítenek jelentést az életből, és adnak jelentést az életnek. Ezért nem tekinthetünk rájuk csupán az élet elmúlt pillanatainak passzív szimbólumaiként, mivel az élettörténet elbeszélésének aktív segítői is.

Ezt a nézőpontot mások mellett az amerikai folklorista, Barbara KIRSHENBLATT-GIMBLETT (1985) dolgozta ki, aki kifogásolta, hogy a kutatók eddig nem tanulmányozták azt, amiképpen az emberek megőrzik, elraktározzák és rendezik tárgyaikat, miáltal azok az egyén számára jelentést hoznak létre. A tárgyak nem csupán magunk után hagyott dolgok; cselekvő módon emlékeket kódolnak, és élettörténetet „mondanak el”.

Kirshenblatt-Gimblett egy olyan kulturális megközelítés mellett is érvel, amelyben a társadalmi jelenségeket nem tekintik elkülönültnek attól a közegetől, amelyben kifejezésre jutnak. Ez fontos megállapítás ebben a kontextusban, mivel a tárgyak általában nem önmaguk alkotják meg saját szemantikai tartalmukat. A tárgyak nem beszélnek. Mégis, ha az emlékezet sajátos tárgyairól van szó, akkor az más eset. Ekkor maga a forma vezet minket a tartalom „ösvényén”. A forma befolyásolja azt, ahogyan gondolkodunk és értelmezünk. Ennek egyik példája kultúránk rajongása a miniatűr tárgyak iránt, kezdve a babaházaktól és vasúti terepasztalmodellektől egészen a szerszámokig, könyvekig és portrékig, amelyek esetében a forma teremti meg a nosztalgia érzését – az intimitás iránti vágyat (STEWART 1984). A miniatűr tárgyak létrehozása gyakran idős emberek kedvelt időtöltése, amely szülőhelyükre vagy gyermekkorukra emlékezteti őket. Azonban tudatában kell lennünk, hogy ugyanaz a konkrét tárgy, legyen az például egy hajtincs, széles körben eltérő jelentéseket hordozhat, és ezekben az esetekben nem a forma maga teremti meg érzéseink alapját. A jelentés egyszerre kulturális és életrajzi, és tévednénk, ha például a hajtincseket egyértelműen nosztalgikus tárgyként azonosítanánk. Az emberek egyéb okokból is

maguknál tarthatják őket, például ha a gyermek fejlődésének szakaszait akarják dokumentálni. A vonzódás a hajhoz mint megformálható anyaghoz szintén kifejeződik a múlt századi, emberi hajból eladásra készített populáris kézművesalkotásokban és az apró, szépen kidolgozott munkákban.

A tárgyak világában az emléktárgyak különleges helyet foglalnak el. Az emlékezet tárgyainak szubjektív értéke egyszerre alapul látható formájukon és életrajzi tartalmukon, sőt valószínűleg inkább e kettő kombinációján. Elvileg bármely tárgyhoz kapcsolhatunk életrajzi tartalmat, de a gyakorlatban csak a kiválasztott tárgyak képesek az emlékezet hordozói lenni. Ezek egyrészt konvencionális szimbólumok, másrészt privát jelentések hordozói is. A jelentés e két formája nem különülhet el egymástól: kölcsönösen meghatározzák egymást. A kérdés tehát nem a tárgyak konvencionális szimbolikus jelentésének vagy éppen személyes szemantikus tartalmának a tanulmányozása, hanem a kettő közötti kapcsolat vizsgálata.

Az emlékek különböző módokon teremtődnek, őrződnek meg vagy élednek újjá. Kultúránkban az emlékek gyakran összekapcsolódnak az írott kifejezési formákkal, de az érzékek is emlékeket kelthetnek életre: például egy kellemes illat, egy különleges íz, egy dallamfoszlány vagy egy tárgy. A tárgyak elrejtőznek, majd egyszer csak előkerülnek, használódnak és elrendeződnek. Az emlékezet további forrásai azonban jóval nehezebben megfoghatók, és gyakran kívül kerülnek a személyes látókörön. Az írásban és a tárgyakban az a közös, hogy egyszerre az emlékek hordozói és megteremtői.

A tárgyak egy kettős folyamat által tartják fenn és irányítják az emlékezést: emlékül dolgokat választunk ki, miközben ezek a kiválasztott dolgok segítik strukturálni és formába önteni az emlékeinket. A kettőség alapja, hogy miközben elrendezzük magunk körül a dolgokat, azok egyidejűleg elrendezik a mi életünket (MILLER 1994). Életünk rendje vagy mintája a tárgyakban nyer anyagi formát. Ezek a tárgyak tanúként őrizhetik mára eltűnt emberek és pillanatok emlékeit, vagy dokumentálhatják az életút egyes szakaszait. A dolgok ezért egy olyan közvetítőeszközt biztosítanak, amelyhez hozzákapcsolhatjuk tapasztalatainkat, és amelyek segítenek az emlékezet és az identitás megformálásában. Az érzések, tapasztalatok és ismeretek magukban a dolgokban rejtőznek. Fizikai bizonyítékai mindannak, ami elmúlik, így úrrá lehetnek „a vissza nem térő múlt és a jelenben való lét ellentmondásán” – ahogy LÉVI-STRAUSS (1966) utalt rá. Azért használunk tárgyakat, hogy megértsük önmagunkat és életünket.

Megkövült vágyódás

Úgy tűnik, mintha az emberek folyamatosan megkövült emlékek után vágyakoznának, ami elsősorban mentális és érzelmi jelenségnek tekinthető. Nyilvánvalóan ugyanarról van szó, amit tárgyainkban is megőrzünk, nevezetesen a szerelemmel, a gyermekszületéssel, a barátsággal, a románcokkal és a veszteségekkel kapcsolatos szentimentális érzelmekről. Olyan sajátos tárgytipusok keltik fel ezeket az érzéseket, amelyeket személyes okokból tartunk meg, mivel különleges személyekkel vagy eseményekkel vannak kapcsolatban, miközben egyfajta közös metaforák is.

Amikor ezek a tárgyak összekapcsolódnak az életút elmesélésével, mindenkit elfog a nosztalgia vagy a meghatottság érzése. A nosztalgia egyféle szentimentális és idealisztikus múltszemlélet. Ez a múlt egyszerre lehet valakinek a megélt múltja, illetve a gyermekkor fogalmán alapuló egyéni múltnak a jóval általánosabb képzete. A nosztalgia vágyódás valami után, ami egykor létezett. Azonban nem egyértelmű, hogy a nosztalgia a múlt kultusza vagy éppen ellenkezőleg, egyfajta mód arra, hogy a múltat kövé dermesztve időtlenné tegyünk, dobozokba, fiókokba, albumokba süllyesszük, és így kerüljük el a szembesülést vele. Talán a nosztalgia éppen az aktív emlékezés ellentéte, mivel a múlt, amelyet idealizál, így időtlenné válik, és megváltoztathatatlan tökéletességbe dermed.

A szentimentális tárgy klasszikus példája, amelyet már korábban is említettünk, a haj. Ha valaki módszeresen megnézi a Dán Nemzeti Múzeum gyűjteményeit, számos tárgycsoport esetében fellelheti: a hajtincsek együtt található fényképekkel vagy halotti jelentésekkel, hajtincs utal a halott kisgyermekre, a szeretőre, hajtincsek tapadnak a levelekhez, vagy éppen bekeretelve lógnak a falon.

A legizgalmasabb dolog a hajjal kapcsolatban, hogy rendkívül személyes, egy ember fizikai része, ugyanakkor jelentésekkel és szimbolizmussal telített. A hajtincs egyszerre élettelen, miközben teli van étellel. Kontextustól függően létrehozhat undort és nosztalgiát. Még izgalmasabbá válik a dolog, ha összehasonlítjuk, hogy más kultúrákban milyen jelentéseket kapcsolnak hozzá, vagy megnézzük, hogy saját kultúránkban a test egyéb részeihez milyen jelentések rögzülnek. Vajon a mi kultúránkban ugyanezek a szentimentális érzelmek miért nem kötődnek körömhöz, bőrhöz vagy fogakhoz? Egyetlen kivétel a gyermekek tejfoga, de ennek megőrzése is viszonylag új jelenségnek számít, és a múzeumi gyűjteményekben nagyon kevés található belőlük.

Kultúránkban gyengéd szentimentalizmussal „itatódnak át” az ünnepi események emléktárgyai, így a meghívók, ültető- és táncrendkártyák is.

Ezek a dolgok az egyre absztraktabb jelöltekre utaló metonimiákká válnak: az ember, a tánc, az a különleges buli, egy konkrét tavasz, minden tavasz, románc – közvetlen kapcsolatot létesítve a rész és az egész között.

Az életrajzi nézőpont

Általában az emberek és a dolgok, és különösen az emlékeket életre keltő tárgyak, helyek közötti kapcsolatot számos tudományág tanulmányozza napjainkban. Ennek okát az egyén és a világ megtapasztalása, vagyis az élet anyagi és fenomenológiai oldala iránt megnyilvánuló növekvő érdeklődésben kell keresnünk. Az életrajzi nézőpontok iránti heves érdeklődés megnyilvánulása egy olyan időszakot követett, amelyben az egyén története nem került a tudományos érdeklődés körébe, mivel privátnak, ennélfogva különösnek, anekdotikusnak tartották. Ahelyett, hogy az életrajzi nézőpontot inkább csak a kulturális kutatók kiegészítőjének tekintenék, ma számos tudományágban megújult az érdeklődés a személyes narratívák és az élettörténetek iránt. Az érdeklődés azért is mélyebb, mint korábban, mert az életrajzi könyvek, filmek és a történelmi személyiségekről szóló múzeumi kiállítások, továbbá a televíziós „talkshow”-k – amelyek központjában az egyének véleménye és tapasztalata áll – mind e folyamat részének tekinthetők.

Az életrajzi nézőpont alkalmazása nem szükségszerűen jelenti azt, hogy megszálott módon az egyént próbáljuk a középpontba állítani, viszont az érzelmek és életszemléletek mint kulturális és történelmi termékek megértésének egyik módja lehet. E nézőpont választásakor értelemszerűen el kell utasítani azt az elképzelést, hogy az érzelmek és a tapasztalatok egyáltalán egyének lehetnek, mivel azok elbeszélése kulturális fogalmakat feltételez, és a nyelv önmagában kulturális jelenség. Az egyéni tapasztalat és a társadalmi gyakorlat különböző formáin alapuló fogalmak közötti kölcsönhatás dialektikus értelmezése kevésbé elterjedt, mint az ellentétpárokon nyugvó gondolkodás, ahol az egyént a társadalommal szemben fogják föl. Az élet megélésére és megtapasztalására vonatkozó kutatások általában két különböző hagyomány részét képezik, sajátos módszerrel és megközelítéssel.

Az egyéni élet menete és a kulturális fogalmak közötti dualizmus felszámolásához hasznos lenne, ha a diskurzuselemzést alkalmaznánk. Egy diskurzus a kijelentések és a gyakorlat azon formáinak totalitása, melyek bármely mondandónkat megteremtik, mint például az éretté válás egyéni meneteként érzett élet tapasztalata. Az egyéni és személyes élet – mint az egyén által megélhető, érzékelhető fenomenológiai valóság, amelyről megemlékezhet – kulturális fogalmakat előfeltételez.

2 Az individualizáció egyéb kulturális kifejeződései közé tartozik a családnevek meghonosodása, mely helyébe lépett a korábbi, beceneveken és földrajzi neveken alapuló névadási gyakorlatnak, valamint az aláírás elterjedése a nyilvános dokumentumokon.

3 Az elképzelés, mely szerint a műtárgyakat ugyanolyan diszkurzívnak lehet tekinteni, mint a nyelvet, megtalálható azokban a legújabb múzeumi tanulmányokban, amelyekben a tudományos értekezésekhez hasonlóan a gyűjteményekre úgy tekintenek, mint episztemológiai rendszerek kifejeződéseire.

Az egyik ilyen fogalom vagy nézőpont az „életrajz”; ennek következtében beszélhetünk életrajzi diskurzusról.

Az életrajzi diskurzus – önmagunk elmondása

A nyugati kultúrák jellegzetes vonása, hogy az egyén képes önmagáról beszélni, azaz tud önreflexív lenni. Az önreflexió gyakran elbeszélésben ölt formát. Az elbeszélés segít az időt mozdulatlaná tenni, így az időkezelés a gerince minden történet elmesélésének, beleértve az életről szólókat is. Az elbeszélések szavak vagy dolgok segítségével kelnek életre. Az életről szóló történeteket így egyaránt megjeleníthetik az írott visszaemlékezések, illetve az egybegyűjtött és megőrzött élettörténeti tárgyak.

Az írott és tárgyi élettörténetekben elkerülhetetlenül fontossá válik az idő, mivel az önmagunkhoz való viszonyulás képessége azon alapul, hogy valaki saját életét az idő szemszögéből, vagyis önmagát a múlt, a jelen és a jövő közt „kiterjesztve” szemléli. Ahogy Alan Corbin francia történész megfogalmazta, az idő lineáris érzékelésének egyre szélesebb körben való elterjedése a 19. században szükséges feltétele volt a személyes elbeszélések formájában tetet öltő önreflexió képességének kifejlődéséhez: „Amint az emberek tudatára ébredtek a személyes idősíkok létezésének, maguk is elkezdtek személyes történeteket létrehozni, amelyek előfeltételei lettek az önazonosság és az önreprezentáció megteremtésének” (CORBIN 1987: 469). Számunkra most az identitás és a reprezentáció közötti történeti kapcsolat hangsúlyozása fontos. A 19. század folyamán az individualizáció, vagyis az egyéni identitás érzékelése például olyan formák felbukkanásában találta meg sajátos anyagi kifejeződését, mint a szignált tárgyak vagy a látogatói kártyák és személyes naplók, a társadalom összes rétegében elterjedő tükrök és nem utolsósorban a sztereotipizált pózokban megfestett önarcképek.² Pontosan az egyéni identitás effajta materializálódása kíséri végig majd az egész életet, és a személyes élettörténetek elbeszélésekor is szerepet játszik, vagyis a tárgyak életrajzi tárgyakká válnak.

Összegyűjteni önmagunkat: gyűjtés és gyűjtemények

Az életrajzi tárgyak olyan prizmák, melyeken keresztül valaki megvizsgálhatja, újraszervezheti és megteremtheti saját életét. A szuvenírek, hajtincsek, családi relikviák és az élet különleges pillanatainak egyéb tanúi végigkövetik az egyén életét. Az idő, a szubjektum és a tárgyak így összefüggő egésznek tekinthetők. Az emberek időtapasztalatukat az általuk őrzött dolgokba sűrítik. Azáltal, hogy „anyagi emlékezetekbe” fa-

gyasztyák az időt és az életet, kísérletet tesznek az idő feletti uralom megteremtésére.

Az életrajzi tárgyak körébe soroljuk mind az anyagi mivoltukban felbukkanó dolgokat, így a relikviákat és emléktárgyakat, mind a naplók és jegyzetfüzetek írott visszaemlékezéseit. Az emlékek leírásának és az élettörténethez kapcsolódó tárgyak összegyűjtésének célja, hogy egységet és összefüggést teremtsen a széttöredezett élettapasztalatok és az író életének változó körülményei között. Közös bennük, hogy magát az egyént fejezik ki.³

A 19. század folyamán, párhuzamosan az önreflexió elterjedésével, a privát és személyes gyűjtőtevékenység egyre szélesebb körben terjedt el, sőt bizonyos társadalmi csoportok esetében a gyűjtési mániáig fokozódott. A gyűjtési vágy elsősorban a családi iratokra és emléktárgyakra korlátozódott, de – amint Alain CORBIN (1987: 547) utal rá – „a társadalom bármely szintjén élő emberek elkezdtek fényképeket, intarziákat, esküvői ruhákat, virágcsokrokat és menyasszonyi füzéretet gyűjteni. Ezeket a kézzel készített kincseket jogi dokumentumokkal és katonai feljegyzésekkel együtt őrizték, így teremtve meg a nagy kegyben tartott emléktárgyakat őrző kincstárakat, amelyek tulajdonosuk halála után értéktelenné váltak.”

A személyes feljegyzések, utazás során szerzett emléktárgyak, mini-atűrök, ősi családfák, versgyűjtemények és fényképalbumok száma egyre nőtt. Szükségessé váltak az otthoni személyes „raktárak”: a ládák, dobozok, szekrények, iratgyűjtők és albumok. A személyes emlékek a 19. század folyamán kereskedelmi árucikké váltak: megjelenetek például a hajból készített tárgyak, az emlékkersek, a művészi módon faragott, jellegzetesen emléktárgyak tárolására használható dobozok és a „szuvenír” felirattal ellátott különböző dísz- és használati tárgyak.

A gyűjtési szenvedély elsősorban polgári szokás volt. Nem voltak szokatlanok az olyan privát házi múzeumok, ahol a gyűjteményekbe a gyűjtő gazdagságát kifejező értékes tárgyak, illetve a kizárólag öntudatot sugalló személyes emléktárgyak egyaránt beletartoztak. Csak a 19. század végétől beszélhetünk a gyűjtési vágy demokratizálódásáról. A 20. század elejétől az egyén és családja tárgyakon keresztüli reprezentációjának szándéka egyre szélesebb körben terjedt el. Egy gyakori magyarázat szerint, ahogy John GILLIS (1996) amerikai történész is utal rá, mindez egyéni, mitológiai „felfegyverkezés” volt akkor, amikor mind a személyes identitás, mind a „család” sebezhetővé vált: „önmagunk reprezentációjának vágya nappalijainkat családi portrék galériájává, manzárdjainkat pedig levéltárákká változtatta.

Lakóhelyeink hajtincsekkel, megemlékezésekkel és családi emléktárgyakkal teli minimúzeumok lettek.”

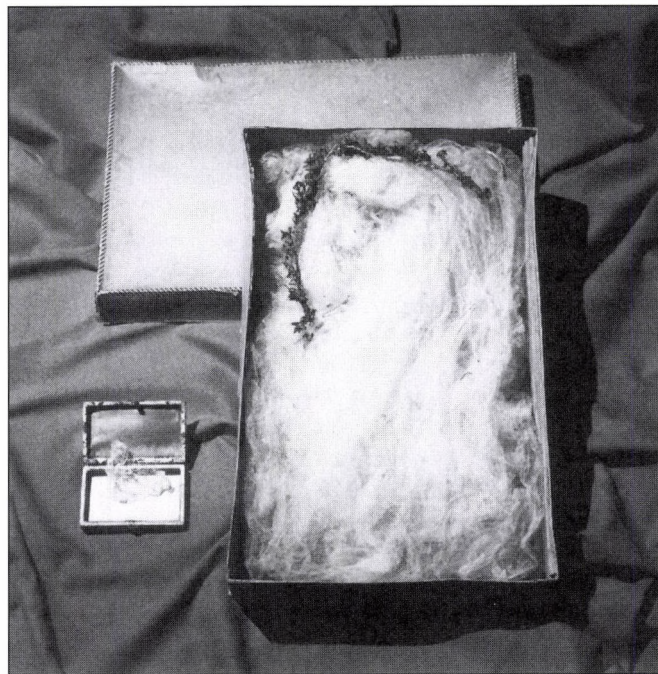
Ezért fontos, hogy közelebről megvizsgáljuk, miért akarjuk önmagunkat megmutatni, és megélt életünk látható bizonyítékait megőrizni. A mód, ahogyan az emberek emlékeznek életükre, összefüggésben áll az életről kialakított szemléletmódjukkal és önértelmezésükkel. Számos tárgykutatási törekvés kommunikatív nézőpontból elemzi a kérdést, vagyis a társadalmi életben a dolgok funkcióját mások által „elolvashatónak” és azonosíthatónak tekinti. Ebben a tanulmányban azt akarjuk közelebről megvizsgálni, hogy a dolgokkal való interakció hogyan válik önmagunk értelmezésének stratégiájává.

Reliktumok és relikviák

Az emberek által megőrzött dolgok természetüknél fogva elsősorban abban különböznek egymástól, ahogyan a teljes életúthoz viszonyulnak. Ennek alapján megkülönböztetjük az *életrajzi reliktumokat*, vagyis a tulajdonosuk életéből fennmaradó tárgyakat és az *életrajzi relikviákat*, amelyeket éppen azért tartottak meg, mert különlegesen intenzív pillanatokot vagy az elhunytat szimbolizálják. E különbségtétel felállítását a metafora és a metonímia szemiotikai meghatározása ösztönözte. A metafora tiszta szimbólum, vagyis relikvia, míg a metonímia a múltból fennmaradt tárgy, vagyis reliktum.

Az életrajzi reliktumok olyan tárgyak, amelyek közvetlenül utalnak az élet eseményeire; a tulajdonosuk által egykor megélt élmények és tapasztalatok bizonyítékai. A tárgy anyagi mivolta képes újra felszítani a vágyakozást bármilyen múltból tovább élő dolog iránt. Az az ember-típus, aki tárgyait azért őrzi meg, mert élete dokumentációjának tekinti azokat, saját életútjának egyfajta archiválójává, „dokumentálójává” válik. Azért gyűjt dolgokat, hogy a jövő történeti hátterét megteremtse. Enyhe szomorúsággal őrzi azokat, miközben örül, hogy önmagának múltat teremthet.

Ezzel szemben az életrajzi relikviák olyan dolgok, amelyek elsősorban metaforák és szimbólumok. Ugyanúgy, ahogy a vallásos ereklyéket, azért gyűjtik őket, mert hatalmuk van, mivel a múlt egy különleges pillanatának tanúi voltak, például egy olyan pillanatnak, amely örökre elmúlt, de amelyhez a dolgok fizikai kapocsként szolgálhatnak. Az életrajzi relikviák segíthetnek megteremteni az élet teljességét és folyamatoságát. „Nosztalgiazóknak” is nevezhetjük azokat, akik életük dolgait megkövült pillanatoknak tekintve őrzik. Számukra ezek az összegyűjtött dolgok az örök jelent jelképezik.

1. KÉP. Rész és egész. A bal oldali dobozban lévő kis darab csipke része egy menyasszonyi fátyolnak. Nemcsak a menyasszonyi ruhát és az esküvői fogadást reprezentálja, hanem az egész házasságot. Egy kis dobozban fekvő képes gondolatainkat a jövőbe és a múltba irányítani. A jobb oldali dobozban fekvő fátyol olyan hosszú, hogy nem lehet részekre osztani, és így egy tárggyá vált. A fátylat nincs szándékunkban újra felhasználni. Megkövülve fekszik dobozában.

Életrajzi narratívák

A tárgyak megőrzésének mintáihoz érkeve megalkottunk néhány fogalmat vagy ideáltípust, amelyeket életrajzi narratíváknak neveztünk el. Célunk, hogy ezen ideáltípusok alapján megvizsgáljuk, ahogyan az emberek konkrét tárgyakból kiindulva narratívákat hoznak létre. Ha megfigyeljük a tárgyak megőrzésének és gyűjtésének módjairól létrehozott narratívákat, fény derülhet az életút érzékelésének eltérő módjaira. Tipológiánk nem az emberek személyes gyűjteményeinek felosztását követi, hanem olyan fogalmak vizsgálatán alapuló konstrukció, amelyek minden élettörténetnek részei. Ilyen fogalom az *idő*, amely minden elbeszélés

4 A Dán Nemzeti Múzeum gyűjteményében található tárgyakról van szó, amelyek az *Élettörténet – történetek az életről* című kiállítás előkészítő munkái során kerültek előtérbe. A tárgyakat a múzeum hosszú évek során különböző célból gyűjtötte össze, például a stílustörténet bemutatására vagy történeti dokumentáció gyanánt.

5 KÖSTLIN (1984) hasonlóképpen gondolkodik, amikor a lehetséges narratívák eltérő témáiként elkülöníti az „átmeneti rítusok tárgyait”, a „nélkülözhetetlen tárgyakat”, illetve a „genealógiai tárgyakat”.

keretét adja, és az *élet*, amely az elbeszélések témája. A dolgok jelentése attól függ, hogy mennyire képesek szintetizálni azokat az eltérő időket, amelyekből az élet fölépül. Ezen fogalmak alapján „olvassuk” a gyűjteményeket.

Minden gyűjtemény, legyen az bármilyen kicsi és jelentéktelen, a tárgyak kiválasztása, összetétele és rendszerezési elve alapján létrehoz egy személyes narratívát. Az életút eltérő szakaszaival összekapcsolódó személyes tárgyak egy összefüggő narratívát alkotnak. A tárgy emléket idéz fel, és ezek elbeszélése összekapcsolja az időt és az életet. Azonban meghatározott és személyes történelmi háttér nélkül az emlékek kulturális és történeti értéke eltűnik, és banális maradványokká válik.

A legtöbb ember életrajzi jelentősége okán őriz meg dolgokat, míg mások őszinte megszállottsággal mindent összegyűjtnek. A tárgyak segítségével megérthetjük, hogy az emberek milyen szubjektív módon beszélnek saját életükről. A tárgyak egy olyan élettörténeti narratíva részét képezik, amelyet nem kell szavakba önteni, de amely a dolgok jelenléte folytán működik. Az *idő* és a *dolgok* segítségével az élet narratívává válik. A továbbiakban az idő és a dolgok között meglévő kapcsolatot vizsgáljuk meg.

A megőrző, a dokumentáló és a nosztalgizáló

Ezen a ponton néhány személyes tárgy élettörténeti elolvasásához hozunk fel konkrét példákat.⁴ Kiindulópontunk a tárgyak emberek életében játszott szerepe, ami az idő fogalmával is kapcsolatban áll. „Önmagunk” történelme, vagyis az életrajzi narratíva az idő segítségével tárul fel. Az önéletrajzi tevékenység aktivitását nagymértékben befolyásolja, hogy az időt kronologikusnak, ciklikusnak vagy töredezettnek érzékeljük-e. A kísérlet kedvéért az életrajzi idő három formáját különítjük el: 1. *Az idő mint folyamat*, vagyis a ciklikus idő, amelyben az egyén élete egy folyamatos családi lánc egyik szemének tekinthető; 2. *az idő mint események és tapasztalatok összessége*, vagyis a lineáris idő, amelyben az egyén élete a választások, változások és személyes tapasztalatok eredményének tekinthető; 3. *az idő mint pillanatok összessége*, azaz az egyéni élet a tökéletesség pillanataiként őrződik meg az emlékezetben. Példáinkban az idő életrajzi érzékelésének e három típusától függ, hogy az emberek milyen dolgokat őriznek meg életük során.⁵

Mielőtt e három embertípust leírnánk, akiket „megőrzőnek”, „dokumentálóknak” és „nosztalgizálóknak” neveztünk el, a forma kedvéért meg kell említeni azokat is, akik semmit sem gyűjtnek: akik mindent eldobnak, minden régi levelet elégetnek, és jeltelen sírban szeretnének majd

nyugodni. Ennek az oka lehet szemérmesség („senki se olvashassa majd el a régi szerelmes leveleimet, senki se láthassa a rongyos dolgaimat”), lehet átgondolt stratégia („a gyermekeimnek majd nem kell kitakarítaniuk utánam, vagy a sírom gondozásával törődniük”) vagy az önbecsülés hiánya (egyszerűen nem gondol arra, hogy a dolgai majd mások számára is érdekesek lehetnek). A dolgok felbukkannak, egy ideig fontosak lesznek, majd érdektelenné válnak. Az ily módon kezelt tárgyak természetesen nem végzik múzeumokban, hanem elvesznek a felejtés tengerében.

A másik végletet jelentik azok, akik mindent összegyűjtnek. Mindent kizárólag a dokumentálás kedvéért teszik, habár gyakran úgy képzeli, hogy „később az emberek azokat még hasznosnak fogják találni”, és hogy „ezek túl jó dolgok ahhoz, hogy eldobjuk őket”. Ebben a csoportban találunk típusdolgokat és -anyagokat, amelyekről úgy gondolják, hogy később majd értékesek lesznek: csomagolópapírokat és seLYemszalagokat (amelyeket kisimítva őriznek meg a következő karácsonyig), lekvárosüvegeket, ruhákat, amelyekbe a gyerekek egyszer majd belenőnek, vagy amelyeket át lehet szabni, esetleg lefejtteni és újrakötni. A tárgyakat gyakran kéziratos feljegyzések és útmutatások kísérik: „be kell stoppolni a sarkát” és hasonlók. Ezek a felhalmozott készletek gyakran el sem jutnak a múzeumokba, de a tulajdonosukkal való interakciójuk alapján szintén élettörténeti nézőpontot fejeznek ki – olyat, amely az adott korszakban tipikusnak tekinthető.

Megszámlálhatatlan oka lehet annak, hogy egy tárgy miért jut el a múzeumba, s gyakran nincs nagy különbség azok között a tárgyak között, amelyeket a hulladékba dobnak, illetve amit azért adnak a múzeumba, hogy megőrződjön az utókornak. „Ha neked nem kell, kidobom a szemébe” – a múzeumban dolgozók gyakran hallják ezt a mondatot. Gyakran ajánlanak fel tárgyakat a lakhelyet változtatók, például ha idősek otthonába költöznek, vagy amikor kiürítik egy halott ember házát.

A megőrző, a dokumentáló és a nosztalgizáló esetében közös, hogy a tárgyaikban magától értetődő életrajzi magyarázatok rejlenek. Az idő hömpölygése – a történelem – a dolgok segítségével alakul át személyes idővé. Az életút korábbi szakaszaiból származó emléktárgyak többé már nem csupasz dolgok, hanem jelek. Jelentést tulajdonítunk nekik, az idő folyamából a narratívába emeljük őket: az élet elbeszélésévé válnak.

A kör bezárul: a megőrző

A megőrzőnek elnevezett gyűjtőtípus időszemlélete ciklikus, vagyis az egyén élete a rokonsági kötelékek és nemzedékek hosszú láncába illeszkedik. Az ilyen szemléletet reprezentáló tárgyak közé tartozik az összes

hajtincs és az olyan családi relikviák, mint például az ékszerek, amelyek egy család élettartamának szimbólumai. Sok olyan leszármazásra utaló tárgyra bukkanhatunk a múzeumi gyűjteményekben (KUNTZ 1989; 1990), mint a használt kiságy, amit hagyományyszerűen minden újabb nemzedék újra használt, vagy a nevekkel kihímzett keresztelőruha, amely a keresztelés napján segített tudatosítani a családon belüli ciklikus időszemléletet. Ezek a dolgok *ikonok*; funkciójuk, hogy felidéznek a nemzedékeken átívelő egyéni életutak közötti folyamatosság tudatát. A relikviák segítenek a család mint érzelmi közösség megteremtésében. Talán ez az oka annak, hogy a szentimentalitás mint történeti és kulturális jelenség először olyan csoportok körében bukkan fel, ahol a család nem alkotott igazi termelőegységet, vagyis a polgárságnál.

A dolgokat a család iránti tisztelet okán őrizték meg és adták át a következő nemzedéknek. Az identitást erősítette a rokoni viszony, miáltal az egyén egy közösség részévé és alárendeltjévé vált. „A karmesteri pálcá másra szállt át” – idézhetjük a múzeum által összegyűjtött visszaemlékezések egyikét. Az egyén saját életét egy megszakítatlan családi lánc egyik szemének tekintette. A család veled van a születésedtől kezdve, és az egyéni életútnak ciklikus karaktert kölcsönöz.

A családi kapcsolatok folyamatossága az ajándékokon vagy örökségen keresztül fejeződik ki. Mindkettőnek van anyagi oldala, az érték, amely fontos, amely hozzájárul a megajándékozott vagy az örökös anyagi jólétéhez és vágyainak jövőbeli teljesüléséhez, ugyanakkor szimbolikusak is, ami az egybetartozást, identitást és kötelező felelősséget fejezi ki. A családi ereklye szintén bír anyagi és szimbolikus értékkel. A megtakarítások kifejezője, akár egy családi birtok vagy az otthoni javak, mint például az ezüst, a textílek vagy a bútorok. A szerényebb családi ereklyék közé tartozik a kiságy, a ruhák, a babakocsik, amelyek a tárgyak újbóli praktikus felhasználásának bizonyítékai. Ezek a tárgyak nem készültek eredendően családi ereklyéknek, hanem az idők során váltak azzá. Az ilyen ereklyék köre is összeállítható tudatosan: „valamit hagynom kell hátra magam után, hogy az utódok örökölhessenek”. A több nemzedék által használt dolgok sajátos minőséget nyernek, mivel az egyén saját identitását a családjából eredezteti: a kör bezárul; az egyén tartozik valahová. Az ajándékok hagyományosan praktikusak és gazdaságosak szoktak lenni, például házasság és keresztelők alkalmából berendezési tárgyakat vagy készpénzt ajándékoznak, amelyek kifejezik az ajándékozó és az ajándékozott közötti szimbolikus kapcsolatot. A dolgok a család egységéről és az egymás élete iránt érzett anyagi felelősségről tanúskodnak. Minél

több generációt tart számon egy család, annál nagyobb a státusa. Az egyén egyfajta kurátorrá válik, aki a tárgyakat bizonyos ideig kezeli, majd elvárják tőle, hogy továbbadja azokat. Mindezt grafikusan is megjelenítik a családfákon. A családi nevek és szimbólumok a tárgy részévé is válhatnak: például a paraszti hozományládákon vagy a nemesi pajzsokon és halotti címereken. A rokoni kapcsolatok különösen fontosak a életút eseményeihez kötődő ünnepeken, amikor az egész család összegyűlik. Családi ereklyéket ajándékoznak például konfirmáció alkalmából és házasságkötéskor. Az ünnepeken az egész család összeáll a csoportfényképek kedvéért, dalokkal és beszédekkel emlékeznek az elhunytakra. Sok családi hagyomány „a kör bezárásán” alapul: például valakinek az eljegyzését a szülők házassági

2. KÉP. Nevek és monogramok — örökségek és ajándékok. A gyermek elnevezése tudatos stratégia, mely által misztikus kapcsolatot teremtenek köztük és a család között. A nagyszülő utáni elnevezés nyilvánvalóvá teszi, hogy neki kell örökölni annak monogrammal ellátott ezüstjét és egyéb dolgait. Az egyén az örökölt ezüstbe belevésheti saját nevét, a fémtáblákat pedig használójuk nevével és a dátummal együtt használati tárgyakra rögzíthetik. A használó nevét bele lehet hímezni a textílekbe, így például a keresztelőruhákba vagy az ágyneműkbe.

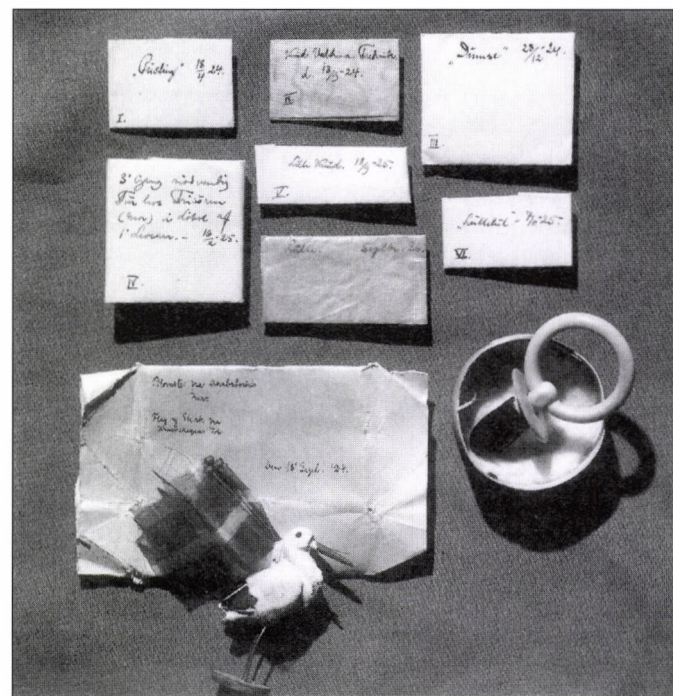
6 Sok életrajzi tárgy kronológiai időszemléletet tükröz. Ennek oka természetesen az, hogy a „hivatatos” időszemlélet a mai életet lineáris folyamatnak tekinti. A múzeumok ez okból gyűjtenek olyan tárgyakat, amelyek az életút kiemelkedő eseményeit szimbolizálják.

évfordulóján tartják, az esküvői csokrot a családi sírboltra helyezik, az anya vagy a nagymama esküvői ruhájában megy férjhez a lány, az esküvői ruhát keresztelőruhává alakítják át, és így tovább. A család a mindennapi életben is velünk van. Egykor főként az arisztokrata családok tartották nyilván származásukat, és állították össze családfájukat, manapság minden társadalmi osztályban találkozunk családfakutatókkal. A rokonság negatív oldala szintén megmutatkozik a tárgyakért folytatott családi viszálykodásban és az elkésztető örökösödési vitákban. Bármely társadalmi miliőben megtörténhet, hogy kizárnak valakit az örökségből, mivel az nem találja a saját helyét, és nem felel meg a vele szemben támasztott elvárásoknak. Ha valaki eladja az ősi családi ezüstöt, és elkárázza a családi birtokot, akkor „a család fekete báránnyává” válik.

Az élet teljessége: a dokumentáló és a mérföldkövek
Az idő kronológiai felfogása alapján az életet örökkön változó folyamatnak érzékeljük, és az egyéni változások és tapasztalatok sorozataként beszélünk róla. A tárgyak az életút dokumentációi, melyek megőrzik a szerzett tapasztalatok és a teljesített feladatok emlékét. Emellett az életút idejének felhasználása dokumentálódik az előmenetek és megoldott problémák formájában. Azt a személyt, aki életútjának mérföldköveit reprezentáló tárgyakat gyűjt, dokumentálónak nevezzük. Ő a hangsúlyt olyan dolgok gyűjtésére helyezi, amelyek képesek az életet egészben, kronológiai folyamatként dokumentálni. Ez majdnem olyan, mintha múzeumi feladatokat végezne a privát életében. A dokumentáló a tárgyak és tárgycsoportok szisztematikus gyűjtője, legyen szó a saját életéről (általában férfiak esetében) vagy másokéről (általában nők esetében). Jellemző, hogy a gyűjtési szokások nemek szerint is elkülönülnek: a férfiak a jövő, míg a nők az utódok számára őriznek meg tárgyakat – bár valami azt sugallja, hogy ezek a különbségek a nők egyre szélesebb körű munkavállalásával együtt megváltoznak. Az ilyen időfelfogást reprezentáló életrajzi tárgyak közé tartoznak – melyekből a múzeum sokat őriz – az emlékkersek, vizsgadiplomák és a társasági események emléktárgyai, amilyenek az ültetőkártyák, asztaldíszek és alkalmi dalok.⁶

Az életút egyes szakaszainak kronológiai elkülönítése olyan családi eseményekhez is kapcsolódhat, mint az esküvők, a születések, a házassággal és a gyermekek növekedésével kapcsolatos különleges napok – az ezekhez kapcsolódó tárgyakat gyakran a nők gyűjtik –, vagy kapcsolódhatnak foglalkozáshoz, az iskolai ballagásokhoz, előléptetéshez, valamint a munkahelyen megünnepelt évfordulókhoz.

A dokumentáló személy életrajzi tárgyai nyilvánvalóvá teszik a tény, hogy „ott voltam”. Ezek a tárgyak az életút szakaszai közötti fontos átmeneteket, az ünnepeket és ünnepélyeket magában foglaló élet narratívái. Annak ellenére, hogy a dokumentáló számára az egyéni nézőpont válik elsődlegessé, mások életútját és előmenetelét is dokumentálhatja, és gyakran megőrzi a családi élet dolgait is: gyermekek ruháit, iskolai feladatkönyveket, vizsgadiplomákat, ajándékokat, ünnepi alkalmak énekeit és így tovább.

3. KÉP. Két szülő, egy gyermek. Az első gyermek gyakran vált intenzív figyelem tárgyává. Ennek a gyermeknek a hajtincseit körülbelül hat hónapos időközönként levágták, és kis, nével és dátummal ellátott borítékba rakták. A tincseken kívül a múzeum sok ruhát, mindennapi használati tárgyat és könyvet birtokol tőle. Amíg az anya az összegyűjtött tárgyak által dokumentálta gyermekét, az apa részletes összegzést írt pszichológiai fejlődéséről.

A koppenhágai Dán Nemzeti Múzeum egyetlen nő polgári otthonából több mint négyszáz tárgyat kapott, köztük használati tárgyakat és családi fényképeket, az 1890–1960 közötti évekből. A tárgyak az adományozó édesanyjától és nagymamájától, vagyis három női nemzedéktől származtak. Mindennapi tárgyak sokasága, feljegyzések és fényképek találhatóak köztük. A gyűjtemény magában foglal három menyasszonyi ruhát, sőt az esküvői étlapokat, a fogadások számláit és ehhez hasonlókat is. Valaha egy asszony életében a legfontosabb átmenetet a házasság jelentette, az a nap, amikor elhagyta családját, és elköltözött otthonról.

4. KÉP. Emléktárgy. A haj egyszerre része magának a testnek és egy konkrét személynek. Az elleplezett, a lelógó és a levágott hajnak időtől és tértől függően különböző jelentései lehetnek. A haj visszaül egykori viselőjére, például a szeretőnek ajándékozott haj vagy a hajból készült miniatűrűk esetében. A haj él, még ha régen vágták is le, és egykori viselője már halott. Számos babona kapcsolódik a hajhoz: például valaha az emberek igyekeztek elkerülni, hogy a madarak a fésüléskor kihullott hajjukból készítsék el felszökűket, ezért a hajszálatokat párnájukba rakták vagy elégették.

A pillanat varázsa: a nosztalgiázó

A múlt életre úgy is visszatekinthetünk, mint amely nem több emlékezeses pillanatok töredékeinél. Az életrajzi tárgyak egy különleges kategóriája utal erre az időszemléletre. Csak emléktárgyak tartoznak körükbe, a lepérselt virágoktól a fényképekig, amelyek egy adott pillanatot materializálnak. Ezek a dolgok absztrakt események konkrét jelei, azokról a pillanatokról, amelyek megváltoztatták valaki életét. Az időt ily módon érzékelőket nosztalgiázóknak hívjuk. A nosztalgiázó gyöngéden elkülöníti a szomorúság és a fájdalom, a siker és az öröm érzelmekbe zárt pillanatait. Ezek a pillanatok természetüknél fogva nagyon személyesek és egyéniek. Bár az érzelemgazdagság, a nosztalgia és az intimitás személyes „szükséglet”, és a tárgyakhoz személyes jelentések társulnak, ezek az érzések egy saját korszakhoz, társadalmi osztályhoz kapcsolódnak, sőt a nemekhez tartozás szerint is elkülönülnek. A nosztalgia egy másik idő és tér utáni vágyódás.

Az élet a különböző időpontokhoz tartozó tárgyak segítségével is elmesélhető, ha a múltat erős érzelmekkel telített, elkülönült pillanatoknak tekintik. Az életrajzi tárgyakat ekkor úgy válogatják ki, hogy segítsenek fenntartani a jellemző személyekhez, helyekhez és állapotokhoz kapcsolódó érzéseket és lelkiállapotokat; ily módon beszélnek „élettapasztalataikról”.

Az emlékezet tárgyai segítenek megőrizni a pillanatot. Különleges események és állapotok anyagi jelei, amelyek megváltoztatták az életet. Ebben az esetben az ember úgy tekint a saját életére, mint csúcspontok összességére, különlegesen intenzív pillanatokra, amelyek erős érzelmeket, szomorúságot vagy örömet okoznak. Az élet a nosztalgiázó számára elveszített pillanatokból, időszakokból, helyekből és emberekből áll.

A személyes emléktárgyak szintén az érzelmileg telített pillanatok és az emberek okozta lelkiállapotok kövületei. Ezek gyakran lesznek „biológiaiak”: egy elszáradt virág, egy hajtincs, egy fog vagy egy kézzel írott levél. A 19. század közepétől technikailag lehetővé vált az olyan szerves anyagok galvanizálása, mint amilyen például a bőr. A mindennapi tárgyak vékony fémréteggel való bevonásának gyakorlata futótűzként terjedt el. A legkedveltebb példa a gyermek első cipőjének ezüstözése volt. Így hangsúlyozták ki a test érzékelhető hiányát és az idő elkerülhetetlen múlását – a kicsiny lábakra szabott kiscipőket mára már kinőtték.

Az „én” narratívái

A gyűjtők három, általunk meghatározott típusát a különböző időszemléletekkel hoztuk kapcsolatba. A három típus közös jellemzője, hogy igyekszik az életet megszerkesztetté tenni – vagyis halál utáni hírnevet

kivívni magának. Bár a dolgokat kezdetben személyes használatra szánták, világos, hogy a gyűjtő előretekintett, és nem csak önmaga számára gyűjtött. A tárgyak segítségével egy fiktív közönség számára teremtett meg egy történetet. Amíg a megőrző gondolatban szereti tárgyait a családi ereklyék közé sorolni, és arról gondolkodik, hogy ki mit fog kapni, a dokumentáló gyakran keresi meg a múzeumokat, „hogy a tárgyak ne vesszenek el mindörökre”; a nosztalgizáló pedig sokszor mindent el akar égetni: csak amit elvesztettünk, azt birtokolhatjuk mindörökké!

A tárgyak életrajzi nézőpontjának alkalmazásával közelről megvizsgáltuk az emlékezet, a tárgyak és az elbeszélések közötti kapcsolatot. A múzeumi környezetben gyakran periférikusnak tekintett dolgok segíthetnek megvilágítani az idő és az identitás központi fogalmait. A dolgok az érzelmek reprezentációi, és az emberek önmaguk kifejezésére ugyanolyan nyilvánvalóan használnak dolgokat, mint szavakat. A nyugati kultúrában élők számára nem idegen az, hogy a személyes tapasztalataikat anyagi formában fejezzék ki. Azonban a tárgyak nem az „én” tükröi. Az „én”, amit a tárgyakon keresztül próbálunk megőrizni vagy megtalálni, nem a *priori*, hanem a tárgyak által létezik. A dolgok tehát nem csupán passzívan szimbolizálják az „én”-t, hanem aktívan meg is teremtik. Az egyéni, személyes emlékek ugyancsak kulturális termékek. Gyakran jól ismert kulturális szimbólumok, amelyeket képesek vagyunk felhasználni önmagunk reprezentációjára, és a saját életünkre vonatkozó emléktárgyak megőrzésének gyakorlata önmagában kulturális jelenségnek számít. A modern időszemlélet – amelyben a múlt valami elvesztett jelent – előfeltétele annak, hogy a dolgokat az eltűnt időhöz elvezető kapocsnak tekintsük.

Fordította: Árendás Zsuzsa

- AKIN, Marjorie
1996 *Passionate Possession: The Formation of Primitive Collections*. In KINGERY, D. (ed.): *Learning from Things: Method and Theory of Material Culture Studies*. Washington, London, Smithsonian Institution Press, 102–128.
- ARIËS, Philippe – DUBY, Georges (eds.)
1989 *A History of Private Life III*. Cambridge, Massachusetts, London, The Belknap Press of Harvard University Press.
- CLIFFORD, James
– 1990 *Sich selbst sammeln*. In KORFF, G. – ROTH, M. (eds.): *Das historische Museum: Labor, Schaubühne, Identitätsfabrik*. Frankfurt am Main, New York, Campus, 84–106.
– 2002 *Műgyűjtés és kultúragyűjtés*. In BÓKAY Antal – VILCSEK Béla – SZAMOSI Gertrúd – SÁRI László (szerk.): *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*. Budapest, Osiris, 434–449.
- CORBIN, Alain
1987 *Backstage*. In PERROT, M. (ed.): *A History of Private Life IV*. Cambridge, Massachusetts, London, The Belknap Press of Harvard University Press.
- CSIKSZENTMIHALYI, Mihaly – ROCHBERG-HALTON, Eugene
1981 *The Meaning of Things: Domestic Symbols and the Self*. Cambridge, Cambridge University Press.
- ERIKSEN, Anne
1995 *Tidsoppfatning i livshistoriske fortellinger*. Eller: når livet og tiden berører hverandre. In GUSTAVSSON, A. (re.): *Tiden och historien i 1990-talets kulturforskning*. *Etnolore* 15. Uppsala, Uppsala Universitet.
- GILLIS, John
1996 *A World of Their Own Making: Myth, Ritual, and the Quest for Family Values*. New York, Basic Books.
- KIRSHENBLATT-GIMBLETT, Barbara
1985 *Objects of Memory: Material Culture as Life Review*. In ORING, Elliott (ed.): *Folk Groups and Folklore Genres: A Reader*. Logan, Utah State University Press.
- KLEIN, Barbro
1995 *Fragment och materialiserade minnen – om föremål, estetik och folklivsforskning*. In DAUN, Åke (re.): *Ting, kultur och mening*. Stockholm, Nordiska museets förlag.
- KÖSTLIN, Konrad
1984 *Krieg als Reise*. In BREWING, M. – KÖSTLIN, Konrad (Hrsg.): *Reise-Fieber*. Regensburg, Deutsches Gesellschaft für Volkskunde, 100–114. (Regensburger Schriften zur Volkskunde, 2.)
- KUNTZ, Andreas
– 1989 *Biographie und biographisches Objekt zur Bedeutung von Erinnerungsgegenständen in lebensgeschichtlichen Berichten*. In BOCKHORN, O. – EBERHART, H. – ZUPFER, W. (Hrsg.): *Auf der Suche nach der verlorenen Kultur*. Wien, Institut für Volkskunde der Universität Wien.
– 1990 *Erinnerungsgegenstände: Ein Diskussionsbeitrag zur volkswissenschaftlichen Erforschung rezenter Sachkultur*. *Ethnologia Europaea*, Jg. 20. Nr. 1. 61–80.
- LÉVI-STRAUSS, Claude
1966 *The Savage Mind*. London, Weidenfeld and Nicolson.
- LÖFGREN, Orvar
1997 *Scenes from a Troubled Marriage: Swedish Ethnology and Material Culture Studies*. *Journal of Material Culture*, vol. 2. no. 1. 95–113.
- MILLER, Daniel
1994 *Artefacts and the Meaning of Things*. In INGOLD, Tim (ed.): *Companion Encyclopedia of Anthropology*. London, New York, Routledge, 396–419.
- NIEDERMÜLLER, Péter
1988 *From the Stories of Life to Life History: Historic context, Social Processes and the Biographical Method*. In HOFER, Tamás – NIEDERMÜLLER, Péter (eds.): *Life history as Cultural construction/Performance*. Budapest, Ethnographic Institute of the Hungarian Academy of Sciences, 451–473.
- OTTO, Lene – PEDERSEN, Lykke L.
1995 *Livets Gang: Udstillingssoplæg til en permanent udstilling*. København, Nationalmuseum, Nyere Tid. (Working Paper, 10.)
- PEARCE, Susan
– 1986 *Objects as Signs and Symbols: Thinking about Things*. *Museums Journal*, vol. 86. no. 3.
– 1995 *On Collecting: An Investigation into Collecting in the European Tradition*. London, Routledge.
- PERROT, Michelle (ed.)
1990 *A History of Private Life IV*. Cambridge, Massachusetts, London, The Belknap Press of Harvard University Press.
- RANUM, Orest
1989 *The Refuges of Intimacy*. In ARIËS, Philippe – DUBY, Georges (eds.): *A History of Private Life IV*. Cambridge, Massachusetts, London, The Belknap Press of Harvard University Press.
- ROGAN, Bjarne
– 1992 *Artefacts – Source Material or Research Objects in Contemporary Ethnology?* *Ethnologia Scandinavica*, vol. 22. 105–118.
– 1996a *Et møtested for maskulin lidenskap og feminin estetikk?* *Dugnad*, vol. 22. no. 3.
– 1996b *From Passion to Possessiveness: Collectors and Collecting in Symbolic Perspective*. *Ethnologia Europaea*, vol. 24. no. 1. 65–82.
- SCHLERETH, Thomas J.
1990 *The Material Culture of Childhood: Research Problems and Possibilities*. In SCHLERETH, Thomas J. (ed.): *Cultural History and Material Culture: Everyday Life, Landscapes, Museums*. Ann Arbor, London, U.M.I. Research Press.
- STEWART, Susan
1984 *On Longing: Narratives of the Miniature, the Gigantic, the Souvenir, the Collection*. Baltimore, Johns Hopkins University Press.
- TILLEY, Christopher (ed.)
1990 *Reading Material Culture: Structuralism, Hermeneutics and Post-Structuralism*. Oxford, Basil Blackwell.

Emléktárgyak A kortárs tárgyi kultúra néprajzi kutatása

1 Itt különösen a nemzetiszocialista időszakra kell gondolnunk (KUNTZ 1989b).

2 SAINT-EXUPÉRY 1994: 66, Rónay György fordítása; ugyanebben a kontextusban lásd DAHM Hrsz. 1989: 146.

Tanulmányomban elsősorban az emlékezésszövegeknek az elbeszélő életére irányuló szintetizáló és szinkronizáló hatását, illetve az emléktárgyaknak e folyamatokban játszott szerepét mutatom be. Az emlékezés és az elbeszélés folyamán az egyénnek különböző időszakok legkülönfélébb élményeit kell koordinálnia, esetenként elfojtania és ugyan rutinszerűen, de ritualizálnia. A háttérben az a vágy áll, hogy életünket kerek egészként, mindenki előtt vállalható teljességként tudjuk átélni, megtapasztalni s végül elbeszélni. Ez a vágy hatja át tehát az elbeszélést is, és szorít ki az emlékezésből esetenként akár életrajzi tényeket is (például az elbeszélő SS-tagságának tényét).

Felvetődik a kérdés: Hogyan megy végbe az emlékek egy részének e ritualizált elrejtése anélkül, hogy ezek a tények végleg feledésbe merülneek? Meg kell vizsgálnunk azokat az – egyének vagy csoportok (család) által kitüntetett – időpontokat és tárgyakat, valamint az ezekre épülő hallgatás- és elbeszélésritusokat is, amelyek jellegzetes családtörténeti témákhoz kapcsolódnak.¹ Ezek a tárgyak, valamint a hozzájuk kapcsolódó cselekvés- és beszédmodok (vagy éppen ellenkezőleg: a hallgatás módja; Wittgenstein: „Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell”) nemcsak családi történeteket közvetítenek, de egyúttal a társadalom egészének történelmére is utalnak.

A különböző szintű történetírásokat, azaz az egyes emberek, csoportok és végül az egész társadalom történetét valamiképpen össze kell hangolni, egymáshoz kell igazítani: szinkronizálni és egyúttal szintetizálni kell.

A szintetizálás folyamatát szűkebb értelemben mint szinkronizációt is felfoghatjuk, amennyiben különböző idősíkok összehangolásáról

van szó. A szinkronizálásnak mint általában vett társadalmi-kulturális tevékenységnek a jelentőségét a munkaidő rugalmasságáról szóló vita példáján keresztül próbáljuk megvilágítani. Ezt követően példákat mutatunk be egy empirikus kutatás eredményeiből, majd a tárgyaknak az emlékezés strukturálására irányuló funkcióját e példatörténetek alapján értelmezzük.

Idő és szinkronizálás

„De ha csak úgy akármikor jössz, sosem fogom tudni, hány órára öltöztessék díszbe a szívemet. Szükség van bizonyos szertartásokra is” – hangzik el Saint-Exupéry *A kis herceg* című művében.²

A szintézis – és segédeszköze, a szinkronizáció – lehetővé teszi az időben egymástól elkülönülő események összekapcsolását. Az idő rendezésének szabályai minden társadalom vitatott hatalmi kérdései közé tartoznak. Az időrendnek szabályozóereje van, ami nemcsak a társadalmi élet jövőjét befolyásolja döntően, de az egyes emberek, a különféle csoportok és végeredményben az egész társadalom emlékezésének módjaira is hatást gyakorol. Ennek érzékeltetésére elsőként a szinkronizálás jelentőségére fogok rámutatni, egyes ösztársadalmi szabályozási folyamatok példáján keresztül.

Az 1990-es évek elején a Német Szövetségi Köztársaságban a fémipari dolgozók szakszervezetének követelése nem egyszerűen a bérek emelésére irányultak, hanem végső célként a szabad hétvégék biztosításának garanciáját és a 35 órás munkahét bevezetését tüzték ki maguk elé. E követelések lényegében az általános hétfégi munkaszünetet,

az éjszakai munka törvényen kívül helyezését célozták meg, és a munkaidő rugalmas kezelése – a heti 168 óras (7x24 óras) üzemi termelési idő – ellen léptek fel. A munkaidő szabályozatlansága teljességgel elhanyagolhatatlan a társadalmi cselekvésmódok szinkronizálását. Az idő társadalmi képződmény, jelentősége a tökééhez mérhető. Az idő nem csupán a napi életritmust és a munkaidőt szabályozza, de meghatározza az élet más megnyilvánulásait is. E szabályozás nélkül a társadalmi cselekvések egyáltalán nem valósulhatnának meg: csupán azok a társadalmak képesek olyan bölcs – mind a múltra, mind a jövőre tekintő – döntések meghozatalára, amelyek szinkronizálják, összehangolják, összeegyeztetik saját cselekvési potenciáljaikat.

Az idő szabályozásáért folyó harcban – legalábbis a munka terén és egyéb szociális területeken – a szakszervezetek nagy tapasztalatokkal rendelkeznek, bár el kell ismerni, hogy ezúttal (például a nyolcórás munkanap átütettségének kérdésében) saját érdekében ugyan, de a munkaadói oldal is együttműködött velük, mégpedig időnként a munkások akaratára ellenére, akik a munkaidő csökkentését a bérszínvonal szempontjából találták aggályosnak (vö. KRAMER 1975). A munkaidő rugalmasságáról szóló intenzív párbeszédnek és a szabad szombatot érintő veszélyek hangsúlyozásának köszönhetően a szakszervezetek a „merekv idő” védelmezőjeként és a haladás kerékkötőiként híresültek el.

Mindazonáltal a „merekv időnek” kétségtelen előnyei vannak. Az egyes társadalmi szervezeteknek, kisebb közösségeknek, cégeknek, de még a családoknak is szilárd időszerkezetet kell kialakítaniuk, és azt időről időre megerősíteniük annak érdekében, hogy társadalmi kapcsolataik stabilak, megkérdőjelezhetetlenek, ésszerűek és megbízhatóak legyenek.

A társadalmi – akár csak a biológiai – ritmus társadalmi ellenőrzése nélkül a „társadalmi óra” könnyen összezavarodhat. Ez pedig az idő által szabályozott szokásokra nézve végső soron oda vezetne, hogy az összetett rítusok, a rítusok szimbólumrendszerei teljes körű deszinkronizáció esetén örökre megszűnnének.

Az idő azonban nem kizárólag mérési rendszer, amely alkalmas például a munkakörülmények szabályozására. Az idő személyesen és szubjektív módon megélt eszme, amelyet a jelen és a múlt közötti áramlásban élünk át. A történetírás folyamatában a múlt kronologikus rendjének felállítása teszi helyére a „múltba kódolt jövőt”, és szabadítja meg az embereket az emlékezés káoszától, a múlt jelen idejétől való szorongástól. A történetírás (akár politikai síkon is kiaknázható) értéke ezért éppen abban áll, hogy a szinkronizáció segítségével képes a múltbeli, a jelenlegi, sőt a jövőbeni cselekvések és cselekvési sorrendek stabilizálá-

sára. Nagyjából ugyanez vonatkozik az egyénileg alkalmazott elbeszélőtechnikára is. Az emberek – ha nem is kizárólag – a csoportspecifikus emlékezést általában úgy értelmezik, mint az emlékműnek a kronológia és a történettudomány által is feldolgozott események, illetve dátumok szerint való elrendezését. Ily módon az élet és az évkör ciklikus menetét a nemzeti vagy történelmi emléknapiak – történelmi szempontból igencsak különböző mélységű – dimenziói éppúgy meghatározzák, mint a csoport-, családi és egyéni mitológia emléknapijai.³ A cselekvésmódoknak a kronológia segítségével történő – a társadalom és annak kulturális stabilitása szempontjából létfontosságú – szinkronizálása az emlékezések és elbeszélések individuális, családi és történelmi síkjain közel analóg módon történik.

Ahogy az egyén szinkronizálni kénytelen a munkakörülményeiből, valamint a csoportkötődéseiből (család, egyesület stb.) adódó időkényszereket – illetve ahogyan a törvényalkotók és az érdekképviseletek próbálják ugyanezt tenni ösztársadalmi szinten –, úgy kell a társadalmaknak, azok csoportjainak és végeredményben minden egyes embernek kísérletet tenni egyrészt a történelmi dimenziók (múlt, jelen, jövő) szinkronizálására, másrészt saját élet-, csoporttörténetük s végül a nemzet, az állam, illetve a társadalom történetének szinkronizálására és szintetizálására. Ugyanis ez nemcsak a hatékony identitás kialakításának és a különböző történelmi, észlelési és tapasztalati szintek közötti súrlódások mérséklésének, hanem az elbeszélhető, minden tekintetben vállalható történetek felmutatásának is előfeltétele.

Az ember – kulturális küldetésének megfelelően – túlnyomórészt arra emlékszik vissza, amire mások is emlékeznek, s így megpróbálja elkerülni a társadalmi elszigetelődést. A vágy a lét teljességére, ezenfelül az életnek a maga teljességében való – és a többi elbeszélő normáival, hagyományaival is összhangban álló – elbeszélhetőségére azonban a kronológiai elrendezésen és összefüggésrendszeren kívül más sajátosságokat is életre hív. Az ember nemcsak teljes életet szeretne élni, de munkál benne az a kívánság is, hogy élete a maga teljességében, csorbítatlanul – és a többi elbeszélő normáival, hagyományaival is összhangban – legyen elbeszélhető. Ez a vágy pedig a kronológiai elrendezésen és összefüggésrendszeren kívül más sajátosságokat is életre hív. Mivel a kronológiai elrendezés kényszere mellett kétségkívül fennáll a hallgatás és a titkolózás kényszere is (KUCZYNSKI 1989), a szinkronizálás mellett léteznie kell egy másik képességnek is, amely nem más, mint a hallgatni tudás és ezzel egyidejűleg az emlékezni akarás képessége. Más szavakkal: a szinkronizálás feltehetően ugyanazt a szerepet tölti be a

³ Ebben az összefüggésben különbözteti meg Kunt Ernő a *family-lore* és az *individual-lore* fogalmát (KUNT 1984).

megszerkesztett elbeszélésben, mint az emléktárgy azoknak a nem elbeszélendő emlékeknek a fenntartásában, amelyeket – elbeszélhetlenségük ellenére – meg kell őrizni. A továbbiakban ezt a feltételezést próbálom igazolni, néhány példa segítségével.

Életrajzi tárgyak kutatása?

Mindenekelőtt azt a kérdést kell tisztáznunk, milyen kapcsolatban van a szinkronizálás és az emléktárgyak kérdésköre a tárgyi kultúra kutatásával és különösen a hétköznapi elbeszélőstruktúrák vizsgálatával. A személyes idő, az emlékek, a meghittség „feloldódnak” a nyilvános, történelmi időben. A személyes visszatekintésnek és az ehhez kapcsolódó emléktöredékeknek nagyon is reális, gyakran gazdasági hátterük van. A tárgyak emberi kapcsolatokat testesíthetnek meg, ahogyan erre a következő, bűnügyi regényből vett idézet világosan rámutat:

„Ez volt az egyetlen hely, amit otthonomnak nevezhettem. Benne volt mindenem, minden, aminek köze volt az életemhez, a múltam, s mindaz, ami az évek során a család helyébe lépett. Nem sok: néhány könyv, képek, rádió, sakkfigurák, régi levelek, ilyesmi. Semmi. Mégis, ez a néhány tárgy hordta magában minden emlékemet.” (CHANDLER 1967: 138.)⁴

Az emléktárgyak és különösen az életrajzi tárgyak az életút lenyomatait hordozzák, és folyamatosan ébren tartják tulajdonosuk önbecsülését. Ez magyarázhatja azt a mindenre elszánt küzdelmet, amely például vagyonmegosztáskor jellemzi a feleket, de azokat – a tárgyak megsemmisítésére irányuló – mesterkedéseket is, amelyet válások esetén tapasztalunk. A néprajzi tárgykultúra kutatása mind ez ideig alig foglalkozott az ilyen típusú, gyakran rituális formát öltő események vizsgálatával, annak ellenére hogy többek között a szokáskutatás számára éppen a tárgyakhoz való emberi viszony e formái (tárgy és rítus) fontos vizsgálati területet jelenthetnének, amint erre Andreas Bimmer a (Weingartenben tartott) 20. német néprajzi kongresszuson rámutatott (BIMMER 1976). A Bimmer-féle, amerikai előképre támaszkodó „egg-eating-ritual” interpretáció a modern szokáskutatás számára is követhető példát mutat, az „életrajzi módszert” használó néprajzi kutatások pedig mind az elbeszélők, mind az iparművészek számára érdekes példákkal szolgálhatnak.

Az életrajzi vonatkozásoknak a tárgyi kultúra kutatásában betöltött fontos szerepére Hofer Tamás mutatott rá: „Vizsgáljuk csak meg azonban a környezetünkben élő egyszerű emberek tárgyait, és rá fogunk jönni, hogy még a legegyszerűbb, napi használatban lévő tárgyak is számtalan életrajzi emléket őriznek, és emberek közötti személyes kap-

csolatokat idéznek föl.” (HOFER 1979: 124.) Hofer Tamás kifogásolja a néprajzi tárgykutatás módszereit, rámutatva, hogy az „a tárgyakat [...] alig használja fel arra, hogy az azokat használó csoportok társadalmi struktúráit, gondolkodásmódját, törekvéseit (stb.) feltárja” (HOFER 1979: 113). Ez a néprajzi szemléletből hiányzó látásmód azonban felfedezhető másutt, így például a ponyvairodalomban, mint ahogy ez a fenti példából is látható, vagy például Michael Holzach újságíró írásában és szociológiai jellegű riportjaiban.

„Apja halála után [egy falusi szatócs lánya– A. K.] mélyen gyászoló anyjával osztja meg a hitvesi ágyat, amelyben még ott van a halott hálóinge. Az apa megkezdett csomag Juno cigarettája pedig mint valami szent ereklye fekszik az éjjeliszekrényen.” (HOLZACH 1982: 63.) Ezek a relikviák a családfenntartó halálát s az ezzel járó gazdasági fenyegetettséget hivatottak palástolni. Úgy hevernek a lakásban, mintha tulajdonosuk bármelyik pillanatban beléphetne. A tárgyakat, akárcsak valamiféle bajelhárító varázslatban, egy gazdasági szempontból még gondtalan időszak megidézésére használják. A tárgyak tehát azt az illúziót keltik, mintha a családfő még mindig élne.

A következő példa, amely szintén egy bűnügyi regényből származik, a tárgycsoportok és az egyes generációk közötti összefüggésre világít rá.

„Megfigyeltem, hogy legtöbb középkorú amerikai betegesen ragaszkodik a legelső autója emlékéhez. Lehet, hogy a gyerekei születésnapjáról megfeledkeznek, de az első autója gyártási évét, márkáját, színét, a vétel időpontját, sőt a vételárat is az utolsó centig bármikor képes felidézni... Aligha van olyan harminc év feletti amerikai, akinek életére ne lett volna döntő hatással egy bizonyos gyártmány és modell. A legkevesebb, hogy az ártatlanságát, akármilyen kényelmetlen is egy sebességváltó ilyenkor, egy autóban veszítette el – jegyezte meg a veterán autókereskedő, majd hozzátette: A múlt kézzel fogható üzenetét viheti haza tőlünk [ti. a vásárló – A. K.], az időt, amelyben nemcsak az autók voltak egyszerűbbek, hanem az élet is... Garantáltan autentikus áru – ez a jelszavunk.” (THOMAS 1970: 19–20.)

Minden egyes generációnak megvan a maga sajátos emléktárgyvilága. Különböző időfajták, de legfőképpen különböző társadalmi idők fonódnak össze egy-egy emléktárgyban. Hogy a vele szemben támasztott strukturálási követelménynek eleget tegyen, az elbeszélő éppúgy mankóul használja magát az emléktárgyat, mint a történetírás hivatalos kronológiai rendjét. Emellett az emléktárgyak képesek strukturálni azt a – különböző idődimenziók megtapasztalásából eredő – sajátos tartományt is, amely igen kevésé feltárt, de legalábbis sok szempont-

ból ellentmondásos. Ilyen terület például a családtagok halálának meg tapasztalása, amint arra a Holzach-idézet is rámutatott, s amelynek megvilágítására e tanulmány is további példákkal fog szolgálni.

„A jelentés elsődlegesen úgy konstruálódik, hogy az *Én* utólag saját tapasztalatai felé fordul, és azokat – az eredeti tapasztalás egyszerű aktualitásán túlmenő – összefüggésekbe helyezi... Bizonyos tapasztalatok így sajátos időszerkezetre és jelentéssíkra tesz szert, amelyek aztán minden más tapasztalat elé kerülnek.” (LUCKMANN 1986: 104.) Egy családtag halála ilyen „különleges időszerkezeteket” hoz létre az emlékezésben. Az emléktárgyak feladata nemritkán éppen az, hogy különleges, szubjektív időszerkezettel bíró eseményekről és tapasztalatokról szóló elbeszéléseket sűrítsenek magukba, illetve szimbolizálják azokat. A családi elbeszéléshagyományban az olyan súlyos tapasztalatok, mint amilyen egy-egy családtag halála, nem mehetnek feledésbe, ugyanakkor normális esetben nem is lehetnek folyamatosan jelen. Az emléktárgyak rituális párbeszéd formájában tárolják az emléket: a történet nem jár örökké a fejünkben, hacsak a tárgy segítségével mi magunk életre nem keltjük.

Részben a múlttal szoros kapcsolatban álló, időben szinkronizált emberi cselekedetek magyarázzák az emléktárgyak – mind a csoportok, mind pedig az egyének számára – nélkülözhetetlen szerepét. Az emléktárgyak valójában a túlélés eszközei, ahogy ez Kunt Ernő megfigyeléseiből világosan levezethető. 1989 szeptemberében, a német néprajzi társaság göttingeni konferenciáján Kunt Ernő három parasztasszony emlékezési technikáját és – a hivatalos történetírás állításával szemben álló – értékrendjét mutatta be (KUNT 2003). A történetben szereplő három öreg kalap valójában három férfi hiányát jelzi. Az elrejtett „oltárra” helyezve a három kalap a házban élő három asszony életének mélypontjára, nevezetesen férjük halálára utal. Ezek az időpontok mindhárom esetben egybeesnek a hivatalos nemzeti történetírás egy-egy kiemelten kezelt eseményével. A saját történelmi tapasztalatra vonatkozó hallgatási kényszer és az ezzel egyidejűleg fellépő szólni akarás kódja íródott bele a három kalap alkotta falis kompozícióba, egyfajta hallgatási rituálét hozva létre. Kunt beszámol róla, hogy ő maga is csak a részt vevő megfigyelés módszerével végzett terepmunka utolsó szakaszában szerzett tudomást a kalapok létezéséről és a beléjük íródott történetekről. A padlón észrevett viaszoltok vezették nyomra, mivel az asszonyok időről időre gyertyát gyújtottak a kalapok alatt. Az emléktárgyak funkciója tehát nemcsak abban áll, hogy a nyilvánosan nem vállalható tudást megőrizték, ha-

nem abban is, hogy rendszeres, szinkrón cselekvésmódokat írjanak elő, más szóval e tárgyak azt a kódot tárolják, amely az embereknek magára a tárgyra irányuló ritualizált viselkedését szabályozza. E három különböző generációhoz tartozó, de egyaránt politikai áldozattá vált férfi kalapja az emlékeket és magatartásformákat egészen másfajta kronológia szerint szinkronizálja, mint amelyet – az adott eseményekre vonatkozó – hivatalos történetírói emlékezet szerint kialakított állami-nyilvános értelmezés kínál. A *family-lore*-ként értelmezhető, éves ritmus szerint ismétlődő gyertyagyújtások, a kalapok mint emléktárgyak (illetve az asszonyok szemszögéből nézve mint életrajzi tárgyak) rámutatnak a személyes történetírás szubjektív, gyakran talán szubjektivista látásmódjára. A három asszony csak akkor mesélte el a kalapok történetét, amikor Kunt Ernő felfedezte azokat; gyászuk története egyéb elbeszéléseikben egyáltalán nem került szóba. A hasonló vizsgálatok interpretálásának egy lehetséges módját egy Kunt Ernő *Lichtbilder und Bauern* című munkájából vett részlettel kívánjuk megvilágítani.⁵

„A fényképek vizsgálatát (a megjelenítésükre szolgáló tárgyi környezet, a hozzájuk fűződő emberi kapcsolatok és az ebből adódó jelentések vizsgálatával együtt) azért tartom különösen fontosnak, mert a fényképek sem kommunikációelméleti, sem szemiotikai megközelítésben nem olyan egyértelműek, mint amilyenek első pillantásra tűnnek. Ezért elengedhetetlen, hogy a fényképek interpretációját maguktól a tulajdonosoktól halljuk, hiszen a vizuális kommunikáció rendszere a paraszti kultúrában saját tradíciókkal rendelkezik. Tanulságos lehet e megközelítés a fotókban tárolt, illetve ezekbe belevetített individuális információtartalom feltárása szempontjából is. A fényképek a különböző társadalmi rétegekben más és más jelentőséggel bírnak; a képet szemlélő egyén foglalkozása és iskolázottsága szerint más és más tartalmakat olvas ki ugyanabból a fotóból. Egy fénykép lehetséges jelentéseinek összessége az értelmezések összességéből tárható csak fel. Elengedhetetlenül fontos tehát, hogy rögzítsük azoknak a személyeknek a képekhez fűzött kommentárjait, akik azt megrendelték vagy lakásukban a falra kiakasztották, vagyis akik valamilyen személyes kapcsolatba kerültek a képpel.

Összességében a paraszti használatban lévő fényképekről megállapítható, hogy azok a kollektív kulturális tradíciónak (*folk-lore*) fokozatosan családi tradícióvá (*family-lore*) s végül a napjainkban formálódó individuális tradícióvá (*individual-lore*) való átalakulásának termékei.” (KUNT 1984: 228.)

⁵ Az alábbi idézet az eredeti német tanulmány részletének magyar fordítása. Kunt Ernő az 1984-es német tanulmányt átdolgozva, bővítve több magyar tanulmányában is használta, de az Andreas Kuntz által hivatkozott bekezdés így, ebben a változatban nem szerepel. A kapcsolódó magyar nyelvű Kunt tanulmányok: Kunt 1985; 1987a; 1987b. (A szerk.)

Hasonló gondolatmenetet követtem magam is az emléktárgyak kutatása során. A tárgyi kultúra kutatásának e területét ugyanis szintén az individual-lore, az individuális hagyomány, illetve a magánmitológiai határozzák meg.

Kutatásom annak megállapítására irányult, hogy a különböző típusú emléktárgyak az elbeszélésben (és a hallgatásban), valamint a viselkedésben és cselekedetekben (szokások, rítusok) milyen sajátos funkciót töltenek be. A cél tehát a tárgyak kódolásának megértése volt. A kutatás előfeltevése az volt, hogy az emléktárgyak valamiféle emlékezésre érdemes, gyakran azonban mégsem elbeszélhető tartalmat ölelnek fel. Ugyanakkor várható volt, hogy ezúttal rendkívül szubjektív és a vizsgált személyek tudatosságától és önismeretétől nagymértékben függő kutatásnak nézünk elébe. A katalizátorként működő emléktárgyon keresztül az élettörténet saját részről történő értelmezését kívántam körüljárni, illetve azt, hogy ennek során milyen szerep jut a nagy történelmi eseményekre való hivatkozásnak. Mind a kutatás első (1978), mind második szakaszáról (1986) másutt már beszámoltunk (LEHMANN 1983; SCHRÖDER 1985; KUNTZ 1989a). Az első szakaszban nyolcvanhat 1920-ban született munkást kértünk fel élettörténetük elbeszélésére, a második szakasz első menetében (1986/1) pedig az 1978-ban kérdezett férfiak házastársai beszéltek el életüket. A második szakasz második látogatásakor (1986/2) került sorra az emléktárgyak témája, ezúttal a házaspár mindkét tagjának részvételével.⁶

Összesen negyven házaspár mutatott készséget az együttműködésre. A két adatfelvétel összehasonlításából kiderült, hogy a saját élettörténet értékelése és megszerkesztése mind a hatvanéves (1978), mind a 68 éves interjúalanyok esetében (1986) már lezárt, kikristályosodott „végeredménynek” tekinthető. A megkérdezett személyek természetesen korábban, életük során többször is újraértelmezték vágyaikat, csalódásaikat, reményeiket és kudarcukat. Ellenőrzésképpen mindkét szövegcsoportot (az első és második szakasz szövegeit) módszeresen összevetettük. Az összehasonlítás során minden egyes esetet alaposan feldolgoztunk, ami ahhoz a felismeréshez vezetett, hogy az emléktárgyak széles skálája (az úti emlékektől egészen a bekeretezett esküvői apróhirdetésig) mellett úgynevezett „életrajzi tárgyakkal” is számolnunk kell. Olyan tárgyak ezek, amelyekben az elbeszélőnek a saját életére irányuló központi perspektívája tükröződik, jóllehet (vagy talán éppen ezért) ezek a tárgyak gyakran valamely, az élettörténetbe nem egészen illő tényről, normálesetben titkolni való dologról árulkodnak (*hidden biography*).

Első példa: „Az érzelgősség határai”

„...Spanyolországban megpróbáltam rögzíteni az időt, fényképekkel, mint egy könyvben, de ez azok közé a dolgok közé tartozik, melyeket kihagytam a beszámolómból, olyasmi, amit nem szívesen mutogatok, mert ez már az érzelgősség határait súrolja, mert ez olyan, mintha túlságosan is kiszolgáltatnám magam...” (1986/1., első beszélgetés)

Egy könyvről van tehát szó, amelyet Blohm úr (akinek a neve csak kitalált név, akárcsak a további példában szereplő személyeké) amerikai hadifogsága idején készített. A kutatás második szakaszának második interjújában Blohm úr a könyvet mint tanulmányai emlékét, mint a képzés során használt, gyakorlati célokat szolgáló tárgyat említette. A könyv rajzkísérleteket, táborigazságot, különböző betűtípusokat, aktrajzokat és akvarelleket, valamint lágerábrázolásokat tartalmaz. Található benne egy beszámoló a spanyolországi háborúról, amelyet később toldottak hozzá. E fontos emléktárgy jelentőségére azonban mindössze a bevezetőben idézett, „az érzelgősség határait” vonatkozó megjegyzés világított rá. „De különben is, normálesetben, ez csak az enyém, ez rajtam kívül senkit sem érdekel, a szekrényben hever, és néha vetek rá egy pillantást, igen.” (1986/1.) Csupán az elemzett összképben, az első és második szakasz szövegeinek összevetésében tárultak fel a tárgy igazi jelentőségét felfedő konnotációk – tehát nem is közvetlenül a tárgyhöz kapcsolódó elbeszélés mutatott rá ezekre.

Blohm úr egész életében soha többé, sehol nem érezte magát olyan jól, mint ott, a fogolytáborban. Az ellátás kitűnő, a munka érdekes és felelősségteljes volt, és végre lehetősége nyílt arra, hogy komoly művészi képzésben részesüljön. Egyszerre élhette át a tanulás és a bajtársiaság élményét. A nyolc évvel korábbi első interjújában egyébiránt sokat beszélt a festői hivatásról és ezzel összefüggésben a vágyról, hogy igazi tanult művész, kora akadémikus festője váljék belőle, s ne csupán egy „szobafestő-mázoló” (1986/1).

Blohm úr elbeszéléseinek többsége a szokásos mederben folyt, és éles ellentétben állt a tábori naplójához fűződő, váratlanul feltörő emlékekkel. Úgy tűnik tehát, hogy az élettörténetből kihagyott esemény emléke ezúttal egyfajta *hidden biography* formáját öltve egy fontos, központi emléktárgyhoz, azaz „életrajzi tárgyhoz” kapcsolódik. Blohm úrnak egyébként, egy nagyapjáról rámaradt működésképtelen karórán kívül, egyetlen emléktárgya sem volt (1986/2).

Az állami képzőművészeti iskolai tanulmányok rendkívüli jelentőséggel bírtak Blohm úr életében: az utolsó, végül elszalasztott esélyt

jelentették, hogy kétkezi munkából ipariskolai tanárrá vagy akár akadémikus festőművésszé küzdje fel magát. Ez a megállapítás akkor is helytálló, ha a második szakasz első beszélgetésében ő maga meglehetősen lekicsinylően beszélt a képzésről mint olyasfajta tanfolyamról, ahová csak úgy, az utcáról vadászták az embereket. Feltűnő volt számomra, hogy ekkor sem a tábori naplóról, sem a vázlatfüzetéről nem tett említést. Az inasévek után öt hónapig dolgozott igen rosszul fizetett „önkéntesként”, majd két szemeszter erejéig a lerchnefeldi állami művészeti iskola hallgatója lett. „Szabályszerű főiskolai képzés volt, mégpedig egész pontosan díszletfestő szak, nem, először női portrékat kellett rajzolni..., aztán jöttek a feliratok, meg a perspektíva..., de ahogy már mondtam, csak két téli szemeszter volt, nyáron nem, '32-től '33-ig, aztán '34-től '35-ig.” (1986/1.)

Az államvizsgálóhoz egy sor szemeszter elvégzésére lett volna szükség. „És akkor lehetett volna diplomát kapni... de ez nem szerepelt a terveim között, én nem akartam művész vagy valami ilyesmi lenni” (1986/1) Csupán az interjú legvégén hozza szóba a tábori naplót és általában a tábori életet. És ekkor derengett fel ennek az eleinte inkább csak közönséges vázlatfüzetnek feltüntetett könyvnek az igazi jelentősége. Ebben a tárgyban rejlik ugyanis Blohm úr központi életperspektívája (vagy ha úgy tetszik: élettörténetének központi perspektívája). Egy meghiúsult, soha nem realizálódott életalternatívát képvisel ez a füzet, amelyben emlékezésre érdemes, de általában nem elbeszél tudás őrződött meg. Ennek – a tárgyba zárt – emlékezetnek a része az elbeszélő SS-tagsága is. A tábori naplóval kapcsolatban került szóba ugyanis Blohm úr hivatásának, életcéljának háború utáni alakulása: „akkor ismét mérlegeltem régi vágyamat, és feladtam, hogy festőművész legyek... ipariskolai tanár, mert akkoriban úgy véltem, hogy az én SS-múltammal erre nincs túl sok esély.” (1986/2.).

Ez egyébként az élettörténet egyetlen, SS-múltra utaló megjegyzése, amely érdekes módon éppen a tábori naplóhoz kötődő életrajzi elemekkel (hivatás) összefüggésben merült föl. Én magam az interjú készítése közben eleresztettem a fülem mellett ezt a megjegyzést, s később, a szöveg feldolgozásakor is majdnem elsiklottam fölötte. Az SS-tagságra utaló szavak odavetve, mintegy mellékesen hangzottak el a beszélgetés során. Blohm úr a saját múltját „politikai múltnak” nevezi, későbbi politikai irányváltása „előtörténeteként” értékeli, amelynek igazi jelentősége tehát abban áll, hogy őt az SPD-tagsághoz vezette.

Ahhoz, hogy a tábori művészeti iskolához fűződő pozitív emlékeket megértsük, s egyúttal felfedjük a korábbi állami művészeti iskolai ta-

nulmányok és általában az életcél (festőművész, ipariskolai tanár) megfeneklésének okait, az 1986-os második interjú következő részlete szolgáltat új adalékokat: „Én gyakorlatilag, szóval, szakmunkáskörből származom, és magam is kétkezi munkás voltam, apósom hajós – gyakorlatilag ő is szakmunkás, és gyakorlatilag én voltam az egyetlen... mi már mások voltunk.” (1986/2.) Ez az aprócska megjegyzés – „mi már mások voltunk” – mutat rá a genealógiai perspektívára, a művészi, de legalább tanári pálya vágyának forrására.

A nemzetiszocialista elkötelezettség és ennek hatása a pálya kettétörésére mindössze egyetlenegyszer került szóba, e tények lényegében „rejtve vannak” a tárgyban és a tárggyal való néma, ritualizált párbeszédben.

A tárgy nemcsak a szakmai előremenetel és az élettörténeti alternatíva derékba törését, valamint a (mindezért felelőssé tett) SS-érinthezetséget reprezentálja, hanem bemutat egy alternatív életkonstrukciót is, mint individuális mítoszt. Ez a tárgy életének „legszebb napjaira” emlékezteti tulajdonosát, azokra a napokra, amikor mindennemű anyagi, megélhetési vagy családi gondtól szabadon egészen az olyannyira vágyott művészi tanulmányoknak szentelhetette magát – ráadásul mindezt egy tisztán férfitársadalom tagjaként, kivételezett szociális helyzetben: egy fogolytáborban.

A történelmi tapasztalatok igen sajátos módon sűrűsödnek a tárgyban, a tárgyhoz kapcsolódó jelenségekben és a vele való bánásmódban: a háborús és hadifogságélmények az áhított, de meg nem valósulhatott hivatás emlékében összegződnek. Mindez kétségtelenül alátámaszthatja a történelmi folyamatok szubjektív megtapasztalásának és átforgatásának elméletét, illetve a szubjektivitás talaján álló személyes és családi történelemelméleteket. A tárgy őrzi meg egy alternatív élet lehetőségét és egyúttal annak – a tulajdonos nemzetiszocialista szerepvállalása miatti – zátonyra futását, s így a tárgy nyújt lehetőséget a máskülönben elhallgatott összefüggések (*hidden biography*) felfedezésére.

Az elbeszélhető és a nem elbeszélendő tudás között megteremtendő szintézis e tárgy segítségével valósul meg, mind a saját személyes történelem, mind a politikátörténet tekintetében. Emellett az elfojtott emlékek is szinkronizálódnak: megteremtődik az idő, amelyben az *előtte* és az *utána* elnyeri értelmét – ez pedig nem más, mint a hadifogolytáborban töltött idő.

A Blohm úr füzetének példáján bemutatott dokumentációs és interpretációs módszer a néprajzi tárgykutatás és a múzeumi munka szempontjából annak fontosságára hívja fel a figyelmet, hogy tárgyakat csak az embereken s az embereket a tárgyakon keresztül ismerhet-

jük meg, a történelmi folyamatok elemzéséhez pedig elengedhetetlen a tárgyak funkcióinak feltárása. A tábori naplót tehát a továbbiakban nem tekinthetjük pusztán a fogsággal kapcsolatos dokumentumnak vagy a tábori lét szubjektív feldolgozásának.

Második példa: „Asszony, ne bosszantsd az uradat!”

Következő példánk egy olyan történet nyomába ered, amelynek közép-pontjában egy szándékosan eldobott tárgy áll.

„[Férj:] Hiszen a dolgok értéke nem is a konkrét anyagiakban rejlik, hanem az emlékekben. Nem, én semmit sem..., minden ottmaradt, évekig kellett újra és újra hosszabbítanom a tartózkodási engedélyt, ezért gyakorlatilag csak egy táskám volt... [A beszélő a második világháború utáni hamburgi helyzetre utal, ő maga Bajorországból származik – A. K.]

[Feleség:] Amikor anyósom meghalt, azt mondta a férjem: »Én sem mire sem tartok igényt, de van nálunk egy csésze, amin vagy egy felirat: Asszony, ne bosszantsd az uradat! [Mindketten nevetnek] És az a csésze, az kell nekem egyedül.« Ennek a csészének azonban története van.

[Férj:] Igen, így van. Nálunk akkoriban félévente jött az ócskás, és mi, gyerekek rendszeresen összeszedtük az ócskaságokat, és elvittük neki. Voltak ott edények is, voltak ott ezek a nagy csészék, ezüst felirattal: »Asszony, ne bosszants az uradat!« Gondoltam magamban, örömet szerzek anyámnak, és nagy büszkén ballagtam haza a csészével. De anyám elnászpángolt, csak ránézett a csészére, és már kaptam is a fenekemre. Apám meg csak nevetett, majd szétpukkadt a nevetéstől, de ezzel még nincs vége... Később aztán megkaptam azt a csészét, és aztán...

[Feleség:] Aztán kidobtuk, amikor elköltöztünk.

[Férj:] Hogy mondjam, nem is annyira a csésze volt az érdekes, hanem az, hogy még mindig megvolt, és halálra neveltük magunkat. [Kidobták a csészét? – A. K.]

[Férj:] Volt elég csészénk, ez már öreg volt, repedt is, a felirat félig már lekopott, de mondom, inkább arról volt szó, hogy egyáltalán kaptam valamit. Na ezt aztán azonnal elküldték nekem... A gyerekeim is tudják, mert sokat beszélünk róla, így aztán egyáltalán nincs szükség magára a tárgyra, az már nem érdekes, csak maga a történet, ami ahhoz kötődik, az érdekes számunkra. Nem, ezt a csészés történetet csak azért mondtam el magának, merthogy tárgyról mekkora történetekről kérdezett.

[Feleség:] ...nem is tudom, miért dobtuk ki azt a csészét, talán a tudatalattiban volt valami.

[Férj:] Nem is az volt a lényeg, hanem hogy vajon a testvéreim egyáltalán elküldik-e, ez volt a lényeg. Hogy ki akartam próbálni, hogy megteszik-e, és abban a pillanatban, hogy megkaptam, elmúlt a vonzereje, és megnyugodtam végre... 14 évesen elkerültem inasnak, 17 éves koromban pedig katonának. Nem voltam bensőséges viszonyban a szüleimmel. Vannak persze gyerekkori emlékeim, volt tehát lényegében kapcsolatunk egymással, de azért korántsem olyan, amit az emberek feltételezni szoktak egy szülő-gyerek kapcsolatról. Apámmal valamivel jobb viszonyban voltam, mint anyámmal...

[Feleség:] Egyetlen alkalommal járt nálunk az anyósom, de akkor is csak egy napig volt itt...

[Férj:] Na, szóval, elég sok viszály volt a gyerekek között is. [Maga akkor úgyszólván elmenekült? – A. K.]

[Feleség:] Igen.

[Férj, bajor tájszólásra váltva:] Igen, igen, boldog voltam, hogy távol lehettem, és munkalehetőség sem igen akadt arrafelé. És, amint mondtam, köztünk, testvérek között soha nem volt békesség, ez természetes...

[Feleség:] Természetes, ha ilyen igazságtalanok a gyerekekkel, akkor elkerülhetetlen, most képzeljen el egy ilyen gyereket, akivel mindig kivételeznek [...most akkor Ön lényegében a testvérei helyett dobja el azt a csészét? – A. K.]

[Férj:] Nem, mit akarok mondani magának, szóval. Ha mondom, hogy ezt lezártam végérvényesen, akkor vége is van, nincs többé visszaút. Sokáig tartott, amíg lezártam, de vége. És a csészével meg az a helyzet, amit mondtam. És nem kell ahhoz mindig egy tárgy, hogy emlékeztessen... de olyan dolgot például, amit én magam készítettem, nem dobnék el."

Az elbeszélő, Fink úr, még nyugdíjas korában is neheztel anyjára, aki őt annak idején következetesen a háttérbe szorította – ő volt a legfiatalabb a három fiú közül, és volt még három lánytestvére is. Étkezésnél az anya mindig a maradékot tolta elé, miután a fiúk, majd a lányok is mindannyian szedtek már maguknak, és ettől függetlenül is elhanyagolta őt. A csészét gyerekkorában ajándékozta édesanyjának, s ezért büntetést kapott. Az anya halálakor kizárólag erre az egy tárgyra tartott igényt, a rá eső örökségről lemondott a testvérei javára. Ez egyrészt egyfajta elégtétel volt számára, másrészt próbára akarta tenni a testvéreit, hajlandóak-e erre az aprócska szívességre, és elküldik-e ne-

ki a kért holmit Hamburgba. Elküldték. A legutóbbi költözés alkalmával azután kidobta a csészét.

Az élete során elszenvedett sérelmeket Fink úr a tárgy segítségével próbálta meg feldolgozni. Az első példával szemben ez az elbeszélés két sajátos jegyet mutat. Egyrészt maga a tárgy mint az elbeszélés „tárgya” nem létezik többé, másrészt viszont az élettörténet meghatározó perspektívája (a sértettség) nem kapott feloldást, annak ellenére sem, hogy saját készítésű tárgyak formájában új, saját családi tradíció született. Ez az elbeszélés tárgy és történet viszonyának, valamint a gyakorta hallható örökségtörténeteknek is ideáltípusa. Fink úr csészéje azon tárgyak közé tartozik, „amelyek történetek is egyben”, azaz ebben az esetben nem volt szükség arra, hogy a tárgy történetét a különböző interjúk elejtett megjegyzéseiből építsük föl. Ahogy Fink úr mondja: „Mert a történet benne van.” Nem szabad azonban elfelejteni, hogy a csésze történetének elbeszélését valójában az emléktárgyak után való faggatózás váltotta ki – a mondat tehát erre is utal. A „tárgyakra és történetekre” irányuló kérdés az életrajznak olyan részletét hívta elő, amely 1978-ban szóba sem került (*hidden biography*) – ami a fentiek ismeretében nem meglepő. Általában jellemző, hogy egy-egy speciális témára rákérdezve, válaszként valami már korábban elbeszélte történetet fogalmaznak meg újra interjúalanyaink. Az 1978-as élettörténet-elbeszéléssel összehasonlítva azonban ezúttal új központi perspektíva körvonalázódott, és teljesen új elbeszéléstartalmak rajzolódtak ki. Fink úr nyolc évvel korábbi élettörténet-elbeszélésében nyoma sem volt a csészével kapcsolatos történetnek, mint ahogyan hiányzott ez a téma a feleség életrajzából is (1986/2, első beszélgetés). Nemcsak maga a csésze és hozzá kapcsolódó történet hiányzott azonban, de az életrajzi mélyinterjúk sem utaltak rá, milyen rossz viszonyban volt Fink úr az anyjával, és hogy ez milyen fájdalmas emlékként él benne egészen a mai napig. Igaz, a történet nem kizárólag az anyáról szól: fontos szereplői a kivételesen kezelt testvérek is. Fink úr rávette őket, hogy küldjenek el neki egy tárgyat az anyai hagyatékából – méghozzá azt a tárgyat, amellyel még gyermekként a család életének egy neuralgikus pontjára tapintott rá. Ezért választja azt a testvérei számára megalkalmazó megoldást, hogy – azt a bizonyos csészét leszámítva – egyáltalán nem tart igényt az anyai örökségre.

A csészét ő maga vásárolta, de szándéka rosszul sült el. Bármennyire arcátlannak is bizonyult azonban az ajándék, szülei mégis nagy jelentőséget tulajdoníthattak neki, különben nem tartották

volna meg a tárgyat. A csésze kidobása elsősorban a gyermekkori történet végérvényes feldolgozását jelenthette Fink úr számára, hiszen a repedések és kopások a tárgy használatáról árulkodtak, s így a szülők keze nyomát viselték magukon. A használat e nyomai más esetekben, amennyiben pozitív emlékről van szó, általában növelik a hasonló tárgyak értékét, jelentőségét. A szülők meghaltak, a testvérek teljesítették Fink úr kívánságát, így „elmúlt a vonzereje, és megnyugodtam végre...”. A győzelem mámora azonban nem múlt el azonnal, s a családtól elszenvedett sérelmek orvoslásához egy ideig még szükség volt a gyermekkornak e trófeájára. A Fink úr sérelméhez hasonló, makacs, az élet egészére kiható megaláztatások azonban nem nyerhetnek elégtételt pusztán egy emléktárgy elpusztításával. A sérelmek az emlékezés fő motívumává, vezérfonalává válnak (LEHMANN 1983). Mivel azonban – akárcsak a náci hatalom okozta traumák esetében – a személyes sérelmek közzétételéhez nem állnak rendelkezésünkre a társadalmi elvárásokhoz igazodó elbeszélésminták, az életrajz elfojtott részletei rejtett életrajzzá (*hidden biography*) válnak, és egy-egy „életrajzi tárgyban”, a fő emléktárgyban örződnek meg, némán. Példánkban a tárgyat ugyan összetörik, a történet mégis tovább él. A tárgyból, amely maga volt a történet, mára csak a történet maradt meg, a tárgy megsemmisítése közelebb vitt egy régi adósság kiegyenlítéséhez. A további törlesztés érdekében Fink úr saját tárgyi hagyományt teremtett, melynek jó példája az a gazdagon faragott gyermekágy, amelybe a gyerekek, sőt újabban az unokák nevét és születési dátumát is belevésték. E genealógiai tárgy segítségével új időszámítás vette kezdetét: új család született, amelyről a „bajor” gyökereket gondosan eltávolították.

Harmadik példa: munkáskultúra?

Kollégáim újra és újra felteszik a kérdést: Létezik-e kvázi autochton munkáskultúra, és nem inkább csak annak csökevényes maradványai köszönnek-e vissza a megkérdezett munkásházaspárok elbeszéléseiben és tárgyi világában? Válaszként hadd álljon itt a következő példa.

A Timm házaspárral való beszélgetés kezdetén (1986/2) röviden válaszoltam a különbséget a hagyományos emléktárgyak („ezüstlakodalmi emlék”) és a mai, első ránézésre nem mindig azonosítható emléktárgyak között. Timm asszony erre elnevette magát, és megjegyezte: „Igen, van egy ilyen emlékünk, az ezüst böléskanál, az emléktárgy”. [Férj, komolyan:] „Az emléktárgy, ezért már most harcolnak érte... mindannyian fenik rá a fogukat, mert a nejem apjától van.”

Az ezüst bőléskanál, a tradicionális-klasszikus munkáskultúra e darbjára fontos szerepet játszik a családi öntudat formálásában, nemcsak az eredeti tulajdonos gyermekeinek, de unokáinak, sőt dédunokáinak körében is. A jelenlegi tulajdonos mindkét gyermeke bejelentette már igényét a kanálra, amely a közös családi emlékezet és elbeszélések tárgya.

Timm asszony: „Az apámtól való, de újraezüstöztettük... Arbeitradfahrerien [Munkás Kerékpáregyesület], ARV Kirchsteinbeck, 1901. szeptember 15. és apámtól való, R. L. Rudolf Lemcke kapta a kanalat lassan hajtásért.” [Férj:] „Ő volt a legjobb lassúmenetben, azért nyerte.”

Első megközelítésben úgy tűnik, annak a korai gyökerekkel rendelkező, affirmatív munkáskultúrának egy jellegzetes tárgytipusáról van szó, amely minden nehézség nélkül levezethető a korszak egyesületeinek és politikai-kulturális alapon szerveződő önszervező társulatainak kultúrájából. A látszat azonban csal, e tárgy valami egészen másról szól.

Ezúttal lényegtelen, vajon „más források bevonásával” bizonyítható-e, hogy az após valóban a megjelölt időpontban, a megadott teljesítményéért kapta-e a díjat. Ennél sokkal fontosabb a családi emlékezet, az emlékek minősége és a mód, ahogyan ezek magához a tárgyhoz kapcsolódnak. Timm úr például a tárgy kapcsán a továbbiakban apósa sportteljesítménye helyett annak emberi és politikai képességeiről beszél: „Szeretett beszélni, de tudott is jól, már 18 évesen felszólalt a famunkások szövetségében. 18 évesen, az azt jelenti, mivel 1881-ben született, ez 1899-ben kellett hogy legyen... Volt egy mondása: »Tartsd szemmel az előjáródat – kellő időben üss oda, és nem botlasz el soha« – ezt mindig elmondta, újra meg újra.”

Első látásra tehát ez a tárgy a hagyományos munkáskultúra tárgyai közé tartozik, sőt, ha az életútinterjú tárgyra vonatkozó dokumentációját figyelmen kívül hagyánánk, az érintetlen, eredeti munkáskultúra szimbólumaként is megállná a helyét, s így a kerületi helytörténeti múzeum tárlóiban sem vallana szégyent. Csak a kitaró kérdészködés, puhatolózás vezethet el bennünket a tárgy valódi értelméhez és jelentőségéhez. Ehhez a tárgyhoz jellemzően tapadnak például azok a jelenlegi tapasztalatok, amelyek az após politikai hitvallásának emlékével csengenek össze. Az ezüstkanál példájában a genealógiai, a családi és a politikai-szakszervezeti emlékek szintézise figyelhető meg. Bármennyire politikai jellegűek, illetve osztályspecifikusak is ezek az emlékek, mégsem jelentenek töretlen hagyományt és feltétlen azonosulást a munkáskultúrával, ahogy erre már az após mondása figyelmeztet: „Tartsd szemmel az előjáródat – kellő időben üss oda, és nem botlasz el soha.” Az „elbotlás” időközben megtörtént.

Az NH-botrány, a Bank für Gemeinwirtschaft tranzakciói, a „Volksfürsorge” biztosító tervezett eladása és a többi pénzügyi botrány csak a jéghegy csúcsát jelentik, cáfolhatatlan bizonyítékaiként annak a változásnak, amelyet Timm úr röviden és velősen így jellemezett: „a munkásmozgalomnak annyi”.

Az ezüstkanál központi jelentőségű emléktárgy: az apóssal közösen megteremtett otthon éppúgy benne foglaltatik, mint a régi szakszervezeti-mozgalmi gárda halálának emléke.⁷ Elbeszélésében a Timm házaspár maga is kiemeli ezt az emléktárgyat az egyéb életrajzi tárgyak sorából: „Ahány emléktárgyunk van, azt mind használjuk a mai napig is, nem a falon lógnak. Vannak persze olyan emléktárgyak, melyeket a falra akasztanak, vagy kiraknak a vitrinbe, csak úgy vannak, aztán hetente egyszer letörölgetik róluk a port, de ezekkel a dolgokkal más a helyzet. Az apósom szerszámai is használjuk, tudom előre, hogy lesz majd egy nap, amikor szükség lesz rá. Máskülönben már régen kihajigáltuk volna.”

Amint azt sejteni lehet, a következő nemzedék esetében egészen másként hangzik majd a történet, amit az ezüstkanálhoz fűznek. A kanál ugyanis – mivel értékes és egyben magas presztízsű tárgy – az örökség részeként várhatóan több generációt is túl fog élni. Érthető válik tehát, hogy miért maradnak fenn a munkásháztartásokban gyakrabban bizonyos értéktárgyak (például ékszerek), amelyek aztán napjainkra nemegyszer a munkáskultúra múzeumaiban kötnek ki. Ezekre a tárgyakra az örökség megosztásakor nagyobb figyelem irányul, gyakorta lesznek – mint az iménti példában is láthattuk – vita tárgyai, és ez nem magyarázható egyszerűen személyes értékükkel. Privát történelmi jelentőségük mellett e tárgyak általános történeti értéke is megnövekszik, s így nem csupán megőrzik, de rendszerint tovább is hagyományozzák őket.

Csak röviden utalok egy másik esetre, amely szintén a munkáskultúra viszonylagosságát és sokszínűségét példázza (vö. KUNTZ 1989d). Interjúalanyaim egyike az SPD-ben és a szakszervezetben is funkcionáriusként tevékenykedett. A felügyelőbizottsági és üzemi tanácsi tagságnak köszönhetően jómódban élt, ám továbbra is a munkáslakótelepen lakott. Viszont a lakásba, ahol felesége és gyermekei is éltek, leginkább csak aludni járt haza. A lakásba lépve elsőként egy igen előkelő, de túlméretezett bőr ülőgarnitúrára esik a látogató pillantása, majd egy vitrinre, benne egy hajómodellel. A tárgyak látványa váratlanul éri a belépőt, és összezavarja térbeli tájékozódását, ami önkéntelenül is felhívja a figyelmet e sajátos tárgyösszeállítás jelentőségére. A tulajdonos szívesen beszél a tárgyakról: kiderül, hogy nyugdíjas-búcsúztatáskor kapott ajándékokról van szó.

Egy átmeneti rítus tárgyai tehát ezek, amelyek a vezetőségtől és az üzemi tanácstól származnak, ugyanakkor megtestesítői mindannak a frusztrációnak, amelyet a párt „balszárnya” által helyi politikai karrierjében folytonosan gátolt multifunkcionáriusnak át kellett élnie. A hivalkodó bútorok szinte kiprovokálják történetük elbeszélését – a tárgyak jelenléte valójában önkínzás, hiszen folyamatosan az elveszített társadalmi rangra és a nyugdíjasévekre szőtt tervek kudarcára emlékeztetnek.

Az átmeneti rítusok e tárgyegyütteseiben sejlik fel igazán a modern tárgykutatás problematikája. Maga a tárgy egymagában nem sokat ér. Egy DeSede márkájú ülögarnitúra a tömegkultúra jellegzetes tárgya; egy hajó vitrinestül nem az, esetünkben ráadásul egy múzeumi darab másolatáról van szó. Tekintsük azonban akár ugyanennek a munkásvezetőnek a karosszékét mint egy jövőbeni kiállítás darabját, akár Ernst Thälmann íróasztalát, mint egy történeti kiállítás enteriőrjének részét – alapjában véve teljesen egyenértékű tárgyakról van szó, csupán az a fontos, hogy a tárgyakhoz kötődő emlékek autentikus dokumentációja rendelkezésre álljon.

A tárgyi világ gyűjtése egyre több problémát vet föl. Az egyes darabokhoz kapcsolódó életrajzi dokumentáció mind sajátosabb formában jelentkezik, és egyre nehezebben mutatható be múzeumi keretek között. Ami az ezüstkanalat illeti, ebben a tárgyban például a jelenkorra vonatkozó tapasztalatok és a családtörténeti emlékek szinkronizálása, a saját munkásidentitás és a szakszervezeti mozgalmi múlt vonatkozásában kifejezetten a kritikai attitűd alkalmazásával ment végbe. Ezzel szemben az ülögarnitúrában ennek éppen az ellenkezője fejeződik ki. A tárgy a családtörténeti értékeket (a szakszervezeti funkcióvállalással mint családi hagyománnyal szembeni kritikus álláspontot) a jelenkorra vonatkoztatva sűríti magába, és mint a jövőre érvényes magatartásmintákat hagyományozza a hozzá kapcsolódó elbeszélésekben a következő nemzedékre.

Negyedik példa: az óra

A társadalmi cselekvések szinkronitását – a közmegegyezés értelmében – az óra szabályozza. Az óra azonban létezése pillanatától fogva rangjelző tárgy szerepét is betölti. A konfirmációs ajándékként kapott óra a férfivá válás pillanatát jelzi. E jelentéseket egyrészt a tárgy valós anyagi értéke határozza meg, másrészt a karórának az a konkrét üzenete, hogy viselője életét az idő szabályozza, azaz maga is tagja a kenyérkereső férfiak csoportjának. A munkásmozgalom történetében a zsebóra fontos szerepet játszott mint a munkaidő szüntelen ellenőrzésének esz-

köze, de a mai napig szokás jubileum vagy nyugdíjazás alkalmával órát ajándékozni. Órát kapott ajándékba Altman úr is, aki – bár korábban maga is foglalkozott jubileumi ünnepek lebonyolításával – saját jubileumi ajándékának nem tulajdonít jelentőséget.

Altman úr negyedszázados jubileuma alkalmából egy aranyórát, egy érmet és egy oklevelet kapott cégétől. Az óra néhány hónappal később – miután kiderült, hogy javíthatatlan – ott maradt az órásnál: „Tudja, nem érte volna meg, úgyhogy otthagytam.” A kitüntetés és a hűségoklevél a fiókban van, Altman úr nem mutogatja őket. „Mivel Hanza-városiak vagyunk, nem hordunk érdemjeleket... az [a jelvény] ott van valahol a szekrényben, és nagyon is jó helyen van ott.” (1986/2.) A ragaszkodás a céghez és általában a munkáséveket követő visszavágyódás Altman úr esetében nem érzékelhető. Az első beszélgetéskor, 1978-ban megemlítette, hogy cégénél, a hajógyárban az idősebb korosztály van túlsúlyban. „[...] de meg kell mondani, hogy a mi kollektívánkról aztán igazán nem állítható, hogy hűtlen lenne a gyárhoz. Most nem tudom megmondani pontosan, hány százalék, de egész csomóan vagyunk, akik már több mint húsz éve itt dolgozunk. Múlt évben hatszáz fölött volt a hűségjutalmat kapottak száma. [Akinek jubileuma volt?] Igen, és idén megint van vagy négyszáz-egynéhány 25. évfordulós.” (1978) Altman úr az üzemben betöltött tisztségéből következően a jubileumi ünnepek körülményeit közelről ismerte, mégis kicsengett szavaiból, mennyire komolyan vette ezt az alkalmat mindaddig, amíg maga is aktív dolgozója volt az üzemnek. A saját nyugdíjba vonulásakor tartott búcsúztató emlékét azonban a csalódás és a sértettség uralja. Ez magyarázza többek között a búcsúajándékok méltatlan elhelyezését, sőt kidobását. A tárgyak egy része a fiókba került, „és nagyon is jó helyen vannak ott”. Az óra az órásnál maradt, ami kétségkívül a tárgytól való megszabadulás elegánsabb módszerei közé tartozik. A kollégák személyes ajándékai jobban jártak: ezeket Altman úr a nappaliban helyezte el.

Egészen másként alakult annak a zsebórának a sorsa, amelyet egy másik interjúalanyom, Timm úr viselt a fogságba esésekor. „Egy olcsó, ötmárkás zsebóra volt nálam, amit mindig előhúztam, aztán vissza-csúsztattam, szóval ilyen.” Ez az óra máig kitüntetett szerepet tölt be tulajdonosa életében, ami abból adódik, hogy ez a tárgy sűríti magában a háborúval és a nácizmussal szembeni ellenállás emlékeit. Timm úr gyakorta felidézi az óra történetét, s elbeszélésében sohasem mulasztja el leszögezni, hogy „az oroszok nem is voltak olyan rosszak”. A tárgy szűkebb értelemben a fogságba esést idézi fel, de egyúttal tulajdonosa életének egyik legfontosabb szakaszát is jelenti.

Egy másik beszélgetőpartnerem hozott szóba szintén egy zsebórát, amelyet apja szüntelenül, még az építkezésen is magánál hordott, majd később neki ajándékozta. Ezt a katonai órát apjának még fogságba eséskor is sikerült elrejtetnie, sőt a csizmája szárába dugva mint véstartalékok egészen a fogolytáborból való szabadulásig megőrizte. Bár az óra kétségkívül általános csere- és fizetőeszköz volt a táborban, nem használta fel ilyen célra. A tárgy így a fiú számára a kinttartás és ellenállás szimbóluma lett, és a „soha nem engedjük magunkat egészen leigázní” üzenetét hordozza. Ugyanakkor a mai napig utal a fogságba eséskor elszenvedett megaláztatásokra is.

Hasonló történettel találkozott kutatása során Ludger Tekampe is: „De hát mit tehattunk volna? Kinyírhattuk volna. De akkor jött volna a következő, és minket nyír ki. Semmi értelme nem volt. De aztán mégsem motozott meg minket. És én végül hazahoztam az órámat. Megkérdezheti mind a tízezer embert, aki odaát volt, egy sem hozott haza semmit. Akkor mentünk a lágerba, és akkor elástam a pisztolyomat. Adig ott volt. [Hogyan őrizte meg az órát?] Gyakran átkutattak bennünket. Mindannyiszor elástam, aztán újra elővettem. Szóval szerencsém is volt, hogy sikerült. Annyi tízezer ember közül talán egynek, ha sikerült... az órákra vadásztak, de az az egy akkor nem motozott meg.” (TEKAMPE 1989: 100–101.)

Az órákkal kapcsolatos elbeszélésekre és az átmeneti rítusokkal való összefüggéseire sok meggyőző adat áll rendelkezésünkre, melyek alapján e történetek az elbeszéléskutatás egy önálló alműfajaként is felfoghatók. Egy-egy jellegzetes óra múzeumi tárggyá válása e tárgytipusnak az individuális és a nyilvános mitológia közötti köztes szerepére hívja fel a figyelmünket. A Hamburger Abendblatt hasábjain jelent meg például a következő hír: „Ellopták a hirosimai órát, az atomrobbantás emlékművét! Egy Hirosimából származó, félig megolvadt órát loptak el egy New York-i kiállításról, amely az atombomba felrobbanása pillanatában, 1945. augusztus 6-án 8 óra 15 perckor állt meg. Az órát – más kiállítási tárgyakkal együtt – Japán bocsátotta a múzeum rendelkezésére.”⁸ Kérdéses persze, hogy a tolvaj milyen piaci értéket tulajdoníthatott az ellopott tárgynak, amely a vonatkozó múzeumi dokumentációtól elszakítva csupán egy közönséges, összeégett óra. A kiállítási környezetben válik világossá a tárgy jelentése, vagyis annak az embernek a halála, aki valaha e karórát viselte. A pontos idő viszont előhívja a bombatámadás történetét is: feltárul a háború iszonyata, a szenvedés és a túlélés, az *előtt* és az *után* fogalma. A *postquem* és az *antequem* idejének rögzítése a személyes és nyilvános idő szintézisét,

valamint a tárgyba zárt tudás nemzedékről nemzedékre történő hagyományozódását teszi lehetővé. Mindemellett a hirosimai tárgy felidéz egy ismert, halálhoz fűződő szokást is: az óra megállítását a halál pillanatában. Az óra mint átmeneti rítus-tárgya (konfirmációs óra, nyugdíjazási búcsúajándék) az élettörténet egy-egy szakaszát, az átmenet folyamatait – mint előző példánkban a fogságba esést – reprezentálja, mint ahogyan a hirosimai óra az atomháború korszakába való átlépés pillanatát is megjeleníti.

Mint személyes emléktárgy az óra mesélhet a túlélésről, a fogságról, a búcsúvétetről a munkahelytől vagy az apa értékes tulajdonságairól. Az óra tehát jellegzetes emléktárgy, amelynek megőrzése vagy megsemmisítése egyértelműen kódolható üzenetet hordoz.

Ötödik példa: a bunkerkoffer

Az interjúk során gyakran kerülnek szóba a beszélgetés idején már nem létező tárgyak, ahogy ezt a második példa során is láthattuk. Vannak viszont olyan tárgyak, tárgytipusok, amelyek feltűnően sok családnál őrződtek meg egészen a mai napig. Ezek közé tartozik a bunkerkoffer vagy más néven a „menekülőkoffer”. Egy kisbőröndről van szó, amelyet légítámadások idején az ágy mellé, az alvók keze ügyébe készítettek. Akkoriban a hivatalos iratok mellett a túléléshez nélkülözhetetlen felszerelést tartották benne, az idők folyamán azonban tartalma jócskán átalakult: mára egyfajta szentimentális családi múzeummá lépett elő. Interjúalanyaim számára ez a kisbőrönd olyannyira egybeforr a veszély érzetével, hogy még a vidéki evakuálás idején is a légítámadástól való félelmet jelenítette meg. Gyakran érintetlenül, legtöbbször azonban néhány újabb irattal és tárggyal kiegészítve ma elsősorban a „memento mori” szerepét tölti be: az átélt életveszélyre, a megpróbáltatásokra emlékeztet. Emellett jelenléte folyamatos éberségre sarkall, a béke veszélyeztetettségére, az élet sérülékenységére hívja fel a figyelmet, hiszen „két háború között élünk”. A veszélyes menekülés, az evakuálás nélkülözései és nem utolsósorban az életnek e kalandokban bővelkedő időszaka azonban történetek formájában is ott rejlik a bőröndben.

Ami a bőröndök tartalmát illeti, a tárgyak sokfélesége első ránézésre zavaros, nehezen értelmezhető benyomást kelt, az egyes tárgyak dokumentumjellege viszont általában túlságosan is banálisnak tűnik.

A táskák tartalma főként családi iratokból, háborús feljegyzésekből, katonakönyvekből, születési okmányokból és más hasonló dokumentumokból áll. Példaként tekintsük át – a teljesség igénye nélkül –, mit rejt a W. házaspár bunkerkoftere. Ebben az idejekorán „levéltárrá” vált

bőröndben a következő iratokat és tárgyakat találtam: törzskártya, élelmiszerjegyek és a hozzá tartozó bélyegek, tüzelőutalványok, bombakárosultak számára kiállított segélykártya, segédlevél, halotti bizonyítvány, katonakönyv, zsoldkönyv, hamburgi polgárjog-igazolás, családi fényképek, jubileumi érmék, gyűrű, gombostű, kitüntetés a hozzá tartozó oklevéllel, a tulajdonos nevével ellátott konfirmációs evőeszköz készlet, plakettek (Reichsbund).

A „háborút mint utazást” értékelő emlékezet vizsgálata kapcsán Konrad KÖSTLIN (1984; 1989) a következőket állapította meg: „Az ember számára az átlagosnál fontosabb összes időszakra jellemző, hogy az életnek ezt a szakaszát különösen gazdag emléktárgy-gyűjtemények, sőt szinte magánmúzeumok illusztrálják, amelyek érzelmi utalásokban igen gazdagok.” (KÖSTLIN 1984: 110.)

A W. házaspár bőröndjében őrzött tárgyak lényegében három csoportba sorolhatók: az átmeneti rítus tárgyai, a nélkülözés időszakára jellemző, valamint a genealogizáló tárgyak csoportjába. A bunkerkoferből származó átmenetirítus-tárgyakhoz is tartoznak – a fenti példákban már tárgyalt emlékekhez hasonló – történetek, amelyek a vállalattal, az üzemi tanáccsal vagy a szakszervezettel kapcsolatos elégedetlenséget fogalmazzák meg. A genealogizáló lakodalmi, keresztelői vagy születésnap ajándékok az ünnepekről, az ajándékozók személyéről, a tárgyak megőrzésének nehézségeiről és egyéb családi viszonyokról, valamint az ezekhez fűződő konfliktushelyzetekről szóló történeteket idéznek fel. A „nélkülözés jelképei” (SEGSCHNEIDER) egy-egy „túlélési monda” (NIETHAMMER 1988) elmesélésére szolgáltatnak alkalmat.

A W. család esetében a bunkerkofer az a központi tárgy, amely az 1978-ban és 1986-ban előadott élettörténetek (sebesülés, bombatámadás, ki- és beköltözések, a lakáshiány okozta nélkülözések) háttérében áll, összefoglalva a család jelszavát: „Jöjjön, aminek jönnie kell”. A W. házaspár e történelemszemlélete csak látszólag rezignált, valójában nagyon is harcias. Legalábbis erről árulkodik az a törekvés, hogy egyáltalán megőrizték a bőröndöt, amely tipikusan az elhallgató emlékezet rítusának megfelelő magatartás. Némi faggatózás után kiderült, hogy maga a háborús tapasztalat mint élő emléktárgy már régóta nincs jelen a családi témák között. A narratív interjúk során azonban időről időre felmerült ez a téma, és nem csupán a tárgyakhoz kapcsolódó spontán emlékekben. Az egyes, beszédtemát már nem jelentő „túlélési mondák” a bunkerkoferben mint tárgyban őrződtek meg. A bőrönd a veszélyekre, a háború utáni időszak nehézségeire figyelmeztet, és kifejezi az attól való félelmet, hogy bármelyik pillanatban véget érhet a béke.

A személyes emlékek és a fontos történelmi dátumok (mint például 1945. május 8.) szintézise mellett ez a tárgy a múltat, a jelent és a jövőt is szinkronizálja. Az emlékezetnek ez a formája összhangban áll a gyakorta idézett mondással, miszerint: „A múlt a jövő záloga”. Szokásszerű viselkedésre azonban ez esetben csupán a házaspárnak az unokákkal kapcsolatos egyik elbeszélése enged következtetni. Saját elmondásuk szerint W-ék a történetek plasztikusabbá tételére, bizonyítására az unokákkal folytatott beszélgetések során élelmiszerjegyeket és más hasonló dokumentumokat szoktak elővenni a bőröndből.

Hatodik példa: karácsonyi elbeszéléstábu és hallgatási rítus – a tárgy mint a cselekvés és az érzelem szabályozója

A megkérdezettek között volt egy család, amelyik szokatlan karácsonyfadíszrel, egy meglehetősen kopott kis falovacskával díszíti karácsonyfáját minden szenteste. E tárgy évek óta kikristályosodott rend szerint vesz részt a fadiszítás ceremóniájában, emellett fontos alkotóeleme a családtörténetnek, amennyiben extrém, és szinte kizárólagos módon reprezentálja azt. Minden kétséget kizáróan élettrajzi tárgyról van tehát szó. A falovacska az anyától származik, és az ő családtörténeti perspektíváját képviseli.

Minden évben újra és újra előhívja egy ma is élénk hatást gyakorló esemény emlékét, és meghatározza a – legalább karácsonykor végre összegyűlő – családtagok lelkiállapotát, gondolkodását és viselkedésmódjait. Akárcsak más családoknál, esetünkben is fokozottan érvényes elvárás, hogy a karácsonynak békében és harmóniában kell elteltie. Emellett a karácsonyt az egész család közös ünnepeként tartjuk számon, amelyen tehát mindenkinek részt kell vennie, beleértve egy halott gyermeket, illetve halott testvért is. Ezt a halott családtagot jeleníti meg esetünkben a falovacska. A nagyszülők már nem élnek, a két fiú – akinek még nincsenek saját gyermekei – többé-kevésbé laza kapcsolatot tart a szülőkkel, és engedelmesen aláveti magát a karácsonnyal kapcsolatos elvárásoknak. A nemzetiszocialista időszakhoz, a háborúhoz és az azt követő évekhez, illetve ezen keresztül a családtörténethez való viszonyulást ebben a családban a szokottnál is problematikusabb teszi a családfő makacs ragaszkodása a nemzetiszocialista eszmék egy részéhez. Ez magyarázza, hogy a náci időszokról való beszéd az évek során lényegében a falovacska kövesedett meg.

Térjünk tehát rá a falovacska történetére! X. meglátogatta a táborban férjét, akit mint SS-tagot különösen hosszú időre internáltak. Miközben bevásárolt, kislányát, akit babakocsiban vitt magával, egy rövid

időre felügyelet nélkül hagyta az üzlet előtt. Mire a bevásárlásból visszatért, a kislányt holtan találta, a falovacska pedig a holttest közelében heverő gyerekkocsiból került elő. Mint később kiderült, két berlini gyermek, két csavargókislány volt a tettes. Ennek ellenére sem a fiatalok tettesek, sem az a tény, hogy a gyerek felügyelet nélkül maradt, nem szerepelnek hangsúlyosan az eseményről szóló elbeszélésben. Az egyetlen „felelős” maga a családfő, hiszen az ő náci meggyőződése vezetett az internáláshoz, s így közvetetten a végzetes fogolylátogatáshoz.

A történet figyelemre méltó vonásai közé tartozik – tragikus jelleme mellett –, hogy így, komplett formában, tehát a fentiekben bemutatott értékeléssel együtt fogalmazódik meg, mégpedig közvetlenül a tárgyhoz, a falovacskához kapcsolódóan. Úgy tűnik tehát, hogy ezúttal a történet már elválaszthatatlanul a tárgy részévé vált, maga az elbeszélés pedig kifejezetten rutinszerű előadásban hangzik el, időről időre. Mintha a tárgy és a hozzá tapadó történet mára egy – a család elutasítását kifejező – megmerevedett jelrendszerre konvencionálizálódott volna. Legalábbis erre utal az a kiegészítő megjegyzés, amelyben a családfő az ő hajdani SS-parolinja kapcsán kialakult családi viszályról számol be. Néhány évvel korábban az apa gallérjelzései (az úgynevezett „SS-rúnák”) ugyanis még a nappali szoba egyik vitrines szekrényében voltak közszemlére téve. Amikor azonban a fiatalabb fiú egy „zsidó származású” lánynak kezdett udvarolni, a tárgy miatt kenyértörésre került sor a családban. A családfő végül kénytelen volt eltávolítani a vitrinből a rangjelzést, mint ahogyan fel kellett hagynia a náci időkről szóló önigazoló történetek hangoztatásával is („nem csináltunk semmi törvényelleneset, a Wehrmachthoz tartoztunk”). Amint azt az anya újra és újra megfogalmazza, a család végzete az, hogy férje náci volt, és az is maradt a mai napig. Mindenért a férj és nemzetiszocialista meggyőződése tehető felelőssé. Ha ő nem kötelezte volna el magát a náci eszmék mellett, nem került volna olyan hosszú időre internálótáborba, a kislány még mindig életben volna, s a fiúk is gyakrabban járnának haza, nem csak karácsonykor. A családfő e vádak ellen, legalábbis előttem – hiszen a családban e témáról hallgatnia kell – az SS-múlt rehabilitációjával próbál védekezni.

A „náci téma” és a „családtörténet” szintézise ebben a példában a karácsonyfadíszé előlépett játéklovacskában mint tárgyban valósul meg. A tárgy maga az egymással merőben ellentétes emlékek elfojtását szinkronizálja: az emlékek egyidejűleg, ugyanazon ünnepi alkalommal „hallgatódznak el” ünnepélyes pompával. A tárgyban megfogalmazódó, évente egyetlen alkalomra vonatkozó „hallgatási kényszer” (s ezzel egy-

ütt a „beszélni akarás”) éppen a családpolitikai szempontból igen kényes karácsony keretében valósul meg. Ez a fajta „hangos hallgatás”, amely az önméltóztatás egyik leginkább megerőltető formája, az életrajzi tárgyakhoz való viszonyulás esetében általánosan elterjedt.

Talán a „hallgatási rítus” a legjobb kifejezés arra, ami ebben a családban néhány év óta minden szenteste lejátszódik. Az előre kialakított karácsonyi harmónia nem szenvedhet csorbát, a szabályszegőkre büntetés vár, legyen szó akár a már számtalanszor megvitatott családtörténet-értelmezésről, akár az elveszített gyermekért hullatott könyvekről, akár az apa náci múltjáról. Muszáj hallgatni, és mégis emlékezni kell. A lovacska, legalábbis abban a formában, ahogyan az anya használja, az önkínzás eszközének is tekinthető – hasonlóan a „munkáskultúra” és a „nyugdíjazási ajándék” példákban szereplő tárgyakhoz. Bizonyos tekintetben a „beszélni akarás” és a „hallgatási kényszer” közötti diszkrépancia tárgyasulásáról van szó. A tárgyban jelentkező elbeszéléstábu kódolása mindig éppen a családi „történelemalkotás” (Geschichtsarbeit) legfrissebb eredményei szerint alakul. A falovacska a családi „önnácitlanítás” tárgyasult jelképe. Elbeszéléstábu és hallgatási rítus ezúttal egyetlen tárgyba kódolódik, amelynek cselekvési imperatívusa jócskán meghaladja a karácsonyfától általában elvárható üzeneteket. A karácsonyfa jelrendszere ennél ugyanis jóval konvencionálisabb: az azonos kultúrkörből érkező látogató azonnal felismeri és értelmezi azt. A falovacska jelrendszere ezzel szemben intimebb vagy – ahogyan Hofer Tamás fogalmaz – improvizatívabb jellegű: a tárgy által közvetített cselekvési utasítások, érzelmi reakciók és értelmezésminták időről időre megváltozhatnak. Ellentétben a karácsonyfával, ez a tárgy kizárólag a családtagokhoz és a közelebbi ismerősökhöz szól, ezáltal „improvizatív” jelrendszere egyrészt kirekesztő, másrészt belső stabilizáló hatással bír: olyan titkos nyelvet teremt, amelyet csak a család tagjai beszélnek – nekik viszont beszélniük kell.

Az anya kétségkívül hatalmat gyakorol a tárgy segítségével: stabilizálja a családot mint virtuális csoportot a náciizmus témája mentén. A hallgatás és emlékezés tárgyba kövülése ugyanakkor a historizálással való végleges szakítás vágyát is jelenti – ahogyan az e témában folyó történészvitában részt vevők egy csoportja fogalmaz: egyszer már végre abba kellene ezt hagyni –, de nem csak karácsony idejére.

Összegzés

Éppen utolsó példánk mutatott rá, hogyan válhatnak új rítusok mintájává a régié a modern társadalmi gyakorlatban. Ezek azonban már ko-

rántsem a nyilvános emlékezőceremóniák, hanem sokkal inkább a „family-lore” vagy az „individual-lore” rítusai. A tradicionális megoldásokkal szakító – intézmények helyett rendszereken keresztül működtetett – modern társadalom szokásai és intézményei elválasztják egymástól az időbeli struktúrákat, a rituális cselekvési előírásokat, valamint az értelmezési struktúrákat. Hasonlóan más tradicionális intézményekhez, az egyéni életút intézményei is elveszítették érvényességüket, hitelüket. „A kalendáris kényszer [és általában az időkényszer – A. K.], ahogyan ma gyakoroljuk, következetesen következtelen: ünnepeket teremt forma nélkül, szabad-időt pihenés nélkül, munkaidőt szervez elavult minták szerint, és beválthatatlan ígéretekkel kecsgetető beavatási rítusokat hoz létre (mint amilyen például egy főiskolai diplomaosztó). Krízishelyzeteket teremt ahelyett, hogy elviselhetővé tenné azokat.” (PROSS Hrs. 1979: 66.)

Ebben az összefüggésben lép elő a tárgyak és a hozzájuk tartozó történetek révén megvalósítható időrend egy fontos módszerévé a genealógia. A család története megszilárdult tárgy történetek formájában válik továbbadhatóvá. A tárgy teremt tehát kapcsolatot a történetiség és a jövő között, s a tárgy segítségével épülnek be az időbeli struktúrák a családtörténetbe, miközben – legalábbis a megkérdozettek esetében – a családi gyakorlatban magától értetődően olvadnak egymásba a különböző funkciók. Meglátásunk szerint a ciklikus és a lineáris idő a tárgyakban nyer szimbolikus kifejezőmódot. A tárgyak elengedhetetlenül szükségesek az „idők” harmonizálásához, amely az egységes értelmezés előfeltétele. A tárgyakhoz tartozó történetek ugyanakkor ennek az átfogó feladatnak nem felelhetnek meg pusztán a maguk nyelviségében és a maguk tartalmaival, hiszen „a szubjektív időtudat... csak metanyelvi eszközökkel írható le” (FÜRSTENBERG 1986: 29). „A mindenkor történet nem választható le arról a formáról, amely megőrzi azt, s elengedhetetlen, hogy az etnológus mindkettőt tanulmányozza, és ne az egyiket játssza ki a másik ellenében (...) Az emlékezet megszilárdult cselekvésekben, beszéd- és viselkedésmódotokban is kifejeződik.” (JEGGLE 1989: 5.)

A „kód” a fenti idézetben „cselekvésekre, beszéd- és viselkedésmódotokra”, vagyis megfigyelhető társadalmi formákra bomlik szét. Az emléktárgyak a különböző „időket” – a saját időt, a családi időt, a nemzedékek idejét, a háborús időket, a nemzeti időt – valamiféle egésszé, az élettörténet egésszévé szintetizálják, amely ugyanakkor a maga teljességében soha nem válik elbeszélte történeté. Azok a tárgye gyűttesek, amelyekről kiderül, hogy valójában emléktárgyak, többé aligha közelíthetők meg a klasszikus módszerekkel, csupán az életciklus szempontjából értékelve azok jelentőségét.

A „tárgyakkal való bánás” („Umgang mit Sachen” [BAUSINGER-KÖSTLIN Hrs. 1983]) kifejezési formái, kulturális mintái és elbeszélő műfajai fontos kutatási területet jelentenek mind a társadalomtudományok, mind a muzeológia számára, feltéve persze, hogy a kutató valóban közelebb kíván kerülni a „tárgy – viselkedés – emlékezet – elbeszélés” feszültségmezőjéhez, hogy ezáltal tehessen fontos felismeréseket a vizsgált személyek történeteinek és „történelmeinek” értelmezéséhez. A tárgyi világ kódjainak feltörése hosszadalmas néprajzi terepmunka, majd kitartó interpretációs tevékenység árán kísérelhető csak meg. A beszélgetések során nem egy olyan tárgy került látókörömbé, amellyel kapcsolatban a kutatás második szakaszában semmiféle történet nem merült föl – és éppen ez a tárgyokról való hallgatás tette a korábbi elbeszélések fényében az amúgy néma tárgyakat fölöttébb beszédessé. A tárgyak családi „történelemalkotásban” játszott szerepét csak az 1978-ban és 1986-ban rögzített hatalmas tömegű és mindenre kiterjedő elbeszélésanyagának feldolgozásával lehetett megfejteni. Első látásra képtelenség egyes, a magánszférában keletkezett, szokásszerűen ritualizált viselkedésmódokat felismerni. Pedig ezek szükségszerűen jelen vannak azokban a különböző csoportokban vagy családokban, amelyeknek sajátos értelmezésében például az egyéni háborús szerepvállalás már nem jár együtt automatikusan családi s még kevésbé nyilvános hősszereppel. A „beszélni akarás” és „hallgatni muszáj” közötti ellentmondás vezet a bemutatott életrajzi tárgyak (fő emléktárgyak) és az elrejtett élettörténetek (*hidden biographys*) kialakulásához.

A tárgyak megőrizhetik az életrajz egészébe nehezen illeszthető tapasztalatokat annak érdekében, hogy az élettörténet akár rövidített (vagy rövidítetlen), akár cenzúrázott (vagy cenzúrázatlan) formában, de mindenképpen elbeszélhető maradjon. Ha a személyes tapasztalat minden vonatkozásban illeszkedik is a nyilvános értelmezési mintákhoz, megmarad az igény, hogy saját életünk egységes egészét a nyilvános társadalmi és a csoportspecifikus cenzúrával szemben megvédjük. A valódi, „cenzúrázatlan” élettörténet elbeszélésbe való átültetése azonban sokkal nehezebb feladat, mint gondolnánk. A társadalmi megfelelés érdekében végrehajtott elengedhetetlen csonkítások viszont előbb-utóbb kompenzációt követelnek. E kompenzáció egyik eszköze lehet maga az emléktárgy. Mind az egyén tapasztalataira épülő történetírás, mind a terepmunkán alapuló néprajzi elbeszélés kutatás eredményei világosan rámutatnak: a populáris történelem értelmezés szüntelen feldolgozótevékenységét a szubjektív elemek túlsúlya határozza meg. Más szavakkal: ahogyan az elbeszélés, hallgatás és felejtés révén újra és újra

képződő és folytonosan átalakuló családi történelemértelmezések (történelemalkotás), úgy a jelen és a jövő megformálása – s ezen keresztül akár a következő generációk önképe, például készsége a demokratizmusra vagy az empátiára – is kihatnak az osztársadalmi és politikai fejlődés menetére.

A néprajz sajátos szerepe e populáris történelemalkotás vizsgálata során azon kulturális minták tanulmányozása lehet, amelyek az egyes csoportokon, például a családon belül alakulnak ki. Egy-egy kulturális jelenség plauzibilitása kizárólag az életrajzi elbeszélések intenzív elemzése után vezethet bizonyos viselkedésformák megfejtéséhez és tárgyak értelmezéséhez. Különös körülményekre lehet szükség azokban az esetekben, amikor – mint azt az utolsó példában láttuk – a személyes és a nemzeti történelem hallgatásba burkolt tabutémái egyfajta ritualizált tárgyhasználat formájában próbálnak kifejezésre jutni.

Az emléktárgyakkal való viszony területén a következő fontosabb kulturális minták érvényesülnek:

- a) ritualizált emlékezés- és magatartásmódok (elbeszéléstábu és hallgatási rítus);
- b) az emléktárgy mint az alternatív élettörténet felépítésének segédeszköze;
- c) elrejtendő, de nem elfelejtendő tudás tárolása;
- d) a saját élettörténet szintézisének lehetősége (az elhallgatott és elbeszélte tartalmak vagy például a történetek és a történelem közötti szintézis);
- e) az emlékezés, illetve a cselekvés és a hallgatás egy adott időpontra történő szinkronizálása (mint a karácsony);
- f) családtag halálának feldolgozása;
- g) az egyén kulturális státusával kapcsolatos problémák kezelése (munkáskultúra).

A fenti példák felhívják a figyelmet arra is, hogy legtöbbször igen kevés rálátásunk van a vizsgált tárgyak s általában a tárgyaink gyakorolta funkciókra. Példáinkban csupán az életrajzi dokumentáció és interpretáció segítségével tudtuk feltárni, mi húzódik meg a tárgyak háttérében.

A tárgyak e csoportja, vagyis a recens emléktárgyak kizárólag az *oral history* módszer itt bemutatott technikájával dokumentálhatók, érthetők meg és tehetők múzeumi tárgygyá. Aligha lehet többé érvényes vizsgálati szempont a tárgyak autentikussága, és ez még a szignált egyedi kerámiatárgyak esetében sem központi kérdés (KUNTZ 1988).

A fentiekben bemutatott kutatás eredményei rámutatnak azokra a – gyűjteménygyarapítással és dokumentációval kapcsolatos – problémákra is, amelyekkel a legújabb kori történeti múzeumoknak kell szembenéznük. (Utalhatunk például a berlini Historische Museum vagy a bonni Haus der Geschichte új raktáira, amelyeknek építéskor már az új kutatási-gyűjtési szempontokat kellett figyelembe venni). A háború vagy a háború utáni időszak – hétköznapi emberek személyes használatából kiragadott – tárgyai ugyanakkor mindig az egyetemes történelem tükörképei. Bennük tükröződik vissza a történelem privát érzékelése, hozzájuk kötődnek a történelemnek azon mítoszai, amelyek a maguk értelmezésmintáival együtt a történelem élő képét alkotják.

Fordította: Schleicher Vera

- BAUSINGER, Hermann
1958 Strukturen des alltäglichen Erzählens. *Fabula*, Jg. 3. 239–254.
- BAUSINGER, Hermann – KÖSTLIN, Konrad (Hrsg.)
1983 *Umgang mit Sachen. Zur Kulturgeschichte des Dinggebrauchs*. Regensburg, Deutsches Gesellschaft für Volkskunde. (Regensburger Schriften zur Volkskunde, 1.)
- BIMMER, Andreas C.
1976 Die „Sitte“ als Regulator familiaer Kommunikation. In BAUSINGER, Hermann (Hrsg.): *Direkte Kommunikation und Massenkommunikation*. Referate und Diskussionsprotokolle des 20. Deutschen Volkskundekongresses in Weingarten. Tübingen, Tübinger Vereinigung für Volkskunde, 167–172.
- BREDNICH, Rolf Wilhelm (Hrsg.)
1982 *Lebenslauf und Lebenszusammenhang*. Freiburg, Deutsches Seminar des Universitäts.
- CHANDLER, Raymond
1967 *Hosszú álom*. Budapest, Magvető. (Albatrosz könyvek.)
- DAHM, Karl Wilhelm (Hrsg.)
1989 *Sonntags nie? Die Zukunft des Wochenendes*. Frankfurt – New York, Campus.
- DUHME, Torsten
1987 *Unsere tapferen Helden... Kriegs- und Kriegerdenkmäler und politische Ehrenmale. Dortmunder Beispiele*. Essen, Klartext.
- FÉL Edit – HOFER Tamás
– 1963 Egy monografikus néprajzi kutatás történelmi tanulságai. *Agrártörténeti Szemle*, V. évf. 1–2. sz. 558–576.
- 1969 A kalotaszéki királyi kelenyge I. Kisérlet a tárgyi világ rendjének feltárására. *Néprajzi Értésítő*, LI. évf. 15–36.
- FISCHER, W.
1982 Alltagszeit und Lebenszeit in Lebensgeschichten von chronisch Kranken. *Zeitschrift für Sozialisationsforschung und Erziehungssoziologie*, Nr. 2. 5–19.
- FUCHS, Werner
1984 *Biographische Forschung. Eine Einführung in Praxis und Methoden*. Opladen, Westdeutscher Verlag.
- FÜRSTENBERG, Friedrich
1986 Zeit als Strukturdimension soziologischer Analyse. In FÜRSTENBERG, Friedrich – MÖRTH, Ingo (Hrsg.): *Zeit als Strukturelement von Lebenswelt und Gesellschaft*. Linz, Trauner, 23–38.
- HOFER Tamás
1979 Gegenstände in dörflichem und städtischem Milieu. Zu einigen Grundfragen der mikroanalytischen Sachforschung. In WIEGELMANN, Günter (Hrsg.): *Gemeinde im Wandel. Volkskundliche Gemeindestudien in Europa*. Münster, Copenrath, 113–135. (Beiträge zur Volkskultur in Nordwestdeutschland, 13.)
- HOLZACH, Michael
1982 *Deutschland umsonst. Zu Fuss und ohne Geld durch ein Wohlstandsland*. Hamburg, Hoffmann und Campe.
- JEGGLE, Utz und Tübinger Vereinigung für Volkskunde e. v. (Hrsg.)
1989 *Kann man zuviel verstehen? Eine Diskussion um die Grenzen von Erinnerungsinterviews*. Tübingen, Tübinger Vereinigung für Volkskunde.
- KÖSTLIN, Konrad
– 1984 Krieg als Reise. In BREWING, M. – KÖSTLIN, Konrad (Hrsg.): *Reise-Fieber*. Regensburg, Deutsches Gesellschaft für Volkskunde, 100–114. (Regensburger Schriften zur Volkskunde, 2.)
- 1989 Erzählen vom Krieg. Krieg als Reise II. *BIOS Zeitschrift für Oral History und Biographieforschung*, Jg. 2. Nr. 2. 173–182.
- KRAMER, Dieter
1975 *Freizeit und Reproduktion der Arbeitskraft*. Köln, Pahl-Rugenstein.
- KUBLER, George
1992 *Az idő formája. Megjegyzések a tárgyak történetéről*. Budapest, Gondolat.
- KUCZYNSKI, Jürgen
1989 Lügen, Verfälschungen, Auslassungen, Ehrlichkeit und Wahrheit: Fünf verschiedene und für den Historiker gleich wertvolle Elemente in Autobiographien. In ALHEIT, Peter – HOERNING, Erika M. (Hrsg.): *Biographisches Wis-*
- sen. Beiträge zu einer Theorie lebensgeschichtlicher Erfahrungen*. Frankfurt am Main, Campus, 24–37.
- KUNTZ, Ernő
– 1984 Lichtbilder und Bauern Ein Beitrag zu einer visuellen Anthropologie. *Zeitschrift für Volkskunde*, Jg. 80. Nr. 2. 216–228.
- 1985 Mítosz és fényképezés – fényképek vizuális antropológiai elemzése. *Fotóművészet*, 3. sz. 37–46.
- 1987a Nép-rajz és foto-antropológia. Vizuális antropológiai jegyzetek paraszti használatú fényképekről. *Ethnographia*, 98. évf. 1. sz. 1–47.
- 1987b A fénykép a parasztság életében. Vizuális-antropológiai megközelítés. Népi kultúra – Népi társadalom. 14. köt. 235–289.
- 2003 Emlékezet és felejtés, avagy a halál három kalapja. In Uő.: *Az antropológia keresése. Válogatott tanulmányok*. Budapest, L'Harmattan, MTA Néprajzi Kutatóintézet, 163–177. (Documentatio Ethnographica, 20.)
- KUNTZ, Andreas
– 1988 Biographisches Erinnern und keramische Produktion. Zur biographischen Methode in der Sachkulturforschung. In LEHMANN, Albrecht – KUNTZ, Andreas (Hrsg.) *Sichtweisen der Volkskunde. Zur Geschichte und Forschungspraxis einer Disziplin*. Berlin–Hamburg, Reimer, 381–391.
- 1989a Zur objektbestimmten ritualisierung familiärer Geschichtsarbeit Drei Beispiele zum Thema „Erinnerungsgegenstände und Lebensgeschichten“. *BIOS. Zeitschrift für Oral History und Biographieforschung*, Jg. 2. Nr. 2. 207–219.
- 1989b „Entnazifizierungs-Geschichten“ Zur Thematisierung des Nationalsozialismus beim lebensgeschichtlichen Erzählen. In ALHEIT, Peter – HOERNING, Erika, M. (Hrsg.): *Biographisches Wissen. Beiträge zu einer Theorie lebensgeschichtlicher Erfahrungen*. Frankfurt, Campus, 99–122.
- 1989c Fremde, vertraute Nazizeit. Beobachtungen zu Erinnerungs- und Erzählweisen. In GROPE, Hans-Hermann – JÜRGENSEN, F. (Hrsg.): *Gegenstände der Fremdheit*. Marburg, Jonas, 97–105.
- 1989d Biographie und biographisches Objekt. Zur Bedeutung von Erinnerungsgegenständen beim lebensgeschichtlichen Erzählen. In BOCKHORN, Olaf – FIELHAUER, Helmut Paul (Hrsg.): *Auf der Suche nach der verlorenen Kultur*. Wien, Institut für Volkskunde.

- LEHMANN, Albrecht
- 1980 Rechtfertigungsgeschichten. Über eine Funktion des Erzählens eigener Erlebnisse im Alltag. *Fabula*, Jg. 21-22; 56-69.
  - 1983 Erzählstruktur und Lebenslauf. *Autobiographische Untersuchungen*. Frankfurt am Main, New York, Campus.
  - 1986 *Gefangenschaft und Heimkehr. Deutsche Kriegsgefangene in der Sowjetunion*. München, Beck.
  - 1987 „Organisieren“. Über Erzählen aus der Kriegs- und Nachkriegszeit. *Der Deutschunterricht*, Nr. 6. 51-63.
  - 1989 Flüchtlingserinnerungen im Erzählen zwischen den Generationen. *BIOS. Zeitschrift für Oral History und Biographieforschung*, Jg. 2. Nr. 2. 207-222.
- LUCKMANN, Thomas
- 1986 Zeit und Identität. Innere, soziale und historische Zeit. In FÜRSTENBERG, Friedrich (Hrsg.): *Zeit als Strukturelement von Lebenswelt und Gesellschaft*. Linz, Trauner.
- MOMMSEN, Wolfgang J.
- 1989 Zum historischen Selbstverständnis der Deutschen. In NIESS, F. (Hrsg.): *Interesse an der Geschichte*. Frankfurt am Main, Campus.
- NIETHAMMER, Lutz
- 1988 Annäherung an den Wandel. Auf der Suche nach der volkseigenen Erfahrung in der Industrieprovinz der DDR. *BIOS. Zeitschrift für Oral History und Biographieforschung*, Jg. 1. 19-66.
- PROSS, Helge (Hrsg.)
- 1979 Familie – wohin? Hamburg, Rowolt.
- RINDERSPACHER, J. P.
- 1989 Warum nicht auch mal sonntags arbeiten? Wochenendarbeit zwischen Wirtschaftlichkeit und Sozialverträglichkeit In DAHM, Karl Wilhelm (Hrsg.): *Sonntags nie? Die Zukunft des Wochenendes* Frankfurt am Main – New York, Campus, 13-42.
- RÖHRICH, Lutz
- 1981a Ehe. In RANKE, Kurt (Hrsg.): *Enzyklopädie des Märchens* Bd. III. Berlin-New York, Walter de Gruyter, 1023-1042.
  - 1981b Denkmalerzählung. In RANKE, Kurt (Hrsg.): *Enzyklopädie des Märchens* Bd. III. Berlin-New York, Walter de Gruyter, 421-428.
- SAINT-EXUPÉRY, Antoine de
- 1994 *A kis herceg*. Budapest, Móra.
- SCHRÖDER, H. J.
- 1985 *Kasernenzeit. Arbeiter erzählen von ihrer Militärausbildung im Dritten Reich*. Frankfurt am Main-New York, Campus.
- TEKAMPE, Ludger
- 1989 *Kriegserzählungen. Eine Studie zur erzählerischen Vergegenwärtigung des Zweiten Weltkriegs*. Mainz, Gesellschaft für Volkskunde in Rheinland-Pfalz (Studien zur Volkskultur in Rheinland-pfalz, 6.)
- THOMAS, R.
- 1970 *Sing, Sing, Singapur* (Kriminalroman) Berlin, Ullstein.
- WENDORF, R.
- 1980 *Zeit und Kultur. Geschichte des Zeitbewußtseins in Europa*. Opladen, Leske+Budrich.

Tárgyak és történeteik – valamint egyéb tulajdonok Megjegyzések a birtoklás nyilvános és személyes aspektusáról idősek körében végzett felmérés alapján

„Rengeteg tárgyam van. [Tudom, hogy] az ember egyszerre csak egy székben üldögélhet, és egyetlen csészeből ihat stb. De én szeretem a tárgyakat, a tárgyakat, amiket tudom, hogy ki készített, a tárgyakat, amelyeket úgy örökölttem vagy én magam készítettem. Csodálom a kézművesek szakértelmét...” (Anna, sz. 1929.)

„Körülnézek a nappalimban. Minden egyes tárgynak megvan a maga története, megvannak a maga emlékei. Olyan, mintha a tárgynak saját nyelvük lenne, mintha beszélnének hozzám. Csökkentik a távolságot azok között, akik már elmentek, és közttem, aki még mindig itt vagyok. És az öreg holmik között ott vannak a kis, saját készítésű ajándékok, abból az időből, amikor a gyerekek még kicsik voltak, vagy az unokáktól. Nem csúfítják el a szobát. Ellenkezőleg.” (Elisabeth, sz. 1913.)

„A tárgyak jönnek hozzám. Kiabálnak felém: Hé te, itt vagyok! Mindaddig, amíg van szemem és kezem – szemem, hogy lássak, kezem pedig, hogy tapintsak – egyszerűen nincs szükségem a Fogyasztók Lapjára, sem pedig reklámokra. Sohasem érdekelt, hogy másoknak mijük van, azért, mert annyira szerettem a saját holmijaimat.” (Esther, sz. 1919.)¹

Kutatás és kutatási anyag

Ha az embereket arra kérjük, hogy írjanak otthonukról és ingóságairól, heterogén információhalmazt kapunk: felsorolásokat, tárgyak megszer-

zéséről és elvesztéséről szóló történeteket, emberek és tárgyak élettörténetét, tetszéssel, nemtetszéssel, ízléssel és szokásokkal kapcsolatos megjegyzéseket, valamint tárgyak szeretetéről szóló vallomásokat. És nem utolsósorban: a tárgyak történetét.

Hasonló volt annak a kérdőíves felmérésnek az eredménye, amelyet az oslói Norvég Etnológiai Kutatási Központ végzett el 1991–1992-ben, s melynek címe *Mi és a tárgyaink* volt.² A kérdőívet országszerte a kutatási központ állandó válaszadói között osztották szét. 1992 telén körülbelül száz, többségében öt oldaltól 15 oldalig terjedő válasz érkezett a központba. A három fenti, 63, 79 és 73 éves asszonytól származó idézet ezen válaszok közül való. Jelen tanulmány alapjául a válaszok felén elvégzett vizsgálat szolgál.

A válaszadókat arra kérték, hogy meglehetősen szabadon írjanak tárgyi környezetükről és az őket körülvevő tárgyairól, de felkérték őket, hogy érintsenek bizonyos altémákat, úgymint: hogyan jutottak a tárgyakhoz (vették, kapták, örökölték...), mire használják a tárgyakat, hogyan viszonyulnak hozzájuk (különlegesen, kedvencek, fontosak...), hogyan jelenik meg ez az otthonukban vagy máshol, mi a véleményük az otthonosságról, a gyűjtésről és gyűjteményekről, elhunyt emberek tulajdonáról, a tárgyak életciklusáról, szimbolikus jelentéséről stb. Az egyes altémákat illetően a kérdőív további támpontokat is tartalmazott.

Néhányan szigorúan követték a kérdőív utasításait, mások viszont szabad folyást engedtek gondolataiknak. Bár a válaszok a kutató kezdeményezésére születtek, az ily módon összegyűjtött anyag elsődlegesen a válaszadók anyagi kultúrával kapcsolatos álláspontját és hozzáál-

¹ Az idézetekben szereplő nevek álnevek.

² A központ 160/1991-es számú kérdőíve.

lását tükrözi, nem pedig a kutató által előzetesen felállított elméleteket vagy az általa meghatározott problémákat. Ezért aztán ezt az anyagot nehezen lehetne specifikus célokra használni, megvan azonban az az előnye, hogy betekintést nyújt a válaszadók saját jelentéskategóriáiba. A válaszok kvalitatív elemzés elvégzéséhez megfelelő alapot biztosítanak, kvantitatív vizsgálatra azonban nemigen alkalmasak.

Ha a válaszokkal kapcsolatban egyáltalán probléma merülhet fel, akkor az az, hogy a válaszadók többsége idős, tehát a társadalomnak csak egy szeletét képviselik; ezenkívül ezek az idős emberek megegyeznek abban, hogy általános és széles körű érdeklődést mutatnak a népi kultúra és a történelem iránt. Nagyon nehéz megállapítani, hogy ez mennyire befolyásolta a válaszokat, annál is inkább, mert az effajta érdeklődés meglehetősen gyakori az idősek körében, különösen vidéken. Az anyag erőssége viszont, hogy a válaszadók többsége jó írónak bizonyult – innen a sok hosszú és gyakran részletes válasz az otthont és tulajdontárgyakat illetően. A kutatási központtal együttműködő válaszadókat rendszerint – évente két-három, esetleg négy alkalommal – etnológiai/néprajzi tárgyú kérdőívek kitöltésére kérik, saját tapasztalataik, emlékeik vagy családtagoktól, barátoktól, szomszédoktól szerzett információik alapján. Az érintett témák többnyire meglehetősen hagyományosak, és lakóhelyükre vagy az általuk képviselt régióra vonatkoznak (gazdálkodás és mezőgazdaság, szerszámok és munkaeszközök, táplálkozás és viselet, munka és szórakozás, társadalmi tevékenység és egyesületek, társadalmi konvenciók stb.). A tárgyakra és fogyasztási szokásokra vonatkozó kérdőív kitöltését még ezek a „hivatásos” válaszadók is meglehetősen nehéznek és megterhelőnek találták, feltehetően azért, mert a szokásosnál személyesebb jellegűnek érezték. És pontosan a tárgyak és tulajdonosaik közti személyes kötődés az, ami oly sok válaszra jellemző.

A kutatás menete és a koncepció

Alapos átolvasással nyilvánvalóvá válik, hogy az anyag rendkívül alkalmas az emberek által a tárgyakhoz rendelt jelentésfajták bizonyos típusainak elemzésére. A válaszokra jellemző, hogy nagy hangsúlyt fektetnek a tárgyak „életrajzára”. Még azokban az esetekben is feltűnően sok a személyes és családtörténet, amikor a válaszadókat arra kérték, hogy nagy becsben tartott tárgyaikról írjanak – idetartoznak az öröklött darabok is. Tagadhatatlan, hogy a tárgyak a társadalmi státus kifejezőeszközei lehetnek – aminthogy gyakran azok is –, mégis az az érzésem, hogy az anyagi kultúrával és fogyasztással kapcsolatos diskurzusok lebecsülik azt, hogy milyen fontos szerepet játszanak a tárgyak tulajdo-

nosaik élettörténetének fenntartásában. A következő oldalakon amellett érvelek, hogy az emberek és tulajdontárgyaik közti kapcsolat legalább annyira életrajzi, mint demonstratív fogyasztási jellegű.

Annak érdekében, hogy az emberek és tárgyaik közti kapcsolat „történeti-életrajzi” értelmezését szembeállítsuk a „racionális státus” jellegű értelmezéssel, szükség van néhány analitikus fogalomra ahhoz, hogy a tárgyakhoz rendelt jelentéstartalmakat megvitassuk. Először is 1. a tárgyak előállításából, gyakorlati és technikai használatából, 2. általános történeti és szociokulturális kontextusából, valamint 3. a személyes élettörténetekből és tapasztalatokból eredő jelentések között kell különbséget tennünk. (Ezekről a kategóriákról lásd bővebben ROGAN 1987; 1992a; 1992d.)

Az első kategóriába a tárgyak előállításával, gyakorlati és technikai használatával kapcsolatos jelentések tartoznak. Ez lehet alapvető, denotatív jelentés vagy egyszerűen a tárgyak előállításáról és működési módjáról szóló információ. Ehhez jöhet még a tárgyak használatáról alkotott „hallgatolagos” és interiorizált tudás, amit gyakran nagyon nehéz szavakkal kifejezni. A jelen tanulmányban azonban csak a másik két jelentéskategóriával foglalkozom.

Nagyon fontos az a jelentéstípus, amely a tárgyak társadalmi és kulturális célú használatából ered. Ezt a kategóriát az elsőtől a *kommunikációs szándék* különbözteti meg. A másodiknak ugyanis üzenetfunkciója vagy – általam jobban kedvelt kifejezéssel élve – expresszív aspektusa van. Hála a szemiotika eredményeinek, mára már mindenki tisztában van azzal, hogy a tárgyak jelként szolgálnak. Szimbolikus jelentéssel és funkcióval ruházhatók fel, s mint ilyenek szándékos kommunikációs aktusok vagy társadalmi szokások eszközei lehetnek. Az expresszív aspektus a birtoklás társadalmi dimenziója. Ez azt jelenti, hogy egyes embercsoportok, esetenként egy egész nemzet egy bizonyos tárgyhoz nagyjából ugyanazokat a fogalmakat társítják. A denotatív jelentéssel ellentétben ezt a jelentést konnotatív vagy másodlagos jelentésnek nevezhetjük. Később vissza fogok térni az expresszív aspektussal gyakran kapcsolatba hozott ízlés és státus kérdéséhez.

A tárgyak szintén gyakran hordoznak olyan jelentéstartalmakat, melyeket a tulajdonoson kívül senki vagy csak nagyon kevesen ismernek. Javaslatom szerint ezen a harmadik kategórián belül érdemes két, némiképp eltérő jelentésaspektust megkülönböztetni: az egyedi és a *birtoklási* aspektust. Mindkét esetben rendszerint személyes, nem kifejezésre jutott jelentéssel van dolgunk. Bizonyos mértékig ez a jelentés verbálisan kifejezhető, de a tárgyak önmagukban nem szimbólumok, és mások számára nem vezetnek a tulajdonosával megegyező képzettársításokhoz.

Az egyedi aspektus összefügg azzal, hogy a tárgyaknak történetük van, melyek ilyen vagy olyan módon tulajdonosuk történetének is részei. A tárgyak a múlttal kötik össze tulajdonosaikat. Kellemes élményeket juttathatnak eszünkbe, vagy számunkra kedves emberekre emlékeztethetnek, és ezeket az érzéseket rájuk vetítjük. Ily módon a tárgyak személyes kognitív jelentéstartalma hordozóivá válnak, ami tulajdonosaik szemében – de csakis az övékben – különleges értékkel ruházza fel őket. Azáltal, hogy (jó, de akár rossz) emlékeinket egy tárgyban jelenítjük meg, a tárgyat önmagunk kiterjesztésévé tesszük. Ahogy Jane (sz. 1948) írja: „Nagyon nehezen dobok ki valamit... Fájdalmas olyan tárgytól megszabadulnom, amelyek hasznosak voltak, és amelyeket olyan sokáig használtam. Velük együtt az énem egy része is elveszik.” Tulajdonosaik szemében tehát, hasonló személyes okok miatt, sok tárgy válik megkülönböztetetté és egyedivé.

Más, többé-kevésbé egyforma tárgyakhoz képest egy tárgy ilyesfajta egyediségének központi jelentősége van a birtoklás fogalmában. Van azonban a birtoklásnak egy sokkal misztikusabb és sokkal nehezebben megközelíthető aspektusa, amely független az ember és tárgy közti régi kötelekeztől vagy személyes ismeretségtől. Kevesen vannak köztünk olyanok, vagy talán senki sincs, aki ne érzett volna heves vágyat bizonyos tárgyak iránt – és örömet, amikor megszerezte őket. A szóban forgó tárgynak még csak nem is kell drágának lennie. Ezt az érzést gyerekek esetében talán jobban meg lehet figyelni, mint felnőtteknél, de különböző mértékben mindannyian egész életünkön át megőrizzük bizonyos tárgyak iránti vágyakozásunkat – legyen szó szép autókról, antik bútorokról, bélyegekről vagy olajfestményekről. „A magam részéről gyerekes örömet érzek, ha szép csomagolópapírt látok – és meg is szerezem magamnak!” – mondta a 76 éves Joan (sz. 1915). Ez a magatartás a gyűjtőkre (de nem csak rájuk) jellemző, és érdekes megjegyezni, hogy hosszabb-rövidebb ideig szinte minden gyerek gyűjt valamit, jóllehet kevesen tartják meg e szokásukat felnőttkorban is. A jelentésnek ezt a nehezen megfogható aspektusát nevezem birtoklási aspektusnak. Erre egy példa:

„Ötven évig vágytam arra, hogy legyen egy olyan üvegem, amelyben van egy vitorlás hajó. A férjem családja azt gondolta, bolond vagyok, amikor elmondtam nekik. »Roppant célszerűtlen«, »ronda« stb. mondták. A reményt és a vágyat azonban nem tudták tőlem elvenni. Amikor hetvenéves lettem, jó öreg antikárusom boltjában rátaláltam az üvegemre. A szívem nagyot dobbant, amikor megláttam, és bármit hajlandó lettem volna megadni érte. Végül is elcseréltem – hogy mivel, azt már nem tudom, mert annyira boldog voltam.” (Esther, sz. 1919.)

A tárgyak hordozta jelentések sorát ez a két kategória nem teljesen fedi le, de jelen céljainkra a tárgyak eme „mentális térképe” is tökéletesen elegendő. Azt sem lehet mondani, hogy ezek a jelentéskategóriák és aspektusok kizárnák egymást. Ugyanabban a tárgyban egy vagy kettő, de akár az összes is jelen lehet. Sőt, amint azt a példából látni fogjuk, a köztük lévő határvonal sem mindig világos. Az emberek különleges javai és legkedvesebb tárgyai esetében az expresszív és egyedi jelentés még fel is erősíthetik egymást. Mindezen kategóriák felett pedig ott lebeg az ízlés és kreativitás meglehetősen nehezen megragadható fogalma. Mindennek ellenére ezeket a kategóriákat használhatónak találtam a tárgyak által hordozott jelentések elemzésekor. A státus, az életrajz és a tárgyak kapcsolatának tárgyalásakor a jelentés expresszív és egyedi aspektusára összpontosítok, és megkíséreltem ezeket a kategóriákat a kérdőív anyagára alkalmazni.

Expresszív aspektus: társadalmi megkülönböztetés vagy kreativitás?

A kérdőív nem tartalmazott a (feltételezett) státustárgyakra vonatkozó kérdéseket. A vizsgálat során interjú készítésére vagy közvetlen megfigyelésre sem került sor, melyek talán megbízhatóbb módszerek az otthon lehetséges státusaszpektusainak feltérképezésében. Ennek ellenére a válaszadóktól megkérdezték, hogy otthonukban vagy nyaralójukban találhatók-e jól látható helyen drága vagy különleges tárgyak, ugyanakkor arra is kíváncsiak voltak, hogy törekedtek-e arra, hogy otthonuknak egy bizonyos stílusa legyen. Az utóbbi kérdésre vagy nemleges válaszok érkeztek, vagy a kényelemre és otthonosságra utaló kifejezéseket tartalmaztak. A „stílus” kifejezést láthatóan rendkívül szűken értelmezték!

A Veblen nyomában járó megközelítés és a szemiotika egyaránt azt tanította, hogy a tárgyak egyfajta kommunikációként is értelmezhetők, és hogy az expresszív aspektus egyértelműen fontos annak megmagyarázásában, hogy miért veszünk meg bizonyos tárgyakat, és hogyan helyezzük el őket otthonunkban. Úgy érezzük, barátaink és szomszédaink elvárják, hogy bizonyos tárgyakat megvegyünk, és otthonunkban kitegyünk, hogy bizonyos ruhákat hordjunk, hogy ne tévjünk el bizonyos berendezési stílusoktól vagy divattól stb.

Jó okunk van azonban ellenezni azt, hogy a tárgyakat kritikátlanul a társadalmi megkülönböztetés eszközeiként értelmezzük. Még akkor is, ha a tárgyakon keresztül ténylegesen kifejezzük ízlésünket és preferenciáinkat, vigyáznunk kell arra, hogy mindezt ne egyértelműen csak a

3 Ebben az esetben Bourdieu-nek kizárólag a *Distinction*-ban (1979) leírt elméleti keretére utalok annak ellenére, hogy elképzeléseit későbbi írásaiban esetleg továbbfejlesztette. A fogyasztási szokások tanulmányozásában az „ízlés” fogalmát rendkívül hasznosnak találom, és mindig is lelkes olvasója voltam Bourdieu 1979-es munkájának, azonban számos észrevételt lehetne tenni azzal a móddal kapcsolatban,

ahogyan fő fogalmainak némelyikét ebben a könyvben használja. Nagyon röviden még két további kritikai megjegyzést kell tennem: a) Először is Bourdieu sosem vizsgálja az otthon alkotó anyagi környezetet. Elszigetelt tárgyakat és cselekvéseket választ ki, de sohasem vizsgálja a tárgyaknak azt az együttes sokaságát, ami egy házat otthonná tesz. Ily módon nem lehet igazán megérteni a kreativitás és populáris esztétika természetét.

b) Másodszor a fogyasztás szimbolikus jelentésének kizárólag osztálystratégiákra és -megkülönböztetésre való leszűkítése véleményem szerint olyasfajta redukcionizmushoz vezet, amely a kutatót vakká teszi más fontos kognitív kategóriák iránt. Még akkor sem hagyhatjuk figyelmen kívül a válaszadók saját tapasztalati kategóriáit, ha számos cselekvést tudat alatti stratégiákból lehet eredeztetni.

Az, hogy Bourdieu (a *La Distinction*-ban) a fogyasztás egyetlen aspektusára fordít figyelmet, egyaránt hasznos és tiszteletre méltó, minthogy tagadhatatlan: a megkülönböztetés fontos motívuma cselekedeteinknek. Én azonban a valóság és a fogyasztás egy másik aspektusát választottam vizsgálatom tárgyául, amihez ez a fogalmi keret nem igazán megfelelő.

társadalmi státus jelölésének tekintsük. Kétségtelen, hogy – amint azt Pierre Bourdieu is meggyőzően bizonyította – az ízlés nem független a társadalmi státustól és törekvésektől. Az emberek szándékosan és öntudatlanul is megjelenítik személyes ízlésüket és az általuk vallott esztétikai értékeket; ezáltal tulajdonképpen azt jelzik, hogy kikkel vállalnak azonosságot. Amellett érvelek azonban, hogy rengeteg személyes tulajdon elsődlegesen nem a tulajdonos társadalmi státusát tükrözi, hanem egyéb értékeket.

Az 1921-ben született Martha ezt így fejezi ki: „Nekem többet jelent az, hogy az otthonom kényelmes, mint az, hogy fényűző legyen. Számomra semmit sem jelent, hogy »mások« mit mondanak vagy gondolnak rólam meg a holmijaimról... Ha én azt gondolom, hogy lakályos otthonom van, nos – ez számomra bőven elég. Ami engem illet, tudom, hogy sosem akartam imponálni senkinek. De mindig azon tűnődtem, hogy hogyan lehet egy szobát olyanná tenni, hogy az ember jól érezze benne magát. Nem kell, hogy sokba kerüljön...”

Érvemet egy sor további – a „kiállított” értékes tárgyakra vonatkozó válaszokból vett – idézet is alátámasztja. Sokan tagadólag válaszoltak, páran azonban többé-kevésbé Joanhoz (sz. 1915) hasonló módon nyilatkoztak a tárgyakkal való dicsekvéssel kapcsolatban: „Talán igen. A szüleim otthonából hozott öreg kávéskannák, egy szép csészéskészlet, fából, sárga- és vörösréz-ből készült holmik az ablakban vagy a konyhában egy nyitott sarokredencben, egy antik fa söröskorsó és más régi-ségek a nappaliban egy polcon.”

Arról van szó, hogy – Grant McCracken kifejezésével élve – ez az idős parasztasszony a családi emlékek „kurátora”. Felsorolja az összes régi dolgot, amelyet házasságkötések hozományként az új farmra hozott, tárgyakat, amelyekre még mindig nagyon vigyáz: „Úgy gondolom, hajlamos vagyok túlbecsülni... a szülőházamból való tárgyakat”. Miután pedig elmesélte az egyik régi tárgy, az 1823-ban született ükanyjától származó rokka „életörténetét”, így folytatja: „Egy tárgy sokkal értékesebb, ha története van.”

Még világosabban ír erről Martha (sz. 1921) és Esther (sz. 1919): „Az étkezõmben van egy pár olyan tárgy [kitéve], amelyet említenek. Sohasem éreztem úgy, hogy dicsekvésből vannak ott, de dekoratívak... Többnyire örökölt dolgok – elsõsorban az apai nagynéném-tõl – olyan tárgyak, amelyek a nagyszüleim otthonából valók. Nem nagyzolásból vannak ott, örömet okoznak.”

„A házam tele van kisebb-nagyobb »felvágós« tárggyal – de arról van szó, hogy számomra inkább barátok, és étellel töltik meg a házat.”

Nem szabad elfelejtenünk, hogy bizonyos tárgyak csak a megfigyelõ – és idetartozik a kutató is – szemében tûnnek egy-egy csoport, generáció, társadalmi osztály szimbólumainak (HVIDBERG 1989), használóik számára azonban ezek a tárgyak az általuk személyes ízlésként interiorizált „jó” ízlés képviselõi, vagy – amint azt a fenti idézetek közül kettõ is mutatja – a régi bútorok és tárgyak a múlttal való kapcsolatot jelentik, azt a kapcsolatot, ami önbizalmat ad, és megerõsíti az egyén identitását. Mint ilyenek a „közszemlére tett” tárgyak a következõ jelentéskategóriában (egyéni aspektus) nyerik el mélyebb jelentõségüket. Ezért van az, hogy alig akad olyan válasz, amelyet közvetlenül „státusjelölõként” lehetne osztályozni. A társadalmi státus mint téma mindig a kutató értelmezésének (és elõzetes teóriáinak) eredménye. Biztosabb lenne talán a dolgok *kulturális*, nem pedig társadalmi üzenetérõl beszélni. Kétségtelen, hogy ezek a kulturális üzenetek társadalmi funkcióval is rendelkeznek. A legutolsó válaszadó városi, középosztálybeli miliõben él, és természetesen naiv dolog lenne átsiklani anyagi környezetének társadalmi funkciója felett. A tárgyak funkciójával kapcsolatban azonban sokkal több mindent el lehet mondani – legalábbis remélem – annál, mint amit egykor Baudrillard mondott. Még Bourdieu elméletei sem merítik ki teljesen az ízlés fogalmát.

Bourdieu maga is kritikával illette (túlzottan empirikus beállítottságú) szociológustársait a közvetlenül megfigyelhetõ fogyasztási minták túlságosan is statikus bemutatása miatt. Javaslatára szerint az osztályok és frakciók közti küzdelmet kell diakronikus szempontból tanulmányozni, és azt vizsgálni, hogy a társadalmi hegemoniáért folyó harcban hogyan használják fel a tárgyakat. Ellenvetésem az, hogy Bourdieu maga is szemantikai univerzumunk fontos dinamikus jegyeit hagyja figyelmen kívül akkor, amikor elfeledkezik a tárgyak életpályájáról. Nagyon is lehetséges, hogy egy bizonyos idõpontban valami megvételére a fõ indok – részben vagy egészen – a tárgy megkülönböztetõ értéke volt. Az idõ múlásával azonban a tulajdonos szemében megváltozhat a tárgy jelentése. Megtartásának és az enyészettõl való megõvásának fõ oka pedig – amint az az anyagból kitûnik – a tárgy emlékaspektusa, tehát személyes és egyedi dimenziók.³

Abból, ahogyan az idõs emberek leírják nappalijuknak és otthonuknak egy pár drága (gyakran ajándékba kapott) darab, sokféle családi ereklye, saját készítésû tárgyak (faliszõnyegek, himzések, amatõr festmények) és feltûnõen elrendezett családi fényképek termékeny elegyén alapuló díszítését, nyilvánvalóvá válik, hogy a (populáris) ízlésnek legalább annyi köze van a kreativitáshoz, mint a társadalmi státushoz.

Martha (sz. 1921) olyan állítással fejezi be otthona jelenlegi állapotának létrejöttével kapcsolatos észrevételeit, amely legalább annyira vonatkozik magára a folyamatra, mint az eredményre: „Egyvalamit biztosan tudok: soha életemben nem érezném jól magam olyan szobában, amelyet építész tervezett. Akkor olyan lenne, mintha hotelszobában vagy más személytelen helyen lennék – még akkor is, ha a legjobb halmikkal lenne berendezve.”

A tárgyak expresszív aspektusáról szóló rövidke fejtegetés befejezésül átadom a terepet Annának (sz. 1929), akinek az ízlés láthatóan sokkal többet jelent a státusnál. Állítása rávilágít arra, hogy az otthon berendezését illetően mennyire nehéz a státuskeresést és az esztétikai kreativitást analitikusan szétválasztani. Anna nagyon is tisztában van azzal, hogy üvegyűjteménye kreatív és státusaszpektussal egyaránt rendelkezik, és úgy tűnik, hogy mindezt nem találja ellentmondásosnak. A tudatos fogyasztó gondolkodásában mindkettő jelen lehet, és keveredhet egymással.

„El kell ismernem, hogy szeretem a tárgyakat, és hogy szép dolgaim vannak. »Lehetővé kell tenni, hogy az ember mások ügyessége által ékesítse magát« – mondta egyszer egy elismert textilművész. Mindezt a házak és otthonok esetében is el kell fogadnunk. Egy tárgy ára és az, hogy tudod-e használni, vagy elfér-e nálad, döntő fontosságú. Mint-hogy egy jól ismert üvegyár közelében lakom, jópár gyönyörű kristályholmit vettem az alatt a 35–40 év alatt, amióta itt élek. Nem mindegyiket használom, néhány pedig csak úgy ki van téve, mintha azt mondanák: »Nézd, milyen szépre csináltak bennünket!« Néhányan a zongorára állítva »hencegnek«, mások egy fiókos szekrényen vannak. Az egyik, szép, hosszúkás edényt a fiam »anya zászlóshajójának« nevezte el.”

Ugy tűnik, a tárgyak expresszív értékét akkor lehet a legjobban megfigyelni, amikor kidobásukról esik szó. Egy 53 éves férfi keserűen sajnálkozott anyjának és nagybátyjának elhunyt apjuk birtokának rendbetételekor tanúsított megdöbbenéséről: „Eldobtak vagy elégették egy csomó könyvet, vitorlás hajókról készült festményt, régi kezeket, sőt még egy nagyon régi bibliát is. Ez 1956-ban történt, és azt hiszem, a két örökös úgy találta, apjuk öröksége avított, szegényes és nem ipari (a házi készítésű dolgoknak kicsi volt az értékük, mindennek, ami szép volt, gyárilag kellett készülnie).” (Tom, sz. 1939.)

Tagadhatatlan, hogy a régi tárgyak elégetésének társadalmi jelentősége volt. Azzal, hogy ez a két ember így tett, kifejezte, mennyire eltávolodott régi környezetétől, és – közvetve – megmutatta, hogy kikkel akar azonosulni. Ennek ellenére nem találom kielégítőnek az olyan

magyarázatot, amely mindezt egyszerűen csak státuskeresési gyakorlatként kezeli. Ha az elutasított tárgyakat történettel rendelkezőknek tekintjük, rájövünk arra, hogy a státus és expresszivitás a dolgoknak csak az egyik oldalát jelenti. Ezek a dolgok olyan történetről meséltek, amely az anya és a nagybácsi története is volt egyben – és amelyet ők ebben az esetben el akartak felejteni. A tárgyak konnotációja számukra negatív volt, a fiú számára viszont pozitív, minthogy ő nem volt része annak a közvetlen tapasztalatnak, amely az előző generációt a tárgyakhoz fűzte. Ez az eset azt mutatja, hogy az analitikus kategóriák közti határvonal megrajzolása meglehetősen nehéz lehet, ami tovább vezet minket a következőkben tárgyalt témakörökhöz.

Egyediség, avagy tárgyak és történeteik

„Egy tárgy sokkal értékesebb, ha története van.” – így hangzott az idős parasztasszony, az 1915-ben született Joan tömör véleménye akkor, amikor ükanyja rokkájáról beszélt; egy másik parasztasszony, az 1923-ban született Linda pedig azt írja, hogy a tárgyak „együtt éltek velünk a farmon, most pedig a következő nemzedék mellé szegődtek, akik – hozzánk hasonlóan – imádják az olyan tárgyakat, amelyek történeteket mesélnek”. Az 1918-ban született Allan megjegyzi: „Az apám szemüvege, pipája és dohányosdobozza most a lányom lillehammeri otthonában van. Nappalijában ezeknek a tárgyaknak saját asztala van, a fényképekkel együtt.”

Ami az alkalmi megfigyelő szemében csak egy kupac meglehetősen érdektelen régiség, amely nem érdemli meg, hogy a nappaliban kitégyék egy asztalra, kiderül: valójában egyfajta otthoni emléktár. A tárgyak mélyebb jelentése csak a háziasszony, az unoka számára ismert. Itt az expresszív és az egyedi aspektus meglehetősen gyakori kombinációjával van dolgunk, ahol az utóbbi sokkal fontosabb, mint az előbbi. Ezen tárgyak feltűnő elhelyezésének oka nyilvánvalóan nem más, mint a nagypapára való emlékezés.

Az anyag bővelkedik az efféle, elhunyt emberek emlékének alapuló, egyediségre vonatkozó példákban. Íme néhány idézet (két nő, sz. 1913 és két férfi, sz. 1939 és 1901):

„Minden nap, amikor ránézek a tárgyaimra, úgy érzem, hogy azokkal az emberekkel beszélgetek, akiket eszembe juttatnak. Családtagokat és barátokat látok magam előtt, és megköszönöm nekik, hogy azok voltak nekem, akik voltak. Talán egyszer majd, a tárgyakra nézve, későbbi tulajdonosai is barátsággal fognak rám gondolni.” (Elisabeth, sz. 1913.)

„Előttem a szüleim és a nagyszüleim éltek itt, és a jó öreg dolgok-

4 Véleményem szerint McCracken némiképp túloz az említett örökösödési minta korábbi dominanciáját illetően, amikor azt írja: „[Lois Roget] fogyasztási mintája egykor általános volt. Ahogy McCracken [1982] mondja, a tizenkilencedik századig az emberek többsét örökölték, mint vásároltak, ily módon pedig nemcsak őseik vagyontárgyainak, hanem az általuk képviselt jelentéseknek is örökösévé váltak.” (McCracken 1988: 52.) Szerintem a 18. századig, sőt egészen a 20. század elejéig nagyon kevés örökség jutott azoknak a gyerekeknek, akik nem örökölhették meg magát a farmot is. McCracken megfigyeli a preindusztriális társadalmak rendkívüli tárgyszegénységéről. Norvégiában, mint ahogy ebben az időszakban valószínűleg más országokban is, a népesség 90–95 százaléka földművelésből (és halászatból) élt. A paraszti és gazdálkodók, bérlők és kisgazdák egyaránt, olyan házakban éltek, ahol a legtöbb bútornak állandó, falhoz rögzített helye volt – és nem mozdították el őket akkor, ha fiatal pár került a házba. Egyrésztől igaz van, amikor azt állítja, hogy „az emberek többsét örökölték, mint vásároltak”, mert az emberek szinte semmi olyan fogyasztási cikket nem vettek, amit tovább lehetett volna örökíteni. Amikor egy lány megházasodott, magával vitte a ládáját (amit esetleg az apja újonnan készített), és amely a saját maga által készített szükséges textíliával volt tele. A házba való bűrtort, mint ahogy minden egyéb faszerszámot vagy – eszközt, amire szükségük volt, nekik maguknak kellett megcsinálniuk. Ebben az értelemben Lois Roget nem egy általános fogyasztási mintát képvisel. Az viszont igaz, hogy azok, akik örökölték az otthont, örökölték a tárgyakhoz tartozó jelentéseket is, és hogy a fogyasztói választék nagyrészt erősen korlátozott volt.

nak megvan az állandó helyük – elmondják néma történeteiket, és a jó emlékek életre kelnek... [Jól érzem magam] a szalonban, ahol annak a hintaszéknek az állandó helye van, amely egykoron az apámé volt. Olyan, mintha még mindig ott látnám őt, ahogy szabad perceiben megfontoltan ringatózik. Annak dacára, hogy lassan több mint negyven éve halottak, a tárgyak életben tartják a jó emlékeket.” (Vera, sz. 1913.)

„A szobám hangulata – mitől is van?... Két akvarell, amit az egyik barátom festett. Tavaly halt meg, de a festményekben tovább él. Kellemsé tehetek-e egy szobát az elhunyt barát festményei? Igen.” (Tom, sz. 1939.)

„Amikor az ebédlőben ülve körülnézek, a szalon egyik szegletében a gyerekkoromat látom – egy kávézóasztalt egy dívánnyal és hat egyszerű székkal. Látom az apámat, amint a díványon szunyókál delutánonként. A falon lóg egy aranyozott tükör a nagyanyám stavangeri házából és négy festmény, amit ő maga festett... Aztán a nővérem festette négy akvarell... A dolgozószobámban van egy íróasztal, amelynél anyám nővére szokott irogatni, látom magam előtt... A könyvespolc fölött van egy nagy gipsz meg egy kicsi réz Buddha-szobor a hajós nagybátyámtól. A nyaralómban van a szextánsa és a tajtékpipái. Kisméretű revolvért odaadtam a fiamnak. Egyszer majd a fiam fog ezekre a dolgokra vigyázni.” (Francis, sz. 1901.)

Amint azt ezek és még sok más példa is mutatja, az öröklött tárgyaknak fontos helyük van az emberek gondolkodásában, részben azért, mert kedves emberekre emlékeztetnek. Nagyon gyakran azonban – ebben az anyagban is sűrűn – előfordul, hogy ezek a tárgyak olyan ősektől származnak, akik generációkkal, netán századokkal korábban hunytak el. A sohasem ismert és látott ősektől származó tárgyak szeretetének a családfa iránti szolidaritás lehet a magyarázata. Hosszú időre visszanyúló gyökerekkel rendelkező családból származni olyan előny, melynek falusi és polgári miliőben egyaránt társadalmi jelentősége lehet. De – ismét le kell szögezniem – a dolgoknak számos olvasata lehet. Paraszti családokban a leszármazás és a családi földbirtok iránti mély tisztelet hagyományosan jelen van. Vagy ahogyan egy idős asszony mondja, aki maga is farmtulajdonos: „Egy öreg farmon rengeteg családi ereklye van. De ezek olyan dolgok, melyeket a családon belül csak kölcsönvesszünk.” (Eva, sz. 1918.)

Kurátor jellegű fogyasztás

Az olyan elképzelés, hogy életünk során a családi ereklyéket csak „kölcsönvesszük” és „felügyeljük”, Grant McCrackennek Lois Rogetről, az észak-amerikai „kurátor jellegű fogyasztóról” írott tanulmányát

(McCracken 1988: 44–53) juttatja eszünkbe. Mrs. Roget olyan családból származott, amelyik hét generáción keresztül ugyanazon a farmon élt (ami már önmagában is figyelemre méltó előny, különösen az Egyesült Államokban!), és szorosan kötődött mind a helyhez és a farmhoz, mind pedig a családi javakhoz. A háza – mondja McCracken – szó szerint tömve volt a saját és a férje családjától származó tárgyakkal, neki pedig „családi kötelessége volt ezeknek a tárgyaknak a tárolása, közszemlére tétele és megőrzése... A régiségek pusztán régiségük miatt nem érdekelték. Az általa birtokolt dolgokat csakis családi kötődésük miatt értékelte és örizte meg.”

Nyilvánvaló, hogy McCracken olyan esetre és olyan személyre bukkant, aki letért a modern amerikai fogyasztói társadalom számára kijelölt útról. Egyetértek azon elemzésének nagy részével, ami a hagyományos családi kötelekerekre és a modern egyéni szabadságra vonatkozik. A kettő kapcsolatát ő „a korporáció és az egyén közti klasszikus konfrontációnak nevezi” (McCracken 1988: 51): „Lois számára az egyén beleolvad a korporációba. Ebből a kapcsolatból fakad komfort- és folytonosságérzete, biztonsága és valahova tartozása. A korporáció részeként útmutatást kapott önmaga és a világ meghatározására, és nagyon erős hovatarozás-érzéssel áldották meg. Sőt, bizonyos értelemben halhatatlanná vált. Ezeknek a tárgyaknak köszönhetően ugyanis tovább fog élni, emlékezni fognak rá.”

McCracken szerint Mrs. Rogettel kapcsolatban figyelemre méltó, hogy egy olyan fogyasztási minta szerint cselekszik, ami a modern kori Észak-Amerikában szinte teljesen eltűnt, és a modernitás óta nyugaton sehol sem domináns. Elmondja, hogy úgy érezte magát, mint egy tizenkilencedik századi természettudós, aki ráakadt egy rég kihalt fajra (sic!), adatközlőjét pedig „nagyon ritka madárnak” nevezi.

Mindez rendkívül érdekes olvasmány egy európai vagy – hogy, ne menjünk túl messzire – egy norvég számára. Nyilvánvaló, hogy Lois Roget kiemelkedő példája a „kurátor jellegű fogyasztónak”, de kérdéses, hogy valóban annyira „ritka, majdhogynem atavisztikus”-e (McCracken 1988: 52). Az általa képviselt fogyasztási mintára, bár mérsékelt formában, de bőven akad példa anyagomban. Majdnem mindenki, aki vidéki származású, vagy még mindig farmon él (a válaszadók fele) expliciten vagy impliciten hasonlóan vallásos hozzáállásról tesz tanúbizonyságot az őseitől öröklött tárgyakat illetően, időnként az alábbiakhoz hasonló megjegyzések kíséretében: „Ezek a tárgyak valószínűleg a farmon maradnak mindaddig, amíg az a család tulajdonában marad.” (Johnny, sz. 1906.) Mérsékelt formában ez az örökösödési minta egészen a mostani generációig érvényesül.⁴

Viszonylag kevés észak-amerikai család használja az anyagi kultúrát ekkora lelkesedéssel arra, hogy folytonosságát jelezze, állítja McCracken. Szemmel láthatóan a túl sok családi ereklye jelenléte sok észak-amerikai számára felérne egy kényszerzubbonyal, abban az értelemben, hogy ezek a tárgyak korlátoznák a családi identitás felépítésének szabadságát. A tárgyak jelentéseket hordoznak. McCracken szerint „a tárgyak öröklésével csökken a választás lehetősége, a családi ereklyék öröklése pedig behatárolja az egyén számára hozzáférhető jelentéstartományokat.” Öröklött tárgyak hiányában a család tiszta lappal indul, és az átlagos és megszokott amerikai család jobban szereti szélesebb fogyasztói választékból, maga kiválasztani javait – és ezáltal létrehozni kulturális identitását.

McCracken értekezése a modern amerikai fogyasztói szokásokról érdekes. Norvégiában az általa leírt mentalitás talán ráillik a fiatal (városi) generációra, de semmi esetre sem érvényes az – idős és középkorú, vidéki vagy városi kerületekben élő, paraszti, gazdálkodói vagy középosztálybeli származású válaszadóktól gyűjtött – anyagra. A válaszok szerint igazából azok a tárgyak adják az otthon legszilárdabb pillérét, melyek története a válaszadók koránál régebbre nyúlik vissza. Az első dolog, amit kimentenék, ha az otthonom kigyulladna, mondja az egyik férfi, az „ük-ük-ükapám 1724-ből származó ceruzatartója lenne, egy háromszáz éves festménnyel együtt” (Martin, sz. 1927). Amint azt az alábbi válasz mutatja, elképzelhető, hogy az „amerikai mentalitást” sokkal könnyebben tetten lehetett volna érni az 1980-as évek fiatal norvégjainak körében, mint az 1990-es években.

„A mai fiataloknak más a hátterük, mint a miénk volt, és elképzelhető, hogy elégük van abból a generációból, amelyik »strapabíró« holmikát keres. De bolhapiaci eladó vagyok – azóta, hogy az ilyen piacok [Norvégiában] körülbelül harminc éve megjelentek – és látom, hogy a fiatalok mostanában mennyire elkezdtek a régi, nagyon gyakran meglehetősen drága darabok iránt érdeklődni. Amikor elkezdtem árulni, ez nem így volt. Akkor az idősek vásárolták a »régiségeket.«” (Helen, sz. 1919.)

Amennyiben ez az észrevétel helytálló, a huszonegyedik század előestéjén otthont teremtő generáció szemében a családon belül örökölt régiségek még vonzóbbak lehetnek.

A családi ereklyék kapcsán említést kell tennünk az emléktárgyak egy speciális fajtájáról, mégpedig a bekeretezett családi fényképekről. Az általam vizsgált ötven-hatvan válasz közül csupán kettő vagy három nem tett említést a családi fotókról. Ennél még érdekesebb: csak ketten

„rejtették el” fotóikat a ház személyes terében, a hálószoba falán. A válaszdok több mint kilencven százalékánál az „ősök galériája” vagy a „családi fal” a nyilvános szférában van. A legtöbben a szalon vagy az étkező falán tartják fotóikat, néhányan pedig az előszobában vagy a lépcsőházban. Úgy tűnik, hogy nagyon gyakran az utódoknak jut a szalon vagy az étkező fala, míg az ősök kissé eldugottabb helyre, a lépcsőházba stb. kerülnek. Mindkét esetben azonban központi helyet foglalnak el a házban. Ahogy az 1922-ben született Frank írja: „Az előszobában van egy kis »galériafalunk«, ahol a gyerekek, unokák stb. bekeretezett képei lógnak – ünnepségeken, például keresztelőn, konfirmáción és esküvőkön készült fényképek –, és mintegy üdvözölnek, amikor belépsz a házba.”

A fotókat nagyon gyakran gondosan megtervezett, szimmetrikus alakzatba rendezik, ahol a régi ősök magasról tekintenek le, míg utódai alul helyezkednek el. Vagy, az utódok esetében így: „A fal közepén [szalon] van egy óra. Tőle balra van az összes esküvői kép, felül 4... és alul 3... Jobbra pedig, ebben a sorrendben... gyerekek... unokák... csoportképek... portrék... összesen 22. Ezt a falat sok vendég megsodálja.” (Philip, sz. 1910.)

Vajon a fényképek által hordozott jelentéseket az egyedi vagy az expresszív aspektussal kell-e kapcsolatba hoznunk? Egy idegenben a fotók elrendezése családi szentély érzetét keltheti, ugyanakkor a képek nyilvános kiállításaként is funkcionálnak. A két idézet jól érzékelteti a családi fényképek egyik fontos szerepét. A vendéglátók a fotókon keresztül nyilvánvalóan a vendégekhez szólnak, ezt a házban való központi elhelyezésük is alátámasztja. Ha a jelentésük pusztán személyes volna, akkor a hálószobafalra is akaszthatnák őket. Amikor pedig az egyik válaszadó arról beszél, hogy a zongorán található a gyerekek fényképei, „akik olyan jól boldogultak az életben”, az expresszív funkció még egyértelműbbnek tűnik.

Ugyanakkor amellet is érvelni lehet, hogy a jelentés személyes tartalma még fontosabb. A fényképek olyan személyes történetet közvetítenek, amelyet csak a tulajdonosok tudnak megfeyteni. Rajtuk keresztül rekonstruálható az életük. Ezeket az idős embereket a fényképek állandóan megerősítik abban, hogy életük sikeres volt, és hogy olyan családi ágba tartoznak, melyet sikerült továbbvinniük. A fotók a család történetéről szólnak, talán sokkal inkább, mint bármely más tárgy. Kiegészítik a családi ereklyék történetét.

5 Ha valaki az elhunytal kapcsolásban elsősorban a jó emlékekre figyel, a reakció pontosan ezzel ellentétes is lehet, vagyis hogy semmit sem változtatnak a házon. Egy özvegy ellenkező reakciójának leírását lásd Judith és Andrew SIXMITH-nél (1990: 22).

Kellemes és kellemetlen emlékek

Az egyedi aspektus természetesen nem minden esetben elhunyt személyekhez vagy távoli ősohkhöz kapcsolódik. Sokfajta személyes élményre utalhat, a gyerekkortól és a szülőháztól kezdve utazásokon és nyaralásokon, családi eseményeken, például eljegyzéseken, születéseken, esküvőkön át a gyerekek és unokák által készített ajándékokig. A válaszok tele vannak az ilyen tárgyakhoz társított történetekkel. Íme két, egy nőtől (72) és egy férfitől (53) származó példa:

„...egy gyönyörű, sötét hajú, borvörös bársonyruhába öltözött nőről készült olasz festmény. Gyerekkoromban ez a festmény lógott a szobám falán. Amikor megházasodtam, elkértem a festményt. A biztonságra és nyugalomra emlékeztem. Most a nappalimban, a csecebecsékkel teli alacsony polc fölött lóg, azaz az üllögarnitúra fölött.” (Martha, sz. 1921.)

„Van két karácsonyi ajándékom, amit imádok, és amire nagyon vigyázok. Az egyik egy kétrészes, fafurnérból készült karácsonyfa... A háború alatt kaptam a Svédországban élő rokonoktól. [...] Karácsony előtt mindig kaptunk tőlük élelmet, és ez a fa erre emlékeztet. A másik pedig egy söröskorsót tartó, ülő Mikulás. Alatta ez áll: »Pernek nagyapától, karácsony, 1942«. [...] Amikor karácsonykor feldíszítjük a házat, az én legfontosabb feladatom a következő: van egy karácsonyi terítöm, amit minden évben használunk. Erre rárakom a nagyapám vitorlásládikóját. Erre a ládikóra pedig ráteszem a Svédországból kapott ajándékot és a nagyapám ajándékát. Amikor ez megvan, elérkezett a karácsony.” (Tom, sz. 1939.)

A legtöbb válaszadó elmondja, hogy a régi tárgyak megőrzésének is van egy bizonyos határa, porcelánok esetében pedig a repedések és törések rendszerint túlmennek ezen a határon. Mégis előfordul, hogy az emlékek erősebbnek bizonyulnak – legalábbis annak az (interjú készítősek) 59 éves asszonnak az esetében, aki elismeri, hogy az átlagos válaszadónál hajlamosabb a nosztalgiára: „Egy csomó törött kancsóm, csészém és bögrém van, amelyekhez rengeteg emlék és érzés tapad. Egy hét darabból összeragasztott gyümölcsöstál, amely egykor az anyámé volt, gyerekkorom legjobb palacsintáira emlékeztet, melyeket egy pontosan ilyen tányéron tálaltak.” (Liza, sz. 1933.)

A történettel rendelkező tárgyakról szóló értekezés befejezéseiképpen egy utolsó észrevétel megtétele szükséges. A tárgyak története nem minden esetben ébreszt kellemes érzéseket. Jelentéshordozóként a tárgyak a jó emlékekhez hasonlóan fájdalmas és rossz emlékeket is felidézhetnek. Íme egy özvegyasszony (71)⁵ és egy anya (68) válasza: „Érdekességgéppen említem, hogy ha valami szomorú történt az otthonunkban – mint amikor meghalt a férjem, vagy amikor a gyerekeim

elköltöztek –, mindent átrendeztem, különösképpen a szalonban. Nem akartam csak ülni és szomorkodni azért, mer ez vagy az a szék üres volt.” (Martha, sz. 1921.)

„Amint már korábban említettem, vigyázok az olyan dolgokra, például cipőkre vagy ruhákra, amelyek emlékeket idéznek fel bennem. Sokáig megtartottam a fiunk dolgait (aki 12 évesen halt meg). De túlságosan fájdalmas volt a látványuk, ezért elajándékoztam őket.” (Mina, sz. 1924.)

A rossz emlékeket az ember rendszerint el akarja felejteni. Ha az emlékek tárgyakhoz kötődnek, akkor segíthet a feledésben, ha a tárgyakat kidobjuk. Az apa holmijainak elégetése (lásd fent) általános megoldást jelenthet, ha az emlékek nem töltik el jó érzéssel az embert. Az eset, amikor a lány elégette az apa tárgyait, amit viszont az unoka nagyon fájlalt, általános törvényszerűsége mutat rá. A berendezési tárgyak, különösképpen a mindennapi használatra valók nagyon gyakran akkor maradnak meg az utókor számára, ha túlélnek a velük kapcsolatban még közvetlen tapasztalattal rendelkező első generációt. Egy gazdálkodó (Robert, sz. 1910) például megjegyezte, hogy pár hónappal korábban aprított fel tűzifának néhányat azok közül a házi készítésű eszközök közül, amelyeket ő maga 1945-ig használt, míg édesanyja rokkájára nagyon vigyázott (bár ki azért nem rakta). Egy másik gazdálkodó-asszony erről így nyilatkozik:

„Nem szeretem azt a fajta nosztalgiát, amikor az emberek köpülöt, orsót, rokkát stb. tesznek a szalonjukba. Ezek olyan dolgok, melyeket gyerekkoromban és később is nap mint nap használtak, és amelyeket mi szombatonként, a hétvége és ünnepek közeledtével mindig kiraktunk a konyhából és a nappaliból. Akkor az ilyesfajta munkát pihentük ki. Azok, akik ma dekorációnak használják a rokkát és a köpülöt, valószínűleg sosem köpültek vajat, vagy fontak fonalat.” (Ellen, sz. 1911.)

Kor és nem, vidék és város – néhány befejező gondolat
Az előzőekben, korábban már említett okokból kifolyólag, elsődlegesen a tárgyak egyedi vagy „életrajzi” aspektusával foglalkoztam, s nem pedig nyilvános vagy státusoldalával. A cél az volt, hogy a tárgyakat mint tulajdonosuk személyes élettörténetének hordozóit vizsgáljam. Amellett érveltem, hogy az emberek és javaik közti kapcsolat legalább annyira életrajzi, mint demonstratív fogyasztási jellegű.

Hogy ezek az érvek szélesebb körű vagy más módszerekkel gyűjtött anyagra is érvényesek-e, azt természetesen még ellenőrizni kell. Akárhogy is van, a kérdőíves anyag egyes sajátosságai magyarázatot igényelnek.

Ami a kor szerinti megoszlást illeti, a válaszadók sajnálatos módon homogénnek mondhatók. Mindez nagyon fontos, mert minden okunk megvan azt hinni, hogy az életkor központi szerepet játszik abban, ahogy az emberek materiális környezetükhöz viszonyulnak (vö. CSIK-SZENTMIHALYI-ROCHBERG-HALTON 1981; LALIVE D'ÉPINAY 1986; SIXSMITH, J. – SIXSMITH, A. 1990). Úgy tűnik, az idős emberek tendenciózan többre tartják az ismert tárgyakat az újaknál. Hogy a válaszadók közül csak kettőt, egy nyugalmazott katonatisztet és egy nyugalmazott lelkészt idézzek: „Leginkább az olyan tárgyak között érzem otthon magam, amelyek már régóta velem vannak. Időre van szükségem ahhoz, hogy »összebarátkozzam« az új tárgyakkal.” (James, sz. 1923.)

„Minél öregebb leszek, annál hálásabb vagyok mindazért, amim van. Nagyon vigyáztam rájuk, és ebben a feleségem is egyetért velem.” (Francis, sz. 1901.)

Ráadásul majd mindegyik válaszadó átélte a két háború közti időszakot, amely esetükben meghatározó erejűnek is bizonyult. Gyerekkorukat és korai felnőttkorukat szerény anyagi körülmények jellemezték, sőt szegénység. A takarékoság még a középosztálybeli válaszadók esetében is norma és szükséglet is volt egyben. Ezenkívül a legtöbben vidéken paraszti és halászközösségekben nőttek fel, ahol a szükség elsőbbséget élvezett, és rengeteg tárgyat még abban az időben is háziilag állítottak elő. Tulajdonképpen nagyon sokan tértek ki az életük során, materiális helyzetüket illetően tapasztalt változásokra, és sokan hangsúlyozták, hogy jobban szerették a tárgyakat akkor, amikor azokat még nehéz volt beszerezni. Ahogy az 1906-ban született paraszt/munkás Johnny írja: „Az emberek különbözőek, és különböző körülmények között élnek. A mai városiak szinte elképzelni sem tudják, milyen lehetett egy kicsi gazdálkodófaluban felnőni Észak-Norvégia egyik teljesen elszigetelt és ritkán lakott körzetében, és a csekély hozamú földművelés mellett halászatból és építési munkákból eltartani a családot. Amikor vásárlásra és pénzköltésre került sor, nekem és még sokaknak másoknak hamar meg kellett tanulnunk, hogy a következő törvény szerint éljünk: »Először a legszükségesebbet, aztán a szükségeset, és csak azután a kellemeset.«”

A gyerekkorban és kora felnőttkorban tapasztalt tárgybeli szegénység szembetűnően jellemző a válaszok nagy részére. Egy, szintén észak-norvégiai favágófeleség írja, hogy amikor 1939-ben férjhez ment, új faházat építettek az erdőben, és hozzáfogtak a terület megtisztításához. A faanyagot az apósa adta az építkezéshez, berendezésük azonban szinte alig volt. Az egyetlen dolog, ami az új ház meztelen gerendafalán lógott, a

férj puskája volt, az egyetlen szükséges holmi, amit meg tudtak vásárolni. Egy másik bérlő és favágó azt válaszolta, hogy a tulajdonában lévő „legnemzetibb” tárgy egy ásó, amit 1930-ban vásárolt, és amivel sok-sok kilométer hosszú árkot kiásott. Egy harmadik válaszadó, egy dél-norvégiai paraszt és munkás azt írta, hogy az apja időnként ötven kilométert is gyalogolt naponta, hogy adóbiztosi munkáját elláthassa, és hozzáteszi: „A lábát kellett használnia, mert nem volt biciklije. Úgy képzeltem, hogy a mennyorszámban mindenkinek van biciklije.” (Allan, sz. 1918.)

Nyilvánvaló, a kilencven százalékosan nyugdíjas válaszadók többségének az otthon azt jelenti: elérték céljukat, s hogy „földi mennyorszámban” biztosítva van. Emléktárgyaik az általuk megtett és sokszor hihetetlennek tűnő útra emlékeztetik őket. A „státustárgyak” – már ha ezek azok – a siker végső bizonyítékai. A NEG válaszadóinál fiatalabb adatközlők valószínűleg más verzióját mutatták volna az ember és tulajdon közötti viszonyoknak.

Szintén nem szabad – a norvég tradicionális népi kultúrában jelentős – területi különbségekről megfeledkezni, adódjanak azok a földrajzi elhelyezkedésből vagy a városi-vidéki ellentétből. Egy rövid áttekintés azonban azt mutatja, hogy a kor fontosabb tényező a városi-vidéki lakhelynél. Az emberek által otthonukban kirakott tárgyak, azok amelyekről írnak, és amelyekkel kapcsolatban képzettársításaik vannak, nagyon gyakran különböznek egymástól. Az okokban és magyarázatokban azonban meglehetősen hasonlóak. Egy parasztasszony melegen ír az általa kirakott régi ládáról, szekrényről, rokkáról vagy a farmon már másfél évszázada meglévő rönkszékről, míg egy városi asszony lelkesen beszél a nagypjától örökölt olajfestményekről, fiókos szekrényről, ezüst szalvétagyűrűkről és a kandallóra rakott csecsebecséről, melyeket az fiatalon Franciaországban vásárolt, amikor ott dolgozott. Tulajdonképpen hol itt a különbség?

Angol felmérések alapján köztudottá vált, hogy a férfiak sokkal inkább a tárgyak eszköz- és technikai aspektusával, azaz használatával és funkciójával foglalkoznak, míg a nők azokra a tárgyakra helyezik a hangsúlyt, amelyek más emberekhez való érzelmi kötődésüket szimbolizálják (DITTMAR 1991). Úgy látszik, hogy a Norvég Etnológiai Kutatási Központ által gyűjtött anyag ezt a megállapítást nem vonja kétségbe, de túlzottan meg sem erősíti. Megfigyelhető azonban, hogy néhány férfi kevesebbet ír az otthonról, és többet a házról és „külső” tárgyakról (eszközökről, a gazdaságban található szerszámokról, autóról stb.), mint a nők. Ezenfelül a férfiak hajlamosak arra, hogy a férfi elődöktől öröklött különleges órákat, késeket, ácsszerszámokat, vagyis olyan tár-

gyakat, amelyek nem „berendezési tárgyak”, is emléktárgyaknak tekintenek. Elképzelhető, hogy alaposabb vizsgálódással egy olyan kulturális mintára deríthetnénk fényt, amelyben a nagypapa aranyórája vagy kése ugyanolyan szerepet tölt be a férfiidentitás létrehozásában, mint a nagyanyától származó rokka a nőiben. Sokkal empirikusabb ismeretekre van azonban szükség ahhoz, hogy a nemek és az anyagi kultúra kapcsolatának kulturális elemzését elvégezhessük, például választ kapjunk arra, hogy a tárgyak milyen szerepet játszanak a nemi szerepek kialakításában, fenntartásában és kifejezésében.

Úgy tűnik, a férfi és női válaszadók egy dologban egyetértenek, mégpedig abban, hogy az otthon berendezése és díszítése a feleség hatáskörébe tartozik. Bevallottan a nő az, akinek érzéke van a színekhez és a tárgyak elrendezéséhez, vagyis mindahhoz, ami egy házat otthonná tesz. Ráadásul a válaszadó nők többsége lelkes kézimunkázó; himzett, kötött vagy szövött darabjaiknak pedig fontos szerepük van az otthon hangulatának létrehozásában. Az otthon női dominanciájának ellentételezéseképpen számos férfi válaszadó saját „dolgozót” alakított ki magának; irodát, műhelyt, garázst vagy olyan gazdasági épületet, ahol megkérdőjelezhetetlenül ő uralkodhat. Volt, akinek a házon belül volt egy saját szobája, ahogyan Tomnak, egy „fiatal”, 53 éves férfinak is, aki két egész oldalon keresztül ír a szobájáról (az alábbi idézetet, melyben hosszasan kitér különféle ősökre, erősen lerövidítettük):

„Első emeleti »nappaliszobám« egyik falán az őseim, főképp a ük-szüleim bekeretezett fényképei lógnak. A fényképek között van egy festmény [...] [a majorukról] [...] Amint azt már korábban is említettem, ez az »én nappalim«. Ez azt jelenti, hogy tudatosan személyes érdeklődésem és az őseim uralják ezt a szobát... Próbálok férfias stílust kialakítani a szobámban. [...] A ház többi részében a feleségem a meghatározó. (Az összes ismerősömnél ez a szabály.) [...] A legtöbb esetben ez jó, mert a nők ügyesek ezen a téren. Ez azonban nem mindig egyezik azzal, amilyenné a férfiak szeretnék tenni az otthonukat. A szobámban vannak vadásztrófeák, prémekek, vadászaton készült fényképek, vadászpuskák [...] régi puskák (részben örökség), hajók képei, kitömött állatok, régi térképek, egy antik agyagpipa, fedeles sörröskorsók, tengerészholmik, lapp tárgyak [emléktárgyak], régi katonaképek, rengeteg könyv, festmények környékbeli motívumokkal, stb. [...] A feleségem elfogadja ezeket a »furcsa« és »ronda« tárgyakat, amiket felakasztok a falra.”

Még ez a középkorú férfi is azt akarta, hogy a dolgozószobájában „az ősök jelenléte meghatározó legyen”. Az idős férfiak közül pedig megle-

hetősen sokan ugyanolyan szeretettel beszélnek a családi ereklyéről, akár látható helyen vannak, akár nem, mint a nők. Ismét csak úgy tűnik, hogy a kor fontosabb tényező, mint a vidéki-városi lakóhely vagy a nem.

A társadalomtudósok állítják, hogy idős korban az otthon egyre fontosabbá válik. Ezt az állítást ez az idős emberek körében gyűjtött kérdőíves anyag alapján elvégzett elemzés sem vonja kétségbe. Az otthon berendezési tárgyai más tárgyakkal együtt számos jelentést hordoznak. A vizsgálat alapján arra a következtetésre jutottam, hogy amennyire különbséget lehet tenni az anyagi kultúrában rejlő nyilvános és személyes jelentések között, a válaszadók eme csoportjában az utóbbi jellegű jelentés dominál – időnként jelentős mértékben. Azaz két szóban összefoglalva: ha idős embereket kérdezzük, elmondják, hogy az emlékek sokkal fontosabbak a kommunikációnál, és otthonuk berendezése is ezt a hozzáállást tükrözi.

Forráskritikai problémák merülnek fel akkor, ha a válaszokat szó szerint vesszük. Lehetséges, be lehetne bizonyítani, hogy a társadalmi konvenciók és a társadalmi törekvések meghatározóbb szerepet játszanak az otthon berendezésében, mint ahogy azt az emberek elismerni hajlandók. Bizonyos azonban, hogy az idős emberek fogyasztási szokásainak fontos része a „kurátor jellegű fogyasztás”, ami nemcsak tárgyak, hanem életük legkellemesebb emlékeinek megőrzését is magában foglalja. Ha azt mondjuk, hogy a fiatalok a tárgyaikon keresztül élnek, akkor az idősök a saját tárgyaikon keresztül életük kellemes pillanatait *újraélik*. Másodsor pedig (a kifejezés McCracken-féle használatának inkább megfelelően) azáltal, hogy „kölcsonvesszük” a családunk tulajdonába tartozó és ránk örökített tárgyakat, nemcsak megőrizzük ezeket a tárgyakat, hanem a múlthoz és jövőhöz való egyidejű kötődés érzetével is gazdagodunk. Ami – ha az ember elég idős hozzá, hogy elfogadja – egyfajta halhatatlanság!

Fordította: Hesz Ágnes

- BELK, Russel
1991 The Ineluctable Mysteries of Possessions. In RUDMIN, Floyd, W. (ed.): *To have Possessions. A Handbook on Ownership and Property. A special issue of Journal of Social Behaviour and Personality*, vol. 6. no. 6.
- BOURDIEU, Pierre
1979 *La Distinction: critique sociale du jugement*. Paris, Éditions de Minuit.
- CSIKSZENTMIHALYI, Mihaly – ROCHBERG-HALTON, Eugen
1981 *The Meaning of Things. Domestic Symbols and the Self*. Cambridge, New York, Cambridge University Press.
- DITTMAR, Helga
1991 Meanings of Material Possessions as Reflections of Identity: Gender and Social-Material Position in Society. In RUDMIN, Floyd, W. (ed.): *To have Possessions. A Handbook on Ownership and Property. A special issue of Journal of Social Behaviour and Personality*, vol. 6. no. 6.
- HVIDBERG, Ena
1989 Boligen betraktet som et tegnkompleks. In HVIDBERG, Ena (et al.): *Boligform og livsstil*. Odense, Dansk Kulturhistorik Museumforening.
- LALIVE D'ÉPINAY, Christian
1986 Time, Space and Socio-cultural Identity: The ethos of the proletariat, small owners and peasantry in an aged population. *International Social Science Journal*, vol. 107.
- LÖFGREN, Orvar
1992 Hembyggarna. Kreativitet och estetik i 1900-talets vardag. In *Hus, hjem og innbo. Forskningsstatus – Forskningsstrategier. Museumsnettverket I*. Oslo, NAVF.
- MCCRACKEN, Grant
1988 *Culture and Consumption. New Approaches to the Symbolic Character of Consumer Goods and Activities*. Bloomington: Indiana University Press.
- PUTNAM, Tim – NEWTON, Charles (eds.)
1990 *Household Choices*. Middlesex Polytechnic.
- ROGAN, Bjarne
– 1987 Materiell kultur som kommunikasjon. Noen kildeteoretiske perspektiver. *Dugnad*, vol. 13. no. 2.
– 1992a Artefacts – Source Material or Research Objects in Contemporary Ethnology? *Ethnologia Scandinavica*, vol. 22. 105–118.
– 1992b Father and Clown. On the Nomenclature of Norwegian Pleasure Craft. *Maritime Anthropological Studies*, vol. 5. no. 1.
– 1992c Hjem og eiendeler. Eller: Hva skjuler seg bakom konsumforskningens horisonter? In *Hus, hjem og innbo. Forskningsstatus – Forskningsstrategier. Museumsnettverket I*. Oslo, NAVF.
– 1992d Har gjenstanden noen kildeverdi i et nåtidssamfunn? In ESPALAND, Else – VESTERKJØR, Siri (re.): *Gjenstanden – verdi og virkning*. Oslo, NKKM.
- RUDMIN, Floyd, W. (ed.)
1991 *To have Possessions. A Handbook on Ownership and Property. A special issue of Journal of Social Behaviour and Personality*, vol. 6. no. 6.
- SIXSMITH, Judith – SIXSMITH, Andrew
1990 Places in Transition: The Impact of Life Events on the Experience of Home. In PUTNAM, Tim – NEWTON, Charles (eds.): *Household Choices*. Middlesex Polytechnic.

„ Régi kacatok ” között Tárgyszemiotikai elemzés

¹ Lásd a témához kapcsolódó újabb Lotman magyar fordításokat: Lotman 1994; 2002. (A szerk.)

Bevezetés: tárgyak a kommunikációs folyamatban
A tárgyak képesek a kulturális kommunikáció objektumaként működni – ez az alapelv határozza meg napjainkban a tárgykultúra-kutatást. A néprajztudomány kiemelkedő fontosságúnak tekinti a tárgyak hatásának pontos vizsgálatát, a létrehozó és a fogadó szempontjából egyaránt.

A néprajz területén folytatott tárgykultúra-elemzések számára nem ismeretlenek a szemiotikai elméletek. A tárgy szimbólumként való felfogása ma már általánosan elfogadott (vö. BREDNICH-SCHMIDT Hrsg. 1997). Ezen teóriák közül különösképpen C. S. Peirces jelértelmezése vált ismertté, amely később sok esetben a tárgykultúrával foglalkozó interdiszciplináris kutatások kiindulópontja lett. Példaként említhetjük a Peirce által strukturaként meghatározott, úgynevezett „szemiotikai-ökológiai perspektívát” (ALLESCH Hrsg. 1992), amelynek alaptézisét Daniel Slongo kultúrpszichológus a következőképpen fogalmazta meg: „A tárgy mint jelentéshordozó, mint jel meghatározó szereppel rendelkezik szociális kapcsolatainkban.” (SLONGO 1992: 123.) A tárgy jelként való értelmezése sokkal hatékonyabb, ha elsősorban a jel és objektuma kölcsönös kapcsolatának tulajdonságaira koncentrálnunk – s majd csak ezután definiáljuk ikonként, indiciumként, valamint szimbólumként (HEIKKINEN-KUPIAINEN 1994). A teljes szociális valóság nem más, mint egyfajta szemiózis, ahol a megérthető és az érzékelhető dolgok jelekből és azok rendszereiből állnak össze. Egy hétköznapi tárgy egyszerre működhet szubjektumként és objektumként. Jelként megjelöl bármilyen objektumot, majd az alkalmazási folyamat során elsajátítja annak jelentését. A tárgyat kiemelkedő instrumentalitása miatt objektumnak nevezük (vö. HEIKKINEN-KUPIAINEN 1994: 254–256).

A tárgy mint szöveg

Amennyiben a tárgyak világát a nonverbális kommunikáció aspektusából vizsgáljuk, Jurij M. Lotman több szinten kodifikáló rendszerként működő szövegelmélete, miszerint egy bizonyos terület kódjainak megfejtése korántsem garantálja a következő szint megértését, meghatározó jelentéssel bír (LOTMAN 1990).¹ Ugyanakkor egyáltalán nem ellentmondásos a tárgy jelként és/vagy szöveggént való felfogása sem, hiszen hasonló tulajdonságokkal rendelkeznek, úgy mint: 1. explicitás, 2. behatároltság, 3. azonos jelentés (LOTMAN 1990: 204). A szöveg tehát jelek struktúrájából épül fel (LOTMAN 1990: 284).

A tárgy mint szöveg szemiotikai szempontból vizsgálva többé-kevésbé heterogén struktúra, amely képes összetett kapcsolatot létesíteni kulturális környezetével és közönségével úgy, hogy eközben nem közvetíti alapvető üzenetét a feladó és a befogadó között (LOTMAN 1990: 276). Kulturális rendszerekben bizonyos folyamatokra visszavezethető bonyolult társadalmi kommunikációs funkciókat lát el, s ennek során üzenetként, médiumként, a szövegösszefüggés helyetteseként, illetve reprezentánsaként, kulturális emlékek elemeként, valamint kódszöveggént működik (LOTMAN 1990: 276–285).

A tárgy képes a kommunikációs struktúrák különböző területein azonos időben működni. Létrehozatalával és használatbavételével egyidejűleg megszületik egy kód is, amelynek helyes megfejtését egy bizonyos szituáció megértése és az abból következő viselkedés teszi lehetővé. Ha a szöveg jelentését tekintjük kiindulópontnak, tapasztalhatjuk, hogy a tárgy képes új jelentéseket létrehozni (LOTMAN 1990: 286–287). Így születik meg a kettős kód, amikor a felhasználó vagy a

megfigyelő szempontjából a szöveg bizonyos rendeződései meghatározóbbnak tűnnek. A jelentések körül egyfajta játék alakul ki, s ily módon aktualizálódnak az egyes szerkezeti felületek.

Jelen tanulmányomban szeretném bemutatni, miként alakulhat ki ez a bizonyos játék, majd megvizsgálom, hogyan működik a tárgy az egyes kommunikációs felületeken, végül rávilágítok, mely esetekben jelennek meg a különböző kontextusok egymástól eltérő jelentései. Mindezekhez Jurij M. Lotman szövegelméletét alkalmazom.²

„Régi kacatok” között – helyzetleírás

1995 őszén barátaim házában vendégeskedtem, ahol velük együtt a nagymama is ott lakott. Egyik reggel az idős asszony áthívott magához, méghozzá igencsak határozottan, így lehetetlen volt visszautasítanom a szíves invitálást.

A néni lakása tele volt fehér és kék színű díszpárnákra varrt babákkal (1. és 2. kép). A nagymama egy darabig hagyta, hogy nézelődjek, majd elkezdünk beszélgetni az unokája egykori babáiról, melyeket később „kitelepitettek”, mivel útban voltak. Az idős asszony 1991-ben, férje halála után kezdte a babákat a párnákra varrni. Az ötletet egyik barátnőjétől kapta a nyugdíjas-kézimunkakörből. A varráshoz szükséges anyagokat és szalagokat az évek során felhalmozódott maradékokból gyűjtötte össze. Egy év alatt elkészült a munkával, és elfogyott az összes szalag is. Azt nem engedhette meg magának, hogy új anyagot vásároljon, mivel túl drága volt, ám lényegében nem is volt rá szüksége, hiszen a babák „készen” voltak. A férje halála óta nem használja a hálószobát, így a babák ezt a helyiséget díszítik. Ha a lánya nála alszik, lepakolja őket az ágyról, amúgy megvan mindegyiküknek a saját megszokott helye. Vendégeit – például a születésnapján, vagy ha az unokái barátnői meglátogatják – mindig szertartásosan körbevezeti a babaszobában. A nagymama kifejezetten büszke a babáira.

A babák szerepe – önéletrajzi elemek

A fenti fejezetben a tárgy szövegszerepének két funkcióját állapíthatjuk meg. A babák legegyszerűbb és egyben legnyilvánvalóbb szerepe az *üzenet* közvetítés. Ahhoz azonban, hogy megértsük ezt az üzenetet, ismernünk kell az idős asszony élettörténetét, szokásait, értékrendszerét, valamint környezete anyagi helyzetét is.

Férje halála után az öregség igyekezett feleleveníteni kapcsolatait a falu lakóival, s főként a kézimunkakört látogatta szívesen, hiszen mindig is szerette ezt az elfoglaltságot. Generációja számára a kézimunka

1. KÉP. A nagymama babái. Ene Kõressar felvétele, Tartu, 1997

2. KÉP. Baba a nagymama férjének ágyán. A párnákat az idős asszony kifejezetten úgy készítette, hogy a babával harmonizáljanak. Ene Kõressar felvétele, Tartu, 1997

szinte kötelező és előírászerű volt a nőknek, így természetes volt, hogy a nagymama barátnői szabadidejükben mind varrogattak

A másik fontos tényező a varráshoz szükséges anyagokra, illetve azok beszerzésére vonatkozik. Az idős asszony többször is hangsúlyozta, mennyire örült, amikor olcsón nagy mennyiségű, szép selyemszalaghoz sikerült hozzájutnia (valóban elég sok anyagra volt szüksége, ugyanis egy nagyobb babához körülbelül tíz méter szalag kellett). Nem szabad

2 A Jurij M. Lotman által képviselt tartui moszkvai kultúrszemiotika iskola az 1980-as éveket meghatározó a szöveg mint kulturális metafora kultúranalitikus posztmodern vitától függetlenül jött létre és fejlődött tovább. Az irodalomtudományokkal foglalkozó Jurij M. Lotman 1960 és 1980 között fejlesztette ki saját szemiotikai elméletét a másodlagosan modelláló rendszerekről. Ide sorolható többek között a művészetek vagy a rituálék nyelve, a nemzeti kultúra, illetve vallás szemiotikai rendszere, valamint idetartozik még többek között a mitológia is – „minden tehát, ami a *kultúra* igencsak bonyolult fogalmába belesűrítendő” (vö. LOTMAN 1990: 4). Lotman kultúrszemiotikájának középpontjában a művészeti szöveg mint „gondolkodó szerkezet” található, amely újabb szövegeket képes generálni. Ész etnológusok az 1990-es évek elején fedezték fel Lotman teóriáját, majd a szöveg etnográfától való elszakadásra, illetve a saját nemzeti kultúra új kérdéseinek megfogalmazására próbálták felhasználni azt.

3 Itt különbséget teszek a tárgy praktikus, valamint kommunikációs funkciója között. Konkrét példát említve az első funkciónak a díszpárnaként használt babák felelnek meg, mivel ez a tárgyak elsődleges használati célja. Amennyiben azonban valamilyen konkrét jelentés is párosul ehhez, akkor m-r kommunikációs szerepről is beszélhetünk (KÖRESAAR 1999: 116–120)

4 A tárgy kódszöveg-funkciója lehetővé teszi, hogy a kutató a tárgy segítségével megvizsgálja használatának hozzáállását, értékrendszerét, történelmi tudatosságát stb. Ily módon figyelte meg például a svéd néprajzkutató, Isa Ljungstrom terepgyakorlata közben, hogy azokhoz a tárgyakhoz, melyeket felmérésekhez és fotózáshoz tettek ki a kertekbe, az emberek egészen másként viszonyultak. A régi és gyakran elfeledett holmik váratlan emlékeket és összefüggéseket idéztek elő tulajdonosaik tudatából, s ezek kapcsán olyan témákról kezdtek el önmaguktól beszélni, amelyek valószínűleg egy másik kontextus során nem kerültek volna megvitatásra, mint például társadalmi különbségek, nemi szerepek, identitáskérdések, halál. Andreas Kuntz ugyanezt a módszert alkalmazta hamburgi munkáscsaládok történelmi tudatának vizsgálata során (LJUNGSTRÖM 1997; KUNTZ 1991).

ugyanakkor azt sem elfelejtenünk, hogy a volt Szovjetunióban akkoriban szörnyű szegénység és áruhiány uralkodott, így a hétköznapi dolgok beszerzése, valamint azok felhalmozása évtizedeken keresztül társadalmilag elismert képesség és tevékenység volt.

Ha a nagymama egyedül van otthon, nézegeti és gyakran simogatja a babáit: „Csak ülök és gyönyörködöm bennük, olyan szépek.” Ezt nevezzük autokommunikációnak, amelyben a babák a *médium* szerepét töltik be. A tárgyak tulajdonosuk egyes személyiségjegyeit aktualizálják, s ily módon segítenek az önmagáról alkotott kép megváltoztatásához. A médium így képes átalakítani a tárgyak elsődleges funkcióját is.³ Az idős asszony csupán egy-két embernek adott babát: hálószobájának díszei tehát egyúttal ragaszkodását és szeretetét kifejező ajándékok is.

Beszélgetésünk során rövid időre el-elkalandoztunk a babáktól, és ilyenkor általános szociális problémákat is érintettünk: a nagymama mesélt gyermekkoráról, az unokájáról és annak fejlődéséről. A témákat azonban mindig a babák kapcsán vlogattuk, sőt mondhatjuk, hogy azok inspiráltak minket. Amikor például arról volt szó, hogy a selyemszalagokat még 1992-ben, Észtország pénzügyi reformja előtt sikerült megvásárolnia, és hogy ezt később nem engedhette volna meg magának, akkor egyben arról is értesülhettünk, milyen nehéz helyzetben vannak manapság a nyugdíjasok. Azt is elmesélte, hogy neki soha nem volt babája, és hogy tulajdonképpen nem is volt igazi gyermekora. Idegen családban nevelkedett, ahová rossz anyagi helyzetük miatt az édesanyja adta. Korán pénzt kellett keresnie, és nem járhatott iskolába.

Ha a tárgy a beszélgetés, illetve interjú alatt ösztönzi a beszélő emlékezetét, eltereli annak gondolatait, valamint segít neki új összefüggések felfedezésében, akkor szerepét kódszövegnek⁴ nevezhetjük. A kódszöveg a tárgy saját fizikai létén túl is működhet, hiszen egykori tulajdonosának fejében tovább él, befolyásolja emlékezetét, és meghatározza egy másik szöveg lehetséges változatainak határait (események, élettörténet).

A közönség – vajon a befogadó szemében rejlik-e a szépség?

Egy pillanatra térjünk vissza 1995-ös látogatásomhoz, amikor először találkoztam a nagymamával és a babákkal. Miután visszatértem vendéglátóimhoz, unokája – kedves, jó barátom – a következőket mondta: „Neked is megmutatta azokat a régi vackokat? Engem és apát szerencsére békén hagy velük, a nőekkel azonban könyörtelen.” A nővére ugyanakkor másként gondolkodik a babákról, sőt a többi családtag, valamint a nagymama barátnőinek véleménye is eltér egymástól.

LOTMAN (1990: 232–233) szerint egy és ugyanaz a szöveg a tartalomtól függően helyesnek vagy helytelennek, „helyesnek és érdektelennek”, illetve „helyesnek, de meglepőnek” is bizonyulhat. A család számára leginkább az üzenet közvetítési módja okozta a fennakadást, azaz – más szavakkal megfogalmazva – az, ahogy az idős hölgy a babákat bemutatja. Bárhogya is vélekednek az egyes családtagok magukról a babákról, abban szinte mindannyian egyetértenek, hogy a nagymama ez esetben igencsak különlegesen, mondhatjuk, erőszakosan és udvariatlanul viselkedik. Ennek oka elsődlegesen természetesen az, hogy ki mit ért „megfelelő viselkedésen”, ám ezenfelül elárul egyet s más a családtagok egymáshoz való viszonyáról is. Az a tény, hogy a babák ürügyén a nagymama magára vonja a figyelmet, kifejezetten szokatlan számukra, mert ez amúgy nem jellemző az idős asszonyra. Az ő nagymamájuk – idézem – „igazán önzetlen ember, talán a legönzettelebb, akivel valaha is találkoztak”, „jóindulatú és egyáltalán nem irigy”, aki „egész életében csak a férjének élt”, „csöndben, mindig egy szó nélkül végezte a dolgát, és ha hallani akarták a hangját, kérdezni kellett tőle valamit”. A családtagok amúgy ezeken kívül viszonylag keveset beszéltek magáról az idős asszonyról, holott megpróbáltam gyakran ráterelni a szót. Sokkal többet tudtam meg ugyanakkor a nagypapáról, kapcsolatairól, valamint az egyéb rokonokról és ismerősökről. Amikor ezt megemlítettem nekik, így felelt az egyik unokája: „De hát ilyen a nagyi. Ő valahogy mindig a többiekén keresztül létezett.”

Az idős asszony barátnői nem találták meglepőnek a babakiállítását. Számukra nincs semmi különös abban, hogy a nagymama ritualizált látogatásokat szervez a babák megtekintésére, hisz ez semmivel sem különbözik attól, mintha valaki elmesélné az élettörténetét.

A babákhoz való viszonyok mindenekelőtt a generációk közötti különbséget tükrözik valóságban. Míg a nagymama kortársai számára a babák izlésesen és szépen vannak felöltöztetve – bár egyesek szerint túl sok van belőlük –, addig a fiatalabb generáció mindezt már giccsesnek tekinti. Természetesen azért nem értenek egyet mindenben a fiatalabb családtagok sem, attól függően, hogy ők maguk milyen viszonyban vannak a babákkal és azok tulajdonosával.

A babákhoz való, egymástól meglehetősen eltérő viszonyulások képzeletbeli diagramon szemléltethetők. A skála legtetőjén a „régikacat” elnevezés áll, amelyet az egyik családtagtól hallottam. Szemiotikai-funkcionális szempontból tekintve a „régikacat” kifejezés rendeltetés nélküli, értéktelen dolgot jelent (LEETE 1996: 68–69). (Lotman terminológiája szerint: *nem szemiotikai tér.*) Ezzel szem-

ben, a grafikon másik pólusán a tárgyak egyfajta megszemélyesítésének („antitárgy”) lehetünk tanúi.

A „régi kacat” véleményt a nagymama veje és fiúunokája képviseli. A férfiak számára a babák egyszerűen a racionális világgal ellentétes valamik, teljesen hasztalan, felesleges divathóbortnak tartják őket, akárcsak a makramékat, illetve azokat a kis tálaacsákat, melyeket a néni a kézimunkakörben készített csokoládépapírból. Ezek a kis díztárgyak egy időben meglehetősen népszerűek voltak a faluban.

A diagram középső részén a nagymama lányának véleménye helyezkedik el. A babák számára sem hasznos tárgyak, csak a port fogják, és útban vannak, ha az ember le akar feküdni az ágyra, ugyanakkor értékeli az idős asszony kezűgyességét. Világéletében azt hitte ugyanis, hogy az ő édesanyja nem ért az ilyen dolgokhoz. Számára az is fontos, hogy látszik, a babákat szeretettel és örömmel készítette a nagymama, s mivel felelősnek érzi magát érte, minden aktív tevékenységét támogatja, még akkor is, ha a végeredmény nem egyezik az ő saját ízlésével.

A lányunokát sajátos viszony fűzi a babákhoz, hiszen ő kapta őket gyermekkorában. Emlékszik még a nevükre, sőt azokra a játékokra is, amelyeket annak idején velük játszott. Az egyik babát például csak nézhette (1. kép, jobbra az első baba), ugyanis annyira gyönyörű volt, hogy tilos volt hozzányúlni. Amikor aztán a nagymama rávarrta egy párnára, a lány egy kicsit megbántva érezte magát: „Én nem is játszhattam vele, mindig vissza kellett ültetnem a sarokba, és csak onnan nézhettem.” Kedvenc babáját, Sirlit (3. kép) nem is engedte párnához varrni. A fiatal lánynak van ugyanakkor a legszorosabb kapcsolata az idős asszonnyal: vele lakik, sőt feljegyezte már nagymamája élettörténetét is.

Amennyiben a babákat és azok kiállítását üzenetnek, a diagram eredményeit pedig a közönség értékelésének tekintjük – amelyek nem, kor családi, illetve szociális állapot szerint különböznek –, felmerülhet bennünk a kérdés, vajon a feladó, jelen esetben a nagymama a közönség tagjai közül alakított-e ki valakivel különösebben bizalmas kapcsolatot. Némi szelektív viselkedés ugyanis észlelhető a babák elajándékozása során. Az idős asszony kizárólag hozzá közel álló nőknek ajándékozott babát: a lányának, az unokájának és néhány barátnőnek. Ez megegyezik azon elmélettel, miszerint vannak női és vannak férfijajándékok, a babák két szempontból is a nőiességet tükrözik: elsősorban mivel babák, másrészt mert díszpárnák. A beszélgetésekből azonban az nem derült ki, vajon a nagymama nőknek, illetve férfiaknak mutatta meg többször a babákat. Fiúunokája ugyanakkor egyértelműen kinyi-

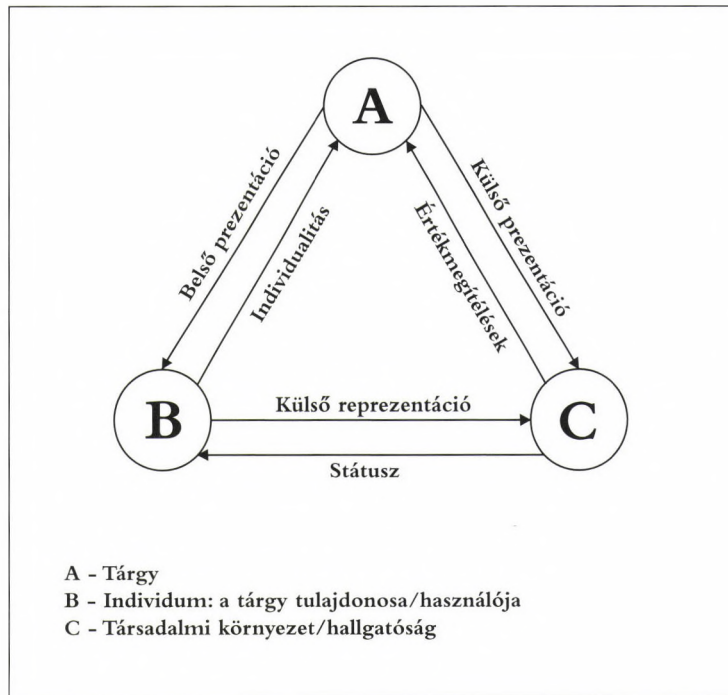
3. KÉP. A nagymama Sirlivel, unokája kedvenc babájával. Ene Kõressar felvétele, Tartu, 1997

latkoztatta, elvárja az idős asszonytól, hogy tegyen különbséget ez esetben a férfiak és a nők között. Amennyiben nem felel meg ezen elvárásoknak, viselkedését a megszokott normáktól eltérőnek minősítik.

Összefoglalás: a tárgy funkcionális szerkezete

A tárgyak a funkcionális struktúra több területén működhetnek egyidejűleg. Ily módon lehetnek egyszerre médiumok, kódszövegek és üzenetek is, mint ahogyan azt fenti példáinkban megfigyelhettük.

Foglaljuk tehát össze (1. ábra): a tárgyak képesek az egyén identitásával azonosulni, valamint birtokosuk adott környezetében kifejlődött értékítéletének, individualitásának tárgyi expozíciói lehetnek – gyakran nosztalgikus töltettel. Ezen a ponton azonban csak a tulajdonosának mutatkozik meg, ezért *belső reprezentációnak* neveztük el (A – B; B – A). A mi esetünkben két területen is megfigyelhetjük ezt a jelenséget: egyrésztől médium, ami az egyén egyes tulajdonságait hangsúlyozza, másrésztől kódszöveg, ami az egyén számára jelentős emlékeket aktualizál. A tulajdonos és társadalmi kontextusa között a tárgy *külső reprezentációja* jelenik meg (A – C; B – C). A külső reprezentáció számára az egyén felhasználhatja a tárgyat saját ízlése, kéz-

1. ABRA. A tárgyak kommunikációs funkciójának különböző struktúrái

⁵ Ez esetben a fotografikus megörökítés esztétizálásának problémáját figyelhetjük meg. Személy szerint én arra voltam kíváncsi, hogyan változhat külső tényezők hatására a dolgok funkciója.

ügyessége, anyagi állapota üzeneteként. Mindezek hatására az egyént a környezetében elfogadott értékek és normák szerint bizonyos pozícióba sorolják (C – B).

Külső befolyás vagy más szövegek hatására a tárgy célja és jelentése megváltozhat. A mi esetünkben ez a változás a nagypapa halálával következett be, aki hosszú betegség után 1991-ben hunyt el. A nagymama nehezen dolgozta fel a férje halálát, és hosszú ideig nem igazán találta a helyét. A munka azonban, különösen a kézimunka segített neki elterelni szomorú gondolatait. Ekkor kezdte el a babákat a párnákhoz varrni: „Varrogattam a babákat, hiszen nem volt más dolgom.” Férje halála után egy évvel az asszony elkészült az összes díszpárnával.

Egy másik befolyásoló tényezőt néprajzkutatóként magam mutatok be. A fentiekől eltérő szempontok miatt érdeklődöm a babák iránt: kérdéseket tettem fel a nagymamának, és lefotóztam a babákat egy múze-

um számára. Észtországban a néprajzkutatók körében komoly hagyománya van a régi kulturális értékek megőrzésének, s ily módon ezek a babák is értékesek, hiszen komoly kézügyességről, valamint művészi ízlésről tanúskodnak. Fotóimat a Kaminsimban, jól látható helyen állították ki, ahol a vendégek meglepetten, ugyanakkor meglehetősen büszkén mondogatják egymásnak: „Nahát, hisz ezek a mi nagymamánk babái!”⁵

Így történhet meg, hogy teljesen hétköznapi tárgyak egyesek számára értéktelen kacatnak, másoknak viszont életfontosságú dolgoknak tűnnek. Azok a tárgyak, amelyek szubjektumként működnek – tehát a jelentést hordozó tárgyak- összetett belső struktúrával rendelkező jelenségeket mutatnak be. Az egyes struktúrák területeinek aktualizálódása függ a konkrét önéletrajzi, társadalmi és kulturális kontextusuktól.

Fordította: Gaál Tekla

Irodalom

- ALLESCH, Christian (Hrsg.)
1992 *Psychologische Aspekte des kulturellen Wandels*. Wien, VWGÖ.
- BREDNICH, Rolf Wilhelm – SCHMIDT Heinz (Hrsg.)
1997 *Symbole. Zur Bedeutung der Zeichen in der Kultur*. 30. Deutscher Volkskundenkongress in Karlsruhe vom 25. bis 29. September 1995. Münster, Waxmann.
- HEIKKINEN, Kaija – KUPIAINEN, T.
1994 Merkilliset merkit: esine-kulttuurin semiootikka. In HEIKKINEN, Kaija (toim.): *Kulttuurintutkimus. Johdanto*. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 249–269.
- KÖRESAAR, Ene
1999 *Vaip – tekki muodi asi. Etnoloogiline esemeuurimus*. Tartu, Tartu Ülikool. (Studia Ethnologica Tartuensia, 2.)
- KUNTZ, Andreas
1991 Objektbestimmte Ritualisierungen. Zur Funktion der Erinnerungsobjekten bei der Bildung familiärer Geschichtstheorien. In BÖNISCH-BREDNICH, Brigitte – BREDNICH, Rolf W. – GERNDT, Helge (Hrsg.): *Erinnern und Vergessen. Vorträge des 27. Volkskundekongresses, Göttingen 1989* Göttingen, Schmerse, 219–232. (Beiträge zur Volkskunde in Niedersachsen, 5.)
- LEETE, Art
1996 Esemed ja kola. *Vana Vana Vedaja*, nr. 3. 68–75.
- LJUNGSTRÖM, Åsa
1997 *Öster om Arlanda. En etnologisk studie av berättelser och föremål i en hemslöjdsinventering* Uppsala, Uppsala Universitat. (Etnolore 18. Skrifter från Etnologiska avdelingen Uppsala universitetet)
- LOTMAN, Jurij M.
– 1990 *Kultuurisemiootika. Tekst – kirjandus – kultuur*. Tallinn, Olion.
– 1994 *Kultúra, szöveg, narráció*. Szerkesztette KOVÁCS Árpád, V. GILBERT Edit. Pécs, Janus Pannonius Egyetemi Kiadó.
– 2002 *Kultúra és intellektus*. Jurij Lotman válogatott tanulmányai a szöveg, a kultúra és a történelem szemiotikája köréből. Szerkesztette SZITÁR Katalin. Budapest, Argumentum.
- SLONGO, Daniel
1992 Dinge kultivieren: Ein Verständnis von Kommunikation. In ALLESCH, Christian (Hrsg.): *Psychologische Aspekte des kulturellen Wandels*. Wien, VWGÖ, 123–134.

VICTOR BUCHLI

A szocializmus archeológiája – bevezetés

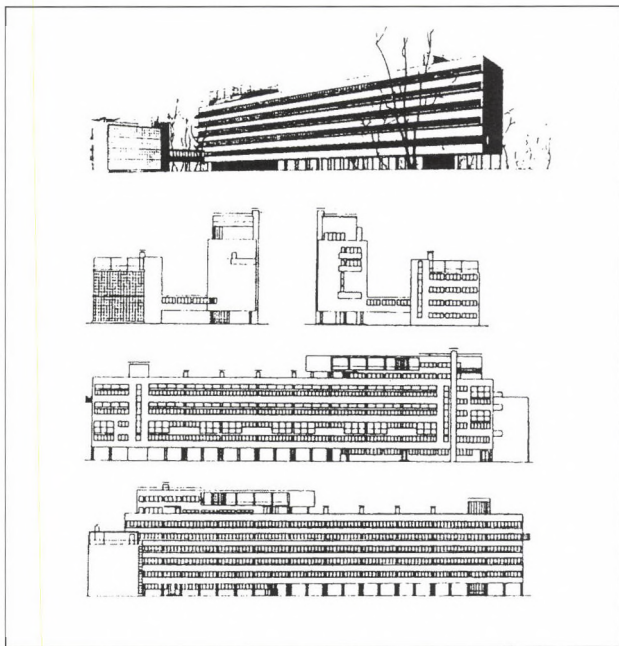
1 A közölt rész a szerző azonos című könyvének bevezető fejezete. (A szerk.)

Az anyagi kultúra kutatóit valószínűleg az foglalkoztatja leginkább, hogy miképpen értünk meg és értelmezünk társadalmakat tárgyaikon keresztül. Mindazon anyagi kultúrák közül, melyeket a társadalmak valaha létrehoztak, talán az építészet a legtartósabb, a leghosszabb életű és a legkönnyebben helyreállítható. Az építészet egyben az anyagi kultúrának az a mátrixa, amellyel az anyagi kultúra legtöbb egyéb artefaktuma társítható vagy kapcsolatba hozható. Ennek folytán a társadalmakról alkotott képünket szinte kizárólag az építészet lencséjén keresztül rajzoljuk meg.

Azért, hogy az építészet ilyen módon meghatározza a figyelmünket, nem kizárólag gyakran említett robusztussága a felelős. Az építészet – és különösen a lakóház-építészet –, úgy tűnik, szinte ikonikus módon egybeesik a társadalmi szerveződés legalapvetőbb egységeivel, mint például a háztartás. Egy adott társadalmat megérteni gyakran nem egyéb, mint megérteni szerveződésének fizikai és – metaforikus kiterjesztéssel – társadalmi felépítését. Ebből következik, hogy az anyagi kultúra kutatása és más tudományok területén a lakóház-építészet a jelentés és a forma egybeesésének számos példájával szolgál, ami bármely társadalom megértése szempontjából alapvető kérdések egész sorával kapcsolható össze – a háztartástól a társadalmi nemek (*gender*) és a társadalomszerveződés problémáin keresztül a kozmológiai rendezőelvekig, csak hogy néhányat említsünk. Röviden tehát amikor egy adott társadalom lakóház-építészetével találkozunk, úgy tűnik, egész sor problémával kerülünk szembe. Az építészet fizikai tárgya és az azt kísérő metaforák zavarbaejtően és fájdalmasan sokféle jelentést hor-

doznak. Ebben a bevezető fejezetben¹ azt szeretném kifejteni, hogy összefüggéseiknek és ehhez kapcsolódóan a jelentések sokaságának a problémakörét hogyan tárgyalták a múltban mások, valamint szeretném alternatíváját és – reményeim szerint – könnyebben kezelhető megközelítést kínálni annak a kérdésnek, hogy miképpen értjük meg az anyagi kultúrát és a vizsgált társadalmakat. Ez a fejtegetés teremti meg a hátteret, és alapozza meg azt az értelmezői szenzibilitást, mellyel e könyv tárgyát megközelítem – a különböző háztartásoknak a szó legtagabb értelmében vett archeológiáját (a Mojszej Ginzburg és Ignatyij Milinisz konstruktivista építészek által 1930 és 1991 között épített Narkomfin Községi Házban, az orosz történelem ma már múlt időben szovjetként emlegetett szakaszában [1. ábra]).

Azért éppen ezt az épületet vizsgáltam, mert a moszkvai Narkomfin Községi Házat a bolsevik elit kifejezetten abból a célból hozta létre, hogy legyőzze a huszadik század eleji orosz ipari kapitalizmus nyugtalanító társadalmi, gazdasági és politikai ellentmondásait. Az épület annak a grandiózus tervnek a megtestesülése, mely ezeket az antagonizmusokat kívánta legyőzni, megfelelő életfeltételeket nyújtva a legszélesebb néptömegeknek. Egy demiurgoszi *tour de force*-szal állunk szemben, mely az élet ellentmondásain akart felülkerekedni, annak minden apró részletében és nagyságában – totálisan. Ez volt a szovjet állam megalapozó projektje és az európai modernitás legteljesebb megvalósulása. Most, hogy az évszázad végének közeledtével a nagyszabású szovjet modernista tervek láthatólag feladták, ez a tanulmány felkínálja a reflexió lehetőségét azáltal, hogy szemügyre veszi a minden-

1. ÁBRA. A Narkomfin Közösségi Ház (*Sovremennaja Architektura*, 1929, no. 5. 158)

napi életben ható mikroszkopikus és az államok sorsát befolyásoló makroszkopikus erőket ezen épület lencséjén keresztül (lásd BOURDON [1979] hasonló tanulmányát Le Corbusier *Pessac*járól). Szeretném megérteni, hogyan birkózott meg az egyén a gyorsan változó társadalmi esetlegességekkel, megvizsgálva, hogy miként vette használatba azt az épített otthoni teret, amelyet a legközvetlenebbül társítunk az emberi társadalom legalapvetőbb struktúráival.

A huszadik század kulturális változásainak üteme archeológiai megközelítést kíván, ahogy közeledünk a század vége felé. Az információk özöne, a változás felgyorsult üteme és a huszadik századi anyagi kultúra nyilvántartásának tünelny és változó jellege még inkább szükségessé teszi a társadalmi változás archeológiai értelmezését anyagi kultúráján keresztül – a huszadik században túlságosan sok dolog tűnik el túlságosan gyorsan, mielőtt még képesek lennének értelemmel felruházni

őket. Ugyanakkor a régészeti tevékenység materialista véelmei és az anyagi kultúra vizsgálata általában ugyanazokon a marxista feltételezéseken alapulnak, mint a huszadik századi modernitás különböző projektjei, különösen az a projekt, amelyet Szovjetunióknak nevezünk. Ezért egy olyan huszadik századi helyszín archeológiai vizsgálata, mint amilyen a Narkomfin Közösségi Ház, egyedülálló lehetőséget kínál, hogy kritikával tekintsünk az archeológusoknak és az anyagi kultúra más kutatóinak a munkáját megalapozó vélekedésekre.

Jelen fejtegetés az individuumok olyan, látszólag mindennapi cselekedeteire összpontosít, mint például Jelena Andrejevnaéi, aki haláláig a Narkomfin Közösségi Házban élt. Különösen a mindennapi élet nyilvánvalóan e világi aspektusait szeretném megérteni, például a valaha rendszeresen portalanított vitrint a lakásában. Ez az egyébként közönséges bútordarab egészen valószínűtlen tárgyak legkülönösebb csoportjait tartalmazta (1. kép). E finoman megmunkált, forradalom előtt-

1. KÉP. Szekrény — enteriőr. A szerző felvétele, 1992

2 Lásd ŽIŽEK 1992, aki ezeket a kérdéseket a posztszovjet nacionalizmussal kapcsolatban tárgyalja.

ti (tehát „ellenforradalmi” és „kispolgári”) berendezési tárgy – teljesen valószínűtlenül – Sztálin összegyűjtött írásai és Lenin művei mellett otthont adott szenteltvízes üvegcséknek és szentek ikonjainak. Maga a vitrin a tradicionális orosz ortodox „vörös sarokban” helyezkedett el, ahol az ikonokat tartják, és ahol imádkoznak is. Hogyan helyezhetett el, sőt tárolhatott Jelena Andrejevna egymással ilyen éles ellentétben álló tárgyakat vitrinjében, rendszeresen tisztogatva, újra meg újra átrendezve őket, egész életében gondoskodva róluk?

Vajon miért érdekel engem mindez? Nevezetesen azért, mert az interpretáció legtöbb eszköze cserbenhagy bennünket, amikor egy látszólag annyira „perverz” dolgot próbálunk megérteni, mint Jelena Andrejevna vitrinje. Azonban, ahogy később látni fogjuk, társadalomtudósok, például Chantal Mouffe is azt állították, hogy a „liberális” álláspontok képtelenek megfelelően számot adni a fasizmusról (ebben az esetben a szovjet totális diktatúráról), ehelyett a „gonosz” vagy a „perverz” szélső tartományába száműzik. E marginalizációnak azonban meg kell fizetni az árát. Már csak azért sem engedhetjük meg magunknak, hogy figyelmen kívül hagyjuk, mivel még nem egészen tudunk számot adni a Szovjetunió összeomlásáról és az összeomlásnak a társadalmi változás természetére, illetve azon materialista előfeltevésekre gyakorolt következményeiről, melyeken a szovjet szocializmus és a nyugati modernitás intellektuális projektjei alapulnak. Ebben az írásban látni fogjuk, hogy az építészet, a tér és az anyagi kultúra szerepe központi jelentőségű e kérdések megértése szempontjából. Így a Narkomfin Közösségi Ház vizsgálata lehetőséget teremt a társadalmi változás és a vizsgált anyagi kultúra területei közötti összefüggés értelmezésére, és azokra a kísérletekre, hogy megbirkózzunk a felmerülő jelentések végtelen sokaságával.

Remélem, hogy egy sor konkrétumon keresztül sikerül megmutatnom annak hasznát, hogy ha figyelmünket a jelenlét (a tárgyak nyilvántartása és általában az anyagi kultúra) megfigyelése helyett a hiány irányába fordítjuk – azaz ha feladjuk azt a vágyunkat, hogy meghatározzuk a „strukturációs elveket” (Anthony Giddens) vagy a Pierre Bourdieu-féle „habitus”, valamint az „anyagi kultúra elmélete” fölötti egyéb konszenzusokat, és ehelyett – fogékonyabbá válunk a radikális diszkontinuitás, a „meghatározatlanság” és a konfliktus iránt. Ezek a minőségek különösen jellemzőek a szovjet és a posztszovjet tapasztalatokra, de ezekről az anyagi kultúra értelmezésére irányuló konszenzusalapú megközelítések nem tudtak számot adni.² Szeretném bemutatni, hogy egy ilyen megközelítés segít az anyagi kultúra kutatóinak megér-

teni a kulturális változás dinamikáját, s ez megcáfolja azon kozmológiák és struktúrák kontinuitását, amelyekről úgy tartják, hogy „belevésődtek” a „felkutatásra” vagy „felfedezésre” váró anyagi világba.

Ez a megközelítés talán visszariaszthat attól a kutatásban uralkodó hajlamtól, hogy csakis az etnográfiai és a szinkronikus pillanat iránt érdeklődjünk, és felkeltheti a figyelmet a kulturális változás dinamikája iránt, amely nagyobb elkötelezettséget kíván az etnotörténet és a történeti antropológia irányában. Szeretném megmutatni, hogy az etnográfiai pillanatban megfigyelt statikus körülmények, illetve a „rendszerűségnek” tulajdonított fontosság milyen mértékben helyezi át az elemzés súlypontját, és hogy ez mennyire elhomályosítja a variabilitás jelentőségét, amely pedig elengedhetetlen a kulturális változás dinamikájának megértéséhez. Arra is szeretnék rámutatni, hogy látszólag nagy súlyú, „bevéődött”, és totalizáló világnézetek (BLIER 1987) vagy „térbeli logikák” (HILLIER–HANSON 1984) miképpen fordulhatnak – abszolút mértékben és hirtelen – a visszajukra az anyagi kultúra átmeneti manipulációjával. Szeretnék tehát eltávolodni Henrietta Moore állításától, mely szerint „bármely alternatív értelmezés, beleértve a tér mindennapi, gyakorlati interpretációit is, bennefoglaltatik a domináns interpretációk készletében” (MOORE 1986: 195). Ezek után kedvezőbb helyzetben leszünk ahhoz, hogy az elemzésnek olyan skáláit javasoljuk, melyekben a variáció, a kulturális változás dinamikája számára alapvető mikroerők manipulációja megjelenhet, együtt annak az anyagi kultúrára tett időleges hatásaival. Így jobban tudunk a variabilitásra összpontosítani, és könnyebben megértjük az egyénnek, valamint azoknak a hatalommal (és a falak és más objektumok építéséhez szükséges forrásokkal) nem rendelkezőknek a szerepét is, akiknek egyedül tárgyakon és tereken keresztül nyílik lehetőségük az anyagi világ használatára. Ezek az egyének alkották a szovjet szocializmusban élők többségét, és ezek az emberek éltek a Narkomfin Közösségi Házban.

Véleményem szerint azért nehezen érthetőek ezek a kérdések, mert meglehetősen szívós hagyománya van annak, hogy közvetlen, ikonikus és időnként homológ összefüggést tételezzünk fel az anyagi kultúra egy darabja és a vele társított társadalom között. Különösen a régészek küzdenek ezzel a viszonyalattal (PARKER–PEARSON–RICHARDS [1994] jó összefoglalását adja a kérdésnek) Ez a meggyőződés a nyugati gondolkodásban mélyen gyökerező szellemi hagyomány része. Újabban azonban rámutattak, hogy ezeknek az összefüggéseknek a megteremtése az ellenőrzés egyik eszköze, a jelentések nyilvánvaló sokaságára kényszerített korlát, mindez pedig egy individuum, egy csoport vagy

egy osztály hatalomszerzésre tett kísérlete (FOUCAULT 1990; SMITH 1988; SHANKS-TILLEY 1987; 1992). Kevésbé drámaian fogalmazva: esz-közként szolgál valami kaotikus, destabilizáló és természete szerint ellenőrizhetetlen feletti ellenőrzésre, így tehát hatékony módja annak, hogy rendet és nyugalmat teremtsünk a káoszról.

E tanulmány céljai és marxista kontextusának feltérképezése érdekében vissza kell nyúlnunk Lewis Henry Morganhez, akinek etnográfiai munkássága segítette Marxot és Engelst az „axiológiai” imperatívus megalkotásában (SMITH 1988), amely aztán ahhoz a kényszerhez vezetett, hogy a tárgyakat specifikus kulturális, gazdasági és társadalmi jelentésekhez való kötődésükben rögzítsük és alkossuk meg, így korlátozva a jelentések sokaságát. A tizenkilencedik század közepén munkálkodó MORGAN (1961) közvetlen kapcsolatot írt le egy társadalom materiális alapjai (vagy anyagi kultúrája) és rokonsági rendszerei, valamint társadalmi komplexitásának foka között. Morgan sémája a „vadságtól” a „civilizációig” mutató egyenes vonalú fejlődést ír le, melynek során minden fokozatot az anyagi kultúra, a rokonsági rendszer és a társadalomszerkezet egy-egy sajátos komplexuma jellemez. Ebben a sémában a társadalmi változás diffúzióként jelenik meg, azaz a társadalmi és gazdasági struktúrák, valamint az anyagi kultúra ezeket kísérő formáinak diffúziójaként.

Karl Marx és Friedrich Engels magukévá tették és továbbfejlesztették a Morgan által feltételezett determinisztikus viszonyt. Egy társadalom materiális alapjai nemcsak hogy meghatározzák gazdasági szerkezetét és társadalomszervezetét, de megszabják a társadalmi tudatot is (MARX 1973; ELSTER ed. 1986). Ezek az eszmék pedig nagy hatást gyakoroltak a szovjet építészetre és a kultúra egyéb területein dolgozókra, akik a szocializmus materiális fogalmait kísérelték meg valóra váltani. A morgan-marxi értelmezés a nyugati gondolkodás platonista megalapozottságú vállalkozásának része volt (RORTY 1985), ami a tizenkilencedik század végén és a huszadik század elején nagyrészt meghatározta a társadalomról való gondolkodást. Egyre több szemiológiai, irodalom- és társadalomelméleti munka kérdőjelezte meg e nyugati „axiológikus” és „fundamentalista” hagyományt, amely rögzíteni próbálta a jelentéseket, és megkísérelte ellenőrizni benső sokaságukat. Új hangsúly helyeződött arra a kontextusra, melyen belül a jelentés jelölőit (például a kézzelfogható tárgyakat) értelmezni lehetett. Ez azt jelenti, hogy az olyan jelölők, mint a kézzelfogható artefaktumok, nem denotatívák vagy inherensen megegyezőek a jelentésrendszerekben. A posztstrukturalista gondolkodók szóhasználatával: rögzítetlenek és szabadon sodródnak (SHANKS-TILLEY 1987; BABTY-YATES eds. 1990; HODDER 1986, VALDES 1991; DERRIDA 1991).

Ezen az új keletű, érzékenyebb megközelítésen belül két társadalomtudós, az antropológus Pierre Bourdieu és a szociológus Anthony Giddens munkái gyakoroltak különösen nagy hatást az anyagi kultúra archeológiai megközelítésének kialakulására (MOORE 1986; JOHNSON 1993; SAMSON 1990). Mindketten megpróbálták legyőzni a „kulturálisan félrevezetettekéről” kialakított képet, akik az adott társadalom rögzített jelentéseinek és meghatározó struktúráinak rabszolgái, ahol az individuum mechanikusan és végül ellenállásra képtelenül reagál a struktúrából adódó előjogokra, csakúgy mint Morgan, Marx és Engels egyvonalú, determinisztikus hagyományában, amely egészen a strukturalizmusig vezetett (LÉVI-STRAUSS 1966; CHOMSKY 1999; GLASSIE 1975; DEETZ 1977). A Giddens és Bourdieu által megfogalmazott nyílt kritika szerint ezekben az elméletekben az individuumnak nem volt aktív szerepe. A kulturális formációk és a struktúrából adódó előjogok „odakint” voltak, és ellenállhatatlan befolyást gyakoroltak az individuum cselekedeteire. A két gondolkodó által megfogalmazott nyilvánvaló probléma az volt, hogy igen nehezzé válik a kulturális változás megértése, ha egy ilyen változás egyedüli egyértelmű cselekvői – maguk az individuumok – látszólag csak mechanikus válaszokat adnak valamiféle, az egyén birodalmán kívül testet öltött, strukturáló előjogra.

E dilemma megoldására két egymással kapcsolódó fogalom formájában tettek kísérletet: ezek Bourdieu „habitus” (BOURDIEU 1977) és Giddens „strukturációs elve” (GIDDENS 1979). E fogalmak egy magasabb rendű generatív strukturálóelvet tételtek, amely nyitva áll az egyén kreatív és különbségtételre képes tevékenysége előtt abban a folyamatban, melynek során különböző társadalmi helyzetekben boldogulni próbál. Ez a magasabb rendű strukturálóelv egy-egy adott helyzet kreatív alakítójaként bevonta az individuumot vagy cselekvőt is, ugyanakkor mégis visszatért a „kulturálisan félrevezetetteknek” azon képéhez, amelyet Giddens és mások kétségbeesetten próbáltak elkerülni (BAUMAN 1989, SMITH 1988, STRATHERN 1991). A strukturalizmust egyszerűen felváltották a magasabb rendű strukturációs elvek, melyek ugyanolyan determinisztikusak, mint bármely előző strukturalista elmélet. Végző soron az egyén csak a már korábban létező strukturációs elvek függvényében lehet kreatív és önálló. Bármily általánosak is voltak ezek az elvek, tárgyasultak, és kívül estek az individuális cselekvés hatóterén. Az emberek ismét ellenőrzésükön kívül eső körülményekre adtak önkéntelen válaszokat. Részben annak tulajdonítható, hogy ilyen, a kulturális változás leírására csak kevés teret adó, statikus modell született, hogy

a hozzá hasonló modellek kialakításában felhasznált etnográfiai és etnoarcheológiai esettanulmányok az etnográfiai pillanatot a diakronikus kutatás elé helyezték.

A habitus- vagy a strukturációs elv gondolata hasonlít egy magasabb rendű strukturációs generatív nyelvtanhoz. Az ilyen magasabb rendű generatív grammatikák az egyébként merev és hajlíthatatlan alacsonyabb rendű generatív grammatikát kísérik meg hajlékonyabbá tenni (CHOMSKY 1999; GLASSIE 1975; DEETZ 1977; HILLIER-HANSON 1984; RAPPAPORT 1982; HODDER 1986), azaz a generatív modelleket érzékenyebbé teszik az emberi tevékenységgel és a kulturális változás viszonytársaival szemben, mint például a Gadamer hermeneutikája (HODDER 1991; SHANKS-TILLEY 1987), Paul Ricoeur (MOORE 1986; 1990) és Bourdieu, valamint Giddens (JOHNSON 1989; MOORE 1986) munkái által megihletett számos posztstrukturalista kísérlet. Ezek a modellgrammatikák azonban nem elég rugalmasak ahhoz, hogy felülkerekedjenek a determinizmuson, és így kielégítő módon megidéznek a kulturális változás lehetőségét. Az archeológiára jelentős hatást gyakoroltak egyes hermeneuták, például Ricoeur és Gadamer (Hodder, Moore), valamint fenomenológusok, mint Merleau-Ponty és Heidegger (TILLEY 1994; GOSDEN 1994). Mindkét elméleti megközelítésre jellemző, hogy a jelenlét metafizikája iránt érdeklődik, és ezért igen vonzó a megszállottan empirikus régészek számára. A hermeneuták nagy súlyt fektetnek a szövegre mint az elemzés fókuszára egy „nyelvi hagyományon” (Gadamer) vagy interpretatív „közösségen” (Ricoeur) belül, ami olyan rögzített, bár bevallottan elmozduló tengelyt hoz létre, mely körül konszenzusok születnek, és a jelentések sokasága tárolódik. A fenomenológiai megközelítések (Heidegger, Merleau-Ponty, Husserl, Thomas és Tilley) szintén egy jelentéstengelyről beszélnek, amely a fizikai tárgyban vagy a jelenlét (Dasein) állapotában testesül meg, s szintén a jelentések sokaságát tartalmazza. Egyfajta, a jelentések sokaságának tárolására hivatott, testet öltött „szándék” előnyben részesítése kibékíthetetlen feszültséget szül – bármilyen időleges vagy elmozduló tengelyről legyen is szó Ezt a feszültséget az az igyekezet eredményezi, amely megpróbálja megakadályozni, hogy az interpretatív kezdeményezés káosszá vagy a „szánalmas relativizmus” egy formájává robbanjon szét, és amely csilapítani próbálja az azt kísérő aggodalmakat. Ráadásul a politikai cselekvés és a társadalmi igazságosság lehetősége a konszenzus vagy a közösség ugyanilyen, bármennyire mozgó, a jelentések sokaságát tartalmazó, de végső soron rögzített tengelyeinek a létrehozásán alapszik. Innen ered Jürgen Habermas gondolata az „ideális beszédközösségek”

megalkotásáról, ahol ez a konszenzus minden cselekvő számára egyformán elérhető, tekintet nélkül a hatalom birtoklásának fokára. (Lásd Mark Leone-t [LEONE-POTTER 1992], aki Habermas fogalmainak archeológiai értelmezését adja, valamint SHANKS-TILLEY 1992.)

A strukturák és a generatív sémák természetük szerint egészen a banalitás szintjéig leegyszerűsítők (MILLER 1994). Éppen azért olyan elterjedtek, mert banalitásuk nagyobb rugalmasságot biztosít nekik, és képessé teszi őket arra, hogy különböző elemeket integráljanak strukturát biztosító határaiton belül (BOURDIEU 1977). Azonban a banális és meg lehetőségen „elmosódott” (fuzzy) strukturákhoz való ragaszkodás következményeképpen a tárgyak, a hagyományok és a variabilitás összeolvadnak, és egyenlőséggel kerül közéjük, mivel ugyanazon „elmosódott” paraméterek között működnek. Ian HODDER (1986: 34–35) utalt az általános „rendszerűsége”, amely kezdetben odavonzotta az „új régészet” néhány képviselőjét a strukturalizmushoz. Mindazonáltal a vonzódás a „rendszerűséghez” a „habitus” és a „strukturációs elvek” használata következtében igencsak elterjedt a posztprocesszuális, a strukturalista és a posztstrukturalista megközelítésekben. E vonzódás a diakronikus régészeti elméletekben előnyben részesíti a strukturák folyamatosságát a variabilitás nüanszainak kielégítő megértésével szemben – nevezetesen annak megértésével, hogy miért változnak a strukturák, miért szakadhatnak meg, vagy miért utasítják el őket (illetve hogy miért mutat ki valaki egy strukturát egyáltalán, és ha megteszi, ugyan mi célból).

Az etnoarcheológiai és az etnográfiai megközelítések pedig a „strukturációs elvek” és a „habitus” kecsegtető ígéretei ellenére előnyben részesítik az „etnográfiai pillanatot” vagy a strukturák szinkronikus „pillanatfelvételeit”, melyek szintén elkendőzik a változás és a diszkontinuitás problémáját (MOORE 1986; BLIER 1987; CARSTEN-HUGH-JONES 1995; DONLEY-REID 1990). Azonban a kifejezett vágy ellenére, hogy elszakadjunk a „rendszerűség” prokrusztészi hatásaitól, él a fenntartására irányuló erős igyekezet is, mivel általános modellekkel tudna szolgálni a kulturák közti összehasonlításban, gyengítene a „szánalmas relativizmust”, „áttetsző nyelvet” vagy „megfelelő társadalomelméletet” kínál. Röviden: képes lenne megakadályozni, hogy az egész interpretatív igyekezet érthetetlen káosszá forgácsolódjon szét.

Most tegyünk egy kis lépést hátra, és járjuk körül a cselekvés radikális diszkontinuitásának gondolatát, így talán enyhíteni tudjuk az előbb említett aggodalmakat. E gondolat célja az, hogy csökkentse a Zygmunt BAUMAN (1989) szociológus által hiposztatizációnak nevezett problémát. Ezáltal talán képesek leszünk folyamatosabban és élénkebb-

ben megjeleníteni a kulturális változás dinamikáját, nagyobb fogékony-ságot biztosítva a jelenlegi politikai gyakorlat kielégítő beavatkozásait mint a „modernitás közvetítőit” iránt, ahogy azt a régész Mathew JOHN-SON (1993: 183) és az anyagi kultúra egyéb kutatói javasolták. A radikális diszkontinuitás szem előtt tartása teret enged a lezáratlanság és a multivokálitás megnyilvánulásainak is, amit politikai és tudományos körülményeink megkívánnak ahhoz, hogy könnyebben megbirkózzunk a huszadik század tapasztalataival és a minket körülvevő jelentések sokaságával.

Röviden, a jelentések sokaságának problémája nem más, mint a pluralizmus és a multivokáltság problémája, valamint a „szánalmas relativizmustól” való félelem. Ez a félelem igen hasonló a Rosalyn Deutsche feminista művészettörténész által leírt agorafóbiához: „[...] pánikreakciókkal jár a demokratikus nyilvánosság mint fantom nyitottságára és határozatlanságára, egyfajta agorafóbia-szerű viselkedés, amely a nyilvános térrel szemben lép fel (már kialakulásakor valamilyen veszteség jellemezte” [DEUTSCHE 1996: 325]). Ennek folytán, érvel Deutsche, e félelmeknek regulatív szerepük van (DEUTSCHE 1996: 324, Joan Copjecre és Michael Sorkinra utalva). E félelem kísértete létrehívta valamilyen alap- vagy fundamentalista vállalkozás szükségességét, melynek „döntő hangja van a valódi győzelemben, de semmiképpen nem esik egybe vele, a jövőt pedig csak elvontan és pontatlanul jósolja meg” (HORKHEIMER 1978: 438), illetéknéppen pedig biztosítja egy végső soron rögzített és „adekvát társadalomelmélet” szükségességét. Röviden, az eddigieket megfordítva, a „szánalmas relativizmustól” való félelmet *muszáj* kiváltani, hogy fenntarthatók legyenek a különben „fundamentalista” kezdeményezések, határozottan regulatív funkcióikkal együtt.

A filozófia és a társadalomelmélet újabb fejleményei során (különösen az úgynevezett neopragmatisták körében) számos párhuzamos és egybecsengő vizsgálat született a jelentés rögzülése által kiváltott aggodalom kapcsán, abból kiindulva, hogy milyen zavarbaejtően evidens a jelentések sokasága, és hogy milyen „szabadon sodródó” a jelentések természete. A jelentések pluralitásának és sokaságának vizsgálata hasonlóképpen pluralisztikus megközelítést kíván. Előre elnézést kérve az elméletek meglehetősen szabad kezeléséért és összekapcsolásáért, amire e tanulmány érdekei jogosítanak fel, különböző gondolkodók egyes munkáira fogok kitérni, akiket saját tudományterületük eltérő szempontjai ellenére a jelen fejtegetés kérdéseivel összefüggő közös probléma kapcsol össze. Különböző megközelítéseket javasolnak e probléma megoldására, illetve felhasználására az anyagi kultúrának, különösen a

huszadik századi Oroszország igen összetett és konfliktusos tapasztalatainak kielégítőbb megértése érdekében. Ezek a tudósok Jacques Derrida, Michel Foucault, Richard Rorty, Barbara Herrnstein Smith, Marilyn Strathern, Judith Butler és Chantal Mouffe, akik a maguk módján mindannyian igen mély érdeklődést tanúsítanak a jelentések sokasága iránt, és – más-más módon – félelmek nélkül viszonyulnak hozzá, így pedig képesek kialakítani egyfajta érzékenységet a szovjet szocializmust jellemző kulturális változások konfliktusokkal igen megterhelt időszakainak megértéséhez.

Az a társadalom- és irodalomelméletben az 1970-es években felbukkant irányzat, amely a jelentések sokaságát és a jelentésképzés rögzítettségének hiányát a figyelem középpontjába emelte, sokat köszönhet a dekonstrukció iskolájának, melyet leginkább Jacques Derrida munkásságával társítunk. Derrida gondolatmenetének középpontjában az az igyekezet állt, hogy messze elkerülje azon álláspontot, amely előtérbe helyezi az anyagi világ érzékelésével rokon eseményeket, az empirikus adatokat, valamint mindezek tükröződését és reprezentációját a nyelvben és az azt felépítő jelölőkben. Derrida elutasította a jelenlét metafizikáját, amelyre a fenomenológusok, mint Edmund Husserl, nagy hangsúlyt fektettek, az empirikusan érzékelt világ tekintetében a jelentést helyezve előtérbe. Derrida ehelyett a hiány metafizikáját tétélezte, amely nem a jelölők rögzült szövegeire összpontosított – ezekről bebizonyította, hogy nem léteznek –, hanem a jelölési folyamat dinamikájára, azaz a *différance*-ra vagy a „játékra”. Ahelyett, hogy ezt a jelentéssokaságot kontrollálnánk, Derrida javaslata szerint egyszerűen „játékban kell tartani őket”. Ennek eredményeképpen a folyamatosság, a kiegyensúlyozott transzformáció és a progresszív, logikus változás fogalmai teljességgel hiányoznak Derrida cselekvésfelfogásából. Ezzel szemben a változás és a cselekvés alig-ha vidám, rendszeres és racionális, hanem inherensen erőszakos esemény. Mivel a jelentést pontosan a jelölők sorrendisége és térbeli elrendeződése alkotja, egy bizonyos elrendeződés vagy „nyom” (*trace*) bármilyen változása lerombolja azt a „dolgot”, amely átítatja a jelentést, és így az összeomlását eredményezi.

Miután – ha csak mikroszkopikus méretekben is – bepillantást nyerünk abba a folyamatba, melynek során Derrida szerint a *différance*-on keresztül generálódik a jelentés, és láthattuk, milyen erőszakos hatással van egy individuális szemiotikai cselekvés a konstitutív struktúrára vagy „nyomokra”, fordítsuk most figyelmünket Michel Foucault felé. Ami a jelentés generálódását illeti, az ő hatalomfelfogása kiegészíti Derrida „játék”-fogalmát a tér azon határain belül, ahol a jelentés

kifejeződik. Derrida „játékához” hasonlóan Foucault hatalomfogalma lényegét tekintve inkább pozitív, mint negatív fogalom (FOUCAULT 1990). Ráadásul „a hatalom mindenütt jelen van, nem azért, mert minden képes bevonni legyőzhetetlen egységébe, hanem mert minden pillanatban, minden ponton, vagy inkább két pont közötti minden egyes viszonyban létrejön” (SHERIDAN 1980: 184). A hatalom mindenütt jelenvalósága miatt bekerül a mindennapi cselekvéseknek, illetve minden individuumnak a tartományába (SHERIDAN 1980: 218). Ennek folytán a hatalom egy sor „mikrohatalom” formájában valósul meg, átítatva az élet minden aspektusát, ezért a hatalmat nem lehet intézményesen manipulálni vagy megdönteni, csakis lokálisan, mindennapi, apró szituációk során (SHERIDAN 1980: 139). Ebből következik, hogy a társadalmi változás, mint ebben a fejtegetésben Oroszország esetében látni fogjuk, „időben és térben rendszertelenül elhelyezkedő példák sokaságának eredménye, melyek mindegyike egy-egy speciális eset. Időnként az ellenállás eseteinek sorozata játszik össze, hogy egy nagyobb felbolydulást, »forradalmat« idézzon elő, de mint a hatalom, általában a vele kibogozhatatlanul összefonódó ellenállás is számtalan mozgó, mulékony pont formáját ölti” (SHERIDAN 1980: 185).

Mind Derrida, mind Foucault az eszközt világitják meg, a „játékot” és a „hatalmat”, melyek által a jelentés/tudás/jelentésképzés generálódik; egyszerre hangsúlyozva az emberi cselekvés passzivitását és gyarlóságát az egyéni cselekedeteket kisajátító és irányító autonóm szignifikációs rendszerek uralkodó és kényszerítő hatásai alatt. Ezeket a mechanizmusokat mégis úgy tárják elénk, mintha teljes egészében az individuum hatókörén belül helyezkednének el, aki kihasználja, kisajátítja őket, és amelyekre hatást gyakorol a szabad önrendelkezés felé vezető úton. Sajnos mindkét kísérlet válasz nélkül hagyja azt a kérdést, hogy miképpen érthetjük meg a kettő együttes működését, hogy milyen módon képes vagy képtelen az individuum elidegeníthetetlen jelentést létrehozni az örökös elidegenítő körülmények között.

A neopragmatista Richard Rorty a *différance* és a mikrohatalmak manipulációja által felvetett kérdéseket vizsgálva a cselekvés felé fordul, amely összekapcsolja a Derrida és a Foucault által megfogalmazott problémákat. Rorty ezt filozófiaellenes meggyőződésből teszi, melynek hatására megpróbálja egyetlen drámai mozdulattal elsöpörni a nyugati diskurzusból Platónótól a hetvenes évekig uralkodó „filozofálásra készítetést”. Rorty a „játék” fogalmát próbálja működésbe hozni egy foucault-i politikai keretben. Ha Foucault idegenkedik attól, hogy mások nevében beszéljen, elnémitva politikáját, az amoralitás vádját is meg-

kockáztatva, akkor Rorty ott folytatja, ahol Foucault képtelen volt a cselekvésre, némaság helyett arra biztat minket, hogy „folytassuk a beszédet”, és a határtalan szemiozisz mellett érvel „a párbeszéd fenntartásának” folyamataiban.

Mint Foucault esetében láttuk, az adekvát társadalomelméletben gyökerező kísérletek a jelentés rögzítésére egyben kísérletek a jelentés lezárására is, ez pedig igen veszedelmes következményekkel jár. Bizonyos empirikus jelenségeket, mint a számolást vagy az égitestek mozgásának megfigyelését, le lehet zárni, és „rögzíteni” lehet anélkül, hogy szükségképpen korlátoznánk a jelentést. Az a megfigyelés, miszerint egy kutyanak négy lába van, és e megfigyelés elfogadása csekély értékkel bír a jelentés kidolgozásában, ami a kutyalábak megszámlálásának problémáját illeti. Azonban az efféle lezárás, a szemiozisz vagy a foucault-i „felügyelet” korlátozása nem lehet adekvát olyan tárgyak esetében, mint az „én”, a „cselekvés”, a „társadalmi igazságosság” vagy a „strukturális változás”. A lezárás ebben a tartományban a szó szoros értelmében halálos és ezért kifejezetten elkerülendő, ahogy azt a kritikaelmélet hagyományában működő gondolkodók már régóta állítják. Bármely fundamentalista vállalkozás (legyen az keresztény, logikai pozitivistista, marxista, nemzetiszocialista vagy strukturalista) végső soron arra törekszik, hogy valamilyen mértékben korlátozza a szemiozist, abban az értelemben, hogy megteremti a lezárását, véget vet egy probléma megvitatásának, egy párbeszédnek, vagy elvállalja azt a Foucault szemében olyannyira visszataszító méltatlanságot, hogy mások nevében beszél (SHERIDAN 1980: 114).

Mindezzel nem azt állítjuk, hogy a kezünk meg van kötve, szánk pedig betapasztva, hiszen bármilyen vállalkozásban veszünk is részt, annak mindenképpen lesz valamilyen tárgyi eredménye, valamilyen totalizáló retorika vagy narratíva, amely végső soron elnyomáshoz és fizikai vagy szimbolikus erőszakhoz vezet. Rorty nem osztja Foucault néma pozíciójának pesszimizmusában. Ellenkezőleg, teljes mértékben helyesli pontosan ilyen tárgyi eredmények, narratívák és diskurzusok létrehozását, mégpedig azért, mert azáltal, hogy megfogalmazódnak, további jelentéseket generálnak, melyeket más emberek fogalmaznak meg, *ad infinitum*.

Bármiféle (nyitott, zárt, áttetsző) szöveg generálása elengedhetetlen a szemiozisz folyamatának fenntartásában. Kell hogy legyen egy olyan háttér, mely előtt a figura láthatóvá válik; léteznie kell egy dekonstruált szövegnek, hogy egy további szöveget hozhassunk létre. Pontosán e mozgás (Derrida *différance*-a vagy „játéka”) oszcillációjá-

ban jön létre a jelentés. Ebből következően Rorty úgy érvel, hogy az olyan narratívák generálása, mint a tudatos trópusok – melyek nem tettetnek transzcendentalizmust, objektivitást, szigort, és nem ígérnek kinyilatkoztatást –, annak a kreatív feszültségnek a megteremtéséhez elengedhetetlen, amely felgyorsítja az elmozdulást további, a változó körülményekkel megbirkózni képes narratívák létrehozása felé. Ezek a trópusok hatékony eszközökké vagy a pragmatista William JAMES (1995) találó kifejezésével *Denkmittel*é (a gondolkodás eszközeivé) válnak. Így Rorty szerint az értelmiség célja a szemiózis fenntartása és a közösségi hiedelmek szövedékének „újrászövése”. „Ez az újrászövése fogja asszimilálni a gondolkodó által teremtett új metaforákat, azáltal, hogy fokozatosan szó szerintivé változtatja őket. Az új, vibrálóan eleven metaforákat azzal tiszteljük meg leginkább, ha a lehető leggyorsabban halott metaforává változtatjuk, s a társadalmi haladás eszközévé redukáljuk őket.” (RORTY 1997: 29.)

Barbara Herrnstein Smith munkássága Rortyéra épül, és egy finomabb megközelítést dolgoz ki. Fő érdeklődési területe az irodalomelmélet. Azonban elemzései tárgyának (irodalmi szövegeknek és interpretációknak) kifejtése során olyan érzékenységről tesz tanúbizonyságot, amely közvetlenül vonatkozik általában a szöveg jelentéseinek sokaságára, különösen pedig az anyagi kultúrára. Rortyhoz, Derridához és Foucault-hoz hasonlóan Smith is az interpretáció radikális esetlegessége mellett érvel, és minden érzelgősségtől mentesen beszél ugyanarról a szemiózisban bensőleg megjelenő erőszakról. Rortyhoz hasonlóan kénytelen a bilincsektől mentes szemiózis mellett érvelni, megjegyezve, hogy a „rögzítettség semmiféle haszonnal nem járna, amennyiben megakadályozza, hogy az organizmus képes legyen megfelelő választ adni – olyat, amely életben tartja magát az organizmust – az újonnan felmerülő körülményekre” (SMITH 1988: 123).

Smith továbbmegy Derridánál és Foucault-nál, és a „játékot” a hatalomnak, illetve azoknak az eszközöknek a problémájaként értelmezi, melyek segítségével meg lehet valósítani a jelentés létrehozása felé történő elmozdulásokat. Smith szerint e törések, melyekben az emberi indítékok megformálódnak és a szignifikáció folyamata meghatározatlan formában lejátszódik, radikális és folyamatosan helyet változtató esetlegességeknek vannak kiszolgáltatva (SMITH 1988: 144). A folyamat eredményeképpen létrejövő mozgásokat „foszlányoknak” (scrap) nevezi, ami a derridai „játékban” megbúvó erőszakos aspektusra utal. Precíz terminusa, a „foszlányosság” az emberi motivációk és a jelentés-létrehozás kifejeződését jellemzi. A motivációk és a szignifikációk kife-

jeződése részleges, esetleges, következtelen, lezáratlan, végső soron rögzíthetetlen és – ami ennél még fontosabb – állandó vita tárgya. A szerző ilyenformán a „foszlányok” egy másik, ehhez kapcsolódó jelentésére utal: „indítékaink és viselkedésünk hiányos és heterogén, akár egy tárgy foszlányai”, de (mivel a scrap szó jelentése az angol szlengben „verekedés”) leszögezi, hogy „ezek kölcsönösen konfliktusban állnak, vagy legalábbis mindig potenciálisan hadilábon állnak egymással” (SMITH 1988: 148).

Annak fényében, hogy Rorty számára problémát jelentett egy megfelelő cselekvéspolitikára felvázolása (Rorty kritikáját lásd BERNSTEIN 1987), Smith egy alkalmasabb modellel szolgál. Állandóan meghatározza – és folyamatosan fel is bontja – azoknak a részlegességeknek az előterét, melyek a jelentés generálásának esetleges jellegét fejezik ki. Ezáltal olyan lehetőséget teremt a társadalmi igazságosság számára, amelyet mind Foucault, mind a frankfurti iskola, mind Rorty elmulasztott észrevenni, és módot nyújt arra, hogy a „szánalmas relativizmussal” kapcsolatos félelmeket és aggodalmakat eloszlassuk. Smith a következőket állítja: „Bár általában másként fogalmazzák meg, épp annak a félelme teszi valakinek az autoritását – azaz pontosan nézőpontjának privilegizált voltát – ingataggá, hogy elismerje, miszerint nézőpontja csupán részlegesen fed egy problémát [...] Azonban az autoritás védelme saját megkérdőjelezhetőségétől és kockáztathatóságától aligha tekinthető valami belső jónak. Ellenkezőleg, azt gondolhatnánk, közösségi értéket jelentett annak a szavatolása, hogy az autoritás minden formáját kérdéseknek lehessen alávetni, valamint hogy kockára lehessen tenni. Minden formáját, azaz a szülői, tanári, hittérítői és zsarnoki, pápai és államhivatalnoki autoritást is.” (SMITH 1988: 161.)

Az interpretatív autoritás folyamata Smithnél Jürgen Habermas „ideális beszédhelyzetére” emlékeztet, ahol a vágyott igazságosság megközelítése érdekében Habermas erkölcsi imperativusa megkívánja, hogy a hatalommal eltérő mértékben felruházott cselekvők úgy viszonyuljanak egymáshoz, „mintha” a kommunikáció terminusai jogszerűek „lennének”. Smith szerint Habermas gyakorlatilag tagadja, hogy bármilyen stratégiai esetlegesség működne az „ideális beszéd” szituációjában. Ki akarja iktatni az esetlegességekhez való viszonyulásban rejlő „foszlányosságot”, azaz a jelentést generáló, a *différence*-ot létrehozó motíválóerőt. Röviden arra tesz javaslatot, hogy semlegesíteni kell a szemiózis erőszakos, mégis hatalmat adó vitalitását. Az „ideális beszéd” szituációja végső soron a kutya négy lábáról szóló, korábban említett fejtegetésre emlékeztet – senkinek nem fűződne semmilyen stratégiai érdeke

ahhoz, hogy tovább folytassa a dolgot, és egy olyan „ideális beszéd-szituációban” találnánk magunkat, amely Habermas definíciója szerint csakis banális lehet.

A „törések” játékára, az ennek eredményeként fellépő „foszlányokra” és a „foszlányosságra” helyezett hangsúly Marilyn Strathern szociál-antropológus munkáját idézi fel. Amikor az értelmezés körülményeiről beszél Melanézia antropológiájában, a „permutációk végtelen kaleidoszkópját” említi (STRATHERN 1991: xvii), amely a Smith-féle „foszlányosságra” emlékeztet. Strathern fejtegetése a matematikai káoszelmélet egy metaforáján, nevezetesen a Cantor-por tizenkilencedik századi rejtvényén alapszik: „húzz egy egyenest, távolítsd el a középső harmadát, ezután távolítsd el a megmaradt részek középső harmadát, és így tovább. Cantor készlete a megmaradt pontokból összeálló por. Végtelen sok ilyen pont van, együttes hosszúságuk mégis 0.” (James Gleick, idézi STRATHERN 1991: 5)

Ezt a metaforát az antropológiai kutatásra alkalmazva Strathern megjegyzi, hogy a jelentésképzés minden kérdése vagy cselekedete a jelentések sokaságát teremti meg, egy olyan teret – egy olyan „maradékot”, Derrida *différance*-a értelmében –, melyben „minden, a rá adott válasszal kapcsolatban álló kérdésen vagy minden olyan pozíción, melyből egy új pozíció születik, végül túllépnek” (STRATHERN 1991: xxii). Így „minden egyes kereszteződési pontnál valami több jön létre annál, mint amit a válasz megkíván, és ez a »több« egyfajta »maradványként« viselkedik, valamiféle fölös anyagként, mivel túlmegy az eredeti válaszon, hogy körbezárja vagy hogy részekre bontsa az adott pozíciót (a kérdés-feleletét) olyan további kérdések felvetésével, melyek további válaszokat kívánnak. Azt is mondhatnánk, hogy értelmezésünk új szakadékait nyitják meg.” (STRATHERN 1991: xxii.)

Frederik Barthnak az új-guineai Ok-hegy népéről írt tanulmányát idézve (BARTH 1987) Strathern megjegyzi, hogy az új jelentés generálására a szakadékok/vesztesség/hiány/ *différance* létrejötte készlet, hasonlóan a további szakaszok születéséhez Cantor porának példájában. Ahelyett, hogy a feltételezett információvesztesség nagysága felett síránkozna, mint Barth az Ok-mitológia szóbeli újraalkotásának leírásakor, Strathern pontosan ezzel ellentétes értelmezést ad: „[...] felvettem, hogy a tudás, amelyet elvesztettek [a korábbi mítosz ismerete], hogy úgy mondjam, nem elvesztett tudás, hanem a hiányról, a felejtésről és egy feltárhatatlan háttérről alkotott tudás. Úgy tűnik, hogy e vesztességérzet ösztönzi a kezdeményező kedvű baktamanokat arra, hogy működésbe hozzák meglévő képzeleteiket.” (STRATHERN 1991: 97–98.)

Mivel e „hiányok”/törések miatt azzal kell dolgozniuk, ami a rendelkezésükre áll, annak a módja, ahogy a baktaman vének újraalkotják a mítoszokat, új információkkal szolgál. Ezért, hasonlóan a *différance* játéka által megteremtett ürességhez, a Cantor pora által feltárt szakadékok hozzák létre a jelentést. Ezek a szemiozsis folyamatának lényegi és alapvető tényezői. „Lényeges, hogy ezeket a töréseket megőrizzik. Az emberek nem azt teremtik újra, ami szerintük hiányzik, hanem csak azt, amit ismernek. Mintha tudnák, hogy ha ragaszkodnak ehhez a hiányhoz, megteremtik saját identitásukat.” (STRATHERN 1991: 97–98.) Itt Strathern felhagy a szemiozsis kontrolljával, amit más gondolkodók jobb meggyőződésük ellenére sem engednek meg maguknak, hanem a „konszenzusok” és a „közösségek” kibúvójához menekülnek – aggodalmuk pedig abból ered, hogy az értelmiségi teljes mértékben elveszíti transzcendens autoritását (SMITH 1988: 74–77).

A szemiozsis folyamata szélsőséges hevességgel megy végbe, és mindez „foszlányokkal”, harcokkal és „lopással” jár. Marcel Griaule-ra utalva Strathern megerősíti azt a megfigyelését, hogy „magára az etnográfiai terepmunkára tekinthetünk úgy, mint egy lényegét tekintve erőszakos és tolatkodó „kivonatolásra” (STRATHERN 1991: 110), ugyanúgy mint a régészeti emlékek megalkotásakor elkövetett erőszakra a természeténél fogva destruktív feltárási művelet folyamán (TILLEY 1989; Parker-Pearsont idézi BUCHLI 1995), valamint bármely olyan szöveg- vagy szignifikációfelépítményre, amelyben megbúvik a szöveg „lopásának” derridai koncepciója (DERRIDA 1978: 178). Strathern mindazonáltal minden szentimentalizmustól mentesen azt állítja: „e nézet szerint a kreativitás azzal dolgozik, ami a rendelkezésére áll, az eredeti helyüktől barátságtalan módon elszakított részeket újrakombinálva, bár azt is tudjuk, hogy azokat a helyeket valószínűleg más helyektől szakították el” (STRATHERN 1991: 110).

Strathern szerint a „részlegesség”, illetve Cantor porának szakadékaival „ráébresztik az embereket a képzetek megalkotása közben mozgósított perceptuális képességeikre” (STRATHERN 1991: 113). Ilyenformán Foucault követője abban a tekintetben, hogy felhívja az embereket azoknak a mikrohatalmaknak a feltáráására, melyek cselekvésre és a körülményeik megváltoztatására ösztönöznek, Rortyé abban, hogy felszólítja az értelmiséget, hogy „a párbeszéd fenntartásával” szünet nélkül tegye lehetővé a szemiozsis folyamatát, Smith-é pedig abban, hogy szintén elismeri a „foszlányosság” szükségességét az esetleges körülményeinkkel való szembenézés legigazságosabb feltételeinek kivívásában. Strathern azonban még azt is megfigyeli, hogy „a baktaman öregek

csak azzal tudnak dolgozni, ami jelen van. Eközben új információkat hoznak létre, azoknak a különbségeknek az új tárházát, melyekkel hatást akarnak gyakorolni másokra, és így a háttérben ott látják azoknak a régi szakértőknek a feltételezett szakértelmét, akiknek a hiányzó alkotásai már fellelhetetlenek" (STRATHERN 1991: 114).

Erős és erőt adó „törésekről” van tehát szó, melyek felhívják a figyelmünket arra a képességünkre, hogy e távolságokkal bánni tudunk, ugyanúgy ahogy a baktaman öregek is tisztában vannak vele, hogy képesek új jelentést teremteni, „foszlányokat” felhasználva az új jelentésképző folyamatok megalkotásához. „Úgy tűnik, ezek a törések teret adnak a nyújtózkodásra: helyet a művegtagjaink számára.” (STRATHERN 1991: 115) Az e hiányokon vagy szakadékokon átvezető intellektuális traverzek lehetővé teszik, hogy kapcsolatokat létesítsünk, és új jelentéseket alkossunk. Strathern ezeket a kapcsolatokat protézisekhez, segéd-eszközökhöz hasonlítja (ez Jamesnél a *Denkmittel*), amelyek a közvetlenül hozzájuk kapcsolódó kontextustól/testtől idegenek, ugyanakkor lehetővé teszik számára, hogy más kontextusokkal kapcsolatba kerüljön: „nem létezik szubjektum-objektum viszony egy személy és egy tárgy között, csakis kibővített vagy megvalósult képesség” (STRATHERN 1991: 38). E töréseket áthidalva ezek a „protézisek” szinte rortyánus módon működnek annak érdekében, hogy „a párbeszéd számunkra eszközként szolgáljon, ahogy magunkat is működésre bírjuk a párbeszéd fenntartása érdekében” (STRATHERN 1991: 39).

Strathern képes elkerülni, hogy a jelentések sokaságát egy tengely vagy egy konszenzus körül tárolja, mivel elismeri, hogy ehhez semmiféle hatalma nincsen, és minden erre irányuló kísérletet visszautasít. Foucault-hoz hasonlóan Strathern is „felháborodik”; de mint Smith, Rorty és Derrida, optimista is egyszerűen, mivel tudatosan lemond arról a képességéről, hogy a jelentések sokaságát tárolja, lehetőséget nyújt legigazságosabb feltételek megteremtésére a jelentések generálásához, és a társadalmi igazságosság legszebb reményeivel kecsegtet.

Ezt a radikális diszkontinuitást és lezáratlanságot próbálja bemutatni a queer/feminista Judith Butler is, mint az értelmes queer és feminista politika szükséges feltételeit. Ahelyett, hogy a lezártág lehetetlenségét olyasvalaminek tekintené, mint amivel meg kell tanulnunk együttélni, amiről „le kell válnunk” (Rorty), vagy amit „közösségi értéként” el kell viselnünk (Smith), Butler pozitívna, felszabadítónak és az egyetlen utolsó reményünknek látja. A feminista küzdelem nézőpontjából úgy érvel, hogy a nők kategóriáját nem lehet és nem szabadna ismerni: „Az, hogy a kategória soha ne legyen deskriptív, politikai hatékonyságának

elengedhetetlen feltétele. Ebben az értelemben mindazt, amit az egység hiányaként és szektarianizmusként panaszol fel a deskriptivista ideál által táplált nézőpont, azt a deskriptivistaellenes nézőpont megerősíti, mint a kategória nyílt és demokratizáló alapelvét.” (BUTLER 1993: 221)

Butler a radikális diszkontinuitás megerősítéséhez Derrida, Ernesto Laclau és Chantal Mouffe nyomdokain haladva jut el, miszerint minden „lezárás” megteremt egy „kintet” – ami sehová sem tartozik, és ez demokratikus indokokból soha nem is szabad, hogy megtörténjen (BUTLER 1993: 220). Így Smith-től eltérően, aki sztoikus nyugalommal szemléli annak lehetetlenségét, hogy „távol tartsuk a sakálokat”, Butler a „garanciák” hiányát abszolút erőnyek tekinti, amely Rorty szavaival nemcsak „fenntartaná a párbeszédet”, de egyszerűen szavatolná is a demokrácia szükséges fogalmait. A folytonos diszlokáció és az antagonizmusok létrejöttének folyamata, érvel Butler, a demokráciának pontosan az a garanciája, amely Smith „sakáljait távol tartja”. Derrida *différance*-át nem kell túlhaladni vagy elszenvedni; Derrida megfigyelése olyan szükséges „tény”, amely valóban biztosítja a háttérrel, hogy axiológiai alapon soha senki se ragadhassa magához a hatalmat.

Amennyiben a „testet” artefaktumnak és az anyagi kultúra különleges példájának tekintjük (lásd THOMAS 1988), akkor Butler fejtegetése a társadalmi nemeknek és testüknek a megalkotásáról közvetlenül kapcsolódik az anyagi kultúrához. Az anyagi kultúra fizikalitását vagy „materialitását” gyakran magától értetődőnek tekintjük. Feltételezzük, hogy létezik olyan tárgy, melynek jellemzői, megfosztva azon képességtől, hogy szociálisan és szimbolikusán jelöljenek valamit, problémamentesen és egyértelműen értelmezhetőkké válnak, „olvasni tudjuk az archeológiai anyagot”, és „a tárgyakat beszélni hagyjuk”. A rendelkezésre álló tárgyi fizikai jellemzőinek tudományos értelmezése szempontjából mindez vitathatatlann kiindulópontot és magától értetődő háttérrel feltételez, olyasvalamit, melyről konszenzusát illetően kevés értelmes ellenvetést lehet megfogalmazni. Butler azonban olyan értelmezést adja a testnek, amely elutasítja a biológiai és a társadalmi nem (gender) nem problematizált aspektusait, azt az értelmezést, mely szerint létezik társadalmi és szimbolikus jelentésétől megfosztott férfi- és női test, amely megismerhető és bizonyosfajta viszonyban áll a másikkal. Butler elutasítja a nemmel felruházott „férfi”- és „női” testet, mivel azok szerte neutrálisan és feltételek nélkül rendelkeznek nemmel (ezzel Thomas Laqueur érvelését idézi [LAQUEUR 1990], lásd még MOORE [1994] és BROCH-DUE et al. [1993]). Ezzel Butler a következőképpen figyelmeztet minket a feminista gondolkodók politikai működésével kapcsolatban,

James egy korábbi kérdését felidézve: „Amikor a materialitás bevett fogalmait alkalmazzuk – és valóban ragaszkodunk ahhoz, hogy e fogalmak »nem redukálhatók« –, vajon milyen mértékben biztosítjuk és állandósítjuk a nőiség (the feminine) konstitutív megbecstelenítését? Ha figyelembe vesszük, hogy maga az anyag koncepciója megőrzi és recirkulálja az erőszakot, és aztán pontosan ehhez a koncepcióhoz fordulunk, amikor ezt az erőszakot akarjuk kompenzálni, akkor azt kockáztatjuk, hogy újra felnyitjuk a sebet, melyre gyógyírt keresünk.” (BUTLER 1993: 53–54.)

E kritikátlan feminizmus eredménye az, hogy természetessé válnak az egyenlőtlenségek, és azok, akik nem illenek bele a „heteroszexuális mátrix” által meghatározott bináris képletekbe, kiesnek mindebből oda, ahol sem fizikai, sem szociális értelemben „nem számítanak”. Ismét felbukkan a régi probléma, miszerint ez a „tengelyközpontúság” elkerülhetetlen kizárásokkal jár. Derrida nyomán azonban Butler elismeri, hogy szükség van az ilyen „kintekre”, hogy érvényre juttathassuk az itt elhelyezkedő tárgyak létjogosultságát, és így ezek leírhatóvá válhassanak egymás számára (BUTLER 1993: 38–39). Ezek a „kintek”, „terek” vagy „törések” nagy felszabadítópotenciált és magyarázóerőt nyújtanak, ha felhagyunk a „jelenlétekben” gondolkodással (nevezetesen, hogy mik a „dolgok”), és helyette a „hiányokkal” (nevezetesen: hogyan nem viselkednek a „dolgok”) foglalkozunk.

Butler írása azonban a Smith-éhez hasonló érzelemmentességről árulkodik: „fontos, hogy ellenálljunk a pátosz teoretikus gesztusának, melyben a kizárások egyszerűen megerősítést nyernek mint a jelentésképzés folyamatának szomorú szükségszerűségei” (BUTLER 1993: 53). Sőt, Butler nagyfokú optimizmusról tesz tanúbizonyságot: „Az a feladatunk, hogy a jövő horizontjaként újjáalakítsuk e szükségszerű »kintet«, amelyben a kirekesztés erőszakos volta egyre kevesebb hangsúlyt kap. Ugyanilyen fontos azonban a »kint« megőrzése mint olyan helyé, ahol a diskurzus elérkezik a határaihoz, ahol annak az átlátszatlansága, ami nem tartozik az igazság egy adott rendszerébe, a nyelvi helytelenség és reprezentációképtelenség bomlasztó helyszínékként működik, rávilágítva e normatív rendszer erőszakos és esetleges hatáira, pontosan mindannak a reprezentálására való képtelenségén keresztül, ami alapjaiban fenyegeti a folytonosságát.” (BUTLER 1993: 53.)

Butler látja, hogy a radikális diszkontinuitás vagy esetlegesség ilyen, a „szánalmas relativizmus” fantomjától megfosztott nézőpontjának a bizonytalansága tulajdonképpen megteremti az igazságosabb társadalmi interakció lehetőségét, amely pontosan a fentihez hasonló fantomokat és az őket kísérő aggodalmakat hivatott szétoszlatni.

Chantal Mouffe politológus ezen a ponton bocsátkozik mélyebb részletekbe. Butlerhez hasonlóan a határozatlanságra és az „antagonizmusok” szükségességére összpontosít annak érdekében, hogy sikerrel birkózzunk meg az „eldönthetetlenségekkel”, ami véleménye szerint a legszebb reményekkel kecsegtet a társadalmi igazságosság kivívását illetően, anélkül hogy vissza kellene térni az alapokhoz. Smith-hez hasonlóan megkérdőjelezi a Habermas-féle „ideális beszédszituációk” önérejtő cselekvését (MOUFFE 1996b: 246).

Butler Mouffe-ra támaszkodik, aki az antagonizmusokat a politikai élet lényegeként értékeli. Mouffe szerint az antagonizmusok megszűntetése – a „szánalmas relativizmusra” jellemző nézőpontból (ahol semmiféle antagonizmus nem indokolható, mivel minden azonos mértékben értékes) – azt eredményezné, hogy „a szélsőséges pluralizmus e típusa, amely bár hajlamos a liberalizmussal szembeni erős kritikára, visszautasít bármiféle, a „mi”, azaz egy olyan kollektív identitás megkonstruálására irányuló kísérletet, amely megfogalmazná az alávetettség elleni küzdelmekben fellelhető igényeket, a liberalizmushoz hasonlóan kitér a politika útjából” (MOUFFE 1996b: 247).

Mouffe munkatársát, Ernesto Laclau idézi: „Tekintve azt az egyszerű tényt, hogy a negativitás jelen van, és, mivel bármely antagonizmus elsődleges és konstitutív jellegű, bármely kérdés »végső« eldönthetetlenségének elkendőzése soha nem lesz teljes, a társadalmi koherenciát pedig csak azon az áron lehet megvalósítani, hogy elnyomjuk mindazt, ami tagadja. Ebben az értelemben bármely konszenzus, bármely objektív és differenciális szabályrendszer leglényegesebb lehetőségeként magában foglalja az elnyomás dimenzióját.” (Laclau, idézi MOUFFE 1993: 141.)

Mouffe politikai elgondolása a következő: „meg kell mutatni a veszélyét annak a feltételezésnek, miszerint egy demokratikus társadalomban létezhet racionális, határozott megoldás az igazságosság problémájára. Ez a gondolat az igazságosság és a törvény közötti szakadék bezárulásához vezet, ami pedig a modern demokrácia konstitutív tere. Ezt a bezárulást elkerülendő fel kell hagyni azzal az eszmével, hogy létezhet »racionális« politikai konszenzus – olyan, amely nem a kirekesztés valamelyik formáján alapszik.” (MOUFFE 1996b: 253–254; lásd még MOUFFE 1993: 145.)

A „konstitutív kint” fogalmának megalkotásával Mouffe Butlerrel és Derridával párhuzamosan mégis azt állítja, hogy a kirekesztés erőszakossága elkerülhetetlen, és fontos, hogy így is fogadjuk el, a progresszív politika biztosítékaként (MOUFFE 1993: 145). Mouffe azt fogadja el, amit más – általa „liberálnak” nevezett – gondolkodók visszautasítanak.

Mouffe érvelésének kulcseleme – ez Smith-nél a „foszlányosság” – az „eldönthetetlenség” (*undecidability*) fogalma: „Az eldönthetetlenség nem egy áthidalandó vagy legyőzendő pillanat; a kötelességből eredő konfliktusok végeláthatatlanok. Soha nem lehetünk teljesen elégedettek a választásunkkal, hiszen az egyik alternatíva érdekében meghozott döntés mindig egy másik sérelmére történik... Az átpolitizálódás szintén folytonos, mivel az eldönthetetlenség továbbra is benne rejlik a döntésben. Úgy tűnik, minden konszenzus valami lényegileg instabilnak és kaotikusnak a stabilizációja. A káoszt és az instabilitást nem lehet csökkenteni, azonban Derrida arra hívja fel a figyelmünket, hogy mindez egyszerre kockázat és lehetőség, mivel a folytonos stabilitás a politika és az etika végét jelentené.” (MOUFFE 1996b: 9.)

Mouffe totalitarizmus-értelmezése közvetlenül vonatkozik az e könyvben vizsgált anyagokra. Így érvel: „Végül a liberalizmus racionalista védelmezői, azáltal, hogy olyan érvet keresnek, ami túlmutat az érvelésen, és hogy az egyetemes jelentését akarják definiálni, ugyanazt a hibát követik el, ami miatt a totalitarizmust elmarasztalják: elutasítják a demokrácia határozatlanságát, és az egyetemes egy adott sajátossággal azonosítják.” (MOUFFE 1993: 146.) Így „a liberális gondolkodók képtelenek számot adni a fasizmus [vagy totalitarizmus] jelenségéről” (MOUFFE 1993: 146). A következő fejezetekben azt szeretném kifejteni, hogy ez a hiányosság megakadályoz bennünket abban, hogy számot adjunk mindazokról a zavarba ejtő és ellentmondásos módokról, ahogyan az emberek „kihasították” maguknak az életüket az egykori Szovjetunió totális rendszerén belül, illetve hogy megérthessük azokat a valószínűtlen életviszonyokat, melyek e tapasztalat nyomán alakultak ki; hogy olyasvalaki, mint Jelena Andrejevna miképpen vezethette háztartását azon a különös módon, ahogy tette, szeretettel és szorgalmasan porolgatva ikonjait, Sztálin összegyűjtött műveivel együtt. A következő fejezetben e folyamatok kezdeteit fogom nyomon követni, valamint az otthon szférájának radikalizálódását, mely otthonban e folyamatok lejátszódtak.

Irodalom

- BABTY, Ian – YATES, Tim (eds.)
1990 *Archaeology after Structuralism*. London, Routledge.
- BARTH, Frederik
1987 *Cosmologies in the Making*. Cambridge, Cambridge University Press.
- BAUMAN, Zygmunt
1989 Hermeneutics and Modern Social Theory. In HELD, David – THOMPSON, John, B. (eds.): *Social Theory of Modern Societies: Anthony Giddens and His Critics*. Cambridge, Cambridge University Press.
- BERNSTEIN, Richard J.
1987 One Step Forward, Two Steps Backward: Richard Roty on Liberal Democracy and Philosophy. *Political Theory*, vol. 15. no. 4. 538–563.
- BLIER, Suzanne Preston
1987 *The Anatomy of Architecture*. Chicago, University of Chicago Press.
- BOURDIEU, Pierre
1977 *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge, Cambridge University Press.
- BOURDON, Philippe
1979 *Le Corbusier's Persac Revisited*. Cambridge, MIT Press.
- BROCH-DUE et al.
1993 *Carved Flesh Cast Selves: Gendered Symbols and Social Practices*. Oxford, Berg.
- BUCHLI, Victor
1995 *Interpreting Material Culture: The Trouble with Text*. In HODDER, Ian et al. (eds.): *Interpreting Archaeology*. London, Routledge.
- BUTLER, Judith
1993 *Bodies that Matter*. London, Routledge.
- CARSTEN, Janet – HUGH-JONES, Stephen
1995 *About the House*. Cambridge, Cambridge University Press.
- CHOMSKY, Noam
1999 *Mondattani szerkezetek. Nyelv és elme*. Budapest, Osiris.
- DEETZ, James
1977 *In Small Things Forgotten*. New York, Anchor.
- DERRIDA, Jacques
– 1978 *Writing and Difference*. London, Routledge and Kegan Paul.
- 1991 *Grammatológia*. Szombathely, Párizs, Életünk – Magyar Műhely.
- DEUTSCHE, Rosalyn
1996 *Evictions: Art and Spatial Politics*. Cambridge, MIT.

- DONLEY-REID, Linda W.
1990 A Structuring Structure: the Swahili House. In KENT, Susan (ed.): *Domestic Architecture and the Use of Space*. Cambridge, Cambridge University Press.
- ELSTER, Jon (ed.)
1986 *Karl Marx: A Reader*. Cambridge, Cambridge University Press.
- FOUCAULT, Michel
– 1990 *Felügyelet és büntetés: a börtön története*. Budapest, Gondolat.
– 2000 *A szavak és a dolgok. A társadalomtudományok archeológiája*. Budapest, Osiris.
- GIDDENS, Anthony
1979 *Central Problems in Social Theory*. London, Macmillan.
- GLASSIE, Henry
1975 *Folk Housing in Middle Virginia*. Knoxville, Tenn., University of Tennessee Press.
- GOSDEN, Christopher
1994 *Social Being and Time*. Oxford, Blackwell.
- HILLIER, W. – HANSON, J.
1984 *The Social Logic of Space*. Cambridge, Cambridge University Press.
- HODDER, Ian
– 1986 *Reading the Past*. Cambridge, Cambridge University Press.
– 1991 Interpreting Archaeology and its Role. *American Antiquity*, vol. 56. 7–18.
- HORKHEIMER, M.
1978 On the Problem of Truth. In ARATO, Andrew – GEBHARDT, Eike (ed.): *The Frankfurt School Reader*. Oxford, Blackwell.
- JAMES, William
1995 *Pragmatism*. New York, Dover Publications.
- JOHNSON, Mathew
– 1989 Conceptions of Agency in Archaeological Interpretation. *Journal of Anthropological Archaeology*, no. 8. 189–211.
– 1993 *Housing Culture*. London, University College London Press.
- LAQUEUR, Thomas
1990 *Making Sex: Body and Gender from the Greeks to Freud*. Cambridge, Harvard University Press.
- LEONE, Mark – POTTER Jr., P. B.
1992 Legitimation and the Classification of Archaeological Sites *American Antiquity*, vol. 57. 137–145.
- LÉVI-STRAUSS, Claude
1966 *The Savage Mind*. London, Weidenfeld and Nicolson.
- MARX, Karl
1973 *A tőke*. Budapest, Kosuth.
- MILLER, Daniel
1994 *Modernity: An Ethnographic Approach*. Oxford, Berg.
- MOORE, Henrietta
– 1986 *Space, Text and Gender*. Cambridge, Cambridge University Press.
– 1990 Paul Ricoeur: Action Meaning and Text. In TILLEY, Christopher (ed.): *Reading Material Culture*. Oxford, Blackwell.
– 1994 *A Passion for Difference*. Cambridge, Polity Press.
- MORGAN, Lewis Henry
1961 *Az ősi társadalom*. Budapest, Gondolat.
- MOUFFE, Chantal
– 1993 *The Return of the Political*. London, Verso.
– 1996 Democracy, Power and the 'Political'. In BENHABIB, Seyla (ed.): *Democracy and Difference*. Princeton, Princeton University Press.
- PARKER-PEARSON, Michael – RICHARDS, Colin
1994 *Architecture and Order: Approaches to Social Space*. London, Routledge.
- RAPPAPORT, Amos
1982 *House Form and Culture*. Englewood Cliffs, Prentice-Hall.
- RORTY, Richard
– 1985 A filozófia és a természet tükre. *Filozófiai Figyelő*, 3. sz. 51–80.
– 1997 *Heideggerről és másokról*. Jelenkor, Pécs.
- SAMSON, Ross
1990 Introduction In SAMSON, Ross (ed.): *The Social Archaeology of Houses*. Edinburgh, Edinburgh University Press.
- SHANKS, Michael – TILLEY, Christopher
– 1987 *Social Theory and Archaeology*. Oxford, Polity Press.
– 1992 *Re-constructing Archaeology*. London, Routledge.
- SHERIDAN, Alan
1980 *Michael Foucault: The Will to Truth*. London, Tavistock.
- SMITH, Barbara Herrnstein
1988 *Contingencies of Value*. Cambridge, Harvard University Press.
- STRATHERN, Marilyn
1991 *Partial Connections*. Savage, Rowman and Littlefield.
- THOMAS, Julian
1998 The Socio-semiotics of Material Culture. *Journal of Material Culture*, vol. 3. no. 1. 97–108.
- TILLEY, Christopher
– 1989 Excavation as Theatre. *Antiquity*, vol. 63 275–280.
– 1994 *A Phenomenology of Landscape*. Oxford, Berg.
- VALDES, Mario J. (ed.)
1991 *A Ricoeur Reader: Reflection and Imagination*. New York, Harvester Wheatsheaf.
- ŽIŽEK, Slavoj
1992 Eastern Europe's Republics of Gilead. In MOUFFE, Chantal (ed.): *Dimensions of Radical Democracy*. London, Verso.

LARS K. CHRISTENSEN - WIBEKE HANSEN - HELLE LEILUND -
LYKKE L. PEDERSEN - LENE SKOVBORG - BIRGIT VORNE

A *Dániai történetek 1660–2000* című kiállítás Hat jelenkori történet

A dán Nemzeti Múzeumban 2001 decemberében nyílt meg az új állandó kiállítás *Dániai történetek 1660–2000* címmel. Harminchét teremben, több mint ötezer tárgy felhasználásával jelentek meg történetek az elmúlt 340 év dán történelméről. A kiállítás a Prinsens Palæ múzeumi főépület második emeletén található, a dán történelem régebbi korszakait (az őskort, a középkort és a reneszánszt) bemutató termék fölött, így a múzeum látogatói a kultúra első nyomaitól a jelenkorig tartó történelmi fejlődést követhetik végig.

A címmel – *Dániai történetek 1660–2000* – egyfelől a kiállítás kronologikus felépítését kívántuk hangsúlyozni, másfelől arra is felhívtük volna a figyelmet, hogy nemcsak az az egy dán történelem létezik, amiről ez a kiállítás mesél: a történet attól függően változik, hogy ki a mesélő, illetve milyen nézőpont érvényesül. A kiállítás koncepciójának kidolgozásakor olyan kultúrafogalmat alkalmaztunk, amely integrálja az államot, az életformát és az egyént, melyeknek külön-külön is megvan a maguk története, de egymással folyamatosan összefonódnak. A változó államberendezkedést követve a kiállítás három nagy periódusra tagolódik: az egyeduralom Dániája 1660-tól 1848-ig, a dán nemzeti állam kialakulása (1849-től, a népkormányzat kialakulásától) és végül a 20. század első évtizedeiben kialakuló jóléti állam időszaka, kiemelve a társadalom különböző csoportjainak eltérő perspektíváit, a változó életkörülmények lehetőségeit, a konfliktusok és az együttműködés területeit. Az egyéni perspektívák érvényesülése teret enged a személyes élettörténeteken keresztül az élmények, érzelmek és a tapasztalatok bemutatásának is.

Arra helyeztük a hangsúlyt, hogy a gazdag múzeumi gyűjtemény 1660-tól napjainkig terjedő tárgyanyagának nagy részét kiállítsuk. Az eredeti, korhű tárgyak a múzeumi gyűjtemény alapját és meghatározó profilját jelentik. Elrendezésük során találhatunk enteriőröket, továbbá a tárgyak egyedi jelentését hangsúlyozó funkcionális egységeket, illetve különböző technikai eljárások vagy anyagok bemutatásához példaként használt tárgyakat. A válogatáskor elsődleges szempontként szerepelt, hogy a tárgyak a történet egészébe jól illeszkedjenek.

A tanulmányban szeretnénk rövid bepillantást adni a *Dániai történetek* című kiállítás körüli vitákba és elképzelésekbe, néhány jól kiválasztott problémakör bemutatásával, elsősorban a kiállításnak az elmúlt húsz-harminc évre vonatkozó történeteiből, hiszen ezek azok a részek, amelyek leginkább kifejezik azt a megközelítést, amit a muzeológusok jelenkor-dokumentációnak neveznek. Ez jelentős, de viszonylag új munkaterületnek számít a kultúrtörténeti múzeumok tevékenységében.

A kultúrtörténeti múzeumok még az 1970-es évek végéig is csak 1920-ig dolgozták fel a legújabb kori történeti időszakot. Általános vélemény, hogy az 1900-as évek ipar- és tömegcikkgyártása nem releváns terep a múzeumok számára, így a gyűjtés szempontjából ez az időszak mára elszalasztott tereppé vált. A tömegcikkgyártás egyenlő volt az olcsóbb áru fajták megjelenésével, az emelkedő életszínvonallal, és ezzel összefüggésben az általánossá váló gazdagabb áru kínálattal. A 20. századot (és különösen a második világháború utáni időszakot) olyan mértékű tárgyi sokféleség jellemezte, mint addig soha. Viszont egy kiállítás-hoz nem lehet mindent begyűjteni – gondoljunk csak az ipari kultúra

hatalmas készülékeire és eszközeire – ezért gyűjtési stratégia kidolgozására volt szükség. A jelenkor dokumentálása során ugyan fizikailag lehetetlen minden tárgyat összegyűjteni, viszont jó lehetőség adódik kiegészítő dokumentáció készítésére, mint például az *oral history* műfajába tartozó történetek vagy a képi adatrögzítés műfajai (fényképek, filmek, videofelvételek). Az esetek nagy többségében így maga a vizsgálat adja meg a választ arra a kérdésre, hogy mi az, amit még feltétlenül össze kell gyűjteni.

A jelenkor kaotikusnak és áttekinthetetlennek tűnhet, ezért olyan kutatásokra van szükség, melyek alkalmasak lehetnek a módszertani alapok megteremtésére. Minél több a dokumentáció, annál jobban irányítható a gyűjtés. A jelenkor kutatásakor élő környezettel van dolgunk, ahol szinte minden kérdésünkre választ kaphatunk, míg a múlt vizsgálata során csak a szájhagyomány, a nemzedékekre átörökített tudás és az írott források adhatnak választ.

A jelenkori tárgykultúrában a tárgyak kicserélődése nagyon gyorsan megy végbe. Míg például 10–15 évvel ezelőtt a dán irodák leggyakoribb munkaeszköze az írógép volt, mára szinte mindenütt a számítógépek vették át a helyüket, és az egész munkafolyamat megváltozott. Ezért fontos, hogy a társadalmi változásokat dokumentáljuk, és mindekelőtt kiválasszunk tárgyakat, mielőtt végleg eltűnnének. A mai tárgyak gyakran roncsként vagy hulladékként végzik, jobb esetben az újrahasznosítást végző telephelyekre kerülnek, esetleg csak tulajdonost váltanak. A muzeológusi gyakorlatból tudjuk, hogy nehéz olyan tárgyakat gyűjteni, amelyek még használatban vannak, ezért fontos megtervezni a gyűjtés menetét, és például előre megbeszélni a tárgyak használóival, hogy amikor elérkezik a lecserélés ideje, fölösleges tárgyaikat kínálják fel a múzeum számára. Sok tárgy így is eltűnik, mert nem találják különösen szépnek, vagy nem kelt nosztalgikus érzéseket, esetleg más szempontból nem tartják megfelelőnek arra, hogy múzeumi tárgy váljon belőle. Sok muzeológus került már olyan helyzetbe, hogy egészen közönséges tárgyak váltak számára megszerzhetetlenné, pedig csak alig néhány év állt mögöttük. Különösen a tömegcikk esetében fenyeget a teljes eltűnés veszélye, hiszen jelenkori kultúránkban tárgyak milliárdja vesz körül minket.

De a tárgyakhoz kapcsolódó nosztalgikus érzések akadályozhatják is a gyűjtési munkát. Például a *Dániai történetek* című kiállításhoz szükségünk lett volna néhány lemezre az 1950–1960-as évekből. A vásárlóerő növekedése, összekapcsolódva azzal a lehetőséggel, hogy a gyerekek a szülőknél lakhattak, olyan különleges ifjúsági kultúra kialakulásá-

hoz vezetett, melyben e fiatal generáció elsősorban fogyasztási szokásai alapján vált meghatározhatóvá, a ruha stílus, a lakberendezés, a szabadidős tevékenységek és a zeneválasztás terén egyaránt. Leginkább a zenei ízlés vezetett vitákhoz a szülők és a fiatalok között. A múzeumnak ugyan vannak hanglemezei ebből az időszakból, de azok nem különösebben jellemzőek erre a megváltozott kultúrára. Ezért kislemezeket kerestünk. Sokan jelentkeztek a felhívásra, de csak kevesen akarták odaajándékozni lemezeiket a múzeumnak, hiszen minden lemezhez valamilyen érzelem vagy emlék kötődött. Volt, akinél az első lemez megvásárlásához kapcsolódtak ezek az emlékek, míg másoknál a zenehallgatáshoz, esetleg amikor első szerelmével táncolt, és ezek az érzelmek újra meg újra felelevenedtek. Beatles-lemezeitől szinte senki sem akart megválni, még abban az esetben sem, ha már nem is volt otthon lemezzátszója, amin meghallgatta volna. Az az érzés, hogy akkoriban volt egyáltalán lemezzátszóra pénz, még mindenkinek valami különös, emocionálisan közel állót jelentett.

A különböző tabukhoz kapcsolódó témákat is nehéz dokumentálni. Azok a személyes tárgyak, amelyek például a szexuális élet különböző részleteire vetnek fényt, esetleg az illegális abortuszra, nem tartoznak azon dolgok közé, amelyeket a látogatók maguk ajánlanak fel a múzeum számára. Ilyen esetekben más módszerű, inkább aktív gyűjtésre van szükség. A jelenkor-dokumentáció mint módszer pontosan azoknak a kísérleteknek a leírásán keresztül ragadható meg leginkább, amelyek megpróbálták e nehézségeken túljutni, és gyűjteni azt, amit még lehet.

A következőkben a legújabb kori kultúrtörténet köréből mutatunk be néhány példát arra, hogy miként ötvözhetők a dokumentáció és a gyűjtés módszerei a jelenkor bemutatásakor.

1. KÉP. A kiállítás logója dánokat mutat be 1660-tól 2000-ig. A történetet az emberek teremtik meg és interpretálják – akkor és most.

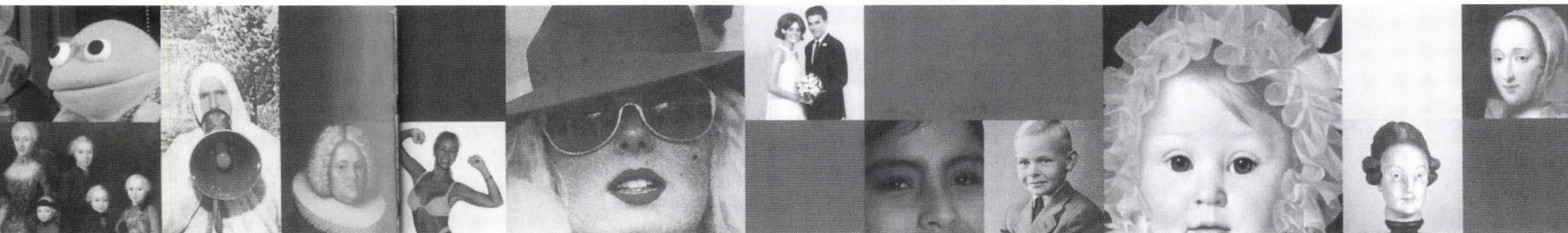
Ön ránk néz, és mi visszanézünk önre: a portréfal

A kiállítás bevezető termében egy hosszú falat csak portrék borítanak, 1660-tól egészen napjainkig. A képeken látható arcok mindegyike közvetlenül a szemlélőre néz. Ezzel az volt a célunk, hogy rögtön az elején világossá váljon, a történelem nem egy nagy, zárt világ, hanem élő emberek teremtik, élük és elemzik, korábban ugyanúgy, ahogy ma is. A kiállításához való szubjektív hozzáállás kialakítása volt az a legfontosabb tényező, ami érinti a kiállítás fent említett három fő aspektusának egyikét: az egyén perspektíváját, de egy tágabb, kultúrtörténeti összefüggésbe ágyazva, amelyben a szemlélő egyrészt megtalálhatja önmagát, másrészt visszatükröződhet másokban.

A falon a portrék kronológiai sorrendben követik egymást, a legrégebbitől az újabbak felé, az olvasás irányában haladva, balról jobbra. A múzeumnak gazdag gyűjteménye van régebbi arc- és fényképekből, de csak az 1940-es évekig. Újabb keletű festett portrék, valamint az elmúlt harminc évből származó fényképek szinte egyáltalán nem álltak rendelkezésünkre a kiállítási munkák kezdetén, ezért – hogy az időbeni folytonosságot meg tudjuk teremteni – aktív gyűjtést szerveztünk. A hiányzó portrék felkutatására a múzeum belső hálózatát használtuk, de szükségünk volt egy szélesebb kereső módszerre is, ami még nem olyan tág, hogy beleférjen a napilapok áttekintése, de mégis lehetőséget nyújt arra, hogy a beérkező ajánlatokat fel tudjuk használni, és a releváns adatokat be tudjuk gyűjteni. Ez a módszer sikeresnek tűnt: nagy mennyiségben kerültek hozzánk útlevélképek, iskolai fényképek, rajzolt és festett portrék, fényképek, és még a kiállítás szempontjainak megfelelő szelektálást is megengedhettük magunknak.

2. KÉP. A portréfényképezés sokak számára vált lehetőséggé az 1960-as években. Az ideális modell a kiscsalád volt: apa, anya, gyerekek.

A megnyitó után érzékelhető volt, hogy a látogatók érdeklődéssel fogadták a portrékat, és nemcsak passzív nézőként, hanem aktív résztvevőként is viszonyultak hozzájuk: új portrékat hoztak, vagy információkat szolgáltatottak azokról, akik a képeken szerepeltek. Nemcsak az új, hanem a régi portrék iránt is nagy volt az érdeklődés. Újabb adatokkal egészítették ki a különböző személyek élettörténetét, családi anekdotákat meséltek el, és további információkat szerezhettünk például a festmények tulajdonosváltási folyamatairól is. A múzeumpártolóok jóvoltából családi ünnepségekre íródott rövid versek, rigmusok és más kiegészítő anyagok kerültek a múzeum legújabb kori gyűjteményébe. A múzeum teremőrei is gyakran számoltak be arról, hogy az emberek a fényképek előtt állva például saját életükről meséltek más látogatóknak.

A kiállítás tehát nem zárt és befejezett történet, hanem olyan élő struktúra, amely folyamatosan növekszik és árnyaltabbá válik a látogatók aktív együttműködésével. Akik a portréfal előtt a képekben *magukra* ismernek, az egész kiállítást nagyobb érdeklődéssel nézik végig.

1sten hozta a világban!

A kiállításon bemutatott születésnap zászló nemcsak a születésnap hagyományos ünneplésének kifejezője, hanem egy sokkal jelentősebb történetet képvisel a születés kultúrtörténetén belül. A születésnap zászlót minden dán jól ismeri, a zászló megjelenése az újszülött világrajtja napján mégsem minden dán számára evidens. A fiatal szülők közül sokan felismerik a kiállított születési tálcát, ami a *Rigshospitalet* (Birodalmi Kórház) intézményéből került a múzeumba. Az idősebbeket viszont megerősíti abban az elképzelésükben, miszerint manapság a gyerekek sokkal inkább központi szerepet töltenek be, mint régebben. A jelenkori történetek közvetítése sok esetben vezet új felismerésekhez, gyakran vált ki érzelmi reakciókat, és ösztönöz bennünket. A Nemzeti Múzeum hagyományosan is gyűjtött és gyűjt ma is olyan tárgyakat, amelyek a terhesség és a keresztelő kultúrájához kapcsolódnak, de ahhoz, hogy a jelenség új aspektusait is meg tudjuk világítani, a már létező gyűjteményt ki kellett egészíteni a jelenkor jellegzetes tárgyaival.

A gyerekkorról és a gyerekek életéről szóló elképzelések jelentősen megváltoztak az 1900-as évek óta, különösen az utóbbi harminc évben. Egyfelől a nőknek lehetőségük nyílt arra, hogy szabályozzák, hány gyermeket szeretnének szülni, másfelől a legtöbb ma születő gyermek a szülők tudatos vállalása. Ezt az átalakulást elsősorban az 1973-ból származó szabadabortusz-törvény és a különböző fogamzásgátló tabletták és prevenciószerek megjelenése tette lehetővé. A mesterséges megter-

mékenyítés és az adoptálás könnyebbé válása ma már sok meddő pár számára biztosíthatja a gyermekvállalás lehetőségét.

A szülők ma már nagy elvárásokat támasztanak a kórházakkal és klinikákkal szemben. A szülés körülményeinek egyrészt technikai szempontból magas színvonalúnak és biztonságosnak kell lennie, másrészt otthonosnak és barátságosnak is. Ez a változás az 1972-es terhességigiéniai törvény megváltozásához kapcsolódik, amely ingyenessé tette a kórházi és a klinikai szülést. Az 1960-as években a szülések harminc százaléka történt otthon, 1990-ben ez a szám már egy százalék alá esett. Ma már a legtöbben klinikán vagy kórházban szülnék, de az otthoni körülményeket, az otthonosságot a nők magukkal kívánták vinni a kórházba is. Az utóbbi harminc év során elfogadottá vált, hogy a férfiak részt vesznek a szülésen, ezzel a szülés a párok esetében már közös felelősséggé és élménnyé vált, és nagy várakozással tekintenek elé.

A Rigshospitalet 1986-ban egy kísérletet végzett annak megállapítására, hogy az otthoni körülményeknek megfelelő szülőszoba kialakítása mennyiben könnyítheti a komplikált szüléseket. A kutatás azt mutatta ki, hogy az otthoni körülmények kialakítása nem játszik szerepet az orvosi beavatkozásoknak és az újszülöttek halálozási arányának csökkenésében, illetve a szülést elősegítő szerek szükségességében. Ennek ellenére a kórház a vizsgálatot követően mégis úgy döntött, hogy kifejleszt és berendez alternatív szülőszobákat, úgynevezett miliőszobákat, ahol otthonos és barátságos légkört alakítanak ki, függönyökkel, tompított világítással, képekkel és zöld növényekkel, továbbá azzal a lehetőséggel, hogy a szülők kísérőzenét választhatnak a szüléshez. A miliőszobában több esetben fürdőkádát is elhelyeztek, amely lehetőséget teremt a vízben szüléshez. Mára az ország összes szülőszobáját modernizálták, és általánosan elfogadottá vált a miliőszobák kialakítása is.

A kiállításon ezt az átalakulást tárgyak segítségével próbáltuk megjeleníteni. Arra nem volt lehetőség, hogy egy teljes miliőszobát kiállítsunk, de a múzeum a Rigshospitalet szülészeti osztályához fordult segítségért, hogy megkaphassunk egy példányt a különlegesen összeállított tálcából, amelyet a szülés után szoktak behozni ajándékba. A tálcára kis csészékben rózsaszín vagy világoskék színű szalvétát helyeznek aszerint, hogy az újszülött lány vagy fiú. A tálcára ezenkívül egy kis asztali zászlót állítanak, ami az újszülött első, vagyis nulladik születésnapját jelöli. A bábák szerint ez a kis teríték nagy népszerűségnek örvend a kórházban, a szülők különösen örülnek, ha így ünnepelhetik a gyermek érkezését. A Rigshospitalet ápolói már régóta készítenek hasonló, szépen megterített tálcát az újdonsült szülőknek, de a születésnap zászló

3. ABRA. A Rigshospitalet szülősztályán a „nulladik” születésnapot egy tálcával, zászlóval és színes szalvétákkal ünneplik: rózsaszínnel a lányokat, kékkel a fiúkat.

és a színes szalvéták szokása csak az 1980-as évek elejétől jelentkezett. A szülészkultúrában a születési tálca felbukkanása egy nagyon hasonló változási tendencia következménye, mint a miliőszobák megjelenése, és a változásról szóló történetek összesűrithetők abba az egyetlen tárgycsoportba, amit egy megterített szülőtálca képvisel a Rigshospitalet szülészeti klinikájáról, 2001-ből. Ebben az esetben a tartalomkövetítés fő eszköze a sűrítés, ahogy egyetlen tárgycsoport feltárja ezt az egész összefüggérendszer, amiben maga is csak egy kis részlet. Ha a befogadás során a látogatók asszociációi a szülőtálcától egészen egy modern szülészeti osztályig vagy egy miliőszobáig eljutnak, akkor sikerült a dolog.

A hetvenes évek kis kertés házai

A kiállítás térbeli folyamatként halad előre, elsősorban vitrines bemutatás alkalmazásával, enteriőrök és enteriőrészletek közbeiktatásával. Az enteriőrök között vannak olyanok, amelyek az eredeti helyiséget mutatják, az eredeti helyről átvett plafonnal, padlóval, falpanellekkel. Ilyenek például az 1700-as évekből származó Lille Hesbjerg uradalmi épület szobái vagy egy lakásbelső a Magstræde környékéről. Ezeket a múzeumban újra felépítettük, és a korhangulatnak megfelelő bútorokkal és tárgyakkal rendeztük be. Más bemutatási módot alkalmaztunk például az osztálytársadalmak vitrinjében látható enteriőrészlet kialakításakor. Olyan, az adott korra jellemző bútordarabokat vagy használati tárgyakat választottunk ki, amelyeknek a használati értékükön túl szimbolikus értékük is jelentős, mint például a polgári lakások nippjei, a munkásotthonok lábbal hajtható varrógépei vagy a városi polgárság hivalkodó tálalói. A modern kor bemutatásához kis kertés házak lakószobáiból származó, nemrégiben szerzeményezett bútordarabokat választottunk. Ebben az elrendezésben a bútorok kerek egészet alkotnak, míg a szoba csak jelzésértékű keret.

Sokan bólintanak elismerően a kis kertés ház vitrinjénél, talán mert nekik is van valami hasonló, vagy emlékeznek ilyesmire barátaik, ismerőseik tárgyaira visszagondolva, mások szkeptikusan nézegetik, mert ez a hangulat nem ismerős számukra. Talán hiányolják az FDB-bútorokat vagy a modernitás más olyan darabját, amely az ő véleményük szerint korrektebb lenne. A szoba különböző nézőpontjai az életstílusbeli különbségeket mutatják, ami leginkább abban érhető tetten, hogy például az emberek milyen lakásstílust és -berendezést választanak. Az életstílus tükrözi azokat a körülményeket, amelyek között élünk, anyagi, szociális és kulturális tekintetben egyaránt. Ugyanehhez kapcsolható a szocializációs és különösen a szűkebb társadalmi kontextus szerepe is, a csoport, amelynek közös normái és értékei vannak, aminek segítségével az emberek meghatározzák saját társadalmi helyzetüket is, és ezt a tárgyi világon keresztül kifejezésre juttatják. Az emberek nem teljesen egyforma módon rendezkednek be, de egy jól meghatározható csoport által elfogadott tárgyakat választanak.

Az utóbbi húsz évben a lakóhelyek jelenkor-dokumentációjával a legújabb kori gyűjtemény foglalkozott. Rengeteg új információra tettünk szert azáltal, hogy több kiválasztott család otthonát alaposan megvizsgáltuk: hogyan rendezik be, és miként használják lakásukat a különböző kulturális miliőben élő és különböző korcsoportokhoz tartozó emberek? Az ideális az lett volna, ha ezt össze tudjuk kapcsolni tárgygyűjtéssel is,

de erre a múzeumnak sajnos nem volt anyagi fedezete. Viszont olyan információkat szereztünk, melyek megkönnyítik az azóta múzeumba érkező anyag feldolgozását. Néhány évvel ezelőtt még senki sem álmódott arról, hogy kortárs használati tárgyakat felkínáljon a múzeumnak, de mára egyre kevesebben gondolják, hogy a múzeumok csak olyan speciális és különleges tárgyak iránt érdeklődnek, amelyek régiségértéke meghatározó. A jelenkori témákat kiállítások és publikációk segítségével próbáltuk bemutatni a látogatóknak és az olvasóközönségnek, és ezzel kívántuk felhívni a figyelmet arra, hogy a múzeum igenis érdeklődik a kortárs jelenségek iránt. A módszer sikeresnek bizonyult.

A lakásbelső kutatása esetében nehezíti a tárggyűjtést a bútorok és más berendezési tárgyak gyakori cseréje: vannak tárgyak, melyeket kidobnak, eladnak vagy elajándékoznak. Azok a lakások, amiket tíz éve folyamatosan dokumentáltunk, gyakran egészen másképp néznek ki ma, mint korábban. Sokan nemcsak az öltözködésben, hanem a lakás berendezések is követik a divatot.

A kiállítási munkák időszakában felkeresett minket egy házaspár, Elni és Tage, akik midtsjællandi kis kertés házukból ajánlották fel bútorai-

4. KÉP. Egy midtsjællandi fiatal házaspár 1973-ban a nagy sarokszobát egy egykettő-három személyes ülögarnitúrával, csempés asztallal rendezte be, az akkori divat szerint Rya szőnyeggel és párnákkal díszítve. A szőnyeget és a párnákat a férj maga készítette az eljegyzésükkor.

ikat, egy párnázott három-kettő-egy személyes ülögarnitúrát, drapp alapon barna színű csikokkal és egy hozzá tartozó csempés asztalkát. A bútorokat friss házasként 1973-ban vásárolták – ugyanabban az évben, amikor a házat is vették – egy ringstedi bútorboltban, mivel a lakásukhoz legközelebb eső városban szerettek volna bevásárolni. Az ülögarnitúrán kívül a lakószobához tartozik még egy ma is használatban lévő, teakfából készített polc és egy étkezőasztal székekkel, amelyeket feltehetően szintén felajánlanak a múzeum számára. Évekkel ezelőtt örökölték néhány bútordarabot, ami aktuálissá tette átrendezési terveiket, és ez a körülmény a múzeumi adományozást is motiválta. A bútorok az időszakra vonatkozóan tipikusnak bizonyultak, ezért a múzeum dolgozóinak semmi kétségük nem volt afelől, hogy elfogadhatják-e az ajándékba adott tárgyakat. Viszont a szobához tartozott még az asztal alá terített Rya¹ szőnyeg, valamint három díszpárna. A mindig is az ülögarnitúrához tartozó párnákat Tage készítette eljegyzésük időszakában. Eleinte bizonytalanok voltak abban, hogy a párnákat, amelyekhez erősen kötődtek, oda akarják-e adni a múzeumnak. Egy kis gondolkodási időre volt szükségük ahhoz, hogy eldöntsék, amennyiben a szobát kiállítanánk, megkaphatjuk-e a szőnyeget és a párnákat is. Végül annak ellenére, hogy ezekhez a tárgyakhoz erősen kötődtek érzelmileg, felajánlották őket a múzeumnak, elsősorban azért, mert szerették volna megmutatni az utánuk jövő nemzedéknek, hogy az 1970-es években milyen körülmények között laktak az emberek. A múzeum egyetértett velük a motiváció tekintetében. A bútorok olyan jó állapotban vannak, hogy az ember nem is hinné, hogy 25 éven át használták őket.

A kiállításon egy 1973-ból származó tapéta segítségével ugyanazt az alaphangulatot próbáltuk megteremteni, mint az eredeti szobában. Elni segített megkeresni azt a képet is (egy cigánylány portréját), ami eredetileg díszítette a falat, és amit azóta lecseréltek egy erdei tájképre. A cigánylány portréját az egyik sógoránál találtuk meg, aki annak idején átvette a képet. Előkerültek még különböző tálcák és kézimunkák is, valamint az esküvői fényképükről készült másolat. A múzeum dolgozói és a házaspár között nagyon jó viszony alakult ki, akik a kiállításához kapcsolódó munkafolyamatokban is aktív részt vettek, és tervezzük, hogy ezt az együttműködést a továbbiakban is fenntartjuk. Szeretnénk ugyanis dokumentálni a család lakószobájának új berendezését, azokat az újonnan vásárolt berendezési tárgyakat, amelyek a Nemzeti Múzeumnak adományozott régi bútorok helyére kerültek.

Az enteriőrök közül meglepő módon éppen a kis kertés ház vitrinje ragadta meg a média és a látogatóközönség figyelmét. Ez talán annak

köszönhető, hogy a látogatók olyan dolgot láttak, ami a saját életükből ismerősnek tűnt, és így maguk is egy történet részeseivé válhattak.

A kis, a nagy és az élő történelem

A kiállításon látható egy részlet a Burmeister & Wains Hajóművekből. Itt egy olyan sarkot mutatunk be asztallal, taburettel és szekrénnyel, amelyet eredetileg a gépműhely munkásai használtak, amikor kávészünetet tartottak. A szekrényen kezeslábas lóg, az asztalon kávéscsészék állnak – olyan, mintha valaki épp most ment volna el, de hamarosan visszatérne. Pedig a hajóműveknél mára nincs senki, aki visszatérhetne, ugyanis az ország egykor legnagyobb hajógyára 1996-ban megszűnt. A hajógyári munkások munkanélkülivé váltak, a gépek és a berendezések aukcióra kerültek. A Nemzeti Múzeum más múzeumokkal együttműködve felvállalta, hogy a gyár bezárásával egyidejűleg kutatómunkába és tárggyűjtésbe kezd. A munka nagy része abból állt, hogy adatokat gyűjtöttünk a munkahelyről és a munkásletről mint koherens egészeiről. A feladat a nagyipari munkásélet dokumentálása volt, az alkalmazottakkal készített interjúk, fényképek és tárgyak segítségével, még az eltűnés előtti pillanatban. A dokumentálás a bezárás utáni három hónapban is folytatódott. A munkásokkal, dolgozókkal és a vezetőséggel készített ötszáz oldalnyi interjút kiegészítettük ezer fényképpel, amelyek a hajógyár egyes részeit (műhelyek, pihenőhelyek, irodák, öltözők) mutatják be.

Míg az interjúk elkészítésére és a fényképes dokumentációra nagyon jó lehetőségeink voltak a hajóműveknél, annál nehezebb volt a tárgyak kiválasztását és begyűjtését meghatározó elvek kidolgozása. Egyfelől ott voltak a gyakorlati problémák: a hajóépítésnél használatos gépek és berendezések nagyméretűek és nehezek, továbbá nehezen költöztethetők, tárolhatók; másfelől adódtak pénz-

5. KÉP. Elni és Tage 1973-ban házasodtak össze, és esküvői fényképük azóta a szobájuk falát díszítette. A fényképet nem kaphattuk meg, de lemásoltuk, és az eredetinek megfelelő keretet is beszereztünk hozzá.

6. KÉP. A kiállítás egy részlete: pihenősarok a B&W Hajóműveknél, 1996

ügyi nehézségek is: a hajógyár gépeinek és szerszámainak egy része nagyon értékes. Még ha a Nemzeti Múzeum szeretett volna is egyet-kettőt a B&W modern, számítógépes irányítású forgácsolóiból, hogy ezekkel kiegészítse a gyűjteményben már meglévő régebbi típusokat, ehhez nem rendelkezett elegendő anyagi fedezettel.

Mint minden tárggyűjtés esetében, itt is végig kellett gondolni a gyűjtés elsődleges céljait. Mi az, amit dokumentálni, és mi az, amit bemutatni kívánunk? Először is rangsorolni kellett. De a hajóműveknél az említett gyakorlati problémák és pénzügyi korlátok miatt különösen szűkösek voltak a lehetőségeink, ami sajnos gyakran előfordul az ipari kultúra tárgyaival kapcsolatban.

A begyűjtött, körülbelül négyszáz darabos tárgykészlet így elsősorban kisméretű dolgokból állt. A Nemzeti Múzeum ezekből a Dán történetek című kiállításon kialakított egy pihenősarok asztallal, szekrénnyel és más kisebb tárgyakkal. Ez az elrendezés úgy mutatja be a munkahelyet, mint olyan helyet, ahol az emberek találkoztak egymással, beszélgettek, és időnként szórakoztak is. A szünetek – a formálisak és a nem formálisak egyaránt – fontos részei a munkahelyi életnek, és a kiállításon a tárgyak segítségével elsősorban ebből az aspektusból próbáltuk bemutatni a gyárat.

A hajók építéséhez és szereléséhez szükséges szakmai tudás és fizikai erő szemléltetéséhez fényképeket és interjúrészleteket használtunk. A kérdés az, hogy ezt lehetett volna-e egyáltalán másképp csinálni? Igen, elvileg. Be lehetett volna rendezni például egész üzemszereket múzeumnak, amikor a (technikai) fejlődés következtében a gépek eredeti funkciójukat tekintve feleslegessé válnak. Ez a történet – kisebb vállalatok esetében – dániai és más nemzetközi példákban több helyen ismert. Dániában nagyobb lehetőség kínálkozik arra, hogy ott alakítsunk ki ipari múzeumot, ahol az eredetileg is működött, de eddig a hiányzó

finansziális tartalékok ezt meghiúsították. Amikor az 1950-es évek végén a Nemzeti Múzeum megvásárolta a Lyngby mellett bezárt bredei ruha-gyárat, az egyik cél az volt, hogy egy olyan helyet alakítsunk ki, ahol bemutatható a textilgyártás kultúrtörténete. Többször terveztünk nagy kiállítási projekteket, és gyűjtöttünk be gépeket, hogy berendezzünk egy működő textilgyárat. De egyrészt anyagi okok, másrészt a terveinkben bekövetkező változások miatt a legtöbb begyűjtött textilgép ma is csendesen álldogál a raktárban.

A *Dániai történetek* című kiállításban mégis jutott hely egy gőzmeghajtású gépi szövőszéknek, ami egy újfajta munkahelyet szimbolizál, ami az 1800-as évektől a nők munkavégzésének jellegzetes darabja volt. A szövőszék egy forgácsológéppel és egy gőzgép forgóke-rekével együtt abban a helyiségben áll, amely az ipari társadalom szervezéséről szól. A Prinsens Palæ épületében ezeknek a nagyméretű tárgyaknak a második emeletre szállítása már önmagában sem volt problémamentes, mégis fontosnak tartottuk, hogy az iparimunkás-élet ezen jellegzetes szimbólumai bekerüljenek a kiállításba, még akkor is, ha nem tudjuk teljes összefüggésükben bemutatni azokat.

Az ipari munka a 20. század folyamán hozzátartozott a dánok ezreinek mindennapjaihoz. Most, hogy az ipari társadalom jellege változik, a kultúrtörténeti múzeumok – amelyek közé a Nemzeti Múzeum is tartozik – egyre kényszerítőbb kihívással néznek szembe. Hogyan biztosítjuk az ipari társadalom kulturális örökségéből a megfelelő és reprezentatív anyag kiválasztását, dokumentációját és begyűjtését? Sikerül-e érthetővé tenni, hogy a múzeumokra vár az új és különleges tartalékok feldolgozásának feladata? Kapnak-e ezen intézmények lehetőséget arra, hogy megjelenítsék a jövő generációk számára azt, hogy mi-képpen alakult ki az az ipari társadalom, amire a modern Dánia épül?

Csillagháború és szambaritmusok

Arra, hogy egy tárgyhoz miként kapcsolódik szimbolikus érték, jó példa a *Krig og Fred* (Háború és Béke) karneválcsoport kezdeményezése, akik 1998-ban fordultak segítségért a Nemzeti Múzeumhoz. Amikor a csoport feloszlott, az 1980-as és a 1990-es évek végéről a nagy koppenhágai pünkösdi karneválok és békeakciók tárgyai padlásokra és kamrákba kerültek, és fennállt a veszély, hogy tönkremennek. A mozgalom felajánlotta ezeket a tárgyakat a múzeumnak. Az első fordulónál a gyűjtést az öltözékekre és kiegészítő kellékekre szűkítettük, de a teljes emlékanyag feldolgozása olyan nagyszabású volt, hogy várni kellett vele a kiállítás megnyitását követő időig.

7. KÉP. A *Krig og Fred* karneválcsoport negyven fővel vett részt a Dánia atomfegyvermentes területté nyilvánítása melletti demonstrációban, 1984. október 24-én. A felvonulók egy része atomellenes szimbólumokat tartalmazó transzparensekkel vonult, míg mások gólyalábon járó csontváznak öltöztek. Itt volt látható az „Aeroflot” békegalamb is. A demonstráción körülbelül százezer ember gyűlt össze a Városháza téren, Kopenhagenében.

A *Krig og Fred* karneválcsoport az első koppenhágai pünkösdi karneválok alkalmával jött létre, eleinte mint az „Október kórus” körülbelül harminctagú frakciója, összekapcsolódva a Dán Kommunista Párttal, majd 1983-tól mint önállóan működő csoport tevékenykedett. Az 1983-as pünkösdi karneválra a csoport a háború és a béke témájából kiindulva szervezett egy felvonulást, közel kilencven fő részvételével. A csoport volt a felelős a kosztümökért, a kellékekért, a maszkokért, a zenekarért, a koreográfiáért és a dalszövegekért. A karneválcsoport mindenki számára nyitott volt, működésében összekapcsolta a politikai aktivitást a nyilvános fellépéssel, a cirkusszal és a szambával. Már kezdetől fogva világos volt, hogy a csoport tagjai részt akartak vállalni a feltűnést keltő felvonulásban, és a pünkösdi karneválhoz hozzá akarták

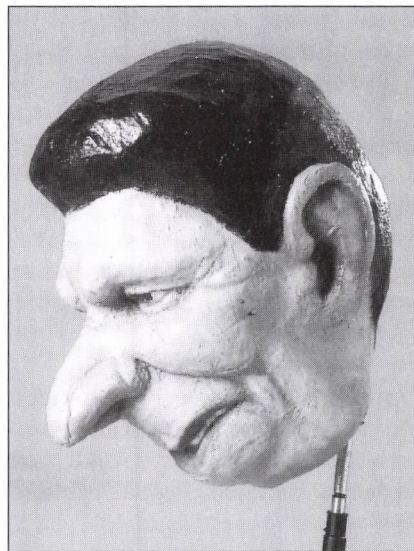

adni a baloldali politika azon részét, amelyre az életöröm és a lelkesedés jellemző. Meg akarták mutatni, hogy a politikai aktivitás lehet vidám és inkább vizuális, szemben a hagyományosan szóbeli, agitáló pártpolitikai aktivitással. Az időszak domináns békemozgalmaihoz hasonlóan a *Krig og Fred* karneválcsoport is a fegyverkezés és a NATO által tervezett európai rakétatelepítések elleni tiltakozásból indult el. Később a tiltakozók az USA csillagháborús tervei ellen is felléptek.

1943 és 1947 között a *Krig og Fred* több mint negyvenöt felvonuláson, fesztiválon és demonstráción vett részt, bel- és külföldön egyaránt. A demonstrációkat békemozgalmi szervezetek vagy a szakszervezetek rendezték, aki a karneválcsoportot is meghívták. A *Krig og Fred* happeningek témájának kiindulópontja mindig a jó és a rossz közötti jelképes harc volt. Például az 1984-es karneválon felvonulási témájuk az elkövetkezendő európai uniós parlamenti szavazás volt. A felvonulás egy Dánia-anyafigurából állt, akit csalogat a pénzügyi hatalom, hogy hagyja magát a római egyezményben elnyomni. A *Krig og Fred* tagjai között a legnépszerűbb szerep mindig az elnyomóké vagy a gonoszoké volt, hiszen a szerep megvalósítása nagyobb játékteret adott a dramatikus kibontakozáshoz.

A *Krig og Fred* csoportban a különböző feladatokat felosztották: néhányan ételt és italt adtak az aktivistáknak, maguk tervezték a koreográfiát, dalokat írtak, és saját fényképésük is volt. Mindenki részt vett a tánctréningen, és szerepet kapott a felvonulásokon. A *Krig og Fred* egyik tagja a hangulatot a következőképpen írja le: „A hangulat hihetlenül jó és dinamikus, a rendezvényeket legtöbbször a politikai munka ellentétéként élték meg. Az aktív tagok számára a *Krig og Fred* több volt politikai egyesületnél, a lelkesedésnek gyakran sokkal nagyobb volt a jelentősége: időszakonként a *Krig og Fred* nemcsak hobbi vagy életstílus volt, hanem maga az élet. Barátaimnak több mint a felét mindig ott ismertem meg. Sok vad ötletünk volt, amit ki is próbáltunk, ez rengeteg nagyszerű élményt nyújtott, és politikailag is kielégítő munka volt” – mesélte egy 1957-es születésű nő, aki 1984 és 1990 között aktív tagja volt a csoportnak. De a *Krig og Fred* nem csak a körülbelül nyolcvan aktív tag számára volt jelentős vállalkozás. A sok ezer ember, aki részt vett az 1980-as évek békedemonstrációiban, békemeneteiben és pünkösdi karneváljain, valószínűleg maga is emlékezik még a *Krig og Fred* fellépéseire.

A kiállításon a békedemonstrációk nagy tárgyananyagából csak egy kis szelet bemutatására volt lehetőség: az „Aeroflot” békegalamb, az amerikai elnök, Ronald Reagan papírmásé feje és egy gólyalábakon álló

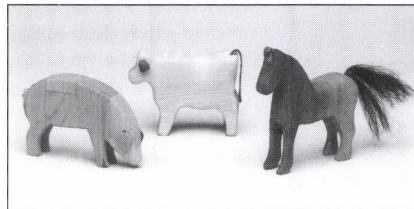

8. KÉP. Az amerikai elnök, Ronald Reagan papírmásé fejét a *Krig og Fred* készítette az 1987-es a pünkösdi karneválra, aminek a csillagháborús tervek elleni tiltakozás volt témája. A Reagan-bábu és a táncoló csontvázak a világ gonosz erőt szimbolizáltak, míg a csillagjelmezes táncosok, az angyal és guruló földgolyós kosztümöt viselő zenészek a jó oldalt jelentették meg.

csontvázfigura szerepel. E tárgyak szimbolikus jelentése a látogatók számára is nyilvánvaló. A múzeum feladata maradt, hogy áttekintse a nagy tárgykollekciót, valamint hogy a csoport tagjaival együttműködve beindítsa az emlékek és a tárgyi anyag módszeres begyűjtését, elkészítse a *Krig og Fred* teljes dokumentációját.

Dánok 2000

Az életrajzi nézőpont érvényesülése, az életrajzok és élettörténetek gyűjtése, a mindennapi élet dokumentációja és az anyag felhasználása kiállítási összefüggésekben már nagy hagyományokkal rendelkezik a Nemzeti Múzeumban. A portréfal az egyént mutatja be, gyakran repre-

9. KÉP. Lise parasztember, aki szeret fával dolgozni. A *Dánok 2000* tematikához ő faragta a disznót, a tehenet és a lovat, aminek farkában Lise lovának farkából származik. Az állatok az alkotó életét, érdeklődését, családját és munkáját egyaránt szimbolizálják.

zentatív összefüggésben és mások által prezentálva, de a *Dánok 2000* egyben az individuum saját ábrázolása is önmagáról. A kiállítás készítésekor a múzeum munkatársai meghívtak embereket, hogy meséljenek életüknek azon szakaszáról, ami az ezredfordulóhoz kapcsolódik. A beszélgetések eredménye tizenegy nagyon különböző élet tizenegy története lett. Az együttműködők korban és lakóhely szerint is különbözőek, továbbá mindkét nem szóhoz jutott, különféle foglalkozási területekről, eltérő életformák megvilágításával. Annak ellenére, hogy a résztvevők nevüket adták a felvett beszélgetésekhez, a bemutatás során időbeli távlat nélkül állnak előttünk.

A történetek egy kérdőív megválaszolásával, majd egy interjú készítésével álltak össze. A múzeum munkatársai így betekintést nyertek a megkérdezett emberek mindennapjaiba, elképzeléseibe, tájékozódtak családjukról, munkájukról, tevékenységükről, értékeikről és jövőbeli kívánságaikról. Mivel ezek a történetek a kiállításhoz tartoztak, arra is megkértük őket, hogy adjanak a múzeumnak egy tárgyat és egy fényképet saját magukról. Tárgyak változatos sokasága gyűlt össze az eldobható csomagolódobozoktól az értékes ékszerekig, textilekig és használati tárgyakig. A történetek, a tárgyak és a fényképek jelenleg a Nemzeti Múzeum gyűjteményében vannak.

A beszélgetések hatására az együttműködők legtöbbször tudatosultak történelmi gyökerei és rokonsági viszonyai. Így a tárgyakat sem funkciójuk, hanem a történethez való kapcsolódás alapján választották ki. A nyugdíjas Inger olyan gyűrűt ajándékozott, melyet ő maga készített: egy heliotrop féldrágakő ezüsfoglatban. Választását azzal indokolta, hogy ez volt a szerencseköve, amit 25 éven át hordott. Nagypapja tűzkögyűjteménye annak idején a Thisted Múzeumba került. Úgy érezte, hogy a kör több szempontból is bezárul, ha az ő gyűrűje is egy múzeumi gyűjtemény részévé válik.

A taxisofőr Milun számára a munkához kapcsolódó tárgy és fotó kiválasztása saját történelmi gyökereihez és egzisztenciája megteremtéséhez kapcsolódott. Milun a munkaruháját – egy taxisinget és egy nyakkendőt – ajándékozta a múzeumnak. Ezek a darabok számára nemcsak egyszerűen ruhák voltak. Véleménye szerint jugoszláv származása miatt az egyenruha alapvető fontosságú volt mindennapi munkavégzése során, mivel bizalmat ébresztett utasaiban. Emiatt a kiválasztott tárgyak esetében a szimbolikus érték meghatározó jelentőségű volt.

A tárgyak szerepe és jelentése a múzeumi gyűjteménybe kerüléssel megváltozik. A múzeumban többféle funkciót tölthetnek be, és mások életét is kifejezhetik. A múzeum dolgozóit elsősorban a kutatásban

együttműködő dán emberek élete érdekelte, és csak másodsorban foglalkoztunk a kiválasztott tárgyakkal. A tárgyfunkciótól az élettörténetek irányába történő hangsúlyeltolódásra az együttműködők maguk is felfigyeltek, és kifejezték a tárgyválasztásuk indoklásában is. Például Malen, aki iskolai tanuló, egy fehér, simléderes sapkát választott cserkészjelvénnnyel, ami azonfelül, hogy praktikus fejfedő, a szabadidős elfoglaltságot – a cserkészéletet – is szimbolizálja.

A tárgyak kiválasztásakor figyeltünk rá, hogy a begyűjtött anyag megfelelő reprezentációs értékkel rendelkezzen. A kiállításban röviden bemutatjuk azokat a dán embereket, akik együttműködtek velünk a munka során, de a személyes tárgyaik és a fotók tovább mesélnek az életükről és identitásukról. A múzeumi prezentációt kiegészíti a DR2 (dán tévécsatorna) *Dánok* című műsora, amiben további dán emberek mindennapjait ismerhetjük meg. Sok látogatóban a kiállítás olyan gondolatokat ébreszt, melyek hatására saját életüket összehasonlítják a látottakkal, és (a film hatására is) megváltozhat a tárgyválasztást meghatározó motivációjuk.

10. KÉP. Milun abban az ingben és nyakkendőben, amit a *Dánok 2000* projektnek adományozott: egy taxisofőr, vezetésre készen. A kiállításon munkájáról és a bevándorlásról mesél.

A *Dánok 2000* színes jelenkorkép, amely a közösséget és a sokféleséget egyaránt bemutatja. A jelenkor perspektívája a kutatás és a közvetítés során egyaránt abból indult ki, hogy egy történetet folyamatosan kell elemezni és átalakítani, ezzel irányítani a figyelmet az aktuális kérdésekre. Bizonyos perspektívák hangsúlyosabbá válnak másokkal szemben, és vannak olyanok is, amelyek teljesen eltűnnek. Ez a sajátos viszony persze állandó vitatéma, és a kiállítás megnyitása után több különböző nézőpont került felszínre: volt olyan, amelyik dicséretesnek tartotta, hogy a múzeum régen elrejtett témákat vett elő, míg mások azt kritizálták, hogy más témák így nem tudtak megjelenni.

A kiállítás szövetébe ezzel beépült egyfajta rugalmasság, ami lehetőséget teremtett a változtatásokra, a tartalom és a felépítés vonatkozásában egyaránt. Ez lehetővé tette aktuális témakörök megjelenítését, a kutatási eredmények közvetítését, valamint a gyűjtemény kiegészítését az újonnan szerzeményezett tárgyakkal, ami kapcsolódik a Nemzeti Múzeum fő célkitűzéséhez, hogy miközben a látogatók megismerkednek a dán kultúrtörténettel és kulturális örökséggel, a múzeum gyűjteményei, kutatásai és az eredmények közvetítése egy egészet alkossanak.

Folyamatosan új tudást szerzünk, és új kiállításokat rendezünk, amelyek újonnan gyűjtött tárgyakra épülnek. Átértékeljük a már meglévő gyűjtemények jelentését, és ez a kísérletező közvetítési mód folyamatosan alakítja a múzeum arculatát; olyan élő folyamat ez, mely szüntelenül zajlik.

Fordította: Gáll Katalin

Irodalom

ANDERSEN, Torkil – NIELSEN, Niels Jul é. n. [2000] *Skibsværftet på Refshaleøen – Dagligdag og arbejdsliv på B&W 1945–1996*. København, Nationalmuseet. (Stencileret rapport, u. å Nyere Tids Samlings arkiv.)

BOLIGFORM

1989 *Boligform og Livsstil. Arv og Eje*. København, Dansk Kulturhistorisk Museums Forlag.

KONGSGAARD, Eva et al.

1987 *Fødemijøprojekt – den normale fødsels mulighed på obstetrisk specialafdeling*. København, Rigshospitalet. (Føde- og gynækologisk afd. Y.)

Múzeumi „Szobavilágok” Észrevételek a fiatalok jelenkori lakáskultúrájának gyűjtéséről és dokumentálásáról

Már jó néhány éve két alapvető kérdés foglalkoztatja a vesztfáliai Freilichtmuseum Detmold és a Landesmuseum für Volkskunde kutatócsoportját: miként lehet a 20. század tárgyainak tömegéből egy gyűjtemény számára válogatni? Hogyan lehet egy múzeumban a jelenkort módszertanilag megfelelő módon megjeleníteni?

A választ Skandináviában találták meg, ahol az 1970-es évek végén Svédországban alakították ki a jelenkori tárgykultúra gyűjtésével és dokumentálásával foglalkozó múzeumi hálózatot.

A muzeológusok körében végzett felmérés szerint az elmúlt évtizedre irányuló egyéni emlékezés sok nehézséget és problémát jelent: „Emlékezzen vissza, milyen volt a szobája akkor, amikor megkezdte az általános iskolai tanulmányait, és rajzolja le.” Bárki, aki lelkiismeretesen próbál meg eleget tenni a kérdésnek, rájön arra, amire mi is: bár a kérdés a legfiatalabbak körében egy alig húsz évvel ezelőtti időpontra vonatkozik, akkor sem vagyunk képesek szobánk berendezését pontosan leírni. Főként a részletek leírásában mutatkoztak bizonytalanságok, ami nagy kihívások elé állítja a mindennapokat biztos alapokkal reprezentálni kívánó néprajzi múzeumokat.

Ha jobban meggondoljuk, nincs ebben semmi meglepő: az ember általában alig emlékszik azokra a viszonyokra, tárgyakra és terekre, melyek között mindennapjait tölti. Célzott kérdésekkel, fényképek, családi események leírásának segítségével a rég elfeledett részletek egy része még „előásható”. Azonban az ilyesfajta, a múlt hétköznapi kultúrájára vonatkozó kutatási módszerek lehetőségei sem korlátlanok. Az elmúlt életvilágok ily módon történő rekonstrukciója sem

adhatja vissza a történeti valóság teljes képét. Úgy tűnt, csak akkor támaszkodhatunk megfelelő mennyiségű forrásanyagra, ha a jelenkori lakáskultúra tárgyait gyűjtjük és írjuk le. A mindennapi élet ilyesfajta dokumentációja célzottan végezhető, megfelelő minőségű anyag gyűjthető össze, mely az eljövendő generációk számára rop-pant értékes lesz.

Egy jelenkori projekt

Jelenkorprojektünk súlypontjait egyrészt a gyűjtemények felől, másrészt bizonyos életkori csoportok kiválasztásával kívántuk meghatározni: végül az egyébként is sokat vizsgált „gyermekkor” és „ifjúkor” mellett döntöttünk. Kutatásaink középpontjában olyan hét és huszonhét év közötti fiatalok álltak, akik még valamilyen iskolába jártak, vagy képzésben vettek részt.

Németországban – a skandináv országoktól eltérően – nem léteznek a jelenkori gyűjtemények minőségi osztályozását lehetővé tevő módszerek és hálózatok. A Detmoldi Szabadtéri Múzeum (Detmolder Freilichtmuseum) fő feladatának a vesztfáliai épített és lakáskultúra kutatását és bemutatását tekintti, a középkortól a jelenig (vö. CARSTENSEN 1996). A múzeum gyerekek és fiatalok által használt tárgyakból álló gyűjteménye – legyen szó akár a „játékok és játékszerek” gyűjtemény-csoportjáról – hiányos. A gyűjteményben kevés az elmúlt ötven évből származó tárgy, és alig van olyan, amely a mindennapi tárgykultúrát képviselné. Célunk a mai gyerekszobák, illetve fiatalok által lakott szobák teljes berendezésének gyűjtése.

Használható példák híján magunknak kellett kitalálnunk, miként hajtsuk végre a projektet, melyek a végrehajtás megfelelő, még kezelhető keretei. A projekt indításakor két célt tűztünk ki: az 1999-es viszonyok rögzítését, valamint azt, hogy mindennapjaik szisztematikus dokumentálása a vizsgálat alanyaival való szoros együttműködésben történjen.

1. A jelenkori mindennapok dokumentálásának lehetőségeiről, kérdéseiről beszélgettünk a vesztfáliai iskolák és főiskolák több mint háromszáz diákjával. A kutatócsoport a megszokott környezet, a saját szoba, a természetes napirend feltérképezéséhez nyújtott szakmai segítséget. A fiatalok kérdőíveket töltöttek ki, fotó- és videodokumentációkat készítettek, interjúkat vettek fel, alaprajzokat és skicceket rajzoltak. A tárgyi környezet – a szobaberendezés – és a napirend vizsgálatára megfelelő keretet adott a hétköznapi kutatásának. A dokumentáció összesen 180 fiatal hétköznapi életét vizsgálja. A példák nem reprezentatív igényűek, mégis alapos betekintést nyújtanak abba, milyen volt a fiatalok életstílusa 1999-ben.

2. A második ütemben a csoportból húsz gyermeket és fiatalot választottunk ki, hogy hétköznapijaikat és lakáskörülményeiket részletekbe menő interjúk és profi fotóriportok segítségével közelebről is megismerhessük. A fényképek ismételt látogatások alkalmával, a néprajzi terepmunkára emlékeztető részt vevő megfigyelések során készültek. Ezekkel egy időben a múzeum kutatói mélyinterjúkat készítettek, fényképek alapján tettek fel kérdéseket a fiataloknak.

3. Végül sikerült a múzeumnak a pontosabban dokumentált csoport tagjai közül néhány fiatalal és azok szüleiivel megegyeznie arról, hogy gyűjteménye számára szobáik teljes berendezését megvásárolja. Az öt teljes szoba, az összesen körülbelül húszezer tárgy ezzel Németország legnagyobb, a fiatalok jelenkori mindennapi kultúrájára vonatkozó gyűjteménye lett. A gyűjtemény jelentősége idővel csak nőhet, mivel Németországban mind a mai napig nem hajtottak végre hasonló projektet.

Azzal, hogy az egyes tárgyak saját tulajdonból közösségi tulajdonná váltak, funkciójuk is megváltozott: az egyszerű használati tárgyakból dokumentált múzeumi műtárgyak lettek. Ezzel felvetődik a kérdés, vajon megtölthetők-e a mai tárgyak és tárgyegyüttesek az utókor számára is megfejthető jelentésekkel. A „zárt tárgyvilágok” középtávon a kortársak visszaemlékezéseit segítik, hosszú távon viszont olyan kérdésekre adhatnak választ, amelyek mai nézőpontunkból még nem vetődnek fel.

A tárgyi kultúrában életvilágok, -stílusok, a mindennapi környezet

és lakberendezési stílusok tükröződnek. A 19. századig megfigyelhető regionális stílusok a 20. század végére eltűnnek. Változtatnunk kell a perspektívát: ezt régiók feletti, például város és vidék közötti összehasonlításokkal tehetjük meg. Ennek egy lehetséges feltételét jelentheti az általunk elvégzett dokumentáció.

A „Szobavilágok” című projekt jelentősen csökkentette a fiatalok múzeumokkal szembeni ellenérzését is. Megértették, mi a múzeumok feladata, miért van szükség egy ilyen gyűjtésre és kiállításra. Sikerült részben feloldani a fiataloknál gyakran tapasztalható elzárkózást a felnőttek politikai, hivatásbeli életétől. Vannak ugyan néhányan, akik beengedik magánéletükbe, lakásukba az interneten keresztül a nyilvánosságot, a többség azonban „belépni tilos” és „kérem kopogni” feliratokkal óvja saját világát, gyakran szobáját, gyakran még a szülők kíváncsi tekintetétől is. Ezekbe a zárt világokba csak úgy hatolhattunk be, hogy meggyőztük a fiatalokat és szüleiket a projekt értelméről, az együttműködés szükségességéről. Csak így alkothattunk részletgazdag képet a fiatalok mindennapi környezetéről és életvilágáról.

A partnerek

Az általános iskolák, főiskolák és a múzeum hálózata

A projektet csak megfelelő, együttműködésre alkalmas partnerek bevonásával lehetett széles alapra építeni, hiszen csak személyes segítséggel készíthettük el „sűrűbb” dokumentációt. Aktivizáltuk az érintetteket, vagyis a fiatalokat, és így közvetlenül hozzáférhettünk a különböző korú, különböző képzési formákban részt vevő csoportokhoz. Partnereinket azért a vesztfáliai régióból választottuk, mert a terület a vesztfáliai szabadteri múzeum gyűjtőterületének felel meg. Megerősítette választásunkat a projektben részt vevő partnerek lelkesedése és kezdeményezési készsége is.

Mivel a projektben fontos szerep jutott az egyes partnereknek, a következőkben röviden vázoljuk tevékenységüket.

A detmoldi Lippische Landeskirche és a paderborni Caritas-Verband menekülteket segítő szervezete

Vesztfáliában számos olyan gyerek és fiatal él, akinek hazája háborús övezetben fekszik, és valamely aktuális konfliktus miatt menekülni kényszerült. Két, Németországban élő menekültcsalád életét kísértük figyelemmel 1999-ben, egy hónapon keresztül. A gyűjtőszállításokon élő családokkal a Lippische Landeskirche és a Caritas-Verband egyházi menekültszervezetein keresztül vettük fel a kapcsolatot.

Walbert-Hauptschule, Vreden

A westmünsterlandi kulturális intézmények és a szabadtéri múzeum már hosszú évek óta együttműködik a tárgyi kultúra kutatása terén. Kézenfekvőnek tűnt, hogy kapcsolataink segítségével egy ottani iskola közreműködését kérjük. Projektünkben a Walbert-iskola egyik kilencedik osztályának osztályfőnöke vett részt. A tanórákon az osztály harminc tanulója számolt be saját szobájáról. Ezek után a múzeum kutatócsoportja hat diákot keresett fel, hogy lakó- és életkörülményeit részletesebben is dokumentálja.

Landschaftsverband Westfalen-Lippe (LWL), Münster

Központi intézményeik olyan fiatalokat segítenek, akik valami miatt nem élhetnek állandóan szüleikkel. Az ifjúságsegítés Vesztfália területén a közösség által létrehozott LWL-szövetség feladata. A szövetség különböző intézményeket irányít. A Vak és Látássérült Fiatalok Vesztfáliai Internátusa egy soesti házat javasolt. Emellett lehetőség nyílt egy lüdinghauseni, fiatalokból álló lakóközösséggel való együttműködésre is.

Hellweg-Berufskolleg, Unna

Az unnai Hellweg-Berufskolleggel az interneten való böngészés nyomán alakult ki az első kapcsolat. A Ruhr-vidék keleti részének két szakiskolájával dolgoztunk együtt, és így sikerült megismerkednünk a különböző szakképzésekben részt vevő fiatalok szabadidős szokásaival és lakókörnyezetével. Tizenöt diák vállalkozott arra, hogy saját szobájáról fényképeket készít, és elbeszélget velünk kutatásunk céljáról. Néhány fiatal öltözködési szokásaiba avatott be minket. A kutatás eredményei megtalálhatók a kötetben, Gabriele Mentges írásában. (MENTEGES, 2000).

Evangelisches Gymnasium, Lippstadt

Régi terv volt a lippstadti evangélikus gimnázium és a vesztfáliai szabadtéri múzeum közötti együttműködés kialakítása. A projekt fiatalokra, azok lakására vonatkozik, és ez végre megadta a kellő lökést. A feladatot sikerült beemelni a tantervbe, „Társadalomtudományi adatok gyűjtésének módszerei, gyakorlati feladatokkal” címmel került a 11. évfolyam órarendjébe. A diákoknak lehetőségük nyílt arra, hogy a múzeum munkatársai és tanárnők vezetésével maguk is részt vegyenek a széles körű kutatás tervezésében, kivitelezésében, majd az adatok kiértékelésében.

Westfälische Wilhelms Universität, Münster

Az egyetemisták lakókörülményeinek széles spektrumát két intézet hallgatói vizsgálták: az 1999-es nyári szemeszterben a *Tudomány és gyakorlat* szakcsoport *Alkalmazott kultúratudományok* szakos hallgatói számára a Hallgatók lakó- és életstílusa témához gyakorlatot hirdetett. Ide kapcsolódott a néprajz/európai etnológia szak szemináriuma, amely egy filmes projekt keretében vizuálisan is rögzítette a hallgatók különféle lakásformáit.

Az előzetes teszt

*„A szabadtéri múzeum nyitott családokat keres.”
(Lippe Aktuell, 1998. 10. 02.)*

A múzeum egy újságcikk segítségével kereste meg azokat a családokat, amelyek készek voltak a gyermekek szobáit megmutatni. Huszonhét család jelentkezett, így válogathattunk. 1998 októbere és novembere között tíz lányt és tíz fiút látogattunk meg Detmoldban. Katharina, Jonas, Kevin-Niklas és a többiek a hobbiakra és játékszereikre vonatkozó kérdéseinkre válaszoltak.

A húsz gyerekből álló, áttekinthető méretű csoporton végzett vizsgálatot egy széles körű kutatás előkészületeként végeztük. Teszteltük kérdéseinket, célkitűzéseinket, vizsgálati módszereinket. A hétéves gyerekek – projektünk legfiatalabb korcsoportja – akkor kezdték meg általános iskolai tanulmányaikat, és ettől kezdve napi tevékenységüket nagyobb mértékben befolyásolták a családon kívüli események. Képesek voltak a napirendjükre vonatkozó kérdésekre önállóan válaszolni, környezetük alakítására saját ötleteik voltak, és ezeket óvodás korú társaiknál jobban meg is tudták fogalmazni.

Míg néhány évtizeddel ezelőtt a testvérek még egyetlen szobán osztoztak, a ma felkeresett gyerekeknek már önálló, visszavonulásra alkalmas szobájuk volt. Néhány család közös játszó- és hálószobát rendezett be gyermekeinek. A hétéves Kevin-Niklas örült a saját szobának: „Itt nyugtom van. Játsszom egy kicsit a gameboy-jal, aztán lefekszem az ágyra, és magnózom, vagy játszom a testvéremmel.” A gyerekek közül sokan különösen büszkék voltak magasított ágyaikra, melyek közül sok nem csupán fekvőhelyként szolgált – Kevin-Niklas ágya például kalózhajó volt.

A színes és gyakran túlszűfoltnak tűnő játékgyűjteményekben voltak közös tárgyak: a vizsgálatban részt vevő összes gyerek játszott plüssállattal és Legóval, valamint volt saját biciklijé. Minden szobában volt kazetás magnó, amin elalvás előtt a legszívesebben meséket vagy zenét hall-

gattak. Egy-két kivételtől eltekintve a hétévesek szabadidejükben soros görkorcsolyáztak, edzésre jártak vagy zenét tanultak. Az elsősök kívánságai inkább konkrét igényekre – például egy kis Barbie-lóra – vonatkoztak. A gyerekek számára a legfontosabb személyek továbbra is a szülők és a testvérek voltak. A hétéves Katharina viszont megjegyezte azt is, hogy „Fontosak a barátok, mert jókat lehet velük játszani.”

A másodikosok életkoruknak megfelelően már önállóbbak voltak, jobban beosztották a napjukat, és képesek voltak válaszolni az erre vonatkozó kérdésekre. A gyerekekkel készített interjúk sok türelmet igényelnek, mert nem mindig adnak egyértelműen használható válaszokat, és együttműködésük hangulatuktól is függ. Így Katharina egyszer azt felelte: „Nem tudok többet válaszolni, le van zárva a szám.” Sok, taktikázástól mentes, spontán válasz viszont nyitott és pozitív képet fest a gyerekek mindennapjairól.

„...klassz. Akkor ugyanis mindent én választhatok ki magamnak.”

(Katharina, 7, Detmold)

A cél az volt, hogy olyan gyereket találjunk, aki hajlandó teljes berendezésétől megválni; szeretett babájától, első képeskönyvétől vagy kedvenc pulóverétől. A válogatás elsősorban pragmatikus kritériumok figyelembevételével történt: közepes nagyságú szobára volt szükség, amelyben a bútorokon már látszik a használat nyoma. Ezenfelül ésszerűnek tűnt, ha átmeneti korban lévő gyerekeket választunk, akik már sok holmijukat megunták, és így könnyebben megválnak tőlük. Elengedhetetlen volt, hogy a szülők is egyetértsenek az akció céljával, és együttműködjenek a berendezés újbóli beszerzésében és kialakításában. A gyerekeket, miután leadták bútoraikat, hamar újra fel kellett szerelni.

Katharina szüleinek tetszett, hogy az ő lányuk szobáját választották. Egy együtt elköltött vacsora alkalmával kislányukat is megnyerték a szokatlan ötletnek, hogy gyerekszobáját adja be a múzeumba. „Először kicsit meglepődtem, de aztán örültem” – emlékszik vissza Katharina. Kívánsága, hogy új szobája legyen, váratlanul teljesült: „Akkor kapok egy új ágyat, egy magasítottat.”

Szobavilág-tárgyak

Katharina szobájának berendezése vásárolt és ajándékba kapott bútorokból áll össze. Az *íróasztalt* 1997-ben, az iskola megkezdésének évében vették szülei, és adták ajándékba születésnapja alkalmából. A *ruhásszekrényt* és a polcot ezzel szemben akkor kap-

ta, amikor édesanyjának már nem kellett. Szorosan kötődik Katharina *bababútoraihoz*, a szekrényt és az emeletes ágyat 1998-ban elhunyt nagyapja maga készítette. Mindkettőt 1994 karácsonyán kapta. Kedvenc ruhadarabja a *melegítő*, „mert olyan kényelmes”. Majdnem az összes általunk megkérdezett gyerek ebben a korban kezd el gyűjteni valamit. A gyűjtemény gyakran csak néhány, jelentéktelennek tűnő tárgyból áll. Katharina *macskafigurákat* gyűjt, mert szereti a macskákat. A macskát formázó porcelánfigurákat bolhapiacokon és hollandiai nyaralásokon vásárolták. A falújság is időszaki emlékek gyűjtőhelye, mint például a nagypapa asszonyfarsangkor levágott *nyakkendője*.

A 2200 tárgyból álló berendezést dokumentálták, harminc kartondobozba és néhány ruhásszákba csomagolták, majd a múzeum raktárába szállították. Estére a szoba kiürült, és csak a puszta padló derengett a holdfényben. Katharinát nem nyomasztotta, hogy az üres szobában kellett aludnia. „Hiszen volt még valamim – a matracom.” Később sem tűnt úgy, mintha bántaná a tárgyaktól való megválás. Egyedül a születeése óta meglévő kis textil vízilovat tartotta meg. A szoba átadására való felkészülés ideje alatt az újonnan beszerzett játékokat előrelátóan a konyhában helyezték el, mint például az éppen akkor barkácsolt *tigriskacsát*, vagy néhány *matchboxot*. A leltár készítésekor néhány ruhadarab éppen mosásban volt, így azokat nem szállítottuk el.

A szoba kiürítését követően a bútorboltokban, játékparadicsomokban és gyerekbutikokban tett túra „klassz volt. Ott ugyanis mindent magam választhattam ki. Ráadásul mindenfélét ki is próbálhattam.”

1999 tavaszán Katharina valóban az átmenet egy bizonyos szakaszában élt, az óvodás- és iskoláskor közötti átmenetben. Sok tárgy már elveszítette számára a varázsát. „Benjamin Blümchen” helyett már szí-

vesebben hallgatott slágereket, például Aron Carter előadásában. Ugyanígy „végre eltűntek a Barbie cuccaim”; sokkal inkább lekötötte figyelmét az édesapja által kiselejtezett számítógép, a matricaalbum vagy a „Pokémon” rajzfilm. Bár nem bánta meg, hogy a teljes berendezését leadta, „újra azért nem szeretném megtenni” A gyűjtőakció valószínűleg rávezette a felkeresett családokat arra, hogy átgondolják saját tárgyi környezetükhöz fűződő viszonyukat. A jövőben a legegyszerűbb tárgyakat is emlékezetértékük szerint vizsgálják majd.

Saját világok – szobavilágok

„Irány a szabadtéri múzeum – lakókonténert állítanak ki Detmoldban.”

(Frankfurter Allgemeine Zeitung, 2000. 03. 07.)

A Frankfurter Allgemeine Zeitung tárcarovatában a fenti cím alatt olvashattuk a következőket: „Ez az első alkalom, hogy a menekültek átmeneti szállása »kordokumentumként« szerepel. A Westfälische Freilichtmuseum két berendezett lakókonténert állítottatott fel. Szeretnénk megőrizni az utókor számára a hangulatot, miként éltek a menekültek, távol hazájuktól, átmeneti szállásaikon – nyilatkozta a múzeumigazgató, Stefan Baumeier.”

Ezek után azonban fel kellett tennünk a kérdést, vajon mit jelent a *menekült* fogalom: az 1951-es genfi konvenció szerint az a személy, „aki faja, vallása, nemzetisége, egy bizonyos társadalmi csoporthoz való tartozása vagy politikai meggyőződése miatti üldöztetéstől való megalapozott félelmében azon ország határain kívül tartózkodik, amelynek állampolgára, és amelynek védelmét így nem élvezheti, vagy a fentiek miatti félelmében nem akarja igénybe venni.”

A szabadtéri múzeum feladatának tekinti az elmúlt idők és a jelenkor mindennapjainak dokumentációját. Ennek része a mai vesztfáliai menekültek helyzete is. Az 1960-as években évente két-háromezer személy folyamodott menekült státusért Németországban; többségük a keleti tömb országaiból érkezett A menekültáradat egyik első csúcspontját 1980-ban érte el, ekkor több 100 000 fő lépte át a német határt. A következő években a menekült státusért folyamodók száma csökkent. Az eddigi csúcsot 1992-ben mérték, 438 191 menekülttel. A menekülők tömegeinek érkezése miatt 1993-ban új menekültügyi törvény lépett hatályba, amelynek következtében a benyújtott kérelmek száma 1999-ben 95 113-ra csökkent.

Az önkormányzatok mint illetékes hatóságok panziókban, egykori kaszárnyákban, iskolákban vagy akár elhagyott gyártelepeken helyezte el a menekülteket. Az 1990-es évekre ezek a lehetőségek már nem tud-

ták az egyre növekvő menekültáradat helyigényét kielégíteni. Több önkormányzat is konténernegyedeket alakított ki. Az ilyen lakóhelyek nagyon jól érzékeltetik az átmeneti, időben korlátozott lakhatás szituációját. A menekülők számának csökkenésével a lakhatási gondok is enyhültek, és sok konténer lebontottak. A konténer tehát egy társadalmi jelenség, a menekülés és az elűzés szimbólumaként került a múzeumba, bemutatva, miként lehet egy roppant szűk területen lakni.

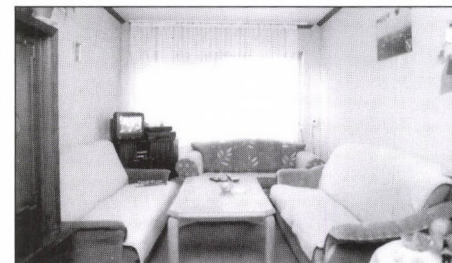
„Reméljük, találunk egy helyet, ahol megmaradhatunk, ahonnan nem kell továbbmennünk, ahol munkához juthatunk, és biztonságban élhetünk.”

(Hidajet Boszniából, ma Houston, USA)

Az 1992-ben, az egykori Jugoszláviában dúló háború miatt a bosznia-hercegovinai Modriča városából menekülni kényszerülő családdal a paderborni Caritas segítségével vettük fel a kapcsolatot. „Minden nem szerb nemzetiségű lakosnak mennie kellett, az összes muzulmán menekülni kényszerült.” Két évig Horvátországban éltek, majd 1994-ben az UNHCR (az Egyesült Nemzetek segélyszervezete) segítségével kerültek Németországba. A menekülők a zágrábi Vöröskeresztől tudták meg, mikor indulnak a különböző európai országokba tartó buszok és vonatok. A T. család – gyermekeivel, Maiddal és Mirelával – 1994-ben az egykori Jugoszláviából menekülő 30 404 emberrel együtt érkezett Németországba.

Fatima, Hidajet és kilencéves fiuk, Maid, valamint hatéves kislányuk, Mirela számára egy lakókonténert utaltak ki Paderbornban. A boszniai család a 36-os számú, tizenhat négyzetméteres konténerszobába költözött.

„A hatóság nem tudta, hová dugjon bennünket, nem volt elég szállás.” Mivel csak egy helyiség járt nekik, egy évvel később kibérelték a szomszédos, 37-es számú konténert is, ez lett a hálószoba. A háromrészes, összesen 72 helyiségből álló

konténernegyedben eleinte több boszniai család lakott. A családok között barátságok szövődtek: együtt jártak a parkba sétálni vagy úszni, és az estét is együtt töltötték. Idővel más országokból származó családokat is ideköltöztettek, akikkel a kulturális és vallási különbségek miatt kevés kapcsolatuk alakult ki.

Mivel 1996-ig azt hitték, visszatérhetnek hazájukba, a házaspár első, Németországban beszerzett bútorait Boszniába szállíttatta. Újra használt bútorokkal rendezkedtek be.

Amikor a következő évben Fatima addig Stukenbrockban élő szüleinek vissza kellett térniük Boszniába, Hidajet és Fatima elérkezettnek látta az időt, hogy egy másik országba irányuló kivándorlóprogramra jelentkezzen. Úgy látták, Németországban nincs jövőjük, kitoloncolásuk csak halasztódott. Az Egyesült Nemzetek 185 állama közül tíz ország volt hajlandó befogadni menekülteket. A kitelepülést „továbbvándorlási kvótákkal” szabályozták, a menekülteknek egy bizonyos idő elteltével a leendő befogadó országba kellett települniük.

A T. család az USA mellett döntött. 1999 februárjában megkapták a konzulátus kedvező bírálatát, Hidajetet elismerték a koncentrációs táborok volt rabjának, így a család megkaphatta a továbbtelepüléshez szükséges amerikai menekültvizumot. Maid már hónapokkal azelőtt elhatározta, nem tanulja tovább a bosnyák nyelvet, feladta a reményt, hogy valaha visszatérhet régi hazájába. 1999. március 30-án elérkezett a nagy nap.

Rá kellett lépni az új, még bizonytalan jövőbe vezető útra. Kilenc nagy bőröndöt csomagoltak össze. Nem hiányozhattak a gyerekek nyári ruhái, játékaik sem. Vitték magukkal a kávédarálót, a kávéscsészéket és a kannát, amiben az új haza földjén is megfőzhetik a jellegzetes, erős boszniai kávé. Vitték magukkal a régi haza egy darabkáját, és mindazt, amire az első időkben szükségük lehet. A menekülés sajátos élethelyzetéből fakadóan a család különösképpen ragaszkodott néhány megmaradt emléktárgyhoz, így a Boszniából magukkal hozott fotóalbumhoz is.

Végül a család vagyonának nagy részét, bútorait, elektronikai cikkeit, téli ruháit a vesztfáliai szabadterti múzeumnak ajándékozta. Az adományozás nem jött volna létre, ha a felek között nem alakult volna ki már korábban bizalmas viszony. A frankfurti repülőtérre érve Maid maradék német pénzét is dollárra váltotta, Fatima pedig még utójára felhívta paderborni barátnőjét. Aztán elajándékozta telefonkártyáját, mondván: „Erre már úgysem lesz szükségem!” A repülőtéren töltött utolsó órákat reménykedés és félelem határozta meg, bíztak jövőjükben az új kontinensen, és félték a bizonytalanságtól. Az USA-ból küldött levelükben megkönnyebbülve számoltak be első benyomásaikról:

„Itt minden szép, és nagy a hőség. Nem idegennek, hanem barátnak tartanak. Néhány amerikai megkérdezi, honnan jöttünk, és amikor azt mondjuk, Boszniából, minden jót kívánnak az itteni élethez.”

Iskola, szabadidő, pályaválasztás

A projektben fontos szerep jutott a holland határ közelében fekvő vidéki iskolának, a vredeni Walbertschulének. Mint általában, itt is az iskolában alakultak ki a fiatalok társadalmi viselkedését meghatározó klikkek. A projektben részt vevő kilencedik osztályosok fontos választás előtt álltak. A vizsgálat idején kellett eldönteniük, hogy még egy évet az iskolában maradjanak-e, vagy szakmát válasszanak, és ha igen, akkor mit tanuljanak.

A tizenhat éves Andrea osztálya nagyobb részéhez hasonlóan kedvenc szakmája mellett döntött. A pályaválasztást gyakran a szülők vagy rokonok befolyásolják. Az osztály körülbelül egyharmadában a szakmai gyakorlatok során ébredt érdeklődés valamely hivatás iránt. Legtöbbjük, főként a fiúk valamilyen kézműves szakmát választottak. A lányok nagy része eladónak készült. Céljuk eléréséhez azonban még helyet kellett találniuk, ahol a kívánt szakmát kitanulhatják. Celal örült, hogy egyik tanáruk személyében nagy segítségre leltek: „Mindig szól, ha talál szabad helyet. Megírtam a jelentkezésemet, amit leellenőriztetek velem.”

A vredeni fiatalok szabadidejüket barátaikkal töltik el, szívesen vesznek részt az egyesületi sportéletben, és arra töreksenek, hogy szüleik „pénztárcáját ne nagyon ürítsék ki”. A fiatalok az élet néhány területén már teljesen önállóak, így szabadidejüket is saját belátásuk szerint töltik el, barátaikkal vagy sportolással. A vredeni diákoknak nagyon pontos elképzeléseik voltak jövőjükéről. „Szeretnék majd férjhez menni és gyerekeket szülni, de nem akarok a háztartás rabjává válni” – jelentette ki Andrea. Ezzel az osztályba járó lányok nagy részének kívánságát is elmondta, akik bár elfogadják a klasszikus családi szereposztást, mégsem szeretnék egyszer már kivívott önállóságukról lemondani.

A fiatalok szobájának berendezésekor a vredeni szülők főleg a gyakorlati szempontokat tartották szem előtt. „Úgy rendezik be a szobámat, ahogy akarják. A lényeg, hogy alhassak benne” – állapítja meg szerényen szobájáról a tizenöt éves Ferdinand.

A szobákban elhelyezett nagy hálószohaszkekrényekben bőven volt hely a ruhák, sportfelszerelések, iskolai holmik és egyéb dolgok számára. Az azonos korú Doris számára gondot jelentett a szekrény nagysága, mert „gyakran átrendezi a szobáját, és a szekrényt nem lehet elmozdítani.” A szintén tizenöt éves Steffi a szülei által kisélejtett dupla ágyban aludt, nővérével együtt. Ő azt kívánta volna, ha „az ágyat kettéfűrészelnék, és

mindegyikünk a szoba egy-egy fala mellett alhatna". A vreden iskolások közül sokan szobájukban készítették a házi feladatot, és itt hallgattak zenét. Barátaikkal gyakran nyilvános helyeken találkoztak, kézilabdázás, focizás alkalmával. Szabadidejükben mindegyiküknek a háztartásba is be kellett segíteniük. „A szüleim sem végezhetnek el mindent, de azt mondják, nekem minden kell, de semmit nem akarok adni, ez azonban szerintem így nem igaz. A gyerekeimtől sem fogok mindent elvárni.” Azért Doris számára természetes volt, hogy segít szüleinek a munkában.

„Vannak testvérek, akik úgy tesznek, mintha nem is ismernék egymást, mi azonban igazi közösséget alkottunk. Olyan csönd van most a saját szobámban.”

(Celal, 16, Vreden)

A tizenhat éves Celal nemrég még tizennégy éves húgával és tizenegy éves öccsével osztozott egy szobán. Közben a család új otthonba költözött, és minden gyerek saját szobát kapott. „A másikban mindig történt valami, valaki mindig beszélt, meg ilyenek. Sokkal többet voltunk együtt” – emlékezett vissza Celal a régi lakásra. A tizenkét négyzetméteres helyiségben az emeletes ágy és a heverő mellett még egy ruhásszekrény állt, és egy coca-colás polc. Egyébként a régi berendezést alig hiányolta, azt viszont kiemelte: „Dolgokhoz nem lehet úgy ragaszkodni, mint élőlényekhez. A tárgyak pótolhatók.”

Az viszont nagyon fontos volt Celal számára, hogy új, saját szobájába a barátait is meghívhatja. „Ha voltak is barátaim, sohasem hívtam meg őket. Egy kicsit kinosan éreztem magam, ha a testvéreim is ott voltak a szobában.” Spórolt, „hogyan új berendezés legyen a szobámban”. A költözés éppen kapóra jött a múzeumnak, így átvehette a szoba teljes bútorzatát, összes tárgyát, így a ruhásszekrény gazdag tartalmát is. Közben testvérei is új bútorokkal rendezhették be szobáikat.

Eljött a pillanat, mire mindent teljesen kipakoltak, és a fiatalok mégiscsak megdöbbenek: „Üres! Furcsa érzés. Például a ruhák, meg ilyesmi. Egyszerre csak minden eltűnt. »És most mit veszel fel?« – »Hát igen, a szép pulcsid már nincs meg.« A polc is

tök jó volt. Mégiscsak volt egy-két olyan cucc, amit nem sikerült olyan hamar pótolni. A polc, amin a parfümöket tartottam, szuper volt. Most jól tudnám használni – és már nincs meg.” Még többet gondoltak a leadott holmikra, amikor a költözés néhány nappal eltolódott. A három testvérnek „felfújható matracon kellett aludnia a szobában. Akár egy kemping, igazi kemping. Kényelmetlen volt. Egyáltalán nem volt olyan klassz.” Celal leginkább kanáriját hiányolta. A kalitka a régi szobájában az ablakpárkányon állt, az új lakásban kikerült a kevésbé forgalmas konyhába. A madár 1999 őszén pusztult el, mert „olyan magányos volt ebben a házban. A másik szobában mindig ott voltunk körülötte – mindig.”

Szobavilág-párbeszéd

Sokat költesz ruhára?

Celal: Igen, sokat, muszáj! Muszáj jól kinézni. Jobb, ha ruhára meg ilyesmire költök, mintha dohányoznék, cigarettát meg mit tudom én, mit vennék.

Számodra mi a fontos az öltözködésben?

Celal: Egyszerűen csak nézzen ki jól. Oké, a márkás cucc is fontos. A márkás holmi is lehet szép, lehet az is egy szép pulóver, ha az anyám egy nagyon szép pulóvert kötne, azt is nagyon szívesen felvenném. Nem is szólna meg senki. Ilyesmi egyáltalán nincs is. Nálunk Vredenben senki sem mondja: „olcsó cucc vagy nem márkás”, ilyet nem mond senki. Ez szabad ország, nem? Na jó, ha valaki melegítőben jön iskolába, akkor azért rászólnak, hogy „Nincs ruhád, vagy mi?”

Doris: Sok mindent fel szoktam próbálni, nem akarom mindig ugyanazt felvenni. Ha egy póló már nem tetszik, hordhatom az istállóban. Az istállóba úgysem a legjobb holmikban megyek.

Mire figyelsz, amikor ruhát vásárolsz?

Celal: Hogy ne menjen tönkre rögtön az első mosás után, mert jártam már úgy. Az egyik pulcsim mosás után összement. Legtöbbször anyuval vásárolok, ő adja a pénzt is. Szólok neki, anya gyere velem, ő jobban eligazodik. Ő mindig megnézi, harminc fokon mosható-e, vagy kézzel, meg ilyenek. Aztán együtt megvesszük. Tetszik, és felveszem. Akkor neki is tetszik. Igazából az a lényeg, hogy nekem tetszen.

Doris: Elsősorban azt, ami tetszik, és valahogy divatos is. Anyu arra figyel, hogy mosható legyen. Én arra, hogy elég hosszú-e, hogy jól áll-e, és hogy passzolnak-e a darabok. Legyen szép, legyen szép színe.

Szoktál ötleteket keresni?

Celal: Persze. Ha buliba megyek, sokan vannak, fiúk, lányok. Aztán látom, annak ott szép a pulóvere, vagy szép az inge, klassz a nadrágja, vagy egész jó cipője van. Arra mindenki felfigyel, a fiatalok, ha valakinek jó cucca van. Aztán megkérdezik: „Honnan van? Ilyet itt nem láttunk.” – „Nálunk, az üzletben vettem. Vagy Münsterben.” Ami éppen menő. Menő vagy már lejárt.

Doris: Minden második héten veszek egy újságot, a Mädchent vagy a Girlt, ezekben sokszor van valami. Szívesen sétálok délután a városban, nézegetem a kirakatokat, nem kell rögtön vásárolni is. Szeretek vásárolni is, azt azért szabad.

A tizenöt éves Doris Vreden mellett, egy nagy tanyán él. Szeret nagy házban élni. Azt mondta: „Örülök, hogy van saját szobám.” Ide visszavonulhatott, nyugodtan beszélgethetett telefonon a barátnőivel, vagy zenét hallgathatott. Hétköznapijai szerint „az iskola és a tehénistálló között” telnek. Napi időbeosztását a szülői gazdaság teheneinek ellátása határozta meg. „Ha anyu nincs itt, itthon kell segítenem. Vagy anya megy el, vagy én, de valamelyikünknek itt kell maradnia.” Számára természetes volt, hogy segít szüleinek. „Ha városban nőttem volna fel, anyu inkább szabadjára engedhetne.” A sok édesanyjával közösen eltöltött időnek köszönhetően különösen bizalmas viszony alakulhatott ki közöttük.

„A vasárnap esték a legjobbak, amikor a hétvégéről mesélek, hogy mi történt, mert anyu majdnem mindenkit ismer. Itt mindent elmesélhetek anyunak, mert apa nem feltétlenül hallja, és nagyi sem akar tudni mindent. Elmesélek mindent, hogy mi van valamelyik barátommal, vagy ha szerelmes vagyok. Az általában az istállóban történik, ott nem hallhatja más, legfeljebb a tehének.”

Mindezek mellett Doris nagyra értékelte az iskola, a sportolás és a hétvégék nyújtotta változatosságot. „Ha nem lenne iskola, nem tudom, mit csinálnék egész nap otthon. Az iskola is változatosság. Amúgy sem találkozhatnál minden délután a barátokkal. Erre nincs is idő. Azért az jó az iskolában, hogy beszélgethetsz a másikkal.”

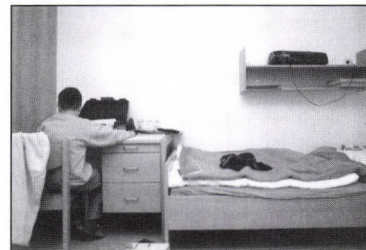
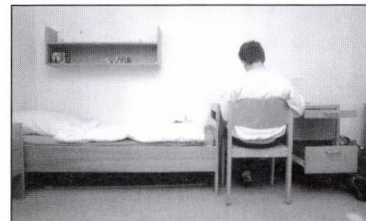
A következő évekre Vredenben keresett magának képzési lehetőséget, így továbbra is a szüleinél lakhat. Tervei szerint nyáron kezdi meg tanulmányait a nagynénje mellett, hogy eladó lehessen. „Olyan munkát szerettem volna, ahol emberekkel foglalkozom, de nem csak gyerekekkel, ahol sokat beszélhetek, úgyis mindig jár a szám.”

Doris később nem tanyán szeretne élni, ahol a gazdaság annyi köttéttséggel jár. Fontos számára, hogy „a szüleim még sokáig éljenek. Először is szeretnék sokáig egészséges maradni, hogy ne érjen semmi baj. Szeretném, ha általában béke lenne. Hogy legyenek barátaim, és sok közös élményünk. És valamikor talán eljön az igazi barát is. És hogy a foglalkozásomat gyakorolhassam.”

Tapintott világok – hallott világok

A fiatalok eddig bemutatott csoportjaival szemben vannak olyanok is, akik valamilyen oknál fogva nem otthon, szüleikkel együtt élnek. A soesti Westfälische Schule vak és látássérült tanulói az iskolához tartozó internátusban laknak. Számukra túl hosszú lett volna a napi iskolába vezető út, így egy lakóközösségben kellett megtalálniuk második otthonukat. Vasárnap estétől péntek délig a nevelőnők veszik át szüleik szerepét.

A vak gyerekek másként tapasztalnak meg egy teret, egy anyagot vagy egy testet. Szemük világát hallásuk és tapintásuk pótolja. A vakokat és a látókat a beszéd köti össze. Beszélgetésekből, rádióból vagy kazetták segítségével sok mindent megtudhatnak, számukra azonban a

dolgokat és viszonyokat pontosabban kell körülírni. A vakok képesek rá, hogy egy egész szobát megjelenítsenek a maguk számára, anélkül hogy mindent állandóan megtapintának. Bár a hallás és a tapintás számukra rendkívül fontos, belső világuk felépítésében mindenekelőtt saját képzelőerejükre támaszkodhatnak.

Az internátus feladata, hogy a fiatalok ne csupán iskolai tudásban gyarapodjanak, hanem más vonatkozásban is fejlődjenek. Idetartozik a különböző képzések mellett a mindennapi gyakorlati tudnivalók elsajátítása, az önbizalom erősítése vagy a szabadidő eltöltésének megtanulása. A mobilitástréning célja a későbbi önálló életvezetés lehetőségeinek megteremtése.

Ela, Sascha, Dennis, Hacer, Arthur és a többiek – a soesti LWL-internátus „34-es csoportjának” tíz tagja – tizenkét és tizennyolc év közötti fiatalok voltak. A ház főbb találkozóhelyei a földszinti közösségi helyiségek, valamint a nappali, az étkező, a konyha és a nevelőnők irodája. Ha magányra vágnak, a fiatalok emeleti hálósobáikba vonulhatnak vissza.

Az internátus szobái nem csak abban különböznek a legtöbb gyerekszobától, hogy – akárcsak a legtöbb nevelőotthon vagy internátus esetében – berendezésük hasonlít egymáshoz.

Sok más, hasonló korú gyerekekkel szemben a vak és látássérült fiatalok rendet tartanak a szobájukban. Megfigyelhettük, hogy az összes tárgy a helyén van. Néhány szobában poszterek díszítették a falakat, egyébként azonban inkább üresnek tűntek.

Egy-egy szobán két fiatal osztozott. A fal mellett egy ágy, a hozzá tartozó éjjeliszekrény, egy íróasztal széssel és egy ruhásszekrény vagy komód sorakozott. A tükörképszerű, szimmetrikus berendezésnek a gyakorlatban mégsem volt akkora szerepe, ahogy a tizenhárom éves Ela megjegyezte: „Egyszer-kétszer megnéztem a szobát, és utána már pontosan el tudom képzelni a berendezést.”

Nagy baj volt, ha a magnó vagy a discman elromlott. A fiatalok olyankor úgy érezték, el vannak vágva a világtól, hiányzott fő szórakozásuk.

Ela sokat olvasott, „a legszívesebben állatokról szóló könyveket és krimiket – verseket nem annyira”. A könyveket a könyvtárból kölcsönözte. Ujjai gyorsan siklottak a Braille-írás pontjai felett. Hogy dolgait megjegyezze, Ela korábban cédulákra írta fel. Később kapott egy digitális noteszt, ebbe minden fontosat felírhat, majd lekérdezhet. Hasonlóan működik Hacer órája: „Az órám még beszélni is tud, és megmondja, mennyi az idő.”

Szobavilág-tárgyak

Ela számára az internátusban a *virágok* a legfontosabbak. Kilencet nevel a szobájában. Anne, az egyik nevelőnő hozta a dugványokat. Ela hétfőenként hazaviszi *discmanjét* és *világvevő rádióját*. Ela három évvel ezelőtt érkezett szüleivel Kazahsztánból Németországba. Gyakran hallgat más nyelvű adásokat, olyan nyelveken, melyeket ő is megért: oroszul és angolul. Sajnálja, hogy nem tud franciául. Otthoni szobájában posztereit szereti a legjobban. A Kinderland folyóirat nyári számában új „*érezd*” poszterek vannak, ezek közül néhányat szobája ajtajára erősített.

„Úgy gondolom, jól el lehet itt lenni, és majdnem minden olyan, mint otthon – mégsem mondanám, hogy itthon vagyok.”
(Jessica, 17, Lüdinghausen)

A szüleiktől távol felnövő gyerekek másik csoportját alkotják a lakóközösségekben élő fiatalok. Családi vagy egyéni problémáik miatt nem élhetnek családi körben. A lakóközösségekben nevelői munkacsoport biztosítja a fiatalok zavartalan fejlődését A lüdinghauseni közösségben tizenégy-tizennyolc éves vagy idősebb fiatalok élnek, kor szerinti összetételüket a képzési formák vagy más okok határozzák meg A fiatalokat a lakóközösségek segítik egyéni életcéljaik kialakításában és követésében.

A 250 négyzetméteres városi lakóház földszintjén található a közösségi helyiségek: a nappali, az étkező, a konyha, valamint egy garzonlakás. A két fenti, nemek szerint elkülönített szinten mind a hét fiatalnak saját szobája volt. A tizenhét éves Jessica a kutatás idején hét hónapja élt Lüdinghausenben: „Úgy gondolom, jól el lehet itt lenni, és minden majdnem olyan, mint otthon – mégsem mondanám, hogy itthon vagyok.”

A fiatalok napirendje hasonló volt. Mindannyian részt vettek a ház heti munkabeosztásában. A tizenégy éves Stefan sorolta: „Egy héti én vagyok a fürdőszoba-felelős, és egy nap a konyhán is segítenem kell, vagyis meg kell terítenem, le kell szednem az asztalt, be kell rakodnom a mosogatógépbe, rendet kell tennem, mindent letörölgetni és felseperni.” Ebéd után 15 óráig teljes csend uralkodik. A délutáni szabadidő eltöltését Jessica a következőképpen írta le: „Fel kell mennünk a szobánkba, olyankor van időnk elkészíteni a házi feladatot, tanulni, meg ilyesmi, aztán 15 órakor megnéztem *Andreas Türcköt*, 16 órakor pedig *Nicole-t*. Nem megyek ki gyakran, nem is ismerek itt sok embert, a legtöbb osztálytársam nem is Lüdinghausenben él. Minden este megnéztem a *Gute Zeiten, schlechte Zeiten* sorozatot. Néha hülyeség az egész, aztán Daniel az *Explosiv* című műsort vagy valami hasonló show-t akar

nézni, amit ugyanakkor adnak, vagy focit; olyankor mindig meg kell egyeznünk" – magyarázta Jessica az együttélés nehézségeit. Hét közben egy alkalmazott főzött a csoportra. Hétfvégén a fiatalok maguk készítették az ételeket. Olyankor a napirend eltolódott, a csoport tagjai sokáig aludtak, akárcsak Stefan: „a legtöbbször délig. Azután felkelek. Úgy három-négy óra körül szoktunk ebédelni. A hétfvégén a legtöbb időt tévé nézéssel töltöm. Aztán a hétfvége is elmúlik.”

Szobavilág-párbeszéd

Mit csinálsz a szobádban?

Stefan: Zenét hallgatok. Edzésre és gitározni esténként járok.

Nagy rend van a szobádban.

Stefan: Szeretem, ha rend van. Nem bírom, ha kosz van a padlón, vagy ha zenét hallgatok, de szanaszét hevernek a cuccok. Így szoktam meg. A testvéreim rendtelenebbek. Amikor még otthon laktunk, volt tévé a szobánkban. Kosz volt, szanaszét heverték a holmik, a játékok. Rájuk szóltam, hogy jó lenne, ha elpakolnának. Persze nem akartak rendet rakni. Erre én mindent elraktam. Mégis sokkal szebb, ha rend van, jobb tisztaságban élni.

Szoktál enni valamit a szobádban?

Stefan: Igen, édességeket. Édességeket, meg inni szoktam. Chips-et, édességet, csokoládét eszem, és dobozos üdítőt iszom. Ilyesmiket tarthatok a szobámban is.

Sokat hallgattok zenét. Vannak olyan napszakok, amikor nem szabad?

Stefan: A déli pihenő idején tilos. Utána szabad. Délben nem. Olyankor kikapcsolják az áramot. A teljes szinten. Olyankor senki sem hallgathat zenét. Háromkor megint visszakapcsolják az áramot, aztán mindenki olyan hangosan hallgatja, ahogy csak akarja. Nem mindig, amikor Ralf van szolgálatban, ő csak egészen halkán enged. Nevelőtől függ.

Az LWL-lakócsoport szobáinak berendezése hasonló volt, hiszen az ágy és a szekrény a ház tulajdona volt. A szobák nagysága viszont különböző volt, és a berendezés többi részét is egyénileg alakították ki.

Stefan küzdősportokra járt, először ték-

vandóra, később karatéra. Szobája falait egy régi edzőnadrággal, és különböző sportolók poszterével díszítette, hogy „ne legyenek olyan kopárak” Az ágy felett a mennyezetet égőfűzérrel dekorálta. „Láttam, hogy csinálják a többiek. Égőfűzéreket akasztanak fel. Nálunk régebben nem volt szokás. Aztán azt mondtam magamban, miért ne rakhatnék fel én is egyet.”

Jessica egy gipszmaszkot akasztott szobája falára. Testvérétől kapta ajándékba, emlékek kötődtek hozzá, és így különösen értékes volt: „Nincs velük túl sok kapcsolat, de szeretem a testvéreimet, és örülök, hogy van tőlük valamim. Ritkán látjuk egymást, ritkán telefonálunk, meg ilyesmi, így ez nagy dolog nekem. Olykor azt gondolom: miért vannak egyáltalán testvéreid, ha egyébként szinte észre sem veszed?”

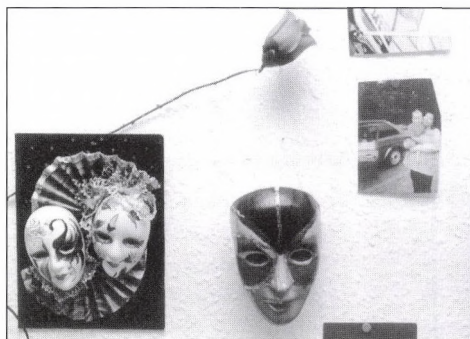
Stefan és Jessica szinte csak telefonon tarthatták a kapcsolatot távolabb élő testvéreikkel „Túl sokat telefonáltam, 74 egységnyit beszéltem a mobilon, amikor a testvéreimet, Christiant hívtam. Hiszen nem találkozhatom vele. Hétfvégén felkereshet, de én nem mehetek el hozzá. Igen, aztán felhívtam, jöjjön el vasárnap. De nem jött. 74 egység fogyott feleslegesen, az 18 márka 50” – mesélte Stefan.

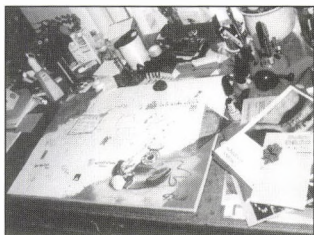
Jessica pontosan meg tudta fogalmazni, mit vár a jövőtől. Szeretett volna szakmát tanulni, majd saját lakásba költözni. Stefan számára is fontos cél volt a szakma: „Valami számítógépeset, mert azzal jól lehet keresni, és az embernek sok szabadideje marad. Mert szeretnék jól keresni, és szeretném, ha sok időm maradna a sportra.”

Érettségi és jogosítvány

A lippstadi evangélikus gimnázium tizenegyedikes tanulóinak még nem alakult ki pontos képük a jövőjükéről. A tizenhét-tizennyolc éves tanulók különböző témákról különböző kérdőíveket írtak. Gondolataik középpontjában egy közeli cél állt: a jogosítvány. Középtávon az érettségi megszerzése volt számukra a legfontosabb. A legtöbben még nem döntötték el, milyen hivatást válasszanak: míg a fiúk az érettségit követően azonnal tovább szerettek volna tanulni, a lányok többsége a felsőfokú tanulmányok előtt inkább valami gyakorlati tudást szeretett volna elsajátítani.

A tanulók 74 százaléka gondolt a későbbiekben családalapításra. A lippstadi fiatalok megfelelnek a német trendnek, amint az a Stern magazin 1999-es közvélemény-kutatásából is kiderült.

A lippstadti gimnázium tanulójának válasza tehát ellentmondanak annak az előfeltevésnek, mely szerint a család tagjainak már nincs idejük egymásra, és a családi kötelek megglazultak.

Szobavilág-tárgyak

Verena az íróasztalt tartja szobája központi bútordarabjának. Azelőtt az apjái volt, most itt készíti házi feladatát, itt olvas, telefonál, itt tartja a holmiját. „Minél nagyobb egy íróasztal, annál praktikusabb.” Az íróasztalon a legkülönbözőbb dolgok megtalálhatók, legyen az körömlakk vagy ceruza. Az íróasztal lámpájáról lóg a rengeteg nyaklánc.

Verena csak néhány növényt tart a szobájában. Az egyiket, *vénusz légyecsapóját*, édesanyjától kapta ajándékba. „Ebben a növényben az a lenyűgöző – mondja – hogy jól megfigyelhető, ahogy kinyílik és becsukódik, és ahogy megeszi a legyeket.”

Verena *ruhásszekrénye* meglehetősen zsúfolt. Ruháit átnézve három kategóriát különböztetett meg: „pont jó”, „kinöttem”, „ronda”. Vásárlásait időszakosan intézi. Mielőtt beköszönt a tél, átnézi, milyen pulóverjei, nadrágjai vannak, azután édesanyjával közösen bevásárolnak.

A 11. osztály közel száz tanulójának majd mindegyike saját szobával, nagyon egyéni módon kialakított térrel rendelkezett. Milyen tevékenységet folytattak a fiatalok a szoba falai között? Zenét hallgattak, a barátaikkal találkoztak. Akiknek saját tévéjük is volt, ott tévéztek. Napirendjüket tekintve a fiatalok az otthon töltött idejük legnagyobb részében szobájukban tartózkodtak. Igényelték az önálló életvitel lehetőségét, nem akartak szüleik időbeosztásától függni, ugyanakkor szükségük volt a család védelmére. „Nagyon jó az, hogy amikor tényleg szükséged van valakire, nem vagy egyedül, legalábbis többnyire” – állapította meg Verena. A szülőkkel való együttélésnek előnyei és hátrányai is vannak: „Persze segíteni kell a háztartásban, de nem kell annyi mindennel törődni, nem kell mindent magunknak beszerezni, nem kell mindig tiszta ruháról gondoskodni, meg ilyesmi.” Olyan jól érezte magát szüleinél, hogy alig volt igénye az önállóságra. „Tulajdonképpen csak egy konyhára lenne szükségem, egyébként soha nem költöznék el.”

Szobavilág-párbeszéd

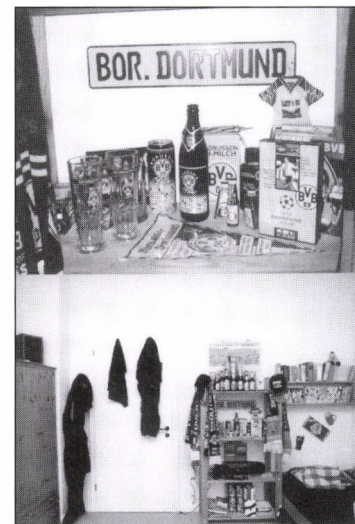
Nemrég szerezteél jogosítványt, izgalmass volt?

Verena: Állatira. Az első alkalommal fogalmam nem volt sem-

miről, azt sem tudtam, hogy hol a gáz meg a kuplung, csak annyit, hogy közepén van a fék. Azt hittem, legfeljebb a következő fáig juthatok el. De aztán egészen más volt. Először csak kormányoznom kellett, később már gázt is adtunk, meg sebességet is váltottunk. Lépésben haladtunk a harmincas övezetben. Utána azt mondta, „most te jössz”, és nekem borzasztó sokáig tartott, mire megtanultam sebességet váltani. A legszivesebben mindig csak harminccal mentem volna. A vizsgán amúgy is rettenetesen izgultam, aztán még két és fél órát kellett várni a vizsgáztatóra, mert még éppen úton volt valakivel, és még ketten voltak előttem. Mire végre rám került a sor, azt sem tudtam, mihez nyúljak. Aztán elindultam. Először csak lépésben, aztán következett a körforgalom, végül kijutottunk az autópályára, Erwitte irányában. Akkor rám szólt: „Most döntse el önállóan, hová kell besorolnia”. Én meg persze rossz sávba soroltam, és majdnem valami gyárnál vagy raktárnál kötöttünk ki. Még időben kapcsoltam, és egyenesen továbbhajtottam. Nagyon ideges lettem ettől az egésztől, a vizsgáztató meg dühösen pislogott rám. A lippstadti TÜV-nél kezdtük, oda is kellett visszaérnünk, egyszer kellett megkerülnöm az épületet, aztán egy csatornanyílás és a járdaszegély között elhaladni, én kettesben indítottam, az autó meg persze lefulladt. Ott álltunk, és én arra gondoltam: „Oké, egész jó voltál, többet nem is kell jönnöd, ezentúl járhat sz majd biciklivel”. A vizsgáztató meg jártatta a száját, hogy „nyisd már ki a szemed, nézd meg, merre mész!” Akkor arra gondoltam, hogy „oké, én most kiszállok”, de végül mégiscsak a kezembe nyomta a jogosítványt.

*„Bent les a múzeumban a kedvenc csapatom, a Borussia Dortmund.”
(Nils, 18, Lippstadt)*

Nils Ikea polcokkal és szőnyeggel berendezett szobájában a sárga és a fekete, a Borussia Dortmund színei uralják a teret. Már évek óta szurkol a csapatnak, rendszeres látogatója a Westfalenstadionban lejátszott hazai mérkőzéseknek. Csapata „szurkolói oltárán” sok minden

megtalálható; az italosdobozokat, sampont, „fanszalámit”, videokazettákat a csapat színeit viselő sálak keretezik. Az egyes ajándéktárgyakhoz a csapat nagy győzelmeinek emlékei kötődnek, mérközéséke, melyeken ő is részt vett, a tárgyak „azokat az időket elevenítik fel”.

Nils heti programjának pontos menetrendje volt. A szombat délutánt a foci foglalta le. Vagy Dortmundba utazott, vagy tévén, rádión figyelte az aktuális meccseket. „Feszült vagyok, ahogy a meccset figyelem, nagyon várom a győzelmet, és ez így egészen más, mintha csak nyugodtan ácsorognék. Legalábbis eléggé fárasztó.” Otthon pihent egyet, este meg elment szórakozni. A barátaival olykor egyiküknél összegyűltek, vagy valamelyik szórakozóhelyre mentek bulizni. Vasárnap a fárasztó szombatot pihente ki, meg a pénteket és a csütörtököt, hiszen ezeken az estéken is kiruccant. A napi program egyébként „tévés, alvás és a legszükségesebb házi feladatok elvégzése”.

Nils már korábban elhatározta, hogy szobája egy részét átrendezi. A tanórákon folytatott beszélgetések során, a komplett berendezések múzeum tárgyvásárlása körüli viták alkalmával merült fel először, mi lenne, ha megválna a szobájától. „A dolog anyagi részének kétségtelenül nagy vonzereje volt. Fontos volt persze az elvi kérdés is, az hogy a dolgaimat múzeumban állítják ki. Úgy gondolom, ezek voltak a fő mozgatórugók.” Nils sokáig gondolkodott azon, hogy átadja-e szobáját a múzeumnak. „Nyugodtan át kellett gondolnom, mely tárgyaim fognak hiányozni, mik azok a dolgok, amelyeket semmiképpen nem kaphatok vissza. Végül is rá kellett jönnöm, hogy néhány holmim, amelyről azt gondoltam, sohasem válok meg tőle, talán mégsem olyan fontos a számomra. Végül az a tény, hogy egy teljesen új berendezést kaphatok, mégiscsak megkönnyítette a döntést.”

A döntés meghozatala – „igen, odaadom a szobámat” – és a berendezés elszállítása között eltelt néhány hét. Elérkezett a pillanat, amikor a szoba teljesen kiürült. Nils szerint „jó volt. Mert végre minden eltűnt, és ezzel lezárult a dolog, nem kellett tovább várni, hogy elszállítsák a holmimat. Talán egész praktikus, ha a régi dolgok nincsenek folyton szem előtt, úgy könnyebb megválni tőlük.”

Az új berendezést illetően Nilsnek határozott elképzelései voltak. „Az kell, hogy jól érezzem magam. A nagy ágy különösképpen tetszik. Aztán kell egy tévé és egy CD-lejátszó, tulajdonképpen ezek a legfontosabbak. Olyan bútorok kellene, amelyek tetszenek, és praktikusak. Vagyis egy nagy ruhásszekrény és egy óriási íróasztal, hogy legyen hely rakodni.” Nils tanácsot kért a szüleitől, akik segítettek neki a szoba felújításában és a vásárlásban. „Együtt mentünk vásárolni. Végül én vá-

lasztottam ki, amire szükségem volt. Persze mindennek illenie kellett egymáshoz, ami aprólékos munkával sikerült is.”

Szobavilág-tárgyak

Ferdit, a kanapé sarkában fekvő nagy játékmackót Nils még kiskorában, a spórolt pénzén vette. A nyakára egy BVB-kendőt kötött, mert mint szurkoló azt akarta, hogy „ilyesmikkel legyen tele a szoba”.

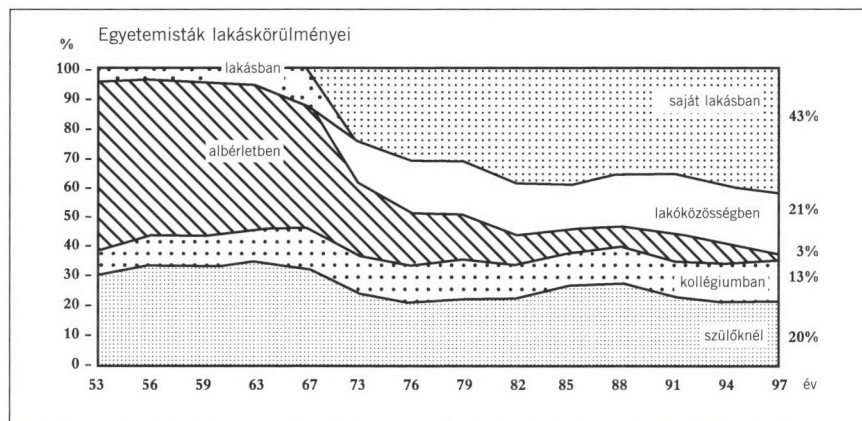
Nils több gyűjteményt is tartott a szobájában, a csapattal kapcsolatos tárgyakat, matricákat és sörösüvegeket. A különböző sörfajtákat rokonok és barátok hozták a nyaralásból. „A pezsgőt és a bort nem szeretem, de a sör jó. A sör szinte hagyományos ital, azt majdnem mindenki issza. Ezért a legtöbbször sörözni jövünk össze, a jólesik. Tulajdonképpen én is ezért iszom.”

A házi feladat Nils szerint „időpocsékolás, jobban is el tudnám tölteni az időmet. Azt szeretném csinálni a szabadidőmben, amihez kedvem van, nem feltétlenül az iskolával foglalkoznék. Szerintem most kell szórakozni, nem csak tanulni és tanulni, aztán csak akkor élvezni az életet, ha mindennel végeztem. Valószínűleg azért is csinálom olyan kevés házifeladatot.”

„Az egyetemisták kedvelik, ha valami otthonos, rikító vagy romantikus.”

(Berliner Morgenpost, 2000. 01. 14.)

Az egyetemi hallgatók általában csak rövidebb távra rendezik be lakásukat, arra az időre, amíg az érettségitől eljutnak a munkakezdésig.

A hallgatók mai szobáinak már kevés köze van a régi albérlethez, ahol a házinéni szolgáltatta a reggelit. A lakáskeresés főbb szempontjai azonban ma is ugyanazok, mint egykor: legyen közel az egyetemhez, és ne legyen túl drága.

A lakáskörülmények dokumentálására az újabban alapított bielefeldi, dortmundi vagy siegeni felsőoktatási intézmények helyett a legrégbbi veszfáliai egyetemet választottuk, a münsterit. A szabadtéri múzeum gyűjteményében a 18. századtól a korai 20. századig megtalálhatók az egyetemisták lakásbelsői, így érdemes volt a gyűjtést nemcsak tematikusan, de térben és időben is folytatni.

A 45 000 hallgatóval rendelkező münsteri egyetem Németország legnagyobb felsőoktatási intézményei közé tartozik. A diákok csaknem száz szak között választhatnak, legyen az egyiptológia vagy fogorvosi stúdió. A huszonnégy éves Olivia 1997-ben érkezett Plauenből. Münsteri tartózkodása a szálláskeresés keserveivel kezdődött, először csak átmeneti lakást sikerült találnia egy, a városon kívül eső tanyán. Később sikerült a városban, egy kollégiumban elhelyezkednie. „Már júliusban jelentkeztem a diákirodán, de nem szóltak vissza, én meg közben megérkeztem. »Nem, nincs szabad szobánk«, nekem viszont laknom kellett valahol. A menzán kifüggesztettek egy cédulát egy címmel, de az is foglalt volt már, az ott lakók viszont tudtak egy még kiadó szobát, így oda mentem lakni.” Olivia azonban jobban szeretett volna a városközpontban szállást találni, így újra jelentkezett a diákirodán. „Hallottam egy lányról, aki itt lakott a közelben, ő egyszerűen elment a diákirodára, és mindjárt kapott is szobát. Novemberben akadt szabad szállás, és én ideköltöztem.”

Természetes volt, hogy Olivia érettségi után továbbtanul. Úgy vélte, „ez egy kicsit összefügg a szülői házzal is. Velünk élő nagyszüleim is egyetemet végeztek, szüleim úgyszintén. Nem volt kérdéses, nem is gondolkodtam azon, hogy érettségi után továbbtanuljak-e.” Fő szakját, a politikatudományt az egykori NDK-ban nem tanulta volna, kislánykorában orvos akart lenni, de „hiszen minden kislány ezt szeretné”.

Tanulmányait szülei finanszírozzák, így nem kell dolgoznia, amúgy is „sok minden mással is foglalkozom”. Olivia egy európai diákszervezet elnöke. „Ha belekezek valamibe, azt szeretném jól csinálni, és az ember ezer dologgal foglalkozhat.” Napi időbeosztását a tanulás és közéleti tevékenysége határozza meg. Hetente egyszer szteptáncra jár, mert „mindig sokat foglalkoztam színházzal és balettel, és táncoltam is, de a szteptáncot még soha nem gyakoroltam”.

Kollégiumban lakni annyit jelent, mint egy szűk helyen élni és aludni. A bútorokat több funkcióban használják, akárcsak Olivia az ágyat.

„Ha olvasok, mindig az ágyra fekszem, nem szoktam az íróasztalhoz ülni. Szóval, ha lenne egy nagy fotelom, akkor abba is beülnék, de valahogy az ágy a legfontosabb bútor darab. Kanapé és ágy egyben.”

Szobavilág-pábeszéd

Szoktál együtt enni a többiekkel, akikkel egy szinten laksz?

Olivia: Igen, a múlt héten, mielőtt szeptelpelni mentünk volna, kint voltunk a konyhában. A többiek éppen vacsoráztak, és én is odaültem hozzájuk. Ez így természetes, nem szoktuk előre megbeszélni, hogy együtt eszünk. Egy kicsit azért figyelni szoktam rá, vagyis szívesebben megyek a konyhába, ha hallom, hogy ott vannak a többiek is, mint ha csend van. Néha bekopogok valakihez, hogy nincs-e kedve velem enni, nem szeretnék egyedül leülni. Főzni inkább olyanokkal szoktam, akik nem itt laknak. Összebeszélünk, és hol egyikünknel, hol másikunknál jövünk össze. Általában inkább másoknál vagyunk, nem nálam. A múlt évben, vagyis nyárig hétvégenként legalább kétszer főztünk. Az eggyel fölöttünk lévő szint amolyan kommuna volt, az egész emelet, egy csomó mindent csináltak a konyhában, én is ismertem közülük néhányat, így én is együtt főztem velük. Akkor sokat voltam fent, de mostanában inkább itt vagyok, mert a fentiek már kiköltöztek.

És néha itt, a szobában is szoktál enni?

Olivia: Igen, de ritkán. Olykor, ha délben rántottát vagy levest készítek, és nincs kedvem kint ülni a konyhában, akkor behozom ide. Délben nem szoktam túl gyakran a menzán enni. Amióta az itteni menzán este is főznek, inkább vacsorázni szoktam. Néha összefutok pár ismerőssel a kollégiumból, aztán együtt megyünk át. Kellemesebb így, mert a menza amúgy elég üres. Nem szeretek meleg ebédet enni, délben inkább csak pár falatot eszem, szendvicset vagy valami péksüteményt, és este van a rendes étkezés.

Nehéz volt megszoknod, hogy itt mindent magadnak kell intézned? Az étkezést és a napi dolgokat, mint a mosás, takarítás?

Olivia: Akkor volt nehéz átállni, amikor Norvégiába utaztam. Itt már ugyanaz volt. Szívesen mosok, de a porszívózás meg hasonlók, az nem az én világom. Otthon sem szerettem csinálni. Otthon valahogy minden bekerült a szekrénybe. Vásárolni szeretek. Otthon gyakran vásároltam, egyébként általában apa vásárol. Tanárként több ideje volt, ő gondoskodott az egész háztartásról – inkább, mint az édesanyám. Tulajdonképpen mindig ketten mentünk vásárolni, amikor még otthon voltam. A pincében vannak mosógépek;

vicces volt, amikor beköltöztem, az egyik társunk azt mondta: „Hétvégén hazamegyek”. Megkérdeztem, miért. Azt válaszolta: „Már nincs mit felvennem”, „Gyere, talán megbirkózol a mosógép használatával” – mondtam neki. Erre azt felelte: „Rendben, de mutasd meg, hogy működik”. Eleinte eléggé csalódott voltam, amiért a szintünkről olyan sokan hazautaznak hétvégén. Nagyon is kiábrándító volt, ezt nem hittem volna: itt lakik egy csomó erős, nagydarab férfi, akik hétvégén hazautaznak a mamához és a papához, kávézni és sütit enni, és kimosatni a holmijukat.

Olivia szeretne nyáron hosszabb időre külföldre utazni. Előtte leadja a kollégiumi szobáját. „Idővel szeretnék majd egy lakóközösségbe költözni, a kollégium egész jó az első időkben, sok emberrel meg lehet ismerkedni. Szeretnék majd egy nagyobb szobát.”

„A dolgok mennek tovább a maguk útján, csak amikor belépek a szobámba, akkor változik meg minden.”
(Jörg, 25, Münster)

Jörg élete 1999 szeptemberében gyökeresen megváltozott. A *Hogyan élnek a diákok Münsterben?* témájú sajtókonferencia során a következő kérdést tették fel neki: „El tudná képzelni, hogy szobája berendezését leadja a szabadtéri múzeum számára?” „Igen” – hangzott a válasz. „Szeretném, ha a nagymamám megint aktívabb lenne. Tehetnék vele egy kirándulást, és megmutathatnám a múzeumban az otthonomat.”

Jörg 1997 szeptemberében, üzemgazdásznak készül. Azóta egy lakóközösségben él. A házban két szinten hét szobát adtak ki diákok számára; a konyhát és a fürdőszobát közösen használták. Mivel a régi lakóközösség feloszlott, Jörg új lakást

keresett „Akik itt végül összejöttek, mind jó fejek voltak, az új lakóközösség nagyon jó lett. Így a többiek miatt inkább én is itt maradtam.”

Jörg szürke és kék színekkel festette ki a szobáját. Szerinte ez az, „ami feldob egy szobát. Amikor olyan steril fehér a fal, rengeteg mindent fel kell akasztani ahhoz, hogy mutasson valamit. Szerintem így otthonosabb.”

A bútorok között szerepelnek új és használt darabok is, így keverednek a stílusok. Néhány tárgyat még otthonról hozott Münsterbe, például a könyvespolcot vagy a fonott fotelt. A kanapét egy este találta az utcán, lomtalanításkor, aztán a barátaival hazahozta. „Ha egy másik kanapét találok, ami ugyanilyen jó állapotban van, de modernebb, azt valószínűleg ott hagyom. Valami régebbit akartam. Az öreg bútoroknak van karakterük, van bennük valami személyes.” Íróasztala egy bútorlap, amit két bakra állított. „A munkám miatt nagy íróasztalra van szükségem, de ez itt, ezekkel a bakokkal nem a legjobb megoldás.” Az egyetemi évek alatt gyakran születnek átmeneti megoldások; a lakás megoldásai a nagy igények és a korlátozott lehetőségek közötti kompromisszumokból következnek. A diákok idegen városba költöznek, ahol igyekeznek új kapcsolatokat kialakítani. Az, hogy kis területen élnek, és együtt laknak, nagyban megkülönbözteti az egyetemisták lakáskörülményeit más, hasonló korú csoportokétól.

Mielőtt Jörg egyetemi tanulmányait megkezdte volna, adó-szakalkalmazottnak tanult. „Természetes volt, hogy szakmát szerzek, csak így tudom a tanulmányaimat finanszírozni.” Tanulmányai mellett már jó egy éve a münsteri adóhivatalban dolgozik. „Nagyon örülök neki, hogy végre nem édesanyámnak kell eltartania. Egyszerűen jó érzés. Hát igen, ha az ember pénzt kap, az mindig kötelezettségekkel jár. És így addig tanulok, amíg akarok, és csak magamnak tartozom elszámolással.” Hétvégén mérlegképes könyvelői vizsgára készült. Mindig szakmai céljait tartja szem előtt: adótanácsadóként szeretne dolgozni, azonkívül tanfolyamokat tartani.

Szobavilág-párbeszéd

Mi a véleményed a lakáskörülményekről és a berendezésről?

Jörg: Mindenképpen más, mint eddig. Egész más. Vagyis azelőtt soha nem gondolkodtam el ezen, most azonban érzem, mennyire fontos.

Mi fontos?

Jörg: Az otthonosság érzése. Az otthon – egyszerűen hazajönni. Becsukni az ajtót, amely mögött ki lehet kapcsolni, biztonságban érzi magát az ember, nyugalom van. Hiszen az ember másképp ér-

zi magát, ha otthon van. Akárcsak nyaraláskor, amikor az ember megérkezik a szállodai szobájába vagy az apartmanba, és becsukja az ajtót. Amikor hazaérsz, az ugyanilyen, valahogy ellazulsz. Éppen ez az, ami ezzel a változással feltűnt, az hogy bőven van még mit alakítani. Nem tudnám pontosan megmondani, min múlik ez az érzés, egyszerűen vagy megvan, vagy hiányzik.

Leadtad a szobád berendezését. Most mi a véleményed erről?

Jörg: Rossz ötlet volt. Rengeteg időmbe került, majdnem ráment egy szemeszterem. Persze, érdekes is volt, hogy az embernek több köze volt a sajtóhoz, hogy beelátott a dolgokba. Biztos, hogy értékes tapasztalatokat szereztem. De nagyon felforgatta az életemet, és még mindig nem találtam meg azt a nyugalmat, amelyben azelőtt részem volt. Biztosan azért is, mert még nem sikerült úgy berendeznem a szobámat, ahogyan igazán szeretném. Ilyenkor az ember sokkal inkább kiszolgáltatja magát, mint egyébként. Talán nem is a legjobb szituációban ért.

Ezen a személyes helyzetedet érted?

Jörg: Pontosan. Talán nem a legjobb pillanat volt. Azt hiszem, nem tenném meg újra, és másnak sem tanácsolnám.

Annak idején valójában magadtól mondtál igent?

Jörg: Nem tudtam, hogy komoly az egész. Legalábbis először. A második alkalommal már konkrétta vált, a múzeum miatt. Igen, amikor először hallottam a múzeumról, az furcsa volt. Amikor harmadik személytől hallasz róla, akkor nem veszed annyira komolyan. Ma már nem is tudom. Azt hiszem, amikor az ember valami jövőbeli dologra gondol, ugyanúgy viszonyul hozzá, mint a múlthoz: inkább a pozitív oldalát veszi észre. Hiszen van egy csomó kellemetlen apróság, de ez olyankor nem számít. Ezekre nem is számít az ember, csak menet közben derülnek ki.

Volt valami különleges célod?

Jörg: Á nem, eleinte csak a szoba járt az eszemben. Eladom, és klassz lesz, hogy bekerül a múzeumba. Végül is ez sokat ér, a dolognak nagy az eszmei értéke. Minél inkább a jövőre gondol az ember, a dolog annál értékesebb. De közben a rövid távú problémák felett elsiklik az ember. Arra gondol, van más is, persze, mindent leadtam, de vehetek helyette újat. Vehetek újat, de nem lehet mindent egyszerre megvenni. Még akkor sem, ha egy szobát teljesen újonnan szeretnék berendezni, csupa új holmival. Az ember úgy érzi magát, mint egy kórházban vagy szállodában, mert egyszerűen nincs köze a körülötte lévő holmikhöz. Hirtelen min-

den új, még akkor is, ha van köztük ismerős holmi, nem adják meg azt a meghitt érzést.

Nem éltek még át veled semmit.

Jörg: Pontosan. A kisebb változásokkal nincs baj. De mindent nulláról kezdeni? Például sokáig gondolkodtam rajta, milyen színű legyen a fal és a szőnyeg. Csak ezen a két dolgon annyit gondolkodtam, hogy végül nem volt erőm a két dolgot persze mindent tökéletesen akartam csinálni, hiszen a nulláról kezdem. Mi-kor lesz az embernek még egy ilyen esélye? Ez a lehetőség sem olyan egyszerű dolog. Talán ha egy másik szobába költöztem volna, akkor más lenne. Akkor az egész környezet megváltozott volna, amihez amúgy is hozzá kell szokni egy kicsit. Azt hiszem, úgy könnyebb lett volna.

Hiányzik a teljes változás.

Jörg: Igen, pontosan. A dolgok mennek tovább a maguk útján, csak amikor belépek a szobámba, akkor változik meg minden.

Aznap, amikor a múzeum dolgozói becsomagolták összes holmiját, Jörg megnyugodhatott. Az előtte lévő tizennégy napon a nyilvánosság reflektorfényében állt. Riporterek hada tudósított róla: az egyetemistáról, aki a múzeumnak adja a szobáját. Jörg eleinte élvezte, hogy az országos sajtóban, a nagy csatornák adásaiban kíváncsiak a véleményére. Végül azonban a média érdeklődésének árnyoldalait is megérezte, hogy nem kellemes, amikor az ember magánélete rövid időre a nyilvánosság beszédtemájává lesz. 1999. december 8-án, a költözés napjával mindez véget ért. Reggel Jörg meglehetősen kialvatlanul nyitott ajtót a múzeum csapatának, „tényleg alig aludtam valamit. Utoljára mindent jól megnéztem. Élveztem a szobám nyugalmát.” Új farmerjén még ott lógott az árcédula, kölcsön kellett kérnie a múzeumtól „saját” kabátját, hogy lemelessen zsemléért, hiszen első nap még nem vehetett mindből újat.

A prezentáció

Katharina, Celal, Nils és Jörg maguk rendezik be szobájukat a kiállításban. Ekkor veszik kézbe utoljára saját tárgyaikat és emlékeiket. Nem igaz azonban a sajtó megállapítása, hogy „ezek a dolgok örökre elvesztek”: a detmoldi szabadtéri múzeum jól megőrzött gyűjteményének részévé, jól dokumentált történeti forrásokká váltak. Fontos és egyben motiváló cél volt az összes részt vevő partner számára a szobabelsők, a válogatott interjúk és fotók prezentálása.

Annak, hogy a kiállítás címe *Szobavilágok* lett, két fő oka volt: sajátos nézőpontból építették fel, a kiállítás fiatal rendezőinek nézőpontjából. Másrészt a projekt folyamán egyre inkább egyértelművé vált, hogy minden egyes szoba egy komplex életvilágot rejt. A kiállítás szövegei és a katalógus lapjai lehetőséget nyújtanak a fiataloknak gondolataik kifejezésére. A projekt címe, a *Szobavilágok* is az egyik résztvevő fiataltól származik, az ő számára a „szobája” egy egész „világot” jelent meg.

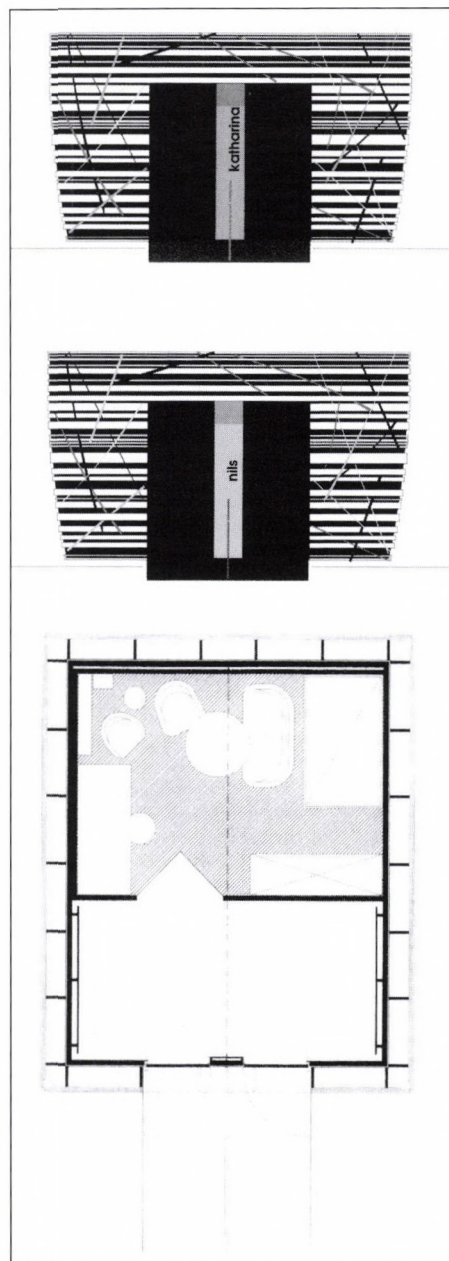
Miként lehet egy ilyen témából kiállítást rendezni? Különböző korcsoportokhoz tartozó, különböző képzési formákban résztvevő gyerekeket és fiatalokat kérdeztünk ki a mindennapjaikkal kapcsolatban, illetve ők tettek fel maguknak ilyen típusú kérdéseket. Amennyire ismereteik és technikai lehetőségeik lehetővé tették, a projekt résztvevői nézőpontjából hang- és képi dokumentációt készítettek a múzeumi adattár számára.

2000-ben a múzeum teljes, mintegy kilencvenhektárnyi területét bevonták a kiállításba, a különböző akciókba. A szabad tér éppúgy részévé vált a programnak, mint a több mint száz történelmi épület egy része. A fiatalok különböző csoportjainak tematikus egységeit kortárs pavilonokban prezentálták. A kiállítás építészeti kialakításában, a látványterv megvalósításában sokat segítettek a lippei főiskola hallgatói. A modern tervekkel sikerült a privát szférát építészeti érzékletesen megjeleníteni. A fiatalokra és életvilágukra való fókuszálásból egy decentralizált koncepció következett. Minden fiatalra külön pavilon jutott, így sikerült nagyon személyes légkört kialakítani. A kiállított tárgyak együttesét a középpontban álló személyekről készített fotóriportok, filmek töltik meg élettel, teszik bensőségessé.

Ami a kiállítás által megcélzott korosztályt illeti, abból indultunk ki, hogy az ifjúság nem kiváltság, egyszer mindenki volt fiatal. A kiállítás az idősebbeknek is lehetőséget nyújt a megnyilatkozásra. A régi fényképek és a szövegek életre kelthetik bennük az elfeledett gyermekkort. Az emlékek dokumentálásában számítógépek, faliújságok, levelesládák segítenek. A kiállításnak köszönhetően a jelenkori ifjúsági kultúra prezentációjának hatására a visszaemlékezések széles körű gyűjtésménye jöhet létre.

Már a projekt kezdetekor párbeszéd indult meg a múzeum mint intézmény és a nyilvánosság között, és ez a kiállítás ideje alatt is folyt. Az emberek más nézőpontból szemlélik saját életvilágukat. A generációk közötti ilyesfajta kommunikációnak integráló ereje lehet, segíthet egymás jobb megértésében. Ezt a szempontot szem előtt tartva zajlanak a kiállítás kísérőprogramjai 2000 májusától októberéig. Ez azt jelenti, hogy a múzeum nemcsak gyűjtő, dokumentáló és prezentáló funkciójában tett fontos lépéseket, de a gyerekek és fiatalok bevonásával – a szerző és egyben a projektvezető reményei szerint – fontos képzési és közvetítői feladatokat is megoldott.

Fordította: Vándor Andrea

Irodalom

CARSTENSEN, Jan

1996 Die Sachgutsammlungen. Von der Ausstattung der Häuser zur Dokumentation der Kulturgeschichte Westfalens. In BAUMEIER, Stefan – CARSTENSEN, Jan (Hrsg.): *Das Westfälische Freilichtmuseum Detmold. Geschichte – Konzepte – Entwicklungen.* Detmold, Westfälisches Freilichtmuseum, 109–152.

MENTGES, Gabriele

2000 Zwischen Casual Wear und Szenelook. Zum Verhältnis von Jungen und Mode. In CARSTENSEN, Jan – DÜLLO, Thomas – RICHARTZ-SASSE, Claudia (Hrsg.): *Zimmerwelten. Wie junge Menschen heute wohnen. Mit Fotografien von Mark Wohlrab.* 2000. Essen, Klartext, 70–91.

Kirakatban élni – lakótelepi élet

Tallózás¹

1 A tanulmány eredeti címe: *Wohnen ausgestellt Leben in der Platte. Eine Nachlese*. A fordításnál a német tömörség, a jelentésben rejlő kettős értelem és játék visszaadása egyaránt fontos tényezők voltak. A német szöveg *Wohnen* kifejezésére a magyar fordításban a „lakáson belül kialakított élet/életmód” és a „lakáskultúra” meghatározásokat a szövegkörnyezetnek megfelelően egyaránt használtam. (A ford.)

2 Idézet a kiállítás vendégkönyvéből.

3 Ami megfeleltethető a német kifejezés (*Nachlese*) kettős jelentésének is: egyfelől ‘tallózás’, másfelől ‘újra-/utána olvasás’. (A ford.)

Rendkívül örvendetes, hogy Wenzel Müller *Leben in der Platte* (Lakótelepi élet) című kiállítása, amely az egykori NDK hétköznapjait mutatja be, nagy visszhangot váltott ki a közönség körében (MÜLLER 1999). A látogatók egyáltalán nem csodálkoztak azon, hogy ezt az „életet” az egykori NDK-tól távol láthatják, és hogy a téma a bécsi néprajzi múzeumban mint magától értetődő kiállítóhelyen jelent meg, figyelemre méltó és elgondolkodásra ösztönző módon. Mindenesetre úgy tűnik, hogy a közönség elfogadta az elmozdulást a népi kultúra történeti megközelítésétől a jelenkori mindennapok populáris megközelítése felé, és képes volt a szakmán belül egyébként érvényes teoretikus kétségek fölé emelkedni: „A Néprajzi Múzeumban nyugodtan lehetnének gyakrabban olyan kiállítások, amelyek szombaton és vasárnap tovább nyitva tartanak, hiszen ez örült jól!”

A tallózás (a fogalom és a gyakorlat) jogosságának igazolására: a kifejezés ez esetben két pilléren nyugszik.³ Először is az 1999. szeptember 16-án, a kiállítás megnyitója alkalmából tartott *Wohnen ausgestellt* (Kirakatban élni) című előadással kapcsolatban több kérdés is felmerült: a szöveg első felében ezek között tallózom. Fontosabb viszont a második szempont – a tanulmány második fejezete –, miszerint bepillantást nyerhetünk a kiállítás vendégkönyvébe. A betekintés azért lehet hasznos, mert felvilágosítást ad arról, miként reagált a közönség a kiállításra. Még akkor is, ha egy vendégkönyv nem minden esetben megbízható indikátor, és tartalma – hasonlóan a búcsújáró helyeken kihelyezett könyvekéhez – meghatározott feltételeken alapuló, sajátos szövegfajta: a készítés, hogy bejegyezzük gondolatainkat, egy tényleg

létező igény kifejezésének ad teret, és ily módon a vendégkönyv a múzeum és a közönség közötti kapcsolatot nemcsak szimulálni, de reprezentálni is képes. A vendégkönyv viszonylag szabad folyást enged az asszociációknak, a látogatókat „véleményük” bejegyzésére ösztönzi. Elmélkedéseik kortörténeti és életvilágbeli dokumentumok egyaránt, továbbá érdeklődésre tarthatnak számot.

Kirakatban – élni

Személyes terek?

A lakáskultúra (*Wohnen*) – ha nem is a maga összetett, folyamatszerű karakterében – a néprajzi muzeológia kezdete óta a múzeumi prezentációk egyik központi témája volt. Ez a „népművészet” által is hangsúlyozott, reprezentatív szféra – és itt leginkább a díszített bútorokra gondolok – a civilizáció folyamatában hol ide, hol oda tartozott, végül a lakótéren belül találta meg helyét; ezt a változást Peter R. Gleichmann az „elháziasulás” („Verhäuslichung”) fogalmával írta körül. Az Otto Lehmann nevéhez kötődő hamburgi szobasorozat (Altonaer Museum) vagy az innsbrucki néprajzi múzeum kiállításai ugyanerre a kapcsolatra mutatnak rá; de ezek a reprezentatív terek – még akkor is, ha a közönség lakószobaként szemléli őket – a szó modern értelmében nem tekinthetők otthonosnak. Pedig a lakásban kialakított életmód (*Wohnen*) – és a látogatók érdeklődése is nagyrészt ezen az érzésen alapul; a modernitásban központi jelentőségű kategóriának számít a „saját élet” megértésében: *pars pro toto* az élettörténet bemutatására alkalmas.

A lakáskultúra (Wohnen) múzeumi bemutatása során – egészen praktikus, hétköznapi módon – működésbe lép a saját mindennapjainkkal való összehasonlítás érzése, és nemcsak működésbe lép, de szabadulni sem tudunk tőle. Hiszen a múzeumlátogatók mindannyian élnek, laknak valamilyen körülmények között, és a lakás mint tér az „intimitás”, a kreativitás és az identitás kifejeződésére legalkalmasabb hely: „A nagyközönséget legerősebben az intimitás, az áttekinthetőség és az emberi lépték élménye érinti meg, ami ellentétben áll a legtöbb dologgal, melyet saját életünkben átélünk, ahol minden dimenzió és mérték túl nagyok – vagy éppen túl kicsinek – tűnik.” (VALEN-SENDSTAD 1960: 13). Röviden: a lakáson belül kialakított élet (Wohnen) – és leginkább ez – hozzájárulhat a saját, egyéni életvilág felépítéséhez.

Az Alt-Schwerinben (Mecklenburg-Vorpommern) található szabadtéri múzeum a maga nemében különös, furcsa intézmény. Alt-Schwerin 1945-ig nemesi birtok volt, amit a háború után kisajátítottak, és az „uraságok országa parasztkézben” mottó alapján a falu területét először kisparaszti birtokrészekre osztották, majd az államosítást követően, az 1950-es években termelőszövetkezetet szerveztek. Az uradalmi házból idősek otthona lett. A sürgőssé váló eszközök és építmények a múzeum birtokába kerültek: a szélmalom, a cséplőgép, az első orosz traktorok és a régi iskola. A múzeum így szüntelenül növekedett, és bizonyos tekintetben állandóan „maga előtt tolta” az egyre modernebbé váló falut.

Az alt-schwerini szabadtéri múzeum munkatársai az 1970-es években egy szellérházas dokumentálását tűzték ki célul – amely sajátos falusi sorházstípus –, és az ott lakó családok új lakásba „költöztették”. Az egész lakást, minden ingóságot – a bútorokat, a ruhákat, az edényeket, a falat díszítő tárgyakat – a múzeumba vitték, ezzel az 1970-es évek vidéki munka- és lakáskultúráját megmentették a múzeumnak. A házaspár csupán egy eredeti esküvői képet őrzött meg, melyet a múzeumban egy másolattal pótolnak. Ez a módszer akár irritálhat is minket, hiszen a magánéletbe való nyílt beavatkozásnak tűnik: a lakáson belül kialakított élet (Wohnen) életvilágunk legszemélyesebb része, azon kevés helyszínek egyike, ahol kifejezhető egyéni kreativitásunk. A módszer persze olyan következményként is interpretálható, melyet a modernitás idézett elő, illetve egyfajta felszínes autenticitásfetiszmus megnyilvánulásaként.⁴ Azok, akik keresik a lehetőséget az illetéknéppen megfogalmazott kritikára, azt gondolják, ezzel megúszhatják a néprajzi múzeumokban megjelenő idealizált történelem pellengérré állítását – már ami a lakáskultúra (Wohnen) prezentációs formáinak eddigi tapasztala-

tait illeti. Az idill persze az autentikusnak tekintett kiállítások esetében is jelentkezik. Ezzel már nemcsak a prezentációs formák problémájánál, hanem a látogatók előzetes tapasztalatainak kérdésénél járunk. Mert a lakáskultúra (Wohnen), a házban található tárgyak összessége (Inventar) mindig is szerepelt kiállításokon a néprajzi múzeumokban, de a szobát és a konyhát csak később építették hozzá. A 19. század végétől jellemző különféle otthonos és meghitt retrostílusok érthetősége, átláthatósága és újralfedhetősége a polgári látásmód felelevenítését a muzeológusok „átszellemítő” közreműködése nélkül is lehetővé tette, a nélkül a közvetítő tevékenység nélkül, mely a tárgyakat egyfajta előre megállapított harmóniába telerle.

Éppen az életmód (Wohnen) példája az, amiről – a teljesség (Ganzheitlichkeit) címszó alatt, melyet Adelhart Zippelius a szabadtéri múzeumok kitörési lehetőségeként emelt a köztudatba – már két évtizede folyik a vita. Itt a Laudongassén,⁵ a múzeum állandó kiállításán – ahol a bemutatás szerencsés módon mellőzi a teljességre törekvést – engedjék meg egy felismerés: a lakáson belül kialakított élet (Wohnen) a jelenkor felé közeledve egyre kevésbé nyilvános és konvencionális, egyre kevésbé határozható meg regionális jellemzők alapján – ugyanakkor egyre személyesebb és individuálisabb. Az emberek úgy tekintenek a személyes emléktárgyakra, szuvenírekre, illetve a futószalagon készített gyári bútorokra (hogy a két különböző trendet együtt szemléljük), illetve ezek kiállítására, mint amelyekben és amelyekben keresztül meghatározhatják saját társadalmi pozíciójukat.

Az életmód (Wohnen) a modernitás időszakában – és ez már egy újabb oldal – politikailag terhelt témának számított. Wohnbau mit Gesinnung (Ésszel építkezni): ezt a mottót írták a Wohnen in Wien (Bécsben lakni) című kiállítás fölé még 1987-ben. A kiállítás már nemcsak a felszín, a felső réteg bemutatása, hanem olyan reprezentatív forma megteremtése is volt, amelyben egymásra vetítve jelent meg az életstílus és az uralmi rendszer: ez az elrendelt értelem, ahogy ezt a néhai John Ruskin megjegyezte, eligazítja az embert az esztétikum kerülőútján. A lakáskultúra (Wohnen) múzeumi kiállítása során a privát élet dokumentálása mellett ma már szem előtt tartjuk a társadalmi perspektívát: a lakás mérete és a helyiségek száma megmutatja, hogy a társadalom miként vélekedett a család méretéről. Jó példa erre Grete Schütte-Lihotzky frankfurti konyhája, amely egyfelől ésszerűséget sugároz, amit Sigfried Giedion a hajókonyhákra és az amerikai vonatok étkezőkocsijainak szűk konyhájára vezet vissza, másfelől viszont számolni kell egy új és más nőkép megjelenésével is: ez a konyha reflektál August Bebel

4 A kommerni szabadtéri múzeum szinte rögtön a rendszerváltás után egy komplett lakásberendezést gyűjtött és dokumentált, illetőleg 1999-ben egy diák képe járta be a sajtót, aki az összes ingóságát átadta egy néprajzi múzeum számára.

5 Ahol a bécsi néprajzi múzeum is található (A ford.)

képzetére (A nő és a szocializmus), amelyben a – munkavállaló – nő úgy jelenik meg, mint akit a közkonyhák felmentenek a konyhai munka fáradságai alól; aki már csak melegít, és félkész termékeket használ. Szembetűnő, hogy ebben a társadalom- és nőképből a frankfurti konyha tulajdonképpen irreleváns, másrésztől viszont – a saját társadalmi pozíció és jelentőség felől szemlélve – ebben az egy konstrukcióban megjelenik a modernitás ipari-ergonómiai felfogása.

Amikor 1985-ben Schallaburgban kiállítást rendeztek a „vad 50-es évek” életmódjáról (*Wohnen*) – ugyanúgy, ahogy a mai napon a közelmúlt lakótelepi lakáskultúrájáról –, létrehoztak egy olyan, az 1950-es évekből származó ideáltipikus tárgykészletet, amely ebben a stíluszta-
ságban sohasem létezett. A lakáskultúra (*Wohnen*) és a berendezési tárgyak különböző kompozíciós eljárások elemei (és ez nem csak a posztmodern kor sajátossága), amely eljárások az eltérő stílusokat kötik össze egymással; az 1950-es évek stílusában ez a megközelítés jól kifejeződik, a beállítódásban és a véletlenszerűségben egyaránt. Az eljárás bemutatásához találhatunk olyan berendezési tárgyat, mint például a szekrény-sor, amely azzal együtt, hogy a „hosszú 50-es évek” (Werner Abelshauer fogalma) időszakában tipikus használati tárgynak számított, vezérfonalat ad az életmód vizsgálatához. Ide sorolhatjuk a konyha és az étkező között található „átadóablakot” is, ami jól demonstrálja, miként gondolkodtak a háziasszony szerepköréről, aki a konyha rejtekében elkészített ételt az átadóablakon keresztül találta; a háziasszony – aki (az építészek elképzelései és előírásai szerint), miután végzett a főzéssel, levette köntényét, és többnyire kifogástalan öltözetben megjelent az ablak lakószoba felőli oldalán, és feltálalta a konyhában előzőleg elkészített ételt – a konyhai munkáját teljesen láthatatlanná tette.

Ez a kétarcúság emlékeztet a 19. századi pályaudvarok építészeti megoldásaira, ahol az épület ipari, füstös és gőzös oldala acélosan meredt a vad világba, míg a város felé néző, reprezentatív homlokzati rész a palotaépítészet szelíd, polgári képét kínálta. Az épület belsejében található, a menetjegyek ellenőrzésére is szolgáló peronzár pontosan ezt a két világot választotta el egymástól, átmenetet képezve a világ vadsága és a civilizáció szelidsége között – mint az „átadóablak” egy sajátos formája.

A lakások bejárati ajtaja is hasonlítható a peronzárhoz, amely mögött a nyilvánosság – úgy tűnhet – elveszíti hatalmát. A lakáson belül más szabályok érvényesek, mint a munkahelyen vagy a nyilvános szférában. A zárt ajtók mögött persze történik ez-az: így például az 1980-as években az NDK-ból származó erotikus fényképek jelentek meg nyugati baloldali fotókiadványok lapjain – amit akkor neveltségnek tartottunk.

A privát dolgokat és tárgyakat éppen mindenhol fellelhetőségük változtatta konformmá, mint például azokat a használati cikkeket, amelyeket úgy helyeztek el a hűtőszekrények tetején, mint egy házi szentély oltárán: kávésdoboz, nyugatról származó termékek csomagolása, mellette egy balatoni nyaralást idéző szuvenir. De aki Elisabeth T. Spira többször műsorra tűzött oknyomozó filmjeire gondol, könnyen beláthatja, hogy a keleti magánszféra nyugati világa színes, kreatív és ezért gyakran különösen meglepő volt. Talán pontosan emiatt fontos a lakáskultúra (*Wohnen*) az életvilág felépítésében: segítségével megtanuljuk újraolvasni az NDK csak papíron, névleg létező lakáskultúráját – valójában meglepetésekkel teli világát –, amelyet így lassanként értékelni tudunk és megfejtünk. A keletnémet lakótelepeken kialakított élet és lakáskultúra megértése nemcsak a politikai szempontok figyelembevételén alapulhat. A nagyipari technológiával előállított épületeket és lakásokat – mint a modern társadalom sajátos formáit – is méltányolnunk kell.

Társadalom a lakásban

A keletnémet lakótelepek építészettörténeti szempontból haladó szelleműnek számítottak, az ott lakó emberek helyzetüket kiváltságosnak tekintették. Az elkészített történeti írások körülírása szerint az épületek fülkeszerű helyiségekből álltak, ahol az ember „ember” lehetett, de ahol a szocialista közösségi ideál is valósággá válhatott. Hely és lehetőség volt a közösségi szellem kibontakoztatására; az emberek szakkörökhöz és beszélgetőkörökhöz tartozhattak, ahol alkalom adódott a találkozásra. Kitekintve a politikai rendszer működésére, ez a forma alkalmas volt a hasonlóságok megerősítésére: hiszen „kis menekülések” azért mindenhol voltak. Ha a lakásokat kizárólag a privát szféra kialakítására alkalmas helyeknek tekintették volna, akkor a lakóblokkok párthelyiségei veszélyeztették volna ezt a személyes szférát, ahová – ha csak szimbolikus formában is, de – beférkőzhetett volna a hatalom.

Az az – elsősorban nyugati – szemlélet, amely a lakótelepet „tipikus NDK-s” jelenségnek tartja, fél szemmel átsiklik a kapitalista nyugat szürke tömegépítésze fölé. A lakótelepen – szól a vélekedés – megjelenik a keletnémet mindennapi kultúra és ideológia szimbolizmusának csúcsa, egyben a nyugati világtól való különbözősége. De – és most eltekintve a házak progresszív gondolatokon nyugvó ipari előállításától, amelyet a modernitás építészeti, mint például Le Corbusier gondoltak ki – a sorozatgyártásban készült lakások modern társadalmunk tükrözik vissza. A nyugati, kapitalista lakóépületeknek harminc, negyven év múlva hasonló kritikával kell szembenézniük: szabványosítás és mozdíthatatlanság,

legkevésbé sem családbarát megoldások, amelyek már nem lesznek képesek kiszolgálni a családtípus és a lakóközösség változó szükségleteit, és akadályt jelentenek a mindennapi élet kialakítása során.

A lakótelepi házak reprezentatívnak számítottak, és mint a felülről irányított építési tervek általában, állami elképzeléseket követtek, egy eszményi társadalomkép megvalósítására tettek kísérletet. Lakótelepek viszont nemcsak külső, addig lakatlan zöldterületeken épültek – ahogy a Rostock melletti Lütten-Kleinban, ami már a keletnémet időszakban is rendkívül magas öngyilkossági aránya, vagy Lichtenhagenben, ami a rendszerváltást követően szélsőjobboldali zavargásai miatt vált hírhedtté –, hanem városközpontokban is, mint például Berlinben (Alexanderplatz) vagy Drezdában (az egykori Fucikplatz, ma Pirmaischer Platz). Drezda teljesen lerombolt belvárosában százezer új lakást építettek; a régi beépítés romjait az újjáépítés érdekében takarították el.

Persze ez nem véletlen. A társadalom a lakáson belül kialakított életen (Wohnen) keresztül keres magának helyet az önállósításra és az önkifejezésre. Az állami lakásépítés politikailag szimbolizálja a társadalmi orientálódást. Az NDK hatalomgyakorlói ki nem állhatták a polgári ott-hont mint teret, amelyet privatizált, embereket izoláló helynek tekintettek. Ezért próbálták – az első köztársaság bécsi szocialistáihoz hasonlóan – megakadályozni az egyéni építkezési kezdeményezéseket („Häuselbauen”). A felmagasztalt és mind a mai napig az otthoni és a hazai fogalmával körülírható, jól ápolt bécsi lakóházak a rombolásoknak és lebontásoknak köszönhetik létüket: nem csak a régi Erdberget rombolták le, hogy a „Roten Wien” felépítéséhez helyet csináljanak: más elővárosok is erre a sorsra jutottak. A világ az új életmódon és lakáskultúrán (Wohnen) keresztül vált jobbá. Az 1933-as würzburgi kongresszuson egy bécsi szociáldemokrata képviselő a következőket fogalmazta meg, szinte szakrális hangon: „Ha Krisztus Bécsben lát napvilágot, akkor nem kell szalmán feküdnie, mert a vörös Bécs pólyát adott volna neki, hiszen a vörös közösségek sokkal keresztényebbek, mint a katolikusok vagy a protestánsok.”

De visszatérve, nézzük a másik oldalt: a lakásépítési takarékgyűjtés támogatása szociálpolitikai célt szolgált, és együtt járt a lakástulajdonosok teljes megelégedésével.

Léptékeink: az idegen nézetek – az elidegenítés nézetei

Gottfried Korff mesélte egyszer, hogy a kommerni szabadtéri múzeum amerikai látogatói meglehetősen elcsodálkoztak azon a tényen, hogy a múzeumban látható takaros kis házak lakói az USA-ba vándoroltak ki.

A stübingi szabadtéri múzeumba közös kirándulás alkalmával ellátogató idős hölgyek boldogan mesélték, hogy milyen szívesen felcserélnék a múzeumban található kemencés, szegényesen felszerelt régi kis házakat saját kényelmesen berendezett, modern házaikkal. Ugyanott, ugyanazon a napon egy értelmiségi, zöld gondolkodású fiatal nőkből álló csoport elbűvölőnek és csodálatosnak találta a muskátlival díszített parasztházakat, melyeket aztán el is kezdtek virtuálisan berendezni. Romániában egy idős asszony elővárosi, virágzó kertje közepén álló, gyönyörű, késő barokk háza előtt azon sajnálkozott, hogy miért is nem modern, emeletes házban él; azt panasolta, hogy Ceausescunak már nincs lehetősége, hogy őt egy megfelelő komfortfokozatú lakótelepi lakáshoz juttassa. Az utolsó példa is rámutat: a századforduló lakóházai gyakran rosszul és olcsón épültek, építési vállalkozók és spekulánsok tisztán kapitalista kalkulációi alapján – ahogy erre Hans-Friedrich Geist is felhívta a figyelmet –, mégis ezeket a házakat humánusnak tartották, szenvédeyesen magasztalt, népszerű építészeti formának tekintették, és magas árat fizettek értük.

A példák alapján látható, hogy a léptékek és a nézetek szüntelenül változnak.

Egy másik világ?

A NDK-ra másik világként tekintettek, mely határozottan és tudatosan más nyelvezettel rendelkezett: „telített és elégedett”, „műanyag és elasztikus” világ, ahogy a tranzitútvonalak hidjain elhelyezett reklámok mutatták, a bojlertől a bontott csirkéig és a „grilletáig”.⁶ Egy ország, ahol a sült kolbász csak 39 pfennigbe került, a kiskocsmák világa, ahol a „fogások özönében” a főpincér „igazít el”, egy világ, ahol a személyzet számára székekkel és zsinórokkal leválasztott étteremrészben, a sürgős, kiszámíthatatlan eseteket leszámítva, nem szolgáltak fel. Ez volt az az ország, ahol a hallei Interhotel étlapján találhattunk kínálatot „a mi kis vendégeink”, a gyerekek számára, „kis Pittiplatsch esti menü” néven – ami egy tv-figura neve volt; az Ampelmännchen⁷ és az össznémet Sandmännchen⁸ országa.

A tervezhetőség és a kollektív biztonság országa, a biztos képzési feltételek és foglalkoztatás helye – és ez nincs többé. Viszont fontosabb lett a privát családi élet – abban a formában, ahogy ez egy lakótelepi házban megélhető. Az épületek egy részét modernizálták, és akik fizetni tudják a bérleti díjat, maradnak, és továbbra is ott laknak, akik pedig nem tudták előteremteni az ehhez szükséges fedezetet, továbbra is azokon a régi lakótelepeken élnek, amelyek csak manapság kezdenek

6 Ami egy hamburgerhez hasonló étel.

7 Az Ampelmann a gyalogátelők lámpáinak zöld és piros figuráit jelenti. 1961 óta a keletnémet területeken egy új, kalapos forma terjedt el, ami az újraelgyesítés után a „keletnémet szellem tipikus, karakterisztikus” szimbóluma lett, az „Ostalgie” egyik fontos eleme. Lásd bővebben: www.ampelmann.de (A ford.)

8 A Sandmännchen a Magyarországon is vetített népszerű német bábfilm álomport szóró manószőrű figurája. Lásd bővebben: www.sandmannchen.de (A ford.)

használni a nyugati szemmel is elfogadható formákhoz. Ezeket a lakásokat aztán vagy fényűző módon felújítják, növelve piaci értéküket, vagy elhanyagolttá, lelakottá, sokszor lakatlanná válnak, ami több esetben hozzájárul az épületek elnéptelenedéséhez is. A kelet fellendülése és bukása szinte minden esetben egymás mellett áll, fal fal mellett, házfal házfal mellett.

A Volkskammerben Margot Honecker tíz évvel ezelőtt a következőket mondta: „A vetés beérett.” Kijelentésével a dekadens nyugati pop- és konzumkultúrára gondolt, és felfogása szerint az NDK is ennek a kultúrának köszönheti zátonyra futását. Honecker asszony olvasatában a Nyugat ezzel a kultúrával csak önmagát bolondítja, hiszen – folytatja – a munkán kívül egészen más dolgok is vannak az életben – mégpedig egy másfajta élet.

Udo Lindenberg 1983-ban *Különvonat Pankowba* című dalát Glenn Miller *Chattanooga Choo-Choo* című számának zenéjére énekelte, és ezzel ironikus véleményét juttatta kifejezésre: „Honni” (ahogy Erick Honeckert nevezte a dalban) az új jelszó – másik élet – mögé bújva, bördzsekiben ül a bezárt véccéajtó mögött, és tiltott nyugati zenét hallgat. A valóságban ez biztos nem így festett, de Udo Lindenberg kívánsága, hogy személyesen is találkozhasson Honeckerrel (akivel egyébként szimpatizált), csak sokkal később teljesült. A találkozás alkalmával Lindenberg egy bördzsekit vitt ajándékba, Honecker viszont, aki valamikor dobos volt egy Saar-vidéki munkászenekarban, egy pásztor-sípallal vett elégtételt.

A pop és a rock and roll veszélyeztette a rendet – ami nyugaton és keleten egyformán érvényes állításnak számított; annak ellenére, hogy ott Frank Schöbel, itt Peter Alexandert és Udo Jürgenst többen hallgatták, mint a Karatot és a Puhdyst vagy éppen Udo Lindenberg. A rock mint a rendet veszélyeztető tényező – ma már nevetségesen hangzik. Persze nyugaton is beszéltek akkoriban a kultúra hanyatlásáról, a rend felbomlásáról, és a rock ott is a lázadás zenéjének („az erőszak melegágya”) és határozott társadalomkritikának számított.

Összehasonlítási lehetőségek tehát bőven akadnak. Viszont felvetődik a kérdés: a lakásban kialakított élet (Wohnen) mennyiben az élet maga (Leben), és a lakás világa (Wohnwelt) mennyiben keveredik a társadalmi kontextussal. Günter Gausnak a keletnémet fülkétársadalmra vonatkozó nézete minden bizonnyal igaz, még ha nem is minden NDK-s tartományra érvényesíthető. Az is lehet, hogy a „fülkék” iránti igényben a modern világ egyfajta elvágyódása jelenik meg, amellyel a külvilágból folyton érkező elvárások elől próbál kitérni.

A vendégkönyv

Ha ez így van, akkor sok hasonlóságot mutat a „személyes” szféra kelteivel. És ezt a hasonlóságot a látogatók többsége is megállapította, és a kiállítás vendégkönyvében (összesen 67 oldalon keresztül) kommentálta. A látogatók a kiállításon látottakat szinte minden esetben kapcsolatba hozták saját magukkal és személyes életükkel. Nem kérdéses tehát, hogy az összehasonlítás az egyik legfontosabb megközelítésnek és témának számított; és ha ez eleinte leginkább a kelet-nyugati összehasonlításban jelentkezett, amivel mi is kezdtük, úgy billent át a mérleg nyelve az olyan – sok esetben figyelemre méltó kivitelezésű – bejegyzések javára, amelyek leginkább speciális, esztétikai visszaemlékezések és reflexiók voltak, és ezek mögött a beszámoló mögött hangsúlyosan megjelent az emlékezés életvilágon belüli fontos szerepe.

„Sok meghitt pillanatot találtam itt a *hétköznapjaimból* – írja egy 1940-es születésű bécsi asszony –, és annak ellenére, hogy osztrák vagyok, én is ugyanezt a ruhadíjat viseltem, csak talán nem ilyen sokáig.” És vajon szándékos-e – teszi fel a kérdést egy lipcsei látogató –, hogy „csak a 70-es évekből származó keletnémet divatot mutatják be, mintha a keletnémetek ódivatúak vagy stílusalatlanok lettek volna? Hol vannak azok a nagyszerű gyerekkönyvek, amelyeket a Keletnek köszönhetünk?” Majd egy potsdami férfi írja: „Sajnálom, hogy csak a 60-as és a 70-es éveket mutatták be a kiállításon [...] A 80-as években az NDK is sokkal modernebb volt.” Egy másik látogató egyenesen tisztességtelennek nevezi a kiállítás időbeli súlypontjainak kialakítását: „1970 és 1980 között a design nyugaton is egészen más volt.” A bejegyzések is mutatják, hogy az emberek nem akarnak semmit sem megtagadni régi államukból (amit ettől nem kell feltétlenül kedvelniük) csak azért, hogy ezzel életrajzukat és megélt életüket az esetleges általános visszamaradottságtól mentesítsék. Ez olyan kritika, amelyet a látogatók gyakran megfogalmaznak hasonló kiállítások esetében, amiből az elmúlt tíz évben az öt új tartományban volt bőven részünk: „Ilyen régimódiak nem lehettünk!” – olvashattuk többször is az NDK mindennapjairól 1999-ben, a drezdai történelmi múzeumban rendezett kiállításon. Egy látogató bejegyzése ugyanerre a kontextusra utal a bécsi kiállítás esetében is: „sokkal objektívebb, mint egy hasonló témájú hallei kiállítás”.

Úgy tűnik ugyan, hogy a sokatmondó, hatásos és kiállításon bemutatott kontúrok korábbi NDK-s mintákra vonatkoznak, amelyek szignifikáns másféleséget mutattak fel, mégis érvényes az észrevétel: a kiállítás „betekintést ad a saját múltunkba”. Sejtethető, hogy Németország keleti és nyugati fele között nagyobb (volt) a különbség, mint

ahogy ez a kiállítótérben látható, ezért itt, Bécsben a „fejlődésben tapasztalható időeltolódás tekintetében nem olyan nagy a távolság”. Ezért érzik az emberek, hogy „a legtöbb hivatkozás közvetlenül az 1945 utáni időkre emlékeztet”: „Egy sieveringi lakásban élek – írja egy valamikori keletnémet lakos – a 70-es évekből származó felszerelések és berendezések között.” A NDK-s reklámok és a kirakatok is hasonlítotak a külső bécsi kerületekben találhatóéhoz. „Érezhető az együttélés otthonossága és különös atmoszférája.” Van olyan, aki kifogásolta, hogy „a kiállításon bemutatott tárgyak [...] nagyban emlékeztetnek egy bécsi község házára”. Másvalaki hiányolta a „keletnémet vonatkozásokat [...] ez a kiállítás akár egy ausztriai időszak bemutatására is alkalmas lenne”. Egy másik bejegyzés – kicsit kifinomultabban – így fogalmazza meg ugyanezt a véleményt: „Annak ellenére, hogy nyugaton nőttem fel, számtalan emlék éled fel bennem a kiállított tárgyak láttán. A kiállítás egész területén hallható aláfestő zenét élvezetesnek találtam.” Másvalaki éppenséggel dicséri a kiállítást, de úgy gondolja, hogy „az Odeur – a tipikus keletnémet fertőtlenítőszer – szaga autentikusabbá tenné” a bemutatást.

A lakáskultúra (Wohnen) és a mindennapi élet témakörei nem szabadulhatnak az összehasonlítástól és a hasonlóságok megállapításától: „A kiállításon bemutatott tárgyak nem nagyon különböztek azoktól a 70-es évekből származó mindennapi használati tárgyaktól, amelyek között én magam is felnőttem.” De ez az összevetés földrajzilag messzebbre is kiterjeszhető: „Kaliforniai vagyok – ez úgy néz ki, mint a nagyanyám lakása, aki az 50-es években Velencében élt.” Egy másik látogató ezt így szövi tovább: „Mexikó sokkal rosszabb hely, mint Kelet-Németország! Aki ezt itt szürkének, szomorúnak (sad) tartja, az jobb, ha soha nem megy Mexikóba.”⁹ „Én szintén amerikai vagyok, de tudom, senki nem tartja az NKD-t *sad*-nek” – áll a két utóbbi bejegyzés alatt – mintegy rehabilitációként?

A fényképeken látható komoly és jelentőségteljes emberi arcokat a látogatók többször hozzák összefüggésbe a politikai rendszerrel: „Ez egy olyan állam, amelynek a legfontosabb találmánya a *plasztik* lett.” Szeptember 18-án ezt írja egy látogató: „Ennek láttán a bécsiek szája sarka is mosolyra görbül, vagy talán nem? És a totalitarizmust ők is kedvelik! De még hogy! (1999. 10. 03.)” – ami egy figyelemfelhívó jelzés az október 3-i választásokkal kapcsolatban. A továbbiakban olyan részleteket idézek, amelyek egzotikus törzsközösségként emlékeznek az akkori társadalomra: „Az egyszerűség ellenére úgy gondolom, hogy boldogok voltunk.” Az ilyen és ehhez hasonló vélekedések azt mutat-

ják, hogy a látogatók mindent esztétikai és politikai alapon hasonlítottak össze. „De az élet ezekben a *fülkékben* nagyon színes és fantáziadús volt. Mi kellett volna még a teljességhez?!” – írja egy bécsi látogató, aki talán látta Leander Haußmann *Sonnenalle* című filmjét, amelyben a rendező végig anarchisztikus, változatos és sokszínű életvilágként ábrázolja az NDK mindennapjait. „Olyan kár azért a sok mindenféléért!”, „Minden olyan szép volt így!” és „Kár ezért az orszá- gért!” – szólnak a bejegyzések. Egy lakótelepen élő nő kritikus hangon írja, hogy „a *keletnémet* életmód és kultúra nem csak a megszorítá- sokra és a fogyasztási szövetkezet tevékenységére korlátozódott”. „Számomra ez az *embertelen politikai rendszer* – ahogy a kiállítás bevezető szövege az NDK-s időszakot jellemzi – nagyon gondtalan gyermekkort jelentett, és semmi esetre sem volt egyenlő az elnyomással” – jegyzi meg egy 22 éves látogató. Három Lipcséből származó, ma Bécsben élő nő, akik fiatalságuk bizonyítására csak keresztnévüket használják, és a keletnémet úttörők jelszavával („Légy kész – mindig kész!”) köszönnek el, a következőket írták a vendégkönyvbe: „Gondtalan és csodálatosan szép gyermekkort éltünk meg az NDK-ban; úgy- hogy egyáltalán nem bánjuk, hogy nem voltunk *Barbie*-megszállot- tak. De mégis örülünk, hogy a Fal már nincs többé...”. Egy egykori ke- letnémet menekültnő számára a kiállítás lehetőséget teremtett az emlékezésre, „nagyszerű gyerekkorra, kedves emberekre és mindene- kelőtt az összetartozás érzésére. [...] Igazi lakótelepi gyerekként egy- szerűen csodálatos és mulattató volt azokat a tárgyakat viszontlátni, amelyek tíz éven keresztül kísérték életem során. Én csak a szép idők- re emlékszem. [...] Számomra ez a kiállítás olyan volt, mintha kirándulást tettem volna a gyerekkoromba.”

A kiállítás egy bécsi férfitől azt az érzést váltotta ki, mintha „a keletnémet gondolatoknak nem is mindegyike lett volna olyan rossz – persze csak akkor, ha a politikai rendszer nem az elnyomáson ala- pult volna”. Mert az, hogy „minden lakos megfelelő áron jusson la- káshoz, még nálunk sem reális gondolat”. Hasonló gondolatmeneten alapul egy svájci látogató összehasonlítása is, aki egy zürichi külső kerület (Schwamedigen) példáját hozza fel, ahol a lakások „legalább ilyen elképesztően rondák – mint az NDK-ban – azzal a különbség- gel, hogy az ott lakó családok havi jövedelmének háromnegyed része még rá is megy ezekre”. Voltak olyan bejegyzések is, amelyek töre- kedtek a tömör és velős összefoglalásra: „Itt is ez volt”, vagy „Nekünk sem volt több”. Ennél csak a kritikát és a szimpátiát osztogatták na- gyobb őszinteséggel a bejegyzéseket író látogatók: „A kiállítás egy-

⁹ Az előző két idézetet a szerző az eredeti bejegyzés szerint, angolul idézi, amit a következő amerikai látogató német nyelvű be- jegyzése követ. (A ford.)

oldalú és elfogult kísérőszövegei kihangsúlyozzák, hogy például egy kaisermühleni lakás pontosan így fest, de az NDK-ban olcsóbb."

Egy 1975-ös születésű sachseni látogató a kiállítás segítségével újra megtalálta „identitásának egy darabját”: „Tizennyolc évig éltem lakótelepen. Az volt benne a szép, hogy a barátainknál is azonnal ott-hon érezhettük magunkat, mert mindenhol ugyanazok a bútorok és *dísz tárgyak* vettek minket körül. Szerintem a legfontosabb az összetartozás érzése volt, és ezt ma nagyon hiányolom.” Az utolsó észrevétellel egymásra válaszoló bejegyzések vitafolyamának része, amire az egyik választ egy tíz éve Bécsbe menekült nő írta: „Én egyáltalán nem hiányolom az NDK társadalmi rendszerét. De néha több emberséget kívánnék.” Majd így folytatta: „Valahogy az emberek teljesen egyformák voltak – mindenkinek ugyanolyan felszerelések voltak, és mindenki ugyanazokat a termékeket tudta a boltokban megvásárolni.” Carmen, aki huszonegy éven keresztül élt Hallében, most Bécsben lakik, a „szocialista *Légy kész!* köszöntéssel” üdvözlöi a vendégkönyv olvasóit, majd hozzáfűzi: „azért a *lakótelepek* és a keletnémet emberek jók voltak, és azok ma is”. Akár ironikusan hangzik ma már nekünk, akár nem, ezt az üdvözlőt olvashatjuk a vendégkönyvben: „Barátság!” Majd a következő bejegyzés szerepel alatta: „A nép hallja a hívó jelet.” és „Legközelebb sikerül!”, amelyeket egy harmadik látogató az „Arschloch” szitokszóval egyszerűen áthúzott.

„A kiállításon feltűnően sok a *keleti zónából* származó látogató” – jegyezte meg egy nyugatnémet férfi: az emberek szemmel láthatóan „azért utaznak Bécsbe, hogy múltbeli országukat és egykori életüket megnézzék”. Az is szembetűnő, hogy milyen sok egykori NDK-s lakos ír be a vendégkönyvbe; és érdekes megfigyelni, miként indokolják hozzáértésüket és ítéletalkotásukat: az emberek életében meghatározóak azok az évek, amelyeket az NDK-ban, egy lakótelepen töltöttek, és ez nagy vonalakban mutatja az NDK-hoz való viszonyulásukat, ahogy egy bécsi nő bejegyzésében ez jól látható: „édesanyám Sachsenből való”; „házassága révén jött Bécsbe”; „gyakran volt odaát látogatóban”. Egy férfi saját élettörténetét meséli el: „Tíz éve menekültem az NDK-ból, az akkor hatéves lányommal. Ő a maga 17 évével ezeket a tipikus keletnémet tárgyakat meglehetősen nevelésesen találja: távol állnak tőle.” Néhány bécsi látogató újra mesél azokról a zaklatásokról, amelyek az utazás során érték őket: „még ma is mérges vagyok, amiért az évenkénti rokonlátogatások alkalmával a képregényeimet rendszeresen elvették” – és ezek a hivatalos vagy privát, NDK-ba irányuló utazások alkalmával szerzett tapasztalatok persze bizonyítják, hogy „rokonaim éltek (és élnek) keleten”.

Egy osztrák férfi, aki vallomásában azt írja, hogy az NDK világát több ízben maga is megtapasztalta, és ugyan örül, hogy „ilyen sok tárgy fennmaradt”, de „sok kellemetlen emléke van Németországnak erről a vacak kis resztili világról [...] az egykori *nyugatiak* nosztalgikus visszatételeinek ellenére”. Egy másik osztrák férfi, aki 1946-ban jött át Lipcséből Bécsbe, háttér-információkat közöl az „építőmunkások intenzív tartásáról” Egy brandenburgi látogató azokról az „NDK-s dunsztos-üvegekről” számol be részletesen, amelyekben „a befőttek akár negyven évig is elállnak”. Viszont ebben az összefüggésben a látogatók több esetben kritizálták, hogy a kiállítás figyelmen kívül hagyta a politikai rendszer ellenőrző, megfigyelőrendszerét, ezzel együtt például a szomszédoktól való félelem érzését vagy a kelet- és a nyugatnémet márka közötti különbségeket. Egy megfogalmazás szerint „Ez az időszak nemcsak nosztalgikus, szép emlékekből állt!”

Végül egy tömör bejegyzés, amely feleleveníti az osztrák nemzeti futballtörténelem aranykorát: „AUT – DDR 3:0 – 89 Danke!”. Ez a közösségi érzés és hasonlatosság az, ami az NDK-t közelebb hozza Ausztriához, mint Nyugat-Németországhoz. „Ausztria és az NDK között lényegesen több közös vonás van” – vélekedik egy sachseni látogató. „Az NDK Németország jobbik fele volt.” Olyan is van, aki az NDK-t csak egyszerűen a „porosz Ausztria” fogalmával írja körül. Más látogatók olyan vívmányokra mutatnak rá, mint például az egészségügyi alapellátás vagy a tömegközlekedés, amelyek „nemcsak hogy érzékeny gondolkodásmódról árulkodtak, hanem teljesen elviselhetővé tették a mindennapokat”. A szövegek alapján a politikai beállítódás – sajnos – könnyedén kitalálható. „Milyen nagyszerű is (volt) itt nálunk, Ausztriában minden! Vagy nem?” „Kellemes meglepetés volt, hogy a kiállítás hüen ábrázolta a keletnémet életet. Bár megint olyan szép volna...”

A vendégkönyvben a látogatók újra és újra megfogalmazták afeletti csodálatukat, hogy már a tulajdon életviláguk is megragadható múzeumi módszerekkel, hogy a „történelem” egyre közelebb kerül saját életünkhöz, és hogy a közelmúlt és különösen a jelenkor mindennapi kultúrájának egyszerű, banálisnak tetsző tárgyai a múzeumban kiállításra kerülhetnek. Tárgyak, amelyeket egyidejűleg használunk és láthatunk a múzeumban kiállítva. Hermann Lübbe tézise, amely szerint a múltat minél inkább feldolgozzuk muzeológiai módszerek segítségével, annál közelebb kerülünk hozzá – érzékelhetően érvényes. A látogatók, akik a kiállított „NDK-s tárgyakkal” ugyanúgy találkoztak, mint ahogy mindennapjaik meglepően gyors múzeumi feldolgozását is figyelemmel kísérhetik, elfogadják a mindennapi kultúra megőrzésére irányuló munkát, amelyet –

mint saját múltjukat – így kimozdítanak hétköznapi banalitásából, és ezáltal szakralizálják. Ez a változás nemcsak az eltűnőfélben lévő NDK-s kultúra esetében érvényes, hanem a jelenkori kultúra egészen új átélhetőségét is megteremti. A mindennapi tárgyak materialitásának különös, szimbolikus értelmet tulajdonítunk, ami hozzájárul a keletnémet márkatermékek újraéledéséhez (*revival*). A „Tempo-Linsen” például központi helyet foglal el a kiállításon, miközben társasjáték formájában megtalálható az új szövetségi tartományok könyvesboltjaiban is.

Egy múzeumi kiállításon a „rég” mindennapok tárgyaival való szembekerülés is hozzájárul a történelem újra és újra megelevenedéséhez, körforgásban tartásához (runderneuern [KÖSTLIN 1999]) és egy új történelem kialakulásához. De ez a folyamat egyben azt is mutatja, hogy milyen nehéz egy ma már tíz éve nem létező mindennapi kultúra rekonstruálása – múzeumban és fejen egyaránt. Így tehát marad a kérdés: segítheti-e a megértést egy ilyen rekonstrukció, szükséges-e egyáltalán, és már a mindennapok pusztá tematizálása nem viheti-e előbbre valamiképp ezt a diskurzust?

Fordította: Frazon Zsófia

Irodalom

KÖSTLIN, Konrad

1999 50 Jahre DDR. Runderneuerte Geschichten vom Alltag. In MÜLLER, Wenzel (Hrsg.): *Leben in der Platte. Alltagskultur der DDR der 70er und 80er Jahre*. Wien, Österreichisches Museum für Volkskunde, 19–36. (Kataloge des Österreichischen Museum für Volkskunde, 73.)

MÜLLER, Wenzel (Hrsg.)

1999 *Leben in der Platte. Alltagskultur der DDR der 70er und 80er Jahre*. Wien, Österreichisches Museum für Volkskunde (Kataloge des Österreichischen Museum für Volkskunde, 73.)

VALEN-SENDSTAD, Fartein

1960 *Die Sandvigschen Sammlung. Wegweiser durch das Freiluftmuseum Maihaugen*. Lillehammer, De Sandvigske Samlingen.

A z o t t h o n m i n t i d e á l

1 KANNIKE, Anu: Kodukujundus kui kultuuriloomine. Etnoloogiline Tartu-uurimus. Tartu, 2002. 248 p. (Eesti Rahva Muuseumi Sari 4.)

Kannike tanulmánya értékes hozzájárulás a modern kultúráról folyó etnológiai vitákhoz a 20. században végbement ipari és iparosodás utáni fejlődés tükrében.¹ Az új életstílusok dokumentálásának és magyarázatának kérdése az 1960-as évek végétől került a múzeumi szakemberek, levéltárosok és etnológusok érdeklődésének középpontjába.

Felmerül a kérdés, hogy az ilyen típusú elemzéseknek kvalitatív vagy kvantitatív alapokra kell-e épülniük. Mely fogalmak és elméleti megközelítések felhasználásával lehet a leghatékonyabban elmélyülni az olyan modern, de gyakran pontatlan kifejezésekkel jelölt problémákban, mint a mindennapi élet, mindennapi kultúra, fogyasztás és jelenkori népi kultúra? Ezekben a széles körben használt fogalmakon (sztereotípiákon) túl figyelembe kell vennünk az etnológia olyan klasszikus dimenzióit is, mint az idő, a térbeliség és a társadalomszervezet. Az 1980-as évektől az előbb felsoroltak kiegészültek a nemi szerepek, a test és a tárgy témaköreivel.

A kötet szerzője tanulmányában az előbb felsorolt szempontok közül hármat választ ki és kombinál egymással: a térbeliséget – adott esetben az otthont –, a társadalmi rétegződést és a tárgyakat.

A térbeliség Tartu három fő városrészére utal, a régi Supilinn kerületre, a különálló családi házakkal beépített Tähtvere kerületre és Annelinna külvárosi kerületére. A társadalmi rétegződés kategóriájához olyan változókat rendel, mint az oktatás, szakképzettség, életkor, családszerkezet és egyéb mérhető statisztikai adatok. A tárgyak jelzik az otthon berendezésének módját, és olyan változókkal kapcsolódnak össze, mint a stílus, modernitás, természet és kultúra, jelentés, érték, nyelv, nemzeti

hovatartozás, emlékezet és identitás. A tanulmány nem elemzi részletesen e fogalmak jelentését, hanem többé-kevésbé adottnak tekinti azokat.

Szerzőnk szerint tanulmányának célja a következő: „az otthon mint központi kulturális tényező elemzésével leírni a jelenkori észt mindennapi kultúra legfontosabb kategóriáit. Összehasonlítás és szembeállítás alapján elemezni az otthonnal kapcsolatos elképzelések és fogalmak jelentését. A lakberendezésen kultúraépítés értendő, amely az életstílusválasztás és az aktív fogyasztás folyamatosan változó következményeit tükrözi. Az előbbieket elemzése alapján lehetőség van választ adni arra a kérdésre, vajon melyek a lokális és globális, a modern és tradicionális közti jelenkori dialógus speciálisan észt formái.” (215. p.) A szerző megközelítése holisztikus, kollektivista, és azon a feltételezésen alapul, hogy az emberek élete a bináris opozíciókon alapuló kategóriák segítségével is tanulmányozható – amely az antropológia egyik klasszikus módszere. A tanulmány leíró jellegű. Megértéséhez figyelembe kell vennünk Észtország 20. századi történelmét, annak három különböző politikai időszakával. Egészen mostanáig nem volt világos, hogy vajon a politikai változások hatottak-e az emberek belső mentalitására (ideológiájára), s ez kifejeződik-e otthonaik kialakításában. Milyen jegyek és értékek öröztek meg, és milyen újításokat vezettek be? Ebben az értelemben pontosan mik azok a „polgári értékek” (235. p.)?

Az otthon berendezésének módját a látható jegyek szintjén s elsősorban a növekvő fogyasztás, illetve az esztétikai és építészeti szaklapok közvetítette kereskedelmi propaganda ösztönözte? Valójában mi változott meg: az otthon fogalma az emberek tudatában vagy a gazdasággal, ter-

meléssel, javakkal és fogyasztással összefüggő mindennapi életfeltételek? Egy jóval átfogóbb történeti megközelítés talán jobban szemléltethetné ezt a problémát, és elmélyítené a „nemzet” (national) fogalmát.

A szerző elméleti ösztönzést keresett az oly jól ismert amerikai és skandináv antropológusok, etnológusok és szociológusok, így Mary Douglas, Orvar Löfgren, Clifford Geertz, Anthony Giddens, Nicolas Thomas, Grant McCracken, M. Csikszentmihalyi és E. Rochberg-Halton, valamint leginkább a norvég szociológus, Marianne Gullestad tanulmányaiból.

A gondolkodók illetően bősége miatt felmerül a probléma, hogy fogalmaikat és kategóriáikat olyan egymástól eltérő kontextusokra vonatkozóan alkották, amilyenek például az erősen iparosodott, fogyasztásorientált, sőt amerikai típusú társadalmak.

A szerző figyelmen kívül hagyta a német, francia vagy olasz elméleti gondolkodókat, bár közülük sokan foglalkoztak a kultúraépítés kérdéseivel: Jean Baudrillard, Umberto Eco, Roland Barthes és Alberto Melucci csak néhány az említendő nevek közül.

Amellett, hogy a szerző tanulmányában központi szerepet szán az életstílusok és a fogyasztás vizsgálatának, szemiotikai megközelítést is követ, Jurij Lotmantól kölcsönzött fogalmakra támaszkodva. Amikor a lakásbelsőket „kulturális tereként” tárgyalja, Kannike összekapcsolja a szubjektivitást és az életrajz tárgyait,² s ily módon inkább etnológiai, mint szociológiai megközelítést követ. Izgalmas lett volna az észtt otthonok mai tárgyait a lotmani elméletek segítségével értelmezni. Mindez valószínűleg mélyebb, interpretatív (hermeneutikai) dimenziót kölcsönzött volna a tanulmánynak. Ehelyett azonban a szemiotikai megközelítés részben „áldozatául esett” egy szociológiai keretnek és a környezeti pszichológiából kölcsönzött fogalmaknak. Kapcsolatban áll ez a statisztika erőteljes alkalmazásával, amely az osztályozást és a magyarázatot egyaránt szolgálja. Itt újból fel kell tennünk magunknak a kérdést: vajon a háztulajdonosok saját otthonukról adott megfigyelései és írásai nem tágitották és mélyítették volna el a tanulmányból kibontakozó képet?

A tanulmány elsősorban *Az otthon mint kulturális tényező a 20. századi Észtországban* (Kodu kui kultuuritegur 20. Sajandi Eestis) elnevezésű, széles körű kutatáson alapul, melyet 1996 és 1999 között az Észt Nemzeti Múzeum (Eesti Rahva Muuseum) és a Tartui Egyetem folytatott.

A kutatási anyag körülbelül kétszáz interjút foglal magában, köztük kérdőíves felméréseket és mélyinterjúkat. Emberek saját feljegyzései, újságokból és a szakirodalomból vett idézetek egészítik ki a tanulmányt. Ezzel szemben a szerző sehol nem említi a részt vevő megfigyelés mód-

szerét, nem közöl ily módon szerzett információkat, így nem szól az otthonok berendezéséről, például a tárgyak elhelyezéséről és hierarchiájáról, vagy az otthonban fellelhető értékek egymással való kölcsönhatásáról. A tanulmány csak szórványosan illusztrált, és a felhasznált fényképek magyarázat nélkül maradnak. Vajon az otthonokba belépő kutatók benyomásain alapulnak a felhasznált fogalmak és kategóriák? A szerző milyen szerepet játszott ebben a folyamatban?

A szövegben az adatközlők élő tapasztalataikat mesélték el. Az idézetek számos olyan fogalom és kategória segítségével szerveződtek és kombinálódtak, amelyeket a kérdőíves felmérések során használtak (79–117. p.; 137–205. p.). Ezek a kategóriák valóban az adatközlők „fejéből pattantak ki”? Vagy többségüket a kutatók alkották, netán más, hasonló témájú tanulmányokból származnak, s így e kategóriák már korábban, a kutatás lebonyolítása előtt megvoltak?

Az átfogó, survey típusú felmérésekkel kapcsolatban számos probléma merül fel. A kérdőíves felmérések hajlamosak önmagukban jelentéseket generálni. A kérdőív valójában szintén kulturális szöveg, hermeneutikai értelemben előzetes magyarázat és a priori ítélet. Az egész módszer azon a feltevésen alapul, hogy a kérdező és a választ adó teljes mértékben érti egymást. Ez igaz lehet egy nagyon alapvető biológiai szinten, de ha a kultúrát szövegnek tekintjük, a probléma folyamatosan fennáll, és valós marad. Például hogyan puhatolózzhatunk az otthon „különleges dolgai” után? Milyen szempontból lehet elkülöníteni ezeket a tárgyakat? A fogyasztás tárgyai ezek, kézművestermékek vagy szentimentális értékkel felruházott tárgyak? Az sem közömbös, hogy az emberek hogyan értelmezik ezeket a kérdéseket.

Fel kell tennünk a kérdést, vajon a kérdőíves felmérés egyáltalán megfelelő módszer-e az „emberközpontú szempontokat” hangsúlyozó etnológiai tanulmányok esetében, ahol „a cél egy sűrű leírás létrehozása az emberek kultúraépítő aktivitásáról, normáik, értékeik, szimbólumaik és kategóriáik magyarázatáról, figyelembe véve, hogy maguk az adatközlők hogyan interpretálják azokat, mindeközben az adatközlők fogalmait alkalmazva” (211. p.).

Vajon az etnográfiai megközelítés azt jelenti, hogy inkább kulturális változatokat, mint kulturális trendeket rögzítünk?

Ezen a ponton egy érdekes problémával találjuk szembe magunkat: vajon a gyűjtött anyag nem lett volna alkalmasabb a mélyebb struktúrák elemzésére, ha a szerző inkább a nyitott interjúkat és a részt vevő megfigyelés módszerét alkalmazza? Ugyanis a kérdőíves felmérés, miközben megteremti a tárgyát, egyben ki is kövezi a sztereotíp magya-

rázatokhoz vezető utat. Ebben az értelemben a feltett kérdések irányítják, legitimálják és behatárolják például az otthonról való gondolkodás lehetséges módjait, mind a speciális fogalomhasználat, mind a nyilvános kontextus tekintetében. A kérdések így megerősítik az „adott bölcsességet” (a politikai konszenzust), és a normatív vagy pozitív jellegűnek tartott értékeket. A probléma sokkal bonyolultabbá válik, ha egy jelenséget az idő perspektívájából tekintve is tanulmányozunk. A vélemények bináris oppozíciók segítségével történő statisztikai bemutatása így csupán a nyilvános retorikai formákat térképezi fel.

Az ötödik, az egyik leglényegesebb fejezetben a szerző fiatal családok 1990-es évekbeli lakberendezési értékeit mutatja be a következő fogalmak szembeállításával: „[...] a teljesség érzete, személyes – nyitott; közel a természethez – városi; reprezentatív – szolid; tágas, elegáns, eredeti – szabványos; békés – étellel teli; kényelmes – szabályos, tiszta; modern – klasszikus; új dolgok – régi dolgok; újrarendezés vágya – stabilitás”. E példa alapján fenntartom azon véleményemet, hogy az interjúkat a szerző leginkább arra használta fel, hogy általánosságban mutassa be az otthonra vonatkozó nyilvános nézetek és értékek gyakoriságát. De hogyan juthatunk el azokhoz a dolgokhoz, amelyek nem igazán illeszkednek ezekhez a kategóriákhoz? Például milyen tényezőket zárnak ki az otthon szférájából, hogyan hoznak létre eldugott és titkos helyeket, átmeneti otthonokat vagy éppen a látogatók számára rendbe rakott otthonokat? Milyen kapcsolatban áll egymással például az otthon és a munka, az otthon mely része nyitott a vendégek, a barátok és a hivatalos látogatók előtt? Hogyan húzzuk meg az otthon fogalmának mentális határait és paramétereit?

Amikor arról kérdezzük az embereket, hogy „milyen otthont szeretnének maguknak”, nem célszerű számukra előre meghatározott vagy abszolút kategóriákat felkínálnunk, mivel a valóság ritkán feleltethető meg fekete-fehér elképzeléseknek és ideáloknak (223–233. p.).

Ha viszont Kannike tanulmányát úgy tekintjük, mint az észtországi diszkurzív szinten használatos fogalmak átfogó bemutatását, illetve mint annak mértékét, hogy ezek a fogalmak hogyan befolyásolják az emberek házépítési és lakberendezési szokásait, akkor a használt módszer megfelelőnek mondható.

A hermeneutikai megközelítés bevezetése az 1970-es évek elején azt is jelentette, hogy az etnológiai tudományok – egy interpretatívabb megközelítés kedvéért – felhagytak a kulturális jegyek és tények történeti-földrajzi feltérképezésével. Mindez azt jelentette, hogy nagyobb teret nyertek a nyitott kérdések, az élettörténetek, a kutató és az adat-

közlő közötti dialógusok a tárgyak rendszerének vizsgálatában. E folyamattal párhuzamosan, különösen az 1980-as években, a viták arról folytak, hogy mik az etnológiai gyakorlatnak megfelelő megközelítések.

Manapság az etnológiai tanulmányok nem érdeklődnek a statisztika iránt. A történelem és a szociológia, valamint az etnológia közötti határ nem a kutatás tárgyának és témájának kérdése, hanem a módszertané. Az etnológia *lágy módszerrel* (*soft focus*) él mint háttér vagy kontextus, de *éles fényt vet* a kis dolgokra és a kreatív szubjektumnak tekintett emberekre. Az informátorok maguk adják meg a magyarázatokat. E megközelítés a kulturális antropológiában már az 1920-as, 1930-as években elfogadott volt; gondoljunk például E. E. Evans-Pritchard *Witchcraft, Oracles and Magic among the Azande* (Boszorkányság, jóslás és mágia az azandék között) című, 1937-es munkájára.

A központi kérdés nem a miért, hanem a hogyan; az ilyen típusú kvalitatív és leíró megközelítés került előtérbe, mivel az etnológiai gyakorlat manapság az egyéni cselekvésre összpontosít, ezért a történelemmel és a szociológiával ellentétes irányban fejlődik.

A jelenlegi történeti és szociológiai kutatások még mindig az univerzalist keresik, azt ami közös és mindenki által – tértől és időtől függetlenül – elfogadott A történelemtudomány módszerei főként a kronológián, a folyamatosságon és az okságon alapulnak, vagyis azon, hogy miért történik meg valami. Egy nép, populáció vagy csoport fogalmát mindent magában foglaló és kollektivista módon közelítik meg; ezáltal a statisztika szorosan összekapcsolódik a reprezentáció és „igazság” kérdésével. Százalékok és statisztikai adatok igazolják az igaz állításokat. Az ilyen megközelítésre jellemző még a gondolkodás egyenes vonalú és kronologikus módja. Az evolúció azonban változással jár.

Manapság az európai etnológia egyik uralkodó irányzata az emberi kultúrát nem annyira egyfajta kollektív, mérhető dolognak tekinti, hanem inkább a másokkal, valamint a természettel, térrel és idővel kölcsönhatásban álló ember által létrehozott kulturális változatok végtelen folyamatának. Ebben a felfogásban az emberek megkísérik leküzdeni a képzelet és a valóság között fennálló feszültségeket és paradoxonokat is. Ebben az értelemben az etnológia nem olyan tudomány, amely feljegyzi és leírja a tipikus jegyeket, hanem az egyéni válaszadások végtelen változatainak összegyűjtője és magyarázója. Az etnológiai leírás általánosítása az összehasonlító megközelítésen és a különböző helyeken felbukkanó kis dolgok tanulmányozásán alapul.

Kannike e megközelítési mód néhány elemét felhasználta tanulmányában, így az élettörténeteken alapuló, szó szerinti kommentárok

(134. p.), de az anyag egésze tartózkodik a kultúra interpretatív és összehasonlító kutatásának módszereitől. Igaz, néhány egyéb esetben is megpróbált lépéseket tenni ebbe az irányba (120–136. p.); a számítógép státusa vagy az emberek öltözködése mint az otthon része ugyanígy része lehetett volna egy ilyen megközelítésnek.

A választott kutatási keret erősen egyoldalú, mivel a változatok helyett a tendenciákat tárja elének. Módszere magában rejtja azt a veszélyt is, hogy ugyanazok a fogalmak az adatközlők, a kutatók, sőt az olvasók számára is egyszerre szolgálhatnak a magyarázat és az értelmezés modelljéül.

A következő pontokban néhány módszertani megjegyzésemet foglalom össze:

1. Az evolúció és a változás sosem jár együtt azzal, hogy minden nép és kultúra kialakítja az otthon fogalmát, de a jól ismert chicagói antropológusra, Marshall Sahlinsra utalva elmondhatjuk, hogy minden otthonnak saját kultúrája van (vagy saját kultúrái vannak). Ez olyan változóktól függhet, mint a család, a rokonsági kapcsolatok, a különleges események és a különböző helyek. Az embert fogalomalkotó képessége segíti abban, hogy szimbolikus kifejezések segítségével határozhassa meg az iránti szükségletét, hogy tető legyen a feje fölött, és menedéket találjon. Határozott igénye erre a kulturális elrendeződések korlátlan változataiban jöhet létre.

2. A szerző analitikus módszert választva bemutatta az otthon kultúrájának mint a kultúraépítés strukturált módjának néhány lehetséges dimenzióját. Ezt különböző, kiválasztott kategóriák bináris oppozíciói segítségével hozza felszínre. Azonban más, kulturálisan relatív meghatározó tényezőt is ki lehetett volna választani, olyan fogalmakat például, mint a szépség, az ehetőség, a használhatóság, a becsület, a barátság, a rokonság, a gyűlölködés, az erkölcsösség és az isteni. A felsorolt kifejezések a szimbolikus értékek különböző kulturális rendszereire vonatkoznak. Szintén érdemes megemlítenünk, hogy az otthon sok egyidejű funkció és párhuzamos folyamat egyvelege, s így különböző elképzeléseket és eszményképeket elegyít és utánoz.

3. A mérhető kategóriákon alapuló kutatási anyag nagy része akkor válik értékké, ha kiegészül a mindennapi életből vett dolgok történeti folyamatainak kutatásával. Az etnológia még mindig olyan tudománynak tekinthető, amely a történelmet az átlagemberektől származó anyaggal és azok „belső világaival” egészíti ki, és így az időbeliséget illetően a történelmi múlt és a szociológiai jövő között helyezkedik el.

A mindennapi élet egyes vonásaira vonatkozó kutatások és kérdések akkor válnak fontossá, amikor kiállításokat rendeznek, vagy eltűnő helyeket és miliőket dokumentálnak. Ebben az értelemben a múzeumok ismét mindenütt a történelmet formálják.

Anu Kannike vizsgálata az ismeretek és a gyakorlati eszközök nélkülözhetetlen forrása mindazoknak, akik ilyen jellegű kutatást végeznek

Összegzés

Fel kell tennünk a kérdést: vajon a szerző teljesítette-e kitűzött célját, vagyis sikerült-e bemutatnia, hogy melyek a lokális és globális, illetve a modern és tradicionális közti dialógus speciálisan ész formái? Ez diszkurzív szinten összekapcsolódik az ész otthon megteremtésének és jelentésének kérdésével.

A szerző kijelenti, hogy az „ész otthon” a modern irányzatok és az új fogyasztói javak elterjedése ellenére még konzervatív és tradicionális. Az otthon privát, individuális és biztonságos szféra, elkülönül a nyilvános terektől, amelyeket az elidegenedés jellemez.

A szerző az otthont olyan közegnek tekinti, mely segít abban, hogy az emberek kiegyensúlyozottan és önmaguk által irányított életet élhessenek. Ez egyben az úgynevezett identitásépítő folyamat részének tekinthető. Összegzésében a szerző elhagyja a leíró kategóriák szintjét, és megállapítja, hogy a világgép milyen nagy mértékben befolyásolja az otthon fogalmát és az otthonról alkotott ideálokat, mind a képzelet, mind a „valóság” kifejezéseit illetően.

Fordította: Árendás Zsuzsa

CLAUDIA GOTTFRIED

Jelenkori textilgyűjtés A Rajnai Ipartörténeti Múzeum viseletgyűjtési stratégiáiról

¹ A gyűjteményfejlesztés témakörben a továbbiakban a következő írásokra hivatkozom: HEIDRICH Hrsg. 2000; MEINERS 2002; KORFF–ROLLER Hrsg. 1993; ROGAN 1999; PETRI 1990; GUY–GREEN–BANIM eds. 2001; FÖRSTER Hrsg. 1998.

A Rajnai Ipartörténeti Múzeum (Rheinisches Industriemuseum) legfrissebb szerzeményei között található egy bikini beépített Swatch zsebórával, különféle Steilmann gyapjúöltönyök, továbbá egy szennyeződés távol tartására kifejlesztett, Antimacchia nevű, antistressz-szálból készült Ceramica K-12 öltöny, push-up melltartók és fenékfeszesítő alsóneműk a Tschibótól, mobiltelefonos esti kistáska, egy színes mintás póló a Pro mod divathálózattól – valamint a 2001/2002-es téli divatkollekciókból.

A felsorolt ruhák egy bevásárló körút során véletlenszerűen összevásárolt árukollekciónak tűnnek, mégis híven tükrözik a Rajnai Ipartörténeti Múzeum textilkollekciójának gyűjtési stratégiáit, amelyről az alábbiakban szó lesz. Ezek a stratégiák nemcsak a jelenkori gyűjtésekre, hanem a múzeum teljes textil-

1. KÉP. Push-up melltartó a Tschibótól, 2002. Claudia Gottfried felvétele, Rajnai Ipartörténeti Múzeum

gyűjteményére jellemzőek, és ez a gyakorlat a múzeum feladatairól és szerepéről vallott elgondolásainkkal magyarázható.¹

A jelenkori ruházatkodás és a múzeumi tárgygyűjtési stratégia részletes bemutatása előtt íme néhány észrevétel a múzeumra vonatkozóan: A Rajnai Ipartörténeti Múzeum decentralizált intézmény, fenntartója a Landschaftsverband Rheinland. Központunk Oberhausenben található, de még öt további kiállítóhellyel rendelkezünk, amelyek egykori gyárépületekben kaptak helyet (GATENBERG-KARABAIC 2001). Az első kiállítóhelyet 1996-ban nyitottuk meg, és 2000-ben – az egykori Müller-posztógyár helyén – a ratingeni kiállítóhely zárta a sort. A rajnai textilipart elsősorban Ratingenben és Euskirchenben mutatjuk be. Ratingeni múzeumunkat a 18. századi egykori Bügelmann-féle gyapotszövődében és a Cromford-textilgyárban helyeztük el, ahol központi témánk a korai iparosodás és a gyáripar németországi elterjedése. Ezzel szemben Euskirchenben, a Müller-posztógyár eredeti állapotban megmaradt épületeiben a 20. századi rajnai gyapjúipar történetét mutatjuk be.

A Rajnai Ipartörténeti Múzeumot az 1980-as években alapították, ipar- és társadalomtörténeti múzeumként. „A múzeum a hat kiállítóhelyén megrendezett állandó kiállításával azt a célt tűzi ki maga elé, hogy példaértékűen bemutassa a rajnai munkástársadalom ipari örökségét. A gyűjtemények középpontjában a régióban dolgozó emberek tapasztalatai és emlékei állnak, ipar-, társadalom- és gazdaságtörténeti, valamint politikai összefüggéseikben. Állandó kiállításainkon bemutatjuk a 18. század elejéig visszanyúló ipari változásokat, gyökereikkel és hátterükkel, együttal intenzíven foglalkozunk aktuális társadalmi folyamatokkal és

globális összefüggéseikkel is.” (GATENBERG–KARABAIC 2001: 61; lásd még TATORT FABRIK 1989; STEMMRICH 1992; IN ARBEIT 1994; SAMMLUNGSKONZEPT 1995.) A múzeum tehát központi feladatának tekinti az iparosodás következtében kialakuló társadalmi, gazdasági és kulturális változások vizsgálatát, az elmúlt kétszázötven év távlatában, egészen napjainkig.

Az állandó és az időszaki kiállításainkkal egyaránt az a célunk, hogy aktuális társadalmi kérdéskörből kiindulva bemutassuk és megértsük azokat a történeti folyamatokat és átalakulásokat, amelyek elvezettek a mai valósághoz, és hogy lehetséges magyarázatokkal szolgáljunk az életkörülmények jelenkori kialakulásáról. Központi kérdésünk, hogy a 18. század elejétől kezdve, az iparosodás kialakulása hogyan változtatja meg az emberek mindennapi életét.

A társadalmilag fontos témák esetében figyelembe vesszük és használjuk a történeti kutatások kérdésfelvetéseit, elemzéseit és eredményeit. Sok esetben ezek a kérdésfelvetések jelentik kutatásaink kiindulópontját és kiállításaink témafelvetéseit, ezenfelül segítséget nyújtanak a kiállítandó tárgyak kiválasztásában is.

Az állandó kiállítások tárgyalománya átmenetileg lezártnak tekinthető. A munka során leginkább a struktúrákra, folyamatokra és azok hatásaira összpontosítottunk, ezért szinte kötelességünknek éreztük, hogy a múzeum állományát az 1980–1990-es évek erősen társadalomtörténeti stílusának módszerével rendezzük el. De aktuális érdeklődésünk inkább a kultúrtörténet irányában hat, ahogy ez a történeti jelenkorkutatás kérdésfelvetésein és eredményein is megmutatkozik. Arról faggatjuk a letűnt korokat, hogy miként érezték magukat akkor az emberek, milyen anyagi, mentális és társadalmi kontextus szolgált észlelésük alapjául, és melyek azok a hatások, amelyek mind a mai napig érezhetők. A kiállítás-konceptió kidolgozásakor alkalmazzuk a mentalitástörténet megközelítéseit, a nőekkel, a nemzedékekkel, a társadalmi nemi szereppel (gender) és a testtel foglalkozó modern antropológiai kutatásokat, valamint a néprajz aktuális problémafelvetéseit és eredményeit.² A polgári átalakulással foglalkozó társadalomtörténeti kutatások legújabb eredményei olyan kérdéseket vetettek fel, amelyeket mi magunk is igazoltunk kiállításainkon. Erre példaként felhozhatók a 2002-es év időszaki kiállításai Ratingenben és Euskirchenben. Míg a ratingeni kiállítás – ahogy a címe is mutatja: *Kleider machen Leute* (Ruha teszi az embert) – az öltözködés jelentőségével foglalkozott, addig Euskirchenben – *Leute machen Kleider* (Ember teszi a ruhát) címmel – a ruhakészítés elmúlt kétszáz éves történetét állítottuk ki.

A ratingeni kiállítás fő hangsúlyát a polgári értékrendszer bemutatása adta: azé a polgárságé, amely a 19. századi iparosodás következtében vált új vezető társadalmi réteggé. A polgári átalakulással foglalkozó kutatások eredményeire támaszkodva elsősorban az érdekelt minket, hogy ez a polgári kultúra, amely az identitás kialakítása szempontjából meghatározó jelentőségű volt, tükröződik-e a ruházatkodásban, és ha igen, milyen módon. Érdeklődésünk középpontjában tehát a polgári értékek, erények és viselkedésmódok álltak, úgy mint a szorgalom, a takarékoság, a rendszeret, a tisztaság, az időbeosztás/pontosság és a mértékletesség, valamint ezeknek az öltözködésre és ruhaviseletre gyakorolt hatásai. Kérdéseink a következők voltak: Hogyan vált az öltözet és a ruházatkodás a polgári élet mércéjévé? Az öltözet és a ruhaviselet milyen módon alakította és befolyásolta a társadalmi identitást? Hogyan manifesztálódtak az újfajta nemi szerepek a ruhaviseletben?³

Ezek az új kérdésfelvetések voltak a koncepció fő meghatározói, különösen a textil területén. A ruházatkodás, a különböző textilek vizsgálata összetett megközelítési módot és lehetőséget jelent a fenti kérdések megválaszolásához, ami egyben múzeumunk téma iránti érdeklődését és fogékonyságát is magyarázza. A ruhadarabok olyan tárgyak, amelyek minden embert, ennek megfelelően pedig minden társadalmi réteget kivétel nélkül érintenek, ezért kiválóan alkalmasak a társadalmi változások szemléltetésére, a különböző látószögek bemutatására. Eközben éppen a gyorsan és egyre gyorsabban változó divat, a megváltozott ruhaviselési és -vásárlási szokások adnak hiteles képet a lezajlott társadalmi változásokról, az egyes társadalmi rétegek, illetve az egyén mentalitásáról. Az öltözködés semmi mással össze nem hasonlítható módon, érzékenyen jelzi a társadalmi és individuális változások folyamatait. Tehát amikor azt mondjuk, hogy múzeumunk elsősorban ruházattal foglalkozik, akkor itt nem kizárólag viselet- vagy kosztümtörténetről van szó. Számunkra a ruházat sokkal inkább a ruhaviselő társadalmi hovatartozásával kapcsolatos változások forrása, így öltözködési mintáikkal, mentalitással és az öltözködés alapjául szolgáló értékrenddel egyaránt foglalkozunk.

A ruhaviselet mint kiemelt jelentőségű téma az utóbbi időben alapvetően meghatározza a Rajnai Ipartörténeti Múzeum kérdésfelvetéseit, érdeklődését, és ez a gyűjtési politikában, a gyűjtési stratégiában is visszatükröződik.

A gyűjtemény

A múzeum csekély időre visszatekintő történetével értelemszerűen viszonylag rövid gyűjtéstörténet jár együtt.⁴ Ez tehát azt jelenti, hogy más

2 Ehhez lásd DANIEL 2001; WEHLER 1998; MERGEL–WELSKOPP 1997; CONRAD–KESSEL Hrsg. 1996 A testtörténethez újabb irodalom SARASIN 2001.

3 KLEIDER MACHEN LEUTE 2002, A polgári erények kutatásáról lásd például HETTLING–HOFFMANN 1997; Frey 1997; Döcker 1994.

4 IN ARBEIT 1994; SAMMLUNGSKONZEPT 1995; valamint egy újabb kiadvány: KARABAIC–KRAUSE Hrsg. 2003.

nagy és hagyományokban gazdag múzeummal ellentétben nem rendelkezünk nagy történeti hagyománnyal bíró tárgykollekcióval. A múzeumalapítás tehát nem egy (magán)gyűjteményen, hanem politikai döntésen nyugszik. Ez egyrésztől sajnálatos, másrésztől viszont ritkán kínálózó alkalom egy előre kialakított múzeumkoncepcióba illeszkedő gyűjtemény létrehozására. Munkánk során soha nem törekedtünk teljességre, vagyis arra, hogy áttekintő, monografikus helyzetfelmérést adjunk egy adott korszakról, viszont feladatunknak tekintjük az iparosodás mindmáig le nem zárult korszakából származó, témaorientált és példaértékű tárgyak gyűjtését. Ebben a tekintetben nem tennék különbséget egy *történeti* és egy *jelenkori* tárgy gyűjteménybe kerülése között. A módszer lényege, hogy nem retrospektív gyűjtési stratégiával dolgozunk, hanem mindig a jelent vizsgáljuk történeti perspektívából, a jövőre nézve.

Gyűjtési stratégiáink

A múzeum textilgyűjteményében különféle gyűjtési stratégiákat követve dolgozunk. Ezek egy része zártabb, másik része nyitottabb koncepció része, és elsősorban két fő gyűjtési területre szorítkoznak. A múzeum első és legfontosabb feladata a műtárgyállomány gyarapítása, valamint a műemlék gyárépületek és berendezésük védelme, amennyiben erre még lehetőség adódik. A múzeum fennállásának első éveiben többnyire csak a rajnai textilipar és a kapcsolódó iparágak tárgyköréből gyűjtöttünk, különös tekintettel a gyapjú- és gyapotipari termékekre, de a technológia is érdeklődési körünkbe tartozott. Gyűjtöttünk dokumentumokat és műtárgyakat a szövés/fonás technológiájáról, továbbá gépeket, gyártási leírásokat, szakirodalmat, vizsgálgaeszközöket, pótalkatrész-katalógusokat, szakképzéssel kapcsolatos anyagokat, hogy csak néhány dolgot említsék. Tör-

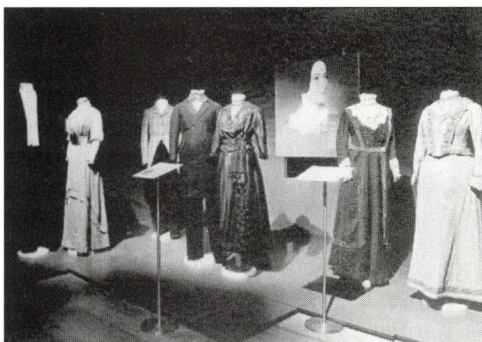
télmileg jelentős vállalatok bezárásakor teljes tárgykészleteket is átvettünk, és az elmúlt években a ratingeni, az euskircheni és az oberhauseni kiállítóhelyeinken jelentős kosztüm- és textiltörténeti gyűjteményeket hoztunk létre. A kollekción 15 000 műtárgyból áll, az elmúlt kétszázötven év időtárlatából. A gyűjtemény kezdőpontjának körülbelül 1750 tekinthető, amikor a Rajna-vidéken az iparosodás kezdetét vette. Erre az időszakra tehető a ratingeni Brügelmann gyapotszövő gyár megalakulása is. A gyűjteményben többek között ruhadarabok, kiegészítők, divatgrafikák, szabásminták és szövetek találhatók. E tárgykollekció gyűjtésénél az alábbi négy irányvonalat és célkitűzést követtük:

1. Egyfelől olyan textiliákat gyűjtöttünk, amelyek az előállítási folyamatok és technikai, gazdasági fejlődés szempontjából lényegesek. Ez a szempont megfelelt a már meglévő technikaorientált gyűjteményünk szempontjainak, ami a textilnyersanyagok figyelembevételét éppúgy jelenti, mint rajnai jellegzetességek érvényesülését. A különféle textílek mellett számos mintakönyv, grafika, archív anyag, kortárs szakirodalom és fénykép dokumentálja az anyagok elkészítését, a nyersanyag-előállítástól egészen a kész végtermékig. Mindeközben nemcsak a telephelyeinken megtalálható ipari ágazatokra (gyapot és gyapjú) szorítkoztunk, hanem a különféle műselymek, ipari és szintetikus textiliák gyűjtésére is figyelünk, még akkor is, ha nem ezek az anyagok állnak érdeklődésünk középpontjában.

2. A második irányvonalat kultúra- és társadalomtudományi szempontok határozzák meg, elsősorban az iparosodott (polgári) társadalomban az elmúlt kétszázötven évben bekövetkezett viselettörténeti és öltözködési változások. Ebbe a kérdéskörbe például olyan problémafelvetések tartoznak, hogy miként változott meg a viseletkultúra a tömegcikkgyártás, a megnövekvő mobilitás vagy az átalakult társadalmi nemi szerepek (*gender*) hatására. Vagy: az emberek hogyan határozzák meg társadalmi hovatartozásukat ruhaviseletükön keresztül, különös tekintettel az iparosodás vezető társadalmi rétegére, a polgárságra? Végül: az egyes társadalmi rétegek miként különböztethetők meg egymástól ruházatközpontjában?

Valamennyi társadalmi réteg hétköznapi és ünnepi ruházatát gyűjtjük, de előnyben részesítjük a még nem hordott ruhadarabokkal szemben a már viselteteket, még abban az esetben is, ha ez nem állapítható meg teljes biztonsággal. Érdeklődésünk központjában a hétköznapi ruhaviseletek állnak, és ezek alkotják a kollekción nagyobb részét is. Nem célunk azonban teljes kosztüm- és divattörténetet bemutatni – mint a divatmúzeumokban –, ennek megfelelően nem gyűjtjük az egyes korok stílisztikailag, szabástechnikailag esetleg a formatervezés szempontjából fontos pillanatait. A *Haute Couture* szintén nem tartozik gyűjtési területeink közé. Szándékosan csak olyan textiliákat veszünk fel a gyűjteménybe, amelyek magukon viselik a hordás nyomait, viselőjük átalakítási vagy változtatási szándékát, ezzel is utalva az öltözködési magatartás szerepére. Találhatunk a gyűjteményben olyan ruhadarabokat is, amelyek magukon hordozzák viselőjük dacolását a mulékony, szezonális divattal. Kedves példa erre a magatartásra egy 1998-ból származó szabadidőcipő, melyet viselője tömitőgyűrűvel javított meg, hogy tartóssá tegye az amúgy egy szezonra tervezett modellt. A jelenkori ruha-

2. KÉP. A 19. század polgári divatja a Rajnai Ipartörténeti Múzeum gyűjteményéből Jürgen Hoffmann felvétele, Rajnai Ipartörténeti Múzeum

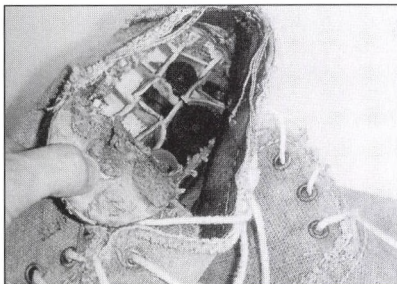

darabok gyűjtése során a tárgyak jelentéskontextusának feltárására helyezük a fő hangsúlyt, ami a társadalomszerkezet szüntelen átalakulása miatt különösen fontosnak tűnik: ma egy tárgy nem mindenkinek jelenti ugyanazt.

Ezenfelül nagy hangsúlyt fektetünk olyan ruhakollekciók gyűjtésére is, amelyek a Rajna-vidékről származnak, és lehetőség van viselőjük segítségével dokumentálni eredetüket. Nem célunk ugyan, hogy a gyűjteményt regionális jellegzetességekre korlátozzuk, de természetesen ilyen szempontokat is figyelembe veszünk. Ezen a ponton nagyon sokat segít múzeumunk decentralizált koncepciója. Lakossági felhívásaink nyomán létrehozott tematikus gyűjteményeink váratlan és meglepő különbségekre derítettek fényt még a régió belül is. A ratingeni és euskircheni kiállítóhelyeken összegyűjtött menyasszonyi ruhák, amelyeket aztán a *Die Frau in Weiß – Zur Geschichte des bürgerlichen Brautkleids von 1800 bis heute* (Nő fehérben. A polgári menyasszonyi ruhák története 1800-tól napjainkig) című kiállításon mutattunk be, viszonylag kevés különbséget mutattak a ruhadarabok divatos kialakítását tekintve. Szembetűnő viszont a különbség a saját testhez való viszonyulásaink tekintetében. És ez elsősorban nem a méretekre, arányokra és körvonalakra értendő, hanem arra az elképzelésre, hogy mi az, amit meg lehet mutatni, és mi az, amit már nem. Míg Düsseldorfban inkább a kis méretek, karcsú vonalak és szigorúbb modellek dominálnak, addig vidéki környezetben a nagy méretek, az élénk, széles, romantikus, földig érő ruhák vannak túlsúlyban, mély dekoltázzsal.⁵

3. KÉP. Fürdőnadrág, 1960-as évek. Jürgen Hoffmann felvétele, Rajnai Ipartörténeti Múzeum

4. KÉP. Tömítőgyűrűvel javított szabadiđó-cipő, 1998 Claudia Gottfried felvétele, Rajnai Ipartörténeti Múzeum

Persze gyűjtéseinket nem korlátozzuk a Rajna-vidék öltözködési formáira. Ez nemcsak szükségtelennek, hanem – tekintettel a mai öltözetek sokszínűségére – értelmetlennek is tűnt volna. Egyfajta európai szemléletre volt szükségünk, és ha ezt összevetjük a ruhadarabok előállítási folyamataival, akkor egy globális nézőpontra is.

Az öltözködési minták és az öltözködéskultúra darabjai mellett olyan textíliákat is gyűjtünk, amelyekről választ remélünk aktuális kutatásaink és kiállításterveink során felvetődő kérdéseinkre. A társadalmi nemi szerepek kutatásával foglalkozó (*gender study*) problémafelvetései saját gyűjtéseink során is vezérmotívumokká váltak.⁶ A testre vonatkozó kultúrtörténeti kutatások hangsúlyai és eredményei a már idézett *Ruha teszi az embert* című kiállításunkon éppúgy visszatükröződtek, mint *Kleiderlust und Körperfrust* (Az öltözködés öröme és a test frusztrációja) című, 2004-re tervezett kiállításunkban, ami a testképek, a táplálkozás és az öltözködés közötti összefüggést állítja a tematikus megközelítés fókuszpontjába, 1750-től napjainkig.

3. A fentiekén kívül célirányosan kutatunk olyan ruhadarabok és ruhaformák után, amelyek egy adott korszakra jellemzőek, és a megváltozott viseletkultúra és mentalitás szimbólumaivá váltak. Ilyen például az 1920-as évek charlestonruhája, az 1950-es évekből a farmer vagy a nejlonok, az 1970-es évek indiánruha-divatja vagy a parka. Ezen ruhadarabok gyűjtésével nem az a szándékunk, hogy valamennyi változatunkban és divatos formában begyűjtsük, csupán néhány reprezentatívnak vélt darabot szerzünk be.

4. Egy ipartörténeti kiállítás is tárgygyűjteménye aurájából, szépségéből, emocionalitásából és az ebből származó élvezetből él, és ezeket az egyáltalán nem lényegtelen szempontokat gyűjtéseink során szüntelenül szem előtt tartjuk. Így történhet meg az, hogy a gyűjteménybe olyan ruhadarabok és textíliák is bekerülnek, amelyek nem tartoznak ugyan oda a szűken vett koncepció szerint, de egyfelől lehetővé teszik az olykor lényegtelennek tűnő hétköznapi tárgyak jobb megértését, másfelől az adott kor jellegzetes tárgyaiként segítenek bemutatni a különféle összefüggések kontextusát – ami különösen egy textiltörténeti megközelítésen túlmutató kiállítás esetében lényeges.

A történelmi kosztümök mellett, amelyek a múzeum célirányos beszerzéseinek eredményei, a Rajna-vidékről származó önkéntes adományokkal tovább gazdagodott gyűjteményünk. Ezek sorából kiemelkedik egy, amely jól jellemzi gyűjtőtevékenységünket. 1999-ben a múzeum átvette egy varró nő teljes ruhatárát, aki az 1923-ban letett inasvizsgájától 1999-ben bekövetkezett haláláig (véltetően) egyetlen ruhadara-

5 A kiállítást 2000-ben bemutattuk euskircheni kiállítóhelyünkön, továbbá 2001-ben több várostörténeti, országismereti és néprajzi múzeumban. A vándorkiállítás darabjait mindenhol bőségesen kiegészítettük az adott térség menyasszonyi ruháival, amelyet az ott lakóktól kapunk kölcsön. A kiállítás anyagát Bettina Jopp dolgozza fel diplomamunkájában (JOPP 2001).

6 A *gender* kategória figyelembevétele időközben alapveti követelmény lett valamennyi kiállítási projektünkkel szemben, és a *Gendermainstreaming* irányítócsoporthozozása jól tükrözi ezt a törekvést.

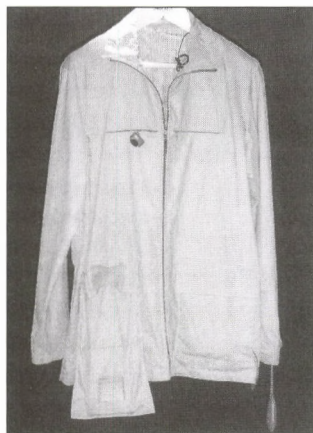
bot sem dobott ki. Ez a Düsseldorf–Benrathból származó ruhakollekció több mint ezer darabból áll, és nem csak a varrónő, Erna Gattermann által varrt ruhadarabokat és konfekcióárukat tartalmazza. Sokkal érdekesebb számunkra az a mérhetetlen mennyiségű félig kész ruha, amelyeket soha nem befejezett be, illetve azok, amelyeket valószínűleg át akart alakítani, esetleg az adott kor divatjának megfelelően kiigazítani. A bennük maradt fércszálak utalnak ezekre a soha meg nem valósult átalakítási kísérletekre, de más ruhadarabok alapján is következtethetünk a ruhaviselési szokások változására. Erre mutatnak példát a „kétszer” megjelenő darabok: amikor találhatunk egyet az eredeti csomagolásban, majd pedig szétbontott, fércváltoztatban. Az ilyen ruhatár igazi kincseshánya, és világosan tükrözi gyűjteményi érdeklődésünket is.⁷

Ez az interdiszciplináris megközelítés egyedülállóan széles spektrumú és sokszínű állomány kialakításához vezetett, ami véleményem szerint alapvetően különbözik a klasszikus divat- és kosztümmúzeumok tárgykollekciójától. Rendszereztek a múzeumi állományt, meghatároztuk a gyűjtési területeket, és jelenleg egy dokumentációs rendszer létrehozásán dolgozunk, amely lehetővé teszi a tárgyakhoz és az információkhoz való gyors hozzáférést, a gyűjtési stratégiában alkalmazott és minden más lehetséges kérdésfelvetés alapján egyaránt. Tehát a gyűjtőmunka stratégiai és a tárgyválasztás kritériumai – úgymint a harmonizálás a múzeum arculatával, a (történeti) kutatás eredményein alapuló aktuális kérdésfelvetések megfogalmazása, a témaorientált megközelítés alkalmazása – mind a mai napig érvényes kategóriák.

A jelenkorra irányuló gyűjtéseink Kézenfekvő, hogy az öltözetek gyűjtése az elmúlt ötven évben és napjainkban egyre nehezebbé vált. A ruházati cikkekre irányuló fogyasztás dinamikája, a tömegtermelés, az előállítás globalizálódása ugyanúgy nem könnyíti meg az adott korszakra jellemző ruhadarabok kiválasztását, mint azoknak a folyamatosan ta-

5. KÉP. Erna Gattermann hétköznapi viselete, 1920-as évek. Jürgen Hoffmann felvétele, Rajnai Ipartörténeti Múzeum

6. KÉP. A Steilmann cég multifunkcionális dzsekije, 2002. Claudia Gottfried felvétele, Rajnai Ipartörténeti Múzeum

gozódó társadalmi csoportoknak és formációknak a megértése, amelyek számára a ruhadarabok olyan különleges jelentéssel bírnak, amely nem mindenki számára érthető. A ruházati fogyasztás felgyorsulásának szélsőséges példája a H&M üzletlánc, ahol hetente a teljes kollekciót kicserélik. Ez a gyors váltás azonban nemcsak széles áruválasztékot, hanem egyúttal gyors vesztéséget és eltűnést is jelent. Nekünk, szakembereknek is sietnünk kell a megfelelő ruhadarabok kiválasztásával, mielőtt a szemetesben vagy a használatruha-konténerben landolnának. Egy további, munkánkat megnehezítő tény, hogy gyakran nem tudunk pártatlan és elfogulatlan megfigyelők lenni a kiállítási ruhadarabok kiválasztásakor, hiszen mi magunk is fogyasztónak számítunk. A múzeum céljainak és a gyűjtési súlypontoknak megfelelően próbálunk reagálni ezekre a nehézségekre. Megoldásként kínálkozik a múzeum hagyományos gyűjtési stratégiáit és kritériumait is figyelembe vevő, nyitott, kíváncsi, részt vevő szemléletmód kialakítása.

Ezt az eljárást szeretném bemutatni néhány, a ruházatra és a textiliákra vonatkozó példa segítségével.

1) A technológiai megközelítésű és a kiállítóhelyeink profiljának megfelelő gyűjtést a továbbiakban is folytatjuk. A gépi szövéstechnika mellett azonban egyre inkább a szövetek, ipari anyagok és új típusú szálak gyűjtése került előtérbe. A ratingeni és az euskirchener gyárakban különböző szöveteket és szálakat gyártottak a ruházati ipar számára, és mi is pontosan erre összpontosítunk a gyűjtőmunka során. Vagyis mintákat gyűjtünk, de még inkább új textilszálakból, mikroszálakból, szintetikus szövetekből készült vagy különlegesen kialakított ruhadarabokat, esetleg úgynevezett intelligens ruhadarabokat. Konceptiónk szerint azonban a kutatás és a gazdaság egyéb olyan területeit, ahol a textileket még felhasználhatják, figyelmen kívül hagyjuk.

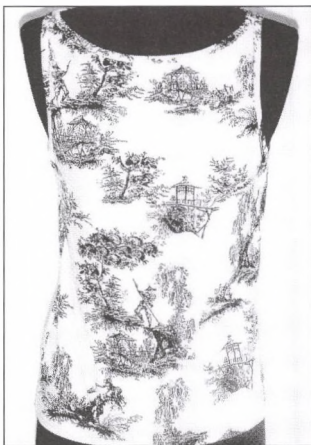
Munkánkkal nemcsak egyszerűen helyzetfelmérést akarunk készíteni arról, hogy mely korszakban milyen anyagokat gyártottak; sokkal inkább arról van szó, hogy egy adott korszakban feldolgozott anyagokból, egy-egy új textilszál vagy szövet felhasználásából sok esetben

kiolvashatók a társadalmi változások: például a ruhadarabok különféle mikroszálás szövése, esetleg valami modern felszereléssel való ellátása alapján a ruhaviseelési szokásokra tudunk következtetni, vagy szagtalanító anyagok használata alapján a megnövekedett higiénés igényekre, míg az alakformáló szálak felhasználása esetén a testről alkotott képünk megváltozására.

Ebbe a gondolatkörbe illik a 2002 tavasza óta a Steilmann cég által gyártott dzsekik és öltönyök beszerzése is. A kiállításra kerülő ruhadarabokat a céggel szoros együttműködésben választottuk ki. A kabátok nemcsak új szövetekből készültek, hanem részben újfajta, úgynevezett *permanent pressed* eljárással, továbbá a legújabb elektronikával vannak ellátva (STEILMANN-HARTMANN-ULLSPRENGER 2000; BRADDOCK-O'MAHONY 1998).

2) A múzeum textiltechnológiai arculata mellett folyamatosan bővítjük a kosztüm- és ruhagyűjteményünket is. A ruhadarabok kiválasztásánál a fő szempont továbbra is a témaorientáltság, ami egyben az eddigi irányelvek érvényesítését is jelenti. Vannak gyűjtési hagyományaink, és az egyes kiállítóhelyeinknek megvan a főprofiljuk. Ha a Pro mod cég szintetikus anyagból készült pólója bekerül a gyűjteményünkbe, akkor az azért van, mert motívuma teljesen megegyezik egy 18. századi párizsi Oberkampff nevű cég által nyomott mintával. Ezt a felelevenített mintát tehát már az európai textilipar fénykorában is használták. A ruhadarab ugyan nem tartozik múzeumunk fő értékei közé, mégis múzeumpedagógiai kontextusban különösen népszerű, ami az ízlés- és a designtörténeti fejlődés felvetődő kérdéseinek szempontjából talán érthető is.

Másik központi témánk az elmúlt kétszáz év növekvő társadalmi mobilitásának vizsgálata. A tárgykör szemléletes példája a valamennyi korosztályt érintő gördeszkakultúra kutatása. Öltözeteikből kiválasztottunk néhány jellemző ruhadarabot, amelyek jól kiegészítik gyűjteményünket, és amelyek segítségével

7. KÉP. A Pro mod divathálózat pólója, 2002. Claudia Gottfried felvétele, Rajnai Ipartörténeti Múzeum

8. KÉP. Nyomott mintájú textilja Oberkampff cégtől, a Párizs melletti Jouyból, 1775. Claudia Gottfried felvétele, Rajnai Ipartörténeti Múzeum

pont ezt a fajta mobilitást kívánjuk bemutatni. A gyűjteményben megtalálható még egy női kerékpárosnadrág 1900-ból, rövid ruhácskák és egy autóska-bát az 1920-as évekből, hogy csak néhány darabot említsék.

Több olyan ruhadarab is van a gyűjteményben – mint például a bevezetőben említett Swatch bikini vagy a push-up melltartó –, amelynek segítségével a jelenkorra vonatkozó aktuális kérdéseinket próbáljuk megválaszolni. A Tchibo termékek mint a tömegkultúra tipikus darabjai jól tükrözik a test- és nőképek átalakulását, elterjedését és elfogadását. A téma – amely a polgári identitás és önbrázolás kapcsán már régóta foglalkoztat bennünket – a kiindulópontja a testképek és a táplálkozás kapcsolatát vizsgáló, készülő kiállításunknak is.

Foglalkozunk továbbá az 1970–1980-as évekből származó komplett ruhatárak átvételével is. Míg egy 1970-es évekből származó bő indiánruházat és egy natúr színű ökoruházat a természettel való egygyé válás kívánságát fejezi ki, addig az 1980-as évekből származó blézerdivat a maga karcsúsított, széles vállú fazonjával a sikeresség imázsát („dressed for success”) mutatja.

A bevezetőben is említett két gyűjtési területen azonban nem bővítjük tovább a gyűjteményt. Az egyikbe olyan ruhadarabok tartoznak, amelyek egy kor számára szimbolikus jelentéssel bírnak, mint amilyen például az 1980-as években a blézer vagy az egyidejűleg megjelenő New Wave irányzat volt. Az 1990-es évekből viszont már nehéz olyan ruhadarabot találni, amely ennyire tükrözné a korszellemet, a jelenkorról már nem is beszélve. Hasonlóképp mellőzzük az aurával rendelkező ruhadarabok gyűjtését is.

Vannak persze olyan gyűjtési területek, amelyeken hiánnyal küszködünk, és megint mások, amelyek nem tartoznak intézményünk profiljába, ezért nem is foglalkozunk velük.

Gyűjteményünk hiányossága a bevándorlók ruházatához kapcsolódó kutatás, holott éppen a Ruhr-vidéken és a Rajna mentén nem képzelhető el az iparoso-

dás története a bevándorlók nélkül. Mégis rendkívül keveset tudunk történetükről, öltözködési szokásaikról.

Ratingeni kiállítóhelyünkön 2000 karácsonyán rendeztünk egy kiállítást a város negyedik osztályos gyermekeinek ruhadarabjaiból. Szébbnél szébb vitrineket rendeztünk be Nepálból vagy Koreából származó csodálatos ünnepi viseletekből, különböző orosz sapkákból, török táncruhákból és klasszikus német nagymamaalsókból. Míg a német gyerekek készséggel átengedték nekünk kiállított ruhadarabjaikat, a külföldi gyerekek és szülei egyike sem tett ilyen felajánlást, és valamennyien visszakérték a kiállított ruhadarabokat. Ez újból rávilágított arra a problémára, hogy a bevándorlók valószínűleg még nem tudnak azonosulni a múzeummal mint a saját kultúra kiállítóhelyével. Ebben a kérdésben nyitottak vagyunk a más múzeumokkal való tapasztalatcserére és együttműködésre.

Projektek

Mind ez ideig olyan gyűjtési példákat mutattam be, amelyekben a múzeum munkatársai döntöttek az adott ruhadarab kiválasztásáról. A döntési mechanizmus viszont nem minden esetben kielégítő, különösen akkor nem, ha egy ruhadarab más-más jelentéssel bír a különböző társadalmi rétegek számára, és ezek a jelentések még változnak is az idők során. Ezért erre az évre olyan kiállításokat tervezünk, melyeket az öltözékek viselőivel közösen szeretnénk megvalósítani.

Jelenleg két projektünk van előkészületben, a táplálkozás, az öltözködés és a test kapcsolatrendszerének bemutatására. Ezek a fentebb már bemutatott táplálkozás és testképek közötti összefüggés témakörben készülő kiállítás részei, amely viszont egy Ratingenbe 2004-re tervezett nagyobb, valamennyi kiállítóhelyet érintő, táplálkozástörténeti kiállításához kapcsolódik. Az egyik egy olyan szociokulturális megközelítésű kutatás, amelyben 12–18 éves fiatalok táplálkozási szokásait, öltözködését és magatartásformáit vizsgáljuk. A projekt eredményeként szeretnénk a fiatalok néhány ruhadarabját elhelyezni a múzeumban. Másik tervezett kiállításunk is hasonló elgondolásból született. 2002 nyarán Euskirchenben tartottunk egy divatbemutatót *Langen Nacht der Mode* (A divat hosszú éjszakája) címmel, 18–45 év közötti, különböző társadalmi rétegekből származó férfi és női amatőr modellek részvételével, akik olyan általuk kiválasztott öltözeteket mutattak be saját ruhatárukból, amelyek meggyőződésük szerint a trendnek megfelelő, divatos viseletek.

A két felvázolt kutatástól elsősorban azt várjuk, hogy bepillantást engedjenek olyan társadalmi csoportok öltözködési kultúrájába (gondolok itt elsősorban a fiatalokra), amelyeket elhanyagolnánk a gyűjtés során, esetleg jelentésrétegeik számunkra nem közvetlenül értelmezhetők. A ruhadarabok végül gyűjteményeinkbe kerülnek, gazdagítva ezzel a múzeum tárgyalományát.

A Rajnai Ipartörténeti Múzeum textilgyűjteményi csoportja

Végezetül néhány szó a rendszerező- és gyűjtőmunkáról. Házon belül különböző gyűjtőcsoportokat hoztunk létre az adott kiállítóhely főprofiljának megfelelő tudással rendelkező kutatókból, restaurátorokból és gyűjteménykezelőkből. A textilgyűjteményi csoport körülbelül öt évvel ezelőtt alakult meg, és havonta általában egyszer találkozunk. A munkacsoport alakítja ki és határozza meg a gyűjtési stratégiát és a gyűjtési területeket, összejöveteleinken megvitatjuk a beszerzendő dolgok és adományok sorsát, állásfoglalást alakítunk ki a tárgyak beszerzésére vagy elutasítására vonatkozóan. Ennek megfelelően a csoport tagjai mindig aktuális ismeretekkel és információkkal rendelkeznek textilállományunkról. Munkánk jelenlegi szakaszában listát készítünk azokról a tárgyakról, melyek beszerzését kívánatosnak tartjuk, és azokról is, amelyeket már nem kell a vezetőségnek beszereznie. Ezeket a listákat aztán valamennyi kutató megkapja, ami az adományok elfogadása és visszatartása körüli döntésmechanizmust is segíti.

Annak érdekében, hogy a textilgyűjteményi csoport munkájának egy második tudományos alapot is biztosítsunk, jelenleg egy alapítványi pénzből finanszírozott, a viseletek tudományos vizsgálatával kapcsolatos kutatóprojekt előkészítésén dolgozunk. Célunk az, hogy egy olyan módszertani eszköztárat dolgozzunk ki a viselet történelmi forrásként való feltárására (KRAFT 2001), amelyet a múzeum gyűjteményében is alkalmazhatunk.

Fordította: Fata Ildikó

- BRADDOCK, Sarah, E. – O'MAHNY, Marie
 1998 *Techno Textiles: revolutionary fabrics for fashion and desing*. London, Thaurus and Hudson.
- CONRAD, Christoph – KESSEL, Martina (Hrsg.)
 1996 *Kultur und Geschichte. Neue Einblicke eine alte Beziehung*. Stuttgart, Reclam.
- DANIEL, Ute
 2001 *Kompendium Kulturgeschichte*. Frankfurt am Main, Suhrkamp.
- DÖCKER, Ulrike
 1994 *Die Ordnung der bürgerlichen Welt. Verhaltensideale und soziale Praktiken im 19. Jahrhundert*. Frankfurt am Main, Campus.
- FÖRSTER, Henrich (Hrsg.)
 1998 *Sammler & Sammlung oder das Herz in der Schachtel*. Köln, Salon.
- FREY, Manuel
 1997 *Der reinliche Bürger. Göttingen*, Vandenhoeck & Ruprecht (Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft, 119.)
- GATENBERG, Anette – KARABAIC, Milena
 2001 Zeugnisse der Industriekultur. Das Rheinische Industriemuseum an sechs Standorten. *Kultur und Technik*, Nr. 4. 54–61.
- GUY, Ali – GREEN, Eileen – BANIM, Maura (eds.)
 2001 *Through the Wardrobe. Women's Relationships with Their Clothes*. Oxford – New York, Berg.
- HEIDRICH, Herman (Hrsg.)
 2000 *Sachkulturforschung. Gesammelte Beiträge der Arbeitsgruppe Sachkulturforschung und Museum in der Deutschen Gesellschaft für Volkskunde 1998 in Bad Windsheim*. Bad Windsheim, Fränkisches Freilandmuseum.
- HETTLING, Manfred – HOFFMANN, Stefan-Ludwig
 1997 Der bürgerliche Wertehimmel. Zum Problemen individueller Lebensführung im 19. Jahrhundert. *Geschichte und Gesellschaft*, Jg. 23. 333–359.
- IN ARBEIT
 1994 "...in Arbeit." *Aufbau und Perspektiven des Rheinischen Industriemuseums*. Köln, Rheinisches Industriemuseum. (Rheinisches Industriemuseum, Schriften, 8.)
- JOPP, Bettina
 2001 *Die Frau in Weiß Die Geschichte des bürgerlichen Brautkleids von 1800 – heute. Museumskonzeptionelle und ausstellungsstrategische Aufarbeitung einer Sonderausstellung am Rheinischen Industriemuseum Ratingen*. (Magiszteri munka.)
- KARABAIC, Milena – KRAUSE, Markus (Hrsg.)
 2003 *Arbeitsjacke und Zinkengel. 111 Objekte aus Sammlung des Rheinischen Industriemuseums*. Essen, Rheinisches Industriemuseum.
- KLEIDER MACHEN LEUTE
 2002 *Kleider machen Leute – Leute machen Kleider* Ausstellungskatalog. Siegburg, Rheinisches Industriemuseum.
- KORFF, Gottfried – ROLLER, Hans-Ulrich (Hrsg.)
 1993 *Alltagskultur passé? Positionen und Perspektiven volkskundlicher Museumsarbeit*. Tübingen, Tübinger Vereinigung für Volkskunde.
- KRAFT, Kerstin
 2001 *Stiftungsantrag zur Drittmittelförderung: Der Quellenwert historischer Kostüme für die Geschichte des Kostüms. Am Beispiel ausgewählter Exponate aus des Sammlung des Rheinischen Industriemuseums*. Bochum, Rheinisches Industriemuseum.
- MAUBACH, Lisa
 2002 *Getragen, verborgen, ausgestellt. Der Nachlass Erna Gattermann im Rheinischen Industriemuseum*. Münster, Seminar für Volkskunde/Europäische Ethnologie. (Magiszteri munka.)
- MEINERS, Uwe (Hrsg.)
 2002 *Materielle Kultur, Sammlung- und Ausstellungstrategien im historischen Museum. Referate der 14. Tagung der Arbeitsgruppe Sachkulturforschung und Museum in der Deutschen Gesellschaft für Volkskunde 2000 in Museumsdorf Cloppenburg – Niedersächsisches Freilichtmuseum*. Cloppenburg, Museumdorf (Kataloge und Schriften des Museumdorf Cloppenburg, 10.)
- MERGEL, Thomas – WELSKOPP, Thomas
 1997 *Geschichte zwischen Kultur und Gessellschaft. Beiträge zu einer Theoriedebatte*. München, Beck.
- PETRI, Marion
 1990 Von der Alltagskleidung zum Schaustück. *Hessische Blätter für Volks- und Kulturforschung*, Jg. 26. 75–96.
- ROGAN, Bjarne
 1999 Material Culture and Gender. Seen through the Practice of Collecting. In KÖLHE-HEZINGER, Christel – SCHARFE, Martin – BREDNICH, Rolf Wilhelm (Hrsg.): *Männlich. Weiblich. Zur Bedeutung der Kategorie Geschlecht in der Kultur*. Münster – New York – München-Berlin, Waxmann.
- SAMMLUNGSKONZEPT
 1995 *Sammlungskonzept des Rheinischen Industriemuseums*. (Kézirat.)
- SARASIN, Philipp
 2001 *Reizbare Maschinen. Eine Geschichte des Körpers 1765–1914*. Frankfurt am Main, Suhrkamp.
- STEILMANN, Klaus – HARTMANN, W-D. – ULLSPRENGER, A.
 2000 *High-Tech-Fashion*. Witten. Heimdall.
- STEMMRICH, Daniel
 1992 Forschungsaufgaben und -arbeiten im Rheinischen Industriemuseum. *Rheinisch-Westfälische Zeitschrift für Volkskunde*, Jg. 37. 47–58.
- TATORT FABRIK
 1989 *Tatort Fabrik: Das Rheinische Industriemuseum im Aufbau* Köln, Rheinisches Industriemuseum. (Rheinisches Industriemuseum, Schriften, 4.)
- WEHLER, Hans-Ulrich
 1998 *Die Herausforderung der Kulturgeschichte*. München, Beck.

A tanulmányok eredeti megjelenési helye

BAUSINGER, Hermann: Konzepte der Gegenwartsvolkskunde. *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde*, Jg. 87. 1984. Nr. 2. 89–107.

KORFF, Gottfried: Aporien der Musealisierung. Notizen zu einem Trend, der die Institution, nach der er benannt ist, hinter sich gelassen hat. In ZACHARIAS, Wolfgang (Hrsg.): *Zeitphänomen Musealisierung. Das Verschwinden der Gegenwart und die Konstruktion der Erinnerung*. Essen, Klartext, 1990. 57–71.

OTTO, Lene – PEDERSEN, Lykke L.: Collecting Oneself. Life Stories and Objects of Memory. *Ethnologia Scandinavica*, vol. 28. 1998. 77–92.

KUNTZ, Andreas: Erinnerungsgegenstände. Ein Diskussionsbeitrag zur volkskundlichen Erforschung rezenten Sachkultur. *Ethnologia Europaea*, vol. 20. 1990. 61–80.

ROGAN, Bjarne: Things with a history – and other possessions. Some notes on public and private aspects of possession among elderly people. *Ethnologia Scandinavica*, vol. 28. 1998. 93–107.

KÖRESAAR, Ene: Ein Leben mitten im „alten Kram“. Ein Versuch über die Semiotik der Dinge. In MENTGES, Gabriele – MOHRMANN, Ruth-E. – FOERSTER, Cornelia (Hrsg.): *Geschlecht und materielle Kultur. Frauen-Sachen, Männer-Sachen, Sach-Kulturen*. Münster–New York–München–Berlin, Waxmann, 2000. 171–183. (Münstener Schriften zur Volkskunde/Europäische Ethnologie, 6.)

BUCHLI, Victor: Introduction. In BUCHLI, Victor: *An Archeology of Socialism*. Oxford, Berg, 1999. 1–22.

CHRISTENSEN, L. K. – HANSEN, W. – LEILUND, H. – PEDERSEN, L. L. – SKOVBORG, L. – VORNE, B.: Danmarkshistorier 1660–2000. Seks historier fra samtiden. *Nationalmuseets Arbejdsmark*, 2002. 191–207.

CARSTENSEN, Jan – RICHARTZ-SASSE, Claudia: "ZimmerWelten" im Museum. Zur Dokumentation und Sammlung gegenwärtiger Wohnkultur junger Menschen. In CARSTENSEN, Jan – DÜLLO, Thomas – RICHARTZ-SASSE, Claudia (Hrsg.): *ZimmerWelten. Wie junge Menschen heute wohnen*. Mit Fotografien von Mark Wohlrab. Essen, Klartext, 2000. 8–27.

KÖSTLIN, Konrad: Wohnen ausgestellt – Leben in der Platte. Eine Nachlese. *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde*, Jg. 103. 2000. 167–181.

LÖNNQVIST, Bo: Home as an Ideal. *Ethnologia Fennica*, vol. 30. 2002–2003. 98–102.

GOTTFRIED, Claudia: Textiles Sammeln der Gegenwart. Zu den Sammlungsstrategien des Rheinischen Industriemuseums im Bereich Kleidung. In CARSTENSEN, Jan (Hrsg.): *Die Dinge umgehen? Sammeln und Forschen in kulturhistorischen Museen*. Münster–New York–München–Berlin, Waxmann, 2003. 17–24.

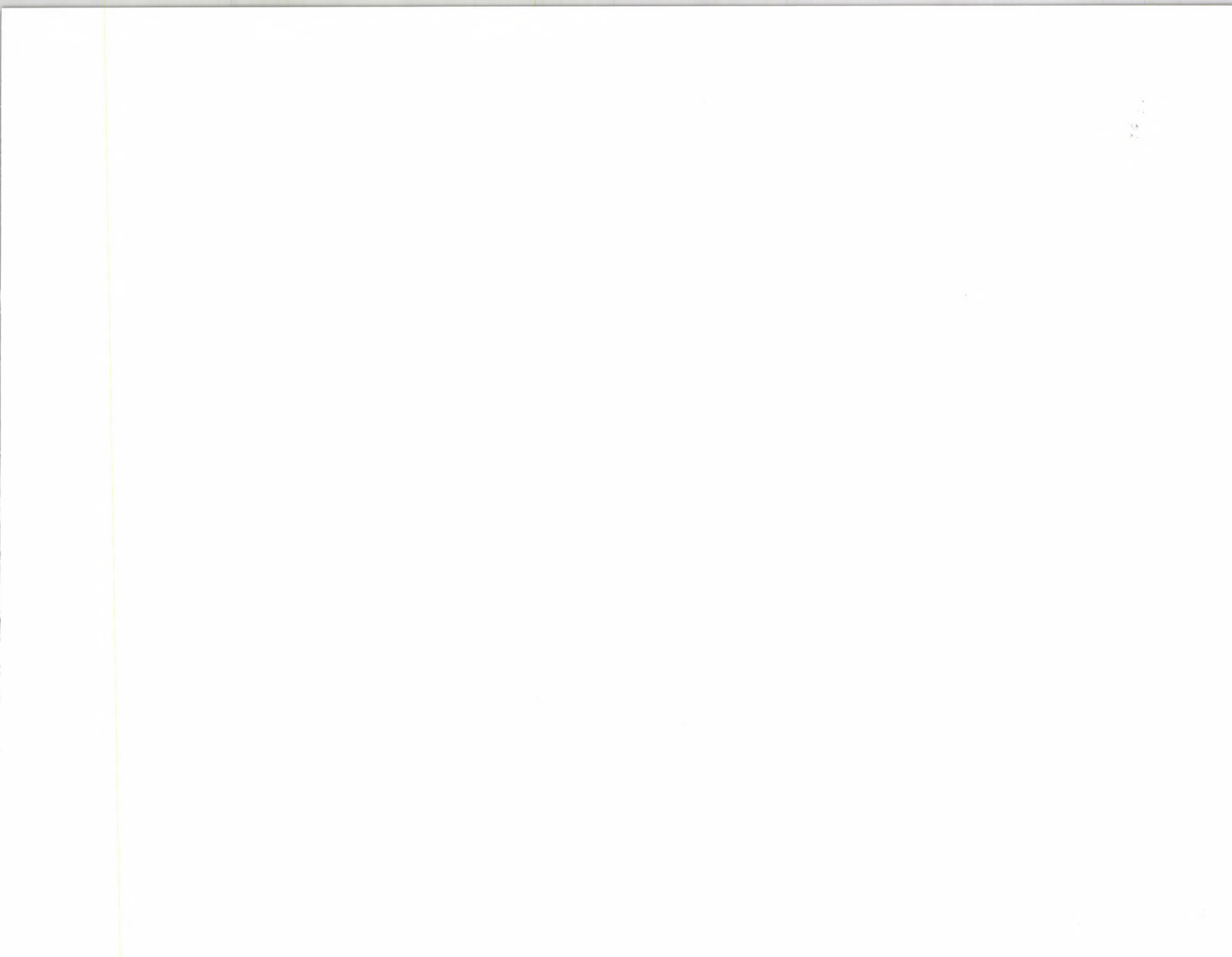

NÉPRAJZI MÚZEUM

MUSEUM OF ETHNOGRAPHY

2004

ISBN 9639540072

